

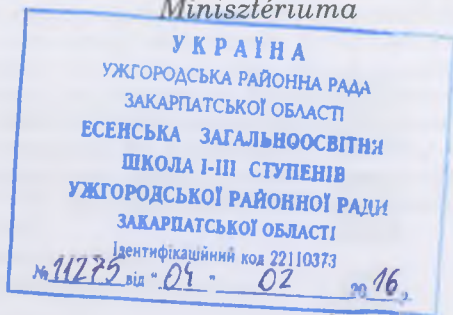
DEBRECENI ANIKÓ

INTEGRÁLT IRODALOM

(magyar és világirodalom)

Tankönyv
az általános oktatási rendszerű tanintézetek
7. osztálya számára

*Ajánlotta Ukrajna Oktatási és Tudományos
Minisztériuma*

Львів
Видавництво „Світ”
2015

УДК 821.511.141(075.3)

ББК 83(4УГО)я7

Д 25

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 20.07.2015 р. № 777)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Дебрецені О.

Д 25 Інтегрований курс „Література” (угорська та зарубіжна) : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навч. угорською мовою / О.О. Дебрецені. – Львів : Світ, 2015. – 248 с. : іл.

ISBN 978-966-603-942-5

Навчальний зміст підручника створено на історико-літературній основі, угорська та зарубіжна літератури представлені певними блоками. Подаються основні відомості з біографії та творчого шляху письменників, літературно-критичний матеріал з використанням результатів найновіших наукових досліджень. Запитання й завдання спрямовані на розвиток в учнів умінь сприймати літературний твір як явище мистецтва, на формування у них умінь аналізувати та інтерпретувати художні твори, висловлювати власні думки про прочитане, орієнтуватися у різноманітній художній літературі.

УДК 821.511.141(075.3)

ББК 83(4УГО)я7

© Дебрецені О.О., 2015

© Видавництво „Світ”,
оригінал-макет, 2015

ISBN 978-966-603-942-5

BEVEZETŐ

Kedves hetedikesek!

Olyan tankönyvet nyújtunk át neked, amely a már megismert, megkedvelt hatodikosra épít. A tartalomjegyzék címei elárulják számodra, hogy a régmúlttól kezdve, az első magyar nyelvű szövegemlékek mellett a reneszánsz, barokk, klasszicista irodalom csodálatos műveit válogattunk, amelyek az ismeretszerzésen túl szórakozást, az irodalom gyönyörűségét nyújtják.

A tankönyvben az irodalom fejlődésének fő vonalát követjük nyomon, a hangsúlyt a magyar irodalomra helyezve. Ez természetesen nem értékítéletet jelent, csupán a nemzeti, az anyanyelvi kultúra fontosságát kívánjuk vele érzékeltetni, s erre készítet a tantárgy kis óraszámra is. A magyar és világirodalom jeles alakjainak, a gyermekirodalom jelentős alkotásainak megismerésével és sok hasznos irodalomelméleti fogalom elsajátításával értő, érző olvasóvá válhatsz.

Minden témakörhöz kérdéseket és feladatokat melléeltünk, amelyek a tananyag elsajátításában a segítségedre lesznek. Néhány fontos tudnivaló a szemelvényekről. Mennyiségük néha túl soknak, néha kevésnek tűnik, de alkalmasok ezek a részletek a gyakorlásra, az ismeretek elmélyítésére és tanultak ellenőrzésére is.

A művek téged is véleményalkotásra, állásfoglalásra készítenek: helyesen jártak-e el a szereplők az adott helyzetben, te mit tettél volna az ő helyükben. Követendő példákat látsz magad előtt, vagy éppen olyan szereplőkkel találkozol, akiknek viselkedését, tetteit elítéled. A döntés a tied.

Jó munkát, sok sikert kívánok!

A szerző

Mindig vedd figyelembe az egyezményes jeleket, melyekkel már az 5. és 6. osztályban is találkoztál!

Nota bene!

Jegyezd meg!

Háttér-információ

Amit a műről tudnod kell!

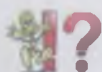
Szómagyarázat

Irodalomelméleti ismeretek

Tudáspróba

Kérdések és feladatok

Házi feladat

Csak az a könyv fontos, melynek lapjairól az életöröm és a bölcsesség hangja elér a szívig. Ha oda elér, feljut az égig – az ilyennek nincs szüksége olvasóra, az olvasónak van szüksége rá.

Végh Alpár Sándor

A PTE Egyetemi Könyvtára (www.itthon.hu)

AZ IRODALOM SZEREPE AZ EGYÉN ÉS A TÁRSADALOM ÉLETÉBEN

Kezdetei • Az irodalom kezdetei az írásbeliség előtti korba nyúlnak vissza, az ősköltészet, a mágikus művészet korába. A varázssénekek, mítoszok, mondák, siratók és mesék az emberiség legősibb irodalmi műfajai, illetve szövegei. Évezredekken át szóban hagyományozódtak. Ennek a szóbeli hagyománynak egy része egy-egy nép írott irodalmában is továbbélhetett, mint például a görög mítoszok.

Más népek dalait, meséit évszázadokkal később kísérelték meg összegyűjteni és lejegyzetelni. Legtöbbjük azonban – rögzítés hiányában – egyszerűen elfelejtődött. Arról, hogy mi készítette az embert már a történelem előtti korban művészi, irodalmi jellegű alkotómunkára, különböző feltételezések vannak.

Ma sokan vélik úgy, hogy a művészet, az irodalom, az ember megismerési vágyából fakad. Az ember önmagát és a világot megérteni akaró, eredendően játékos, alkotó természetében gyökerezik.

Azokban a kultúrákban, amelyekben az írásbeliség megjelent, megszületett az irodalom írott változata is. Szóbeliség és írásbeliség, népköltészet és műköltészet, népszerű és magas szintű irodalom, irodalmi és hétköznapi szöveg évszázadokon át kölcsönös együttműködésben élt és él ma is.

Az irodalmiság tehát az írásbeliségnél tágabb fogalom, ugyanakkor azonban szűkebbnek is tekinthető. Szűkebbnek, mert a művészetek egyik ágaként a szépirodalmat értjük rajta. Azt a szépirodalmat, amely esztétikai tapasztalattal: a szépség élményével és a megértés, önmegértés örömeivel ajándékozhatja meg olvasóit.

A történelem különböző korszakaiban a szépirodalomba tartozó formák köre hol kiterjedt, hol szűkült. Vagyis a fogalom éppúgy, mint maga az irodalmi jelenség, változott.

A szépirodalom társadalmi szerepe • A szépirodalomnak felmérhetetlen társadalmi jelentősége van. Az író nem csupán tükörképét adja az ábrázolt valóságnak, egyszersmind állásfoglalását, nézeteit is kifejti. Ítéletet mond kora társadalmáról, kipellengérez a visszahúzó erőket, a helyes cselekvés példáját állítja olvasói elé. Így nyilvánvaló, hogy kihat a társadalom életére, alakulására.

A magyar irodalom gyakran vált a nemzeti azonosság mértékévé. Csak példaképpen utalunk itt klasszikus irodalmunk egy-két alakjára. A keresztény egységtudat és a teljes magyar magárahagyottság érzése talált feloldást a XV. századi magyar irodalomban, abban az eszmében, hogy a magyarság a kereszténység védőbástyája. A haza és a kereszténység első összekapcsolása Janus Pannonius költészetében tűnik fel, majd magyar nyelven Balassi Bálint műveiben kap világirodalmi rangú kifejezést. Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposza közösségformáló és cselekvésre mozgósító történelemértelmezés.

Kazinczy és nyelvújító társai például az irodalom lényegét annak tekintették, hogy visszaadják egy nemzet öntudatát, és felszabadítsák az elnyomás alól. Vörösmarty és Kölcsey a *Szózat* és a *Himnusz* írói is e célból alkottak, jóllehet kimagaslóan művészi formában. Katona József *Bánk bánját* a nemzeti függetlenséget, nemzeti érdekegyesítést szorgalmazó eszméje emelte nemzeti drámává. Petőfi verseivel feltűzelte a népet, és forradalomra buzdította őket. A magyar nyelv egyik legnagyobb mesterének, Arany Jánosnak a nemzeti kultúra és történelmi tudat megteremtése volt a fő művészi törekvése. Ezek az írók

életük középpontjába helyezték az irodalmat, de szolgáltak is vele. Mindehhez persze szükség volt arra a társadalmi rendszerre és az elnyomásra, ami azokban az időkben volt.

Később, az első és a második világháború során az irodalom volt az egyetlen eszköz, amellyel a felfordult világban is meg tudta őrizni a kultúrát és az erkölcsöt. Ezekben az időkben az irodalom ezt jelentette, és azt, hogy az utókor számára megőrökítsék azt, amit ők átéltek, intó példaként szolgálva. Radnóti például pontosan ezt tette, amikor üldöztetése során naplót írt. Valóságghűen közvetítette az olvasónak azt a környezetet, amelyben ő alkotni volt kénytelen. Lehet, hogy ezen események nélkül is olyan alkotások születnek, amelyek méltán teszik az irodalmat művészetté, de ha eljátszunk a gondolattal, hogy mennyi mindent veszíthettünk volna, ha ezek a költők nem ebben a környezetben élnek. Vagy vegyük József Attila *Hazám* című szonett-sorozatát. E költemény egy többkötetes regényfolyam témáját tömöríti 98 sorba olyan remekléssel, hogy *a nemzeti nyomor, az ezernyi fajta népbetegség* teljes költői kórképét nyújtja, a tünetektől a kórelőzményekig. Amilyen pontossággal követik a sorok a szonett rímképletének bonyolult szerkezeti vázát, ugyanolyan pontosan tükrözi a vers gondolati váza a társadalmi valóság még bonyolultabb szerkezetét. A megdöbbenően konkrét és elgondolkodtatóan általános érvényű képek egy szociológiai elemzés logikájával láttatják azokat a láthatatlan erőket, amelyek az adott társadalom fő típusainak mozgásterét meghatározzák. Ok és okozat mindig szembesül egymással: a *szapora csecsemőhalál*, az *egyke*, az Amerikába *kitántorgó* másfélmillió magyar szembesítették a földesúrral, aki *csákányosokkal pusztá tért nyit, szétveret falut és tanyát*, s a kartellekkel, amelyek *kuncogó krajcárral* fizetik ki a munkásokat –, de ezeknek az okoknak is vannak okai, s az okozatoktól szenvedő nép végső soron önmaga az oka ezeknek az okoknak, hiszen *magával kötve mint a kéve, sunyít vagy parancsot követ*.

Közösségi sorsvállalás, felelősségérzet és művészi minőség találkozásának eredménye, hogy Illyés Gyula „korszakról korszakra megírta mindig a maga és nemzete nagy versét”. A XX. század körülményei között is képes volt érvényt szerezni annak a közösségért cselekvő költői magatartásnak, melynek nagy példáit a klasszikus magyar irodalom olyan alakjaiban látta, mint Zrínyi és Petőfi. Jelentős versei – *Nem menekülhetsz*, *A kacsalábon forgó vár*, *Haza a magasban*, *Nem volt elég*, *A reformáció genfi emlékműve előtt*, *Egy mondat a zsarnokságról*, *Árpád*, *Bartók*, *Koszorú* – a magyar történelem egy-egy korszakának, egy-egy problémájának a nemzeti tudatot fölrazó megítélései. Nem egy

esetben a magyar kultúra becsületének is védjegyei. Prózai művei ön-életrajza vonalán haladva adnak átfogó képet a XX. századi magyar történelemről. Drámáiban sorra veszi a magyar történelem sorsdöntő helyzeteit, hogy az elmulasztott lehetőségek elemzésével új értelmű hazafiságra ösztönözzön.

A műalkotások tehát „a teljes igazság” hordozóivá válnak: úgy mutatnak be bizonyos élettényeket – az adott esetekben érzelmi kapcsolatokat –, hogy egy-egy utalással kijelölik tényleges helyüket abban a világban, amelyben élnek, s azokat a mozzanatokot állítják előtérbe, amelyekben leginkább tetten érhetők a történelmi pillanat egészét meghatározó erők hatásai.

Az irodalom oktató, nevelő hatása • Mivel az irodalom a valóságot ábrázolja, különböző korokról, emberek életéről ad hiteles képet – bizonyos tudással is felvértez bennünket, s ezzel hozzájárul műveltségünk gyarapításához. Az irodalom tehát ismereteket nyújt és oktat. Azzal, hogy az irodalmi alkotások képzeletünkre hatnak, hogy bizonyos gondolatokat, érzéseket váltanak ki bennünk – tetteinket is befolyásolják. Az író úgy világítja meg a társadalmi élet jelenségeit, hogy saját nézeteit is kifejezi. Hőseit úgy formálja meg, hogy egyesek elismerést, szeretetet, rokonszenvet váltanak ki az olvasóból, mások viszont megvetést, ellenszenvet. A szép, értékes emberi tulajdonságokkal felruházott hősök példája arra ösztönöz, hogy kövessük őket tetteikben. Így egy-egy irodalmi mű olvasása során jobban megértjük a társadalmi élet és az emberi kapcsolatok bonyolult viszonyait, s ezáltal sokkal jobban, pontosabban értékeljük saját cselekedeteinket, sokkal világosabban látjuk tennivalónkat. A szépirodalom tehát tapasztalatokat nyújt, formálja jellemünket, világnézetünket.

Ugyanilyen fontos értéket nyújtanak számunkra a múltbeli műalkotások azáltal, hogy egyedül ezek őrzik meg a hajdani korok életének élményszerűen érzéki képeit. Innen tudhatjuk meg, hogy a múzeumokban látható tárgyak használói, a történelemkönyvekben olvasható adatok és összefüggések elszenvedői hogyan éreztek, miként voltak vidámak vagy szomorúak, mit csináltak a csatákon és a termelési viszonyok fejlesztésén kívül – milyen volt az élet a maga teljességében. Az irodalom tehát az emberiség emlékezete is.

Az irodalom megörökíti a múltat és a jelent, s alakítja a jövőt. Hiszen az ember, vagy talán a világ jobbá tétele az irodalom igazi, örök feladata.

Bret Mulligan: Athén, 2012

AZ IRODALOM BÖLCSŐJE

Az európai kultúra bölcsője • „Minden tudományos ismeretnek és a forma minden szépségének Görögországban rakták le az alapját.” Herder jellemezte így a görög művészet hatását az emberiség kultúr-történetére. Az ókori görögök népe Kr. e. a második évezredben telepedett meg a Balkán-félsziget déli részén. Itt – a fejlettebb déli és keleti népekkel szoros érintkezésben – a görögség gyors fejlődésnek indult, s már ebben a korban nagy művészi alkotásokat hozott létre.

Az ókori Görögország a múzsák otthona és a tudományok bölcsője is volt. Itt alakultak ki az irodalmi műnemek: a *líra*, az *epika*, a *dráma*. Görögország volt a bölcsője a beszéd művészetének, a *retorika* kialakulásának is, amelyet a politikai viszonyok hívtak életre. Az ókori görögök egyik legnagyobb szellemi teljesítménye a *filozófia* volt. A filozófiát a tudományok és művészetek, sőt minden tudás, ismeret, tapasztalat összegzésének tekintették. Az irodalom és művészetek szempontjából a két meghatározó ókori görög filozófus **Platón** és **Arisztotelész**. Mindketten a filozófia nagy rendszerezői. Az irodalomelmélet szempontjából Arisztotelész legmeghatározóbb műve a *Poétika*, amely esztétikai, irodalomelméleti, műfajelméleti alapl mű. A *Poétika* évszázadokra meghatározta, befolyásolta az irodalomhoz, művészetekhez való viszonyulást, értékítéletet. Tehát az ókori görögök hagyományozták

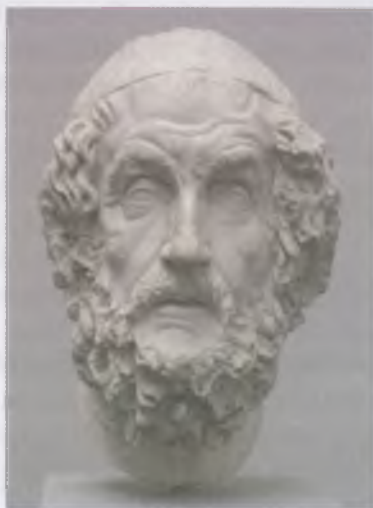
Európára az irodalom esztétikai, műfaji, formai stb. alapjait, a kereszténység pedig az irodalomhoz való viszonyulást és annak erkölcsi normáit.

Az irodalomtudomány jelenlegi álláspontja szerint az európai irodalom kezdete az epika születésével esik egybe, az első szépirodalmi alkotások ugyanis elbeszélő művek voltak. Az első elbeszélő – akiről a legtöbbet tudunk –, **Homérosz**, bár életrajzát nem ismerjük, mégis több görög polisz (városállam) tisztelte saját polgáraként.

HOMÉROSZ ÉS EPOSZAI

A görög irodalom első és legnagyobb költője, a világirodalom egyik legkiemelkedőbb alakja Homérosz. Ő az első költő, akinek neve ránk maradt. *„Azok közé a világalkotó géniuszok közé tartozik, amilyen csak három-négy, ha megjelent az egyetemes irodalomtörténet folyamán.”* (Szerb Antal)

Életpályája • A legendás híró görög költő személyét teljes homály borítja. Valamikor Kr. e. a VIII. században élt, és Kis-Ázsia volt a szülőháza. Szülővárosa vita tárgya volt. Erről szól egy ókori epigramma: *Hét város verseng, melyikük fia volt Homérosz: / Szmürna, Rhodosz, Kolophón, Szalamisz, / Khiosz, Aragosz, Athén.*

Hérodotosz, a görög történetíró vak énekmondónak, **rapszódosznak**¹ nevezte. A hagyomány isteni származású énekesnek festi, aki vak koldusként vándorol városról városra, a szegények közt él, és dalnokversenyeken vesz részt. Sorsát tragikusnak, őt magát pedig végtelenül bölcs embernek képelték. Legvalószínűbb születési helye Szmürna, az eredetileg aiol, de korán ión befolyás alá kerülő város. Bizonyosnak tűnik, hogy Homérosz hosszú ideig tartózkodott Khiosz szigetén. Lehetséges, hogy Iosz szigetén halt meg; itt hónapot neveztek el róla, sírját pedig kultikus tisztelettel övezték. Bizonyosnak látszik, hogy a költőt erős szálak fűzték a kis-ázsiai partvidékhez, az ión szigetekhez; erről tanúskodik az eposzok nyelvhasználata, az ión nyelvjárás.

¹ *rapszódosz* – görög énekmondó, ünnepi alkalmakkor (állami ünnepeken, lakomákon, esküvőkön stb.) az egybegyűltek szórakoztatását szolgáló személy, királyi udvarok hivatásos énekmondója; rendszerint ismert történeteket, hősköri szóló vagy a házigazda dicséretéről szóló énekeket ad elő

A homéroszi kérdések • Homérosz alakját és műveit is rejtély övezi mind a mai napig. Kicsoda ő? Élt-e egyáltalán, vagy a név csupán költőt jelent? Az *Íliász* és *Odüsszeia* egy vagy több szerző műve? Homérosz csupán összegyűjtötte a szájhagyomány útján terjedő és több kisebb szövegegységből álló mitikus, legendás történeteket, őseposzokat? Az irodalomtörténet ezeket a kérdéseket **homéroszi kérdéseknek** nevezte el.

A homéroszi kérdések körül folytatott hosszú viták eredményeképpen ma már világos, hogy ilyen úton nem jönnek, és nem jöhettek létre nagy költői alkotások. A két eposzban az egységes szerkezet, a művészi tudatosság már igazi költőegyéniség kezére vall. Az *Íliász* és *Odüsszeia* keletkezése kb. a Kr. e. VIII. századra esik, és Ióniában (a mai Kis-Ázsia nyugati partján) ment végbe.

Az *Íliászt* általában régebbinek, az *Odüsszeiát* valamivel későbbinek vélik a tudósok. Az utóbbit sokan egy, az *Íliász* költőjétől különböző, későbbi poéta művének tartják, aki már az *Íliászt* ismerve és követve, bizonyos mértékig utánozva alkotta meg másféle, de példaképével felérő remekművét, az *Odüsszeiát*.

Az újabb kori irodalomtörténet-írás egyik álláspontja az, hogy a két eposz nem egy időben keletkezett. A két mű szemléletbeli eltéréseiből arra következtettek, hogy születésük közt több nemzedéknyi időkülönbség van. Míg az *Íliász* az arisztokratikus királyságok idejét idézi, az *Odüsszeia* inkább a demokratikus *társadalmi rendszerét*. A világszemléletbeli különbség mellett szerkezeti, formai eltérések is utalnak arra, hogy a szerző nem lehet ugyanaz a személy. A viták máig nem ültek el.

Irodalomelméleti ismeretek

Az eposz • Az epika műnemébe tartozó legősibb epikus műfaj. Szájhagyomány útján örökölt hősmonda, hősi ének.

Nota bene! Az eposz verses nagyepikai alkotás, melynek rendkívüli képességekkel rendelkező hőse természetfeletti lényektől is támogatva egy egész közösség sorsára kiható tetteket hajt végre. Megkülönböztetünk naiv- és műeposzt.

a) **naiv eposz**: ősi mondákból indul ki, szájhagyomány útján terjed, szerzője ismeretlen: *Gilgames*, *Mahábhárata*, *Rámájana*, *Kalevala*, *Kalevipoeg*;

b) **műeposz**: szerzője ismert, írásos formája van: Homérosz eposzai, Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem*.

Eposzi kellékek. • Eposzi sajátságoknak is szokták nevezni.

Invokáció: múzsák, illetve valamely istenség segítségül hívása a mű megírásához.

• **Propozíció:** tárgymejelölés – a fő téma rövid megjelölése.
• **Enumeráció:** seregszemle – katalógusszerű felsorolás.
• **Deus ex machina:** isteni gépezet – természetfeletti lények beavatkozása.

• **Retardáció:** késleltetés – a cselekményt döntően befolyásoló események híre késve jut el az érintettekhez.

• **Anticipatio:** előreutalás – egy későbbi fontos eseményre való utalás.

• **In medias res:** a dolgok közepébe vágva – az eposz cselekményét nem a kezdő pillanattól kezdi a szerző. Nem ismerteti a trójai mondakört, egyszerűen onnan kezdi, ahol a történet szempontjából fontos.

• **Epitheton ornans:** állandó jelzők – a történetben szereplő hősöket, isteneket jelzős szerkezettel vezeti be a szerző és a cselekménysorban is alkalmazza: *szőke hajú Menelaosz, leleményes Odüsszeusz, bagollyszemű Pallasz Athéné, elmés Télemekhosz.*

• **Az időmértékes verselés** • Az ókori eposzok *időmértékes verselésűek*. Ez azt jelenti, hogy **rövid** és **hosszú** szótagok váltakoznak a verssorokban egy bizonyos meghatározott rend alapján.

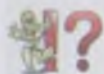
Rövid a szótag, ha benne rövid magánhangzó van, s azt legföljebb egy mássalhangzó követi (*kel*). A rövid szótag időtartama *1 mora*. **Jele:** ∪.

Hosszú a szótag, ha magánhangzója hosszú, vagy ha a szótag rövid magánhangzóját egynél több mássalhangzó követi (*kél* vagy *kelt*). Ez utóbbi szabály akkor is érvényes, ha a második mássalhangzó már a következő szó elején található (*kel föl*). **Jele:** –. A hosszú szótag kiejtésének időtartama nagyjából a rövid kétszerese, vagyis *2 mora*.

Az időmértékes verselés alapegysége a **versláb**. Egy versláb két, három vagy négy szótagból áll, s kötött a rövid és hosszú szótagok sorrendje. Nagyon sokféle **versláb** létezik, de a homéroszi eposzokban a következők fordulnak elő: **daktilus:** – ∪ (egy hosszú és két rövid szótag); **spondeus:** – – (két hosszú szótag); **trocheus:** – ∪ (egy hosszú és egy rövid szótag).

Az eposzok hagyományos versformája a hexameter, mely hat verslábból áll. Ezek mindegyike daktilus vagy spondeus. Az ötödik versláb mindig daktilus, az utolsó mindig spondeus.

Nota bene! Hexameternek a hatmértékű, hat verslábból álló verssort nevezzük.

1. Mit nevezünk eposznak?
2. Mi a különbség a naiv eposz és a műeposz között? Soroljatok fel néhány példát!
3. Melyek a legfontosabb eposzi kellékek?
4. Mit nevezünk időmértékes verselésnek? Sorold fel a verslábakat!
5. Mi a hexameter?

A TRÓJAI MONDAKÖR

A homéroszi eposzok történetének alapja a görög mitológia. Azokra a mítoszokra épülnek, amelyek a trójai háború (Kr. e. kb. XII. század) történetét magyarázzák. Ahhoz, hogy értsük az eposzok világát, először a **trójai mondakörrel** kell megismerkednünk.

A trójai mondakör, a görög mondák legismertebb összefüggő mondacsoportja. Középpontjában a trójai háború áll, melyet Heléna spártai királyné megszojtetéséért a csábító Parisz hazája ellen indítottak a görögök, s melynek tizedik évében Priamosz király városa elpusztult. A legnagyobb hős a görögök oldalán Akhilleusz, a trójaiak részén Hektór, Priamosz fia; mindketten elesnek Trója alatt. A téma legnevezetesebb feldolgozása Homérosz két eposzá, az *Íliász*, mely a trójai háború utolsó szakaszát foglalja egységes kompozícióba, és az *Odüsszeia*, mely a Trója alól hazatérő ithakai király, Odüsszeusz kalandozásait adja elő. A trójai mondakörhöz csatolja Róma eredetmondáját Vergilius *Aeneise*: Aeneas, Priamosz unokája, Trójából menekül az ősi istenekkel Itáliába. A Trója ellen induló hajóhadért engesztelő áldozatnak bemutatott Iphigeneia, és atyja, a Trója alól hazatérő Agamemnón, kinek hűtlen felesége okozza halálát, az atyjáért bosszút álló Orestes, Hektór rab-ságba hurcolt anyja és hitvese stb. a görög tragédiának szolgáltattak többször feldolgozott tárgyat.

Grill: Parisz ítélete, 1774

ERISZ ALMÁJA

(rövidítve)

Pélion sziklavarában, hol a tenger istennőjének, Thétisznak a lakodalmát ünnepelték a mürmidónok királyával, Péleusszal, a nagy híró hős, Akhilleusz jövődjé apjával, amelyre Eriszen kívül minden istenséget meghívtak. Történt, hogy Erisz, az irigység és viszály istennője, a vidáman lakmározók közé egy aranyalmát gurított ezzel a bevészt felirattal: „A LEGSZEBBNEK!”, és kaján nevetéssel már el is tűnt.

– Engem illet az aranyalma! – mondta egyszerre három istennő is. Az egyik Héra volt, aki avval dicsekedett, hogy ő a legfőbb istennek, Zeusznak a felesége. A másik Pallasz Athénéé, a szűz istennő, kinek szép szeméből sugárzott az értelem. A harmadik Aphrodité, a szerelem istennője, aki vágyódva nyújtotta kezét az aranyalma felé, azt állítva, hogy fia pajtásai, a pajkos Erószok küldték, senki másnak, csak neki, mert nála szebb senki nem lehet a világon.

Látta már Zeusz, hogy az istennők vetélkedése felborítja a szép egyetértést, s hogy a civakodásnak elejét vegye, szólította Hermészt, az istenek követét.

– Menj el Trójába, fiam – hagyta meg neki –, és keresd meg Priamosz király fiát, Pariszt, ott legelteti a nyáját az Ida hegyén. Vidd el neki az aranyalmát, és bíz rá nevemben a döntést: ő a legszebb férfi a halandók között, ítélje meg, melyik a legszebb istennő, és a győztes az ő kezéből vegye el a jutalmat.

Felöltötte Hermész saruját, kezébe vette a hírvivő pálcát és az aranyalmát, és a három istennővel együtt útra kelt Trója felé. Ott találta a királyfit az Ida hegyen, mert Parisz a pásztorok közt élt. (...)

Tágra nyitotta szemét a pásztor, amikor megpillantotta az istennőket Hermész kíséretében. Alig tudott szépségükkel betelni. Tetőtől talpig szemügyre vette mind a hármat, szinte elvakította a ragyogás, de nem akart elhamarkodottan dönten. Ekkor közelebb lépett hozzá Pallasz Athénéé, és így szólt.

– Ha nekem ítéled az aranyalmát, minden művészetre megtanítalak, és szülővárosod hős oltalmazójává teszek!

– Én egész Ázsiát vetem uralmad alá, ha engem választasz – ígérte az istenek királyának a felesége, Héra.

De Aphrodité teljes szépségét feltárta Parisz előtt, és édes mosollyal suttozta a fülébe:

– Én a legszebb földi asszony szerelmével foglak megjutalmazni. Helenét adom neked, Menelaosz feleségét, aki után szüntelenül sóvárog minden férfi földön és az Olümposzon. Mit kezdesz a bölcsességgel, mit használ neked a hatalom, ha fut tőled a szerelem! Hallgass hát szíved szavára, és engem kiálts ki győztesnek!

Még be sem fejezte szavait a szerelem istennője, s Parisz elbűvölten neki nyújtotta az aranyalmát. Gúnyosan mérte végig két vetélytársát Aphrodité, és diadalmasan ellibeggett. Sérelmüket szívükbe zárva a legyőzöttek is távoztak Hermésszel, miközben Héra e szavakat mondta:

– Így hát e miatt a fajankó miatt leszátkozott Trója, és emészti el a háború tüze. Falai leomolnak, fiai porba hullnak, gyermekei meg asszonyai az ellenség védtelen zsákmányául esnek! (...)

(...) A feldühödött istennők Zeustól követeltek véres elégtételt, aki elhatározta Trója pusztulását. Rövidesen görögök és trójaiak egyaránt tapasztalhatták, mily gonoszul és gátlástalanul szabják meg és irányítják az égi lakók az emberek sorsát.

(...) Parisz hajót ácsoltatott és Spárta felé indult, ahol Menelaosz király uralkodott, a gazdag Trójának akkoriban jó barátja. Nyolc napig időzött Parisz a királyi várban mint tisztelt és ünnepelt vendég. A kilencedik éjjel Menelaosz felesége, Helené, aki Aphrodité varázsától megérintve már az első pillanatban vakon beleszeretett a hosszú szempillájú és göndör, fekete hajú trójai királyfiába, önként szökött csábító-jával miután a királyi kincsek nagy részét magához vette. (...) Amikor megérkeztek Trójába, minden férfi úgy elvakult szépségétől, hogy ünnepélyesen megesküdtek, sohasem adják vissza a görögöknek ezt az észbontó földi szépséget, bármi legyen is macacsságuk következménye.

Csak Kasszandra, Priamosz leánya, Parisz testvére öltött gyászt, haját megtépdeste, és elhajította aranyos fátylát. A királylány a jövőbe látott, s tudta milyen veszedelmet hoz Trójára, ha befogadja falai közé a spártai asszonyt. Jóslatainak azonban senki sem hitt. (...)

Amit a műről tudnod kell!

ÍLIÁSZ

Történelmi háttér • A homéroszi eposzok története nemcsak a görög hitvilág mítoszaiban gyökerezik, hanem a görög történelem eseményeiben is. Trója ostroma történelmi tény. A kis-ázsiai partvidék híres kereskedővárosát valóban feldúlták a görög törzsek Kr. e. a XII. század környékén. Heinrich Schliemann német régész Priamosz király mesés kincseinek keresése során talált rá Trója (Ilion) városára 1870-ben. A ásatások során talált leletek igazolták az *Íliász* cselekményének történelmi valóságát: több mint háromezer évvel ezelőtt folyt le az a háború, melyet a görögök viseltek a kis-ázsiai Trója ellen.

A történet mondai előzményére már utaltunk (*Erisz almája*), amikor Parisz ítélete nyomán maga ellen hangolja Hérát és Pallasz Athénét, s ez végül a trójai háborúhoz vezet.

Keletkezése • Kr. e. a VIII. század elején, a legenda szerint Homérosz ifjú korában alkotta művét. Műfaja eposz. Címe a trójai mondakörre utal, Trója görög neve Ilión, tehát *Íliász* – Trójáról szóló történet.

Témája • Akhilleusz haragja és enyhülése. Az *Íliász*, a haragvó hős története. A vérig sértett hős, Akhilleusz elhatározza, hogy nem harcol tovább, amíg a fővezér, Agamemnón ki nem engeszteli. Akhilleusz, a főhős, félisten (anyja Thétisz istennő, aki az örök élet vizébe merítette csecsemő fiát sarkánál fogva, így csak ott sebezhető). Idő: a háború 10 évéből 51–52 nap eseményeit emeli ki, lineárisan halad a cselekmény. Helyszín: Trója.

Szerkezete • 24 énekből áll, szerkezetileg egységes, tudatosan megalkotott mű. A történet négy alappillére:

1. Akhilleusz és Agamemnón viszálya. Akhilleusz visszavonul a harctól
2. Patroklosz halála
3. Akhilleusz kiengesztelődése
4. Akhilleusz és Hektór párviadala; Hektór halála és temetése

Erre a vázra csatajelenetek és egyéb epizódok (Akhilleusz pajzsának leírása, Hektór és Andromaché búcsúja stb.) épülnek. Az eposz Hektór temetésével zárul.

Verselése • Időmértékes verselésű, terjedelme 15 700 hexameter. Nyelvezete: ión, aiól dialektikus keveréke.

Cselekménye • Apollón papjának lányát Agamemnón elrabolta, ezért az isten dögvésszel büntette az akhájokat. Akhilleusznak megjósolták, a lányt vissza kell adni. Agamemnón engedett a kérésnek, de cserébe elvette Akhilleusztól Briszéiszt, kedves rabnőjét. A hős megharagudott, és nem harcolt tovább. Agamemnón ráébredt arra, hogy Akhilleusz nélkül nem győzhetnek a görögök. Engesztelő küldöttséget irányított Akhilleuszhoz, de az még ellenállt. Abba egyezett csak bele – Nesztór, a legidősebb görög vezér kérésére –, hogy legjobb barátja, Patroklosz öltse fel az ő ruháját, s az ő fegyverzetében induljon harcba, hogy ezzel a trójaiakat megtévesszék. Nesztór abban reménykedett ugyanis, hogy Akhilleusz pusztá látványa elrettenti az ellenséget. Reménye azonban nem igazolódott be.

Frantz Matsch: Akhilleusz diadalmenete, 1892

Hektór – a trójai királyfi megölte Patrokloszt, s elvette a fegyvereit. Akhilleuszt megrázta barátja halála, békét kötött Agamemnónnal és új fegyverzetben – amelyet Héphaisztosz, a sánta kovács-isten készített számára – visszatért a harcba. Akhilleusz szörnyű pusztítást visz véghez a trójaiak soraiban, s végül – Pallasz Athéné segítségével – elfogja és megöli Hektórt. Bosszúvágát azonban ez sem csillapítja, tizenegy napon át gyalázza a holttestet szekeréhez kötve hurcolva a porban.

Dühöngésének csak az agg Priamosz könyörgése vet véget, aki eszébe juttatja az ő hazatérését váró édesapja bánatát. Akhilleusz ekkor fegyvernyugvást rendel el, s kiadja a trójai királynak fia holttestét. Hektórt kilencnapos gyász után temetik el, s ezzel végződik az eposz.

Szereplők:

TRÓJAIK ↔ AKHÁJOK

EMBEREK

Parisz – királyfi, a háború okozója	Menelaosz – Heléné férje
Hektór – Parisz bátyja	Agamemnón – Menelaosz testvére
Polüdórosz – Hektór öccse	Akhilleusz – félisten
Priamosz – Trója királya	Patroklosz – Akhilleusz barátja
Rhészosz – szövetséges	Odüsszeusz – Ithaka királya
Dolón – trójai kém	Aiász – akháj harcos

ISTENEK

Aphrodité	Héra
Apollón	Pallasz Athéné
Aeneas (Aphrodité fia)	Thétisz
Hermész (Priamosz segítője)	Poszeidón

Az isteneknek ebben az eposzban óriási szerep jut. Részt vesznek az eseményekben, irányítják a háború menetét, az emberek csak játékszerek. Beavatkozásukkal többször megfordítják az eseményeket.

Az isteneket tulajdonképpen egyedül a halhatatlanságuk különbözteti meg a földi emberektől, hiszen reakcióik, gesztusaik, cselekedeteik pontosan olyanok, mint bármely halandóé.

■ **Akhilleusz:** az *Íliász* központi figurája, a görögök legkiválóbb bajnoka. Bátorsága, vitézsége és rettenthetetlensége miatt az arisztokrácia világának eszményített hőse. Nemcsak vitézi ereje, halálmegvető bátorsága emeli minden görög és trójai hős fölé, nem csupán isteni származása, hanem a sors látásának és vállalásának az a tudatossága, hogy két lehetősége van, két emberi magatartás között választhat: *vagy hős marad és rövid életű lesz, vagy megfutamodik és névtelenül él sokáig.* Akhilleusz a hősi halállal megszerzendő hírnevet választotta a nincstelen, dicstelen élet helyett. Bár nem ő a sereg fővezére, hanem Agamemnón, a háború kimenetele mégis tőle függ. Akhilleusz az egyetlen fejlődő jellemű hőse az eposznak. Makacssága megtöri Patroklosz halála után, s önvád gyötri. Hektór holttestének meggyalázásával sem tud megnyugodni. Megbékélés csak akkor száll lelkére, amikor Priamosz fia holttestéért könyörög, kezét csókol neki az agg király. Akhilleusz ekkor apjára gondolva képes megtisztulni, a megbocsátó szánakozás és közeli halálának tudata legyűri benne a vadságot, emberséges lesz. Ez az Akhilleusz Homérosz ideálja, aki az egész emberi sors szomorúságán könnyezik.

■ **Agamemnón:** Mükéné királya; felesége Klütaimnésztra. Mikor testvéreinek, Menelaosznak feleségét, Helenét elrabolta Parisz, Trója ellen vonult.

■ **Hektór:** trójai királyfi, Priamosz és Hekabé legidősebb gyermeke, Parisz testvére. Felesége Andromakhé, gyermeke Asztüanax. A trójai háborúban megöli Patrokloszt, ő maga Akhilleusz dárdájától esik el.

■ **Parisz:** trójai királyfi, Priamosz és Hekabé gyermeke, Hektór testvére. Anyja álmot látott, hogy fia okozza Trója vesztét, ezért egy pásztorra bízta, hogy ölje meg, de az felnevelte. Helené elrablásával előidézi Trója bukását.

■ **Priamosz:** Trója királya, Hekabé férje, Hektór és Parisz apja. Neoptolemosz, Akhilleusz fia ölte meg.

1. Mikor élhetett Homérosz? Mit tudunk a születéséről?
2. Milyen műveket írt Homérosz?
3. Mi a „homéroszi kérdés”?
4. Milyen névből származik az *Íliász* címe?
5. Említs szereplőket az *Íliász* című eposzból! Milyen származásúak?
6. Akhilleusz származásáról mit tudsz?
7. Hány alappillére épül az *Íliász* című eposz?
8. Mi a szerepük az isteneknek az eposzban?

ELSŐ ÉNEK
A DÖGVÉSZ
Akhilleusz haragja

(részlet)

Átreidész Agamemnón a Tróját ostromló görög sereg vezére megsérti Khrüszészt, Apollón papját és elrabolja lányát. Mikor az apa tiszteletteljes szavakkal és óriási váltságdíjjal megy a görög hajókhoz, Agamemnón durván megsérti, és elkergeti a papot. Apollón megtorolja a papját ért sértést, kilenc napon át tartó dögvésszel sújtja a görög tábort. Apollón haragja csak akkor csitul, ha óriási ajándékkal engesztelik ki papját. Agamemnón mérgesen enged, de kárpótlásul a lányért elveszi Akhilleusz gyönyörű ágyasát, Briszéiszt. Akhilleusz megsértődik, s nem hajlandó tovább harcolni.

(...)

...S Atreidész most megtisztulni hívatta a népet.
Megmosakodtak mind, szennyük tengerbe vetették:
és áldoztak Apollónnak gyönyörű hekatombát,
ökröket és kecskéket a meddő víz közelében:
áldozatillat szállt, égis kanyarogva a füsttel.
Így fáradtak a táborban; de az Atreidész sem
állt el a bosszútól, amivel fenyegette Akhilleuszt:
Talthübioszhoz fordult most és Eurübatészhez,
hírmondója s ügyes fegyvernöke volt ez a kettő:
„Menjetek el sátrába a Péleión Akhileusznak;
fogjátok kézen, s hozzátok a szép Briszéiszt;
s hogyha nem adja ki, én veszem el, magam elmegyek érte,
többekkel: hanem ez dermesztőbb lesz neki aztán.”
Ezt mondotta, kemény szókkal tovaküldte a kettőt.
Kelletlen mentek meddő tenger vize mentén:
sátraihoz s bárkáihoz értek a mürmidonoknak.
Őt meg a sátra előtt lelték, éjszínü hajónál,
ott ült, és nem örült, mikor őket látta Akhilleusz.
Megzavarodva megállt mindkettő, mert a királytól
félt, szégyellte magát, s nem szólt, kérdezni se merte.
Csakhogy az átértette szívében, s így szólalt meg:
„Üdv, követek, Zeusznek hiradói s a földilakóknak!
Csak közelebb! Hisz nem ti okoztatok, ám Agamemnón
bajt nékem, mikor elküldött sátramhoz a lányért.

Rajta tehát, Zeusz-sarj, Patroklosz, hozd a leányt ki,
s add át, elvihetik: de legyen tanum egykor e kettő
boldog olümposzi isteneink meg a földi halandók
és vadszívü királyuk előtt, ha reám a jövőben
szükség lesz, hogy a többi felől a gonosz veszedelmet
elhárítsam. Mert őrzöng ádá az kebelében,
és elméje tekinteni nem tud előre, se hátra,
hogy hogyan óvja hadát, ha a harc a hajóig elér majd.”
(...)

Akhilleusz anyjától, Thétisz istennőtől azt kéri, hogy az istenek forduljanak el a görögöktől, és támogassák a trójaiakat.

TIZENNYOLCADIK ÉNEK

Akhilleusz pajzsa

(részlet)

Akhilleusz megtudja barátja halálhírét, s iszonyatos gyász lesz rajta úrrá. Újra anyjához, Thétiszhez, a tengeristen lányához fordul bánata enyhítéséért. Az anyja arra kéri, addig ne térjen vissza a csatába, amíg új fegyverzetet nem készített számára.

Hektör közben már majdnem megszerzi Patroklosz holttestét, amikor csodajeleitől kísérve megjelenik Akhilleusz, s pusztá ordításával megfutamítja a trójai sereget, így biztonságba lehet helyezni Patroklosz holttestét.

A trójaiak a hadi gyűlésen úgy döntenek, hogy tovább folytatják a harcot.

Thétisz felkeresi Héphasztoszt, a kovácsistent, hogy készítse el fia új fegyverzetét.

(...)

Erre a nagyhírű Bicegő neki válaszul így szölt:

„Bátorság, ne legyen szívednek gondja ezekre.

Bárcsak akképpen védhetném meg a szörnyü haláltól,
távol rejtve el őt, amikor közelít a gonosz sors,
mint ahogyan gyönyörü fegyverzete lesz neki tüstént,
melyre sok ember néz, s valamennyi csodálja, ki látja.”

Így szölván otthagya Thétiszt, és ment a fuvókhöz:
tüz fele fordítván azokat, sürgette dologra.

És a kemencéknél húsz fúvó fútt szakadatlan,
fürgén árasztották szét sokféle fuvalmuk,
egyszer a gyors munkát segítették, másszor elültek,
úgy, ahogyan Héphasztosz akarta, s a munka kívánta.

Lángra vetette a nem puhuló rezet is, meg az ónt is,
és a nagy értékű aranyat s az ezüstöt; utána
üllőtalpra nagy üllőt tett, a kezébe ragadta
jó kalapácsát, míg a fogót másik keze fogta.

És legelőször erős pajzsot kalapált ki az üllőn,
dúsan díszítette, reá hármás karimát tett,
fényeset és ragyogót, s ráfűzte a szíjat ezüsből.
Ótrétű lett végül a pajzs, és jártas eszével
Héphaisztosz sok-sok gyönyörű képet kalapált rá.
Ráremekelte a földet, rá az eget meg a tengert
és a sosempihenő napot is meg a szép teleholdat.
S minden csillagot is, mely az ég peremét koszorúzza,
Oriont s a Fiastyúkot, meg a Húaszokat mind,
velük a Medvét is – más néven híva Szekér ez –
mint forog egy helyben, míg Oriont lesi egyre,
s egymaga nem fürdik csak meg soha Ókeanoszban.

Két szép várost is remekelt ki a pajzson az isten,
földi halandókét: egyben lakodalmakat ültek,
s házukból a menyasszonyokat fáklyák tüze mellett
végig a városon át, sok nászdalt zengve, vezették.
Órvénylő táncban perdültek az ifjak; a lantok
és fuvolák harsány szava szólt; de az asszonyok álltak,
mind a saját tornáca előtt bámult a menetre.
Míg a piactéren sokaság állt, pörlekedés folyt:
meggyilkolt ember vérdíja fölött civakodtak
ketten: az egyikük esküdözött, az mondta a népnek,
mind kifizette; tagadta a másik: mit se kapott még.
Mindketten kívánták, hogy tanú döntsön a perben.
Mindkettőt bízatta a nép, két pártra szakadtak:
jártak a hírnökök, és intették csöndre a népet;
ültek a sima, csiszolt köveken szent körben a vének:
botját tartották harsányszavú hírnökeiknek,
föl-fölemelkedtek, s fölváltva ítélték a bottal.
Köztük a kör közepén két tiszta talentum arany volt,
annak díjául, ki a leghelyesebben ítélt majd.
Míg két hadsereg állt ragyogó fegyverben a másik
város előtt körben: szándékuk kétfele oszlott:
vagy földülni egészen, vagy két részre szakítva
osztani föl, mit a hőn szeretett város fala őriz.
Várbeli nem hajlik, vértjét veszi, lesre törekszik.
Sok szeretett feleség, kicsi gyermek védte a bátyát,
és az elaggottak velük álltak föl hadi rendbe:

ők pedig indultak: vezetőjük Arész meg Athéné:
fényes aranyból mindkettő, arany öltözetében,
fegyveresen: mindkettő szép magas és ragyogó volt,
mint csak az égilakók; s apróbb volt mind a halandó.

Majd, mikor ott jártak, hol a leshelyüket kiszemelték,
lenn a folyó mellett, hol a nyájnak ivóhelye állott,
ott telepedtek meg, vörösés rézzel betakartan.

Két figyelő kém ült azután messzebb a seregtől,
leste, mikor jön a nyáj vagy a csámpás csorda közelbe.

Jött is a nyáj hamar, és két pásztor járt a nyomában,
sípjaikat fújták vidoran, cselet nem gyanítottak.

Látva a pásztorokat, kirohantak leshelyeikről,
elfogták a baromcsordát meg a hószinú nyájnak
szép juhait, s mellettük a pásztornépet elölték.

Ámde azok, hallván, hogy a csorda körül nagy a lárma,
otthagyták hadigyűlésük, gyorslábú lovakra
pattantak, s nekiindultak; tüstént odaértek.

És a folyóparton hadirendben megverekedtek,
egymást érchegyű lándzsákkal hajigálva csatáztak.

Köztük járt a Viszály meg a Zaj meg a rettenetes Vész,
elragadott egyként sértetlent és sebesültet,
és a halottat a harcból lábnaál fogva kihúzta.

Válla fölött embervértől pirosult köpönyeg volt.

Mintha csak éltek volna, akként harcoltak a pajzson,
s úgy húzták el az elhulltak tetemét egymástól.

Akhilleusz pajzsa

Szép puha szántót is remekelt, televény laza földet,
széleset és hármás-szántásút: rajta a barmot
hajtották a vetők, jártak velük erre meg arra,
és valahányszor fordulván pereméhez elértek,
mézédes borral teli korsót tett a kezükbe
egy társuk, s megfordultak, ki-ki ment a barázdán,
mind vágyott a hatalmas ugar pereméhez elérni.
Az feketéllt hátul, valamint a valódi puhult föld,
bárha aranyból volt bámulnivalón remekelve.

Rengő búzamezőt is formált: rajta a béres
nép aratott, éles sarlót lendítve kezében:
egy oldalt a csomók hullottak rendben a földre,
ott meg a kévekötők fűzték kévékbe kötéllel.
Három kévekötő kötözött, hátrább meg a markot
kisgyerekek szedték, tele öllel hordva szünetlen
nyújtották a nyalábot; csöndben tartva a pálcát
állt a király a barázda fölött, örvendve szívében.
Távol a tölgyfa alatt híradók lakomát kerítettek:
áldoztak nagy tulkot, s mind körülötte sűrögtek;
étket főztek a nők, behelintve a hószerű lisztet.
Majd szőlőskertet remekelt, dús fürttel a tőkén,
tisza aranyból volt: feketén függöttek a fürtök:
és a karók sorban meredeztek, mind színezüstből.
Körbe zománcból árkot vont, a sövényt pedig ónból
készítette: csak egy ösvény vezetett a karók közt:
rajta a fűrgeszedők föl-alá jártak, szüretelve.
Szép szüzek s velük viruló gyöngédszívű ifjak
mézízű szőlőt hordoztak jól font kosarakban.
Víg csapatuk közepén fiú állt, csengőszavú lanton
játszott édesen: és a Linosz gyönyörű dala zendült
vékony kis hangján: amazok meg ütemben emelték
lábukat, és ahogyan dala szólt, kurjantva szökelltek.

Majd egyenesszarvú marhák csapatát remekelte:
szép tehének készültek, mind ónból meg aranyból,
istállójukból a mező fele bölgve siettek
csörgedező víz mellett, nádas part közelében.
Sorban négy pásztor lépdelt a nyomukban aranyból,
és gyorslábú kilenc kutya is jött futva utánuk.
Ám a legelső sorban két iszonyú vad oroszlán
ugrott rá a bikára: az állat bölgve üvöltött,
míg húzták: a fiúk s a kutyák mind arra rohantak.
És az oroszlánok feltépve a nagy bika bőrét,
már beleit falták, szürcsölték éjszínű vérért,
kergették, de hiába, a pásztorok és uszították

fürge kutyáikat, ám az ebek belemarni azokba
nem mertek, közelükben ugattak csak s kikerülték.

Majd legelőt remekelt Héphaisztosz, a nagynevű Sánta,
szép mély völgy közepén, hősínű juhok seregével,
aklokat és kunyhókat is és zsupfede karámot.

Táncteret is remekelt Héphaisztosz, a nagynevű Sánta,
éppenolyant, amilyent készített Daidalosz egykor
szépfürtű Ariadnének nagy Knósszosz ölében.

Szép eladó lányok viruló ifjakkal a téren
táncaikat járták körben, kezük egybefonódott:
könnyűszövésű gyolcsot hordtak a lányok, az ifjak
jól szótt drága khitont, csillámlott mind az olajtól;
szép koszorút hordottak a táncban mind a leányok,
míg a legények aranykardot, s kardszójuk ezüst volt.

Meg-megperdültek, jól értve a táncot, a lábuk
könnyen emelték, mintha korongját, mely tenyerébe
jól illik, fazekas próbálja ki, perdül-e vajjon;
máskor meg sorokat képeztek, s szembe szökelltek.
Nagy tömeg állta körül vágykeltő táncukat, és mind
ott mulatoztak, míg közepettük az isteni dalnok
lantszava szólt; és két bukfences táncos a körben
lejtett örvénylő forgással a lant ütemére.

Majd a nagy Ókeanosz bő áradatát remekelte
legszeleő peremére a szép és nagyszerű pajzsna.

És miután a hatalmas, erős pajzsot befejezte,
készített tűznél ragyogóbb páncélt is a hősnek;
készített súlyos sisakot, mely jól a fejére
illett, és aranyos szép forgó ékesítette;
készített végül lábvértet is, ezt puha ónból.

Majd, mikor elkészült mindezzel a nagynevű Sánta,
fogta, s a bajnok Akhilleusz anyja elé odatette.

Hóborította Olümposzról ölyvként lecsapott az,
s Héphaisztosz ragyogó munkáját vitte magával.

1. Miért vonul vissza a harctól Akhilleusz?
2. Milyen körülmények között hal meg Patroklosz?
3. Miért vállalja újra a harcot Akhilleusz? Hogyan győzi le Hektórt?
4. Miért adja ki végül Akhilleusz Hektór holttestét Priamosznak?
5. Ki volt Atreidész! Mi a másik, ismertebb neve?

Három eposzi kellékre találsz példát az alábbi részletben. Keresd meg azokat!

*Istennő, haragot zeng Péleidész Akhilleuszét,
vészest, mely sokezer kínt szerzett minden akhájnak,
mert sok hősnak erős lelkét Hádészra vetette,
míg őket magukat zsákmányul a dögmadaraknak
és a kutyáknak dobta. Betelt vele Zeusz akaratja,
attól kezdve, hogy egyszer szétváltak civakodva
Atreidész, seregek fejedelme s a fényes Akhilleusz.*

A TRÓJAI FALÓ

A trójai mondakörből tudjuk – s történelmi ismereteink is ezt igazolják –, hogy Trója Hektór halála után hamarosan elesett. A tíz évig tartó háborúból a görögök kerültek ki győztesen. Hogyan győzhettek? Ezt beszéli el *A trójai faló* története.

A trójai faló (részlet a *Trója* c. filmből)

A görögök – Odüsszeusz ötlete alapján – megtévesztésül hatalmas falovat építettek engesztelő ajándékként a trójaiak számára, és színleg elvonultak a falak alól. Epeiosz először elkészítette a csodálatos ló lábait, majd megfaragta a hasát és hátát, hozzáillesztette a fejet, amelyet hosszú, lebegő sörénnyel díszített. A szemüregébe két drágakő került, amelyek a szem csillogását utánozták, és élővé varázsolták a

lófejet, amelynek ideiglenes orrlyukai mintha csak a csatajelre vártak volna. De a görög seregek csak egy része vonult el, a többiek, élükön Odüsszeusszal a faló gyomrába rejtöztek, „*amely magas volt, mint egy hegy*”.

Egy isteni jóslat győzelmet ígért a trójaiaknak, ha behúzzák a lovat a városfalak közé. Trója kapui megnyíltak előtte. A görögök éjszaka előmászta a falóból, és megkezdődött az öldöklés. Görögök és trójaiak mindhalálig küzdöttek.

Az életben maradt görög harcosok több-kevesebb kaland után hazatértek otthonukba. Csak egyetlen hősre, Odüsszeuszra vártak hiába hazájában, Ithakában. Az ő viszontagságos küzdelmeiről, 10 éves hányódásáról s hazatéréséről szól a második homéroszi eposz, az *Odüsszeia*.

Amit a műről tudnod kell!

ODÜSSZEIA

A III. században élt Longinosz szerint az *Odüsszeia* Homérosz öregkori műve, amelyben nyoma sincs az *Íliász* zaklatott harcleírásainak, a véres jeleneteknek, viszont tobzódik a gyönyörű természeti jelenségek, a naplementék, tájak leírásában. A költő különösen megérett szeretettel ábrázolja az idősebb generáció tagjait (Nesztórt, Láertészt), tehát bizonyára a bölcs, élettapasztalatokban gazdag Homérosz áll szemben itt az *Íliász* ifjú, heves vérmérsékletű szerzőjével. Ehhez még hozzátehetjük, hogy az *Odüsszeia* két, sok együttérzéssel ábrázolt énekest is színre visz (Démodikosz a phaiákok (e.: fajak) palotájában énekel a trójai háborúról, Phémiosz Ithakában szórakoztatja a kéroket művészetével), akikben az általános vélemény szerint, ha nem is magát Homéroszt, de legalábbis a vándorénekes-költő mesterség tiszteletreméltó képviselőit, tehát Homérosz feltételezett kollégáit kell látnunk. Így előttünk áll a költő életpályája: ifjúkor (kalandvágy, izgalom, harc, hősiesség) – *Íliász*; öregkor (bölcesség, tapasztalat, érzelmesség, higgadság) – *Odüsszeia*.

Előzmény • Trója pusztulása után a leleményes Odüsszeusz is hazaindul. Hazafelé tartó útja azonban tíz évig tart. Homérosz 40 nap eseményeit emeli ki a tízéves bolyongásból. Helyszíne a görög szigetek és Ithaka. Az eposz **témája**: *Odüsszeusz bolyongása és hazatérése*. Főhőse **Odüsszeusz**, a társaiért és a hazajutásért küzdő ember.

Szerkezete • Az eposz 24 énekből áll, két szálon fut a cselekmény, majd a mű felénél összekapcsolódik, bonyolultabbá válik. Az eposz verselése időmértékes, terjedelme 12 100 hexameter. Az eposz öt szerkezeti egységre tagolható:

- I. jelen: I – IV. ének: *Ithaka*
- II. jelen: V – VIII. ének: *Kalüpszó nimfa szigete (Ogügié)*
- III. múlt: IX – XII. ének: *Odüsszeusz kalandjai*
- IV. jelen: XIII – XXIII. ének: *Odüsszeusz Ithakában*
- V. jelen: XXIV. ének: *Békekötés*

Cselekménye • Pénélopé (Odüsszeusz felesége) hűségesen várja haza férjét már húsz éve. Négy esztendeje 108 kérő ostromolja, hogy válasszon közülük férjet, és közben pusztítják Odüsszeusz vagyonát. Télemakhosz (Odüsszeusz fia) felnő, s kénytelen végignézni, amint otthonát ingyenélők hada dúlja fel. Az istenek sugallatára az éj leple alatt apja keresésére indul. A kérők azt tervezik, hogy a hazatérő fiút megölik.

Odüsszeusz hét évet tölt Kalüpszó nimfánál, aki nem hajlandó elengedni őt. Zeusz parancsának azonban kénytelen engedelmeskedni, jó tanácsokkal látja el a hőst.

Poszeidón, aki fia, Polüphemosz (a küklopsz) megvakítása miatt haragszik Odüsszeuszra, meg akarja gátolni hazajutását. A tengeren összetöri tutaját, Odüsszeusz két napig hanykolódik a vízben, mire partot ér a phaiákok földjén.

A phaiák királya látja vendégül (lánya, Nauszikaá beleszeret Odüsszeuszba), elmesélteti vele kalandjait, a Kalüpszó nimfánál töltött hét esztendő történéseit.

A phaiákoktól hajót kap, hazaviszik, Ithaka egyik öblében teszik partra, ahol a hős rögtön elalszik. Pallasz Athéné koldussá változtatja és figyelmezteti, hogy mire számíthat otthonában. Felkeresi hűséges kondását, Eumaioszt, és hazatérő fiával együtt eltervezik a kérőkkel való leszámolást.

A kérők gonoszul bánnak a koldussá változtatott hőssel, akit csak dajkája és kutyája, Argosz ismer fel. Pénélopé íjversenyt hirdet: ahhoz megy hozzá, aki fel tudja ajzani Odüsszeusz íját, és a nyílvezzőt át tudja lőni tizenkét fejse fokán. Egyetlen kérőnek sem sikerül a feladat végrehajtása csak a koldusnak. Ekkor Odüsszeusz felfedi magát, és megöli a kérőket. Feleségével újra egymásra találnak. Odüsszeusz elmeséli neki a veszedelmeket, amin keresztül ment.

Az istenek szerepe • Zeusznak, Pallasz Athénének, Hermésznek, Héliosznak és Poszeidonnak, kevesebb szerep jut az *Odüsszeiában*, mint az *Íliászban*. Az utóbbiban az istenek irányítanak, az *Odüsszeia* világában az emberek sorsát már nem, vagy nem kizárólag az istenek intézik. Az *Odüsszeia* hőse a felnőtt, cselekvő ember.

Főbb szereplők: Odüsszeusz, Pénélopé, Télemakhosz, Antinoosz, Eumaios, Eurükleia, Menelaosz, Kalüpszó, Alkinosz, Polüphemosz, Kirké stb.

■ **Odüsszeusz:** A történet központi szereplője. Kalandok során vezet útja hazafelé. Igazi emberi hős, nem elérhetetlen hérosz, megközelíthetetlen harcos, hanem esendő, kíváncsi ember. Ellenállhatatlan vágy hajtja birodalmába, családjához, feleségéhez, fiához. Hiányzik neki a családja, mégis enged Kirké csábításának és Kalüpszó nimfánál is 7 évet tölt. Kíváncsisága miatt számos kalandba keveredik, ami megkülönbözteti őt társaitól, s egyben föléjük is emeli, hogy ő ezekből a kalandokból mindig tanul. Figyel, fejlődik, kétszer ugyanazt a hibát nem követi el. Gondolkodó, a társaiért felelősséggel tartozó, cselekvő ember: emberi erényekkel és emberi hibákkal. Jelleme és fizikuma kiváló, egyetlen negatív tulajdonsága a mérhetetlen kíváncsiság. Ezt bölcs előrelátással kompenzálja. Ész, leleményesség, kitartás és emberi jóság jellemzi. Ha kell, király léteire kétkezi munkát is végez, hiszen Kalüpszó nimfa szigetéről saját maga készítette tutajjal távozik. A hős tetteivel maga vívja ki a hazatérés jogát. Az eposz középpontjában az emberi individuum áll, egyre nagyobb szere-

pet kap az ember felelőssége saját tetteiért. Odüsszeusz alakjában jelennek meg első ízben azok a pozitív eszményeket megtestesítő vonások, amelyek a görög rabszolgatartó demokráciában teljesednek majd ki: bár kiváló harcos is, legfőbb erénye az okosság, az igazságosság, a minden tudás megismerésének szomjúsága, kompromisszumkészség, a hajlékonyság a jó ügy érdekében, a megfontoltság, a cselekedet következményeinek latolgatása. Az *Odüsszeia* embereszménye tehát már nem a bátor ember, nem a heroikus életeszményt megtestesítő harcos, hanem a sokat tapasztalt, bölcs, leleményes, politikus ember, aki éppen eszét használva igyekszik megmenteni saját és társai életét.

Homérosz a főhős jellemzésére ötvennél több állandó jelzőt használt. A leggyakoribbak: *leleményes, sokattűrt, erőslelkű, tarkaeszü, kínban hányódó, tűrőlelkű vitéz*, és hosszan lehetne még a sort folytatni.

■ **Pénélopé:** Odüsszeusz hű felesége, a női hűség példaképe. Leleményessége vetekszik Odüsszeuszéval. (Laertész halotti leple, melyet minden éjszaka lebont, mivel azt mondta az erőszakos kérőknek, hogy addig nem választ közülük, míg be nem fejezte apósa halotti takaróját.) Odüsszeusz távollétében lelke megedződött, kitartóbb és találékonyabb lett.

■ **Télemakhosz:** esetében az *Odüsszeia* egy fejlődéstörténet. Fiúból férfivá érik, hogy méltó utódja és társa lehessen apjának a bosszú idején. Pallasz Athéné segíti az úton. Útja hasonló, mint Odüsszeuszé, csak rövidebb és kevésbé veszélyekkel teli. A mű elején, míg nem ismeri apja teljes történetét, kissé csalódott, hogy nem egy olyan hős fia, aki hazatért a trójai háborúból.

■ **Eumaios:** Odüsszeusz és Pénélopé hű szolgája, az öreg kondás. Az ő kunyhójában száll meg először a koldus álruhába öltözött Odüsszeusz, és itt találkoznak Télemakhossal is. Titoktartásával és hűségével segíti a leszámolást.

■ **Eurükleia:** Odüsszeusz régi dajkája felismeri a koldusnak öltözött Odüsszeuszt, mivel Pénélopé megkéri, hogy mosdassa meg a koldus lábát, ahol felfedezi egy vadkan ejtette régi sebnek a helyét. Odüsszeusz titoktartásra esketi. Titoktartásával és hűségével ő is hozzájárul a sikerhez.

■ **Menelaosz:** Spárta királya, az ő felesége Heléné, a trójai háború egyik kiváltó oka. Mesél Télemakhosznak apja erényeiről.

■ **Kalüpszó nimfa:** egy tengeri nimfa, Néreusz leánya. Ogügié szigetén tartotta fogságban Odüsszeuszt hét éven keresztül, szépségével és varázserejével láncolva magához. Végül elengedte az istenek parancsára.

■ **Polüphemosz:** egy küklopsz, aki Poszeidón fia. Odüsszeuszt és 12 társát fogságba ejtette, és hatot megevett belőlük. Odüsszeusz leitatta és kiszúrta a szemét, így juhainak hasára kapaszkodva megmenekültek a barlangjából.

■ **Kirké:** egy varázslónő, aki Odüsszeusz embereit disznóvá változtatta. Odüsszeuszon nem fogott a varázslat, mivel megvédte a molü-hagyma. Odüsszeusz kényszerítette, hogy engedje el őket. Kirkének az volt a kikötése, hogy egy évig maradjanak nála.

1. Mivel magyarázható, hogy az *Odüsszeia* Homérosz öregkori műve?
2. Mi az előzménye az eposznak?

3. Vázold röviden az *Odüsszeia* című eposz szerkezetét!

4. Sorold fel a mű szereplőit!

Készíts táblázatot Odüsszeusz kalandjairól: helyszín – esemény – személyek!

KILENCEDIK ÉNEK

ODÜSSZEUSZ ELBESZÉLI KALANDJAIT ALKINOOSZNAK

Küklópeia

(részlet)

Miután Odüsszeusz megdicséri az énekest, felfedi a kilétét, és elkezd mesélni, hogy a trójai háború befejeztével milyen kalandokat élt át vándorútján, és hogy vesztette el társait.

Ilion alól a harcosokat a szél először a kikónokhoz vitte. Feldőlják földjüket, sokakat elveszejtenek közülük, de a küzdelemben Odüsszeusznak is több társa meghal. Miután elhagyják a kikónok földjét, hajójuk viharba kerül, és kilenc napig hányódnak a tengeren, végül a lótuszevők földjén érnek partot. Odüsszeusz társai közül, akik ettek a mézédés termésből, azok elfelejtették otthonukat, soha nem akartak többé hazatérni erről a földről, így Odüsszeusz őket erővel vezette a hajóra. A lótuszevők földjéről a dölyfös küklopsz-nép mezejére ért a hajójuk. Ezen a földön minden megterem szántás és vetés nélkül, az emberek barlangokban laknak. Tizenkét társával indul el körülnézni.

(...)

Gyorsan elértük a barlangot, nem leltük azonban bent őt, mert a kövér nyáját kísérte a réten.

Mindent megnéztünk, miután az üregbe beléptünk.

Ott aszalók rogyadoztak a sajtól, sok gödölyének,

báránynak szűk volt az akol már; s elkülönítve

állt az öregje, a már megnőtték máshova zárva,

és külön álltak a most-ellettek. Telve savóval

minden edény, kiskád, sajtár, mibe fejni szokott ő.

Ott legelőször is engem kértek szóval a társak,

hogy vigyük el sajtját, forduljunk vissza, s utána

gyorsan a fürge hajókra vezetve a sok gödölyét és

bárányt aklukból, hasogassuk a sós vizet újra;

s én, noha jobb lett volna bizony, nem ügyeltem a szóra,

mert őt látni akartam, s azt, hogy ajándékot ad-e.

Jaj, nem volt kedves, mikor eljött, embereimhez!

Ott tüzet is gyűjtván áldoztunk, majd mi magunk is

hozzálátva, a sajtból ettünk, s ülve bevártuk ott benn, míg hazajött a juhokkal. Hozta a súlyos terhet, a száraz fát, hogy azon főzhesse az ételt, majd az üreg földjére ledobta goromba robajjal: és mi remegve behúzódtunk az üreg zugolyába.

Most a kövér nyáját tág barlangjába terelte, mindet, ahányat fejni szokott, de a hímeket ott kinn hagyta kerítés közt, a bakot meg a kost, valamennyit.

Majd elzárta a nyílást roppant kővel, amelyet jól a magasba emelt: de huszonkét négykerekű jó földi szekér sem mozdítaná el amazt a helyéből: ily roppant meredek sziklával zárta a nyílást.

Végre leült, mekegő kecskéit, fejte juhát is, mindegyiket rendben, s kicsinyét odaküldte alája.

Erre megaltatván a felét a fehérszínű tejnek, átsajtolta, s a túrót font kosarakba helyezte, és a felét öntötte edénybe, hogy innivalója, hogyha kívánja, legyen, s vacsorához hogy legyen ott benn.

És miután buzgólkodván befejezte a dolgát, végre tüzet gyújtott, meglátott, s kérdeni kezdett: „Kik vagytok? Merről járjátok a tengeri ösvényt? Dolgotok is van-e, vagy csak amúgy vaktába bolyongtok, mint a kalóznépség, mely a sós vízen erre meg arra lelkét kockáztatja, s a többi hajósra veszélyt hoz?”

Így szólt; és elakadt kedves szívünk dobogása, mert az erős mély hang meg a roppant termet ijesztett.

Így is választ adtam azonban, szólva szavakkal: „Trója alól idevetve bolyongunk erre akhájok, tág tenger tajtéka fölött a szelek dühe üldöz; vágyakozunk hazajutni, de más-más útra kerültünk mindnyájan, mert Zeusz bizonyára ekképpen akarta...” Ezt mondtam; de kegyetlen szívvel azonnal ekképp szólt: „Ostoba vagy, vendég, vagy messziről érkezhettél; azt akarod, hogy az isteneket tisztelve remegjem; tudd meg: a küklpszok Zeusszal csöppet se törődnek, más istennel sem, mert sokkal több a hatalmunk. Zeusz mérgétől tartva bizony sose kímélnélek téged s társaidat, ha nem indít erre a lelkem.

Mondd meg azonban, hol tartod jómívű hajódat,
messze a parton, vagy közelemben? Hadd tudom én is.”

Szólt puhatolva; de bölcs eszemet nem tudta becsapni,
s újra csak így szóltam hozzá csavaros szavaimmal:

„Bárkámát széttörte a föld rázója, Poszeidón,
mert szirtekre vetette a földetek oldala mellett,
sziklafokokra sodorva; a szél odatűzte a vízről;
én meg e társakkal kikerültem a végveszedelmet.”

(...) Akkor hát nyöszörögve bevártuk az isteni Hajnalt:

és hogy a rózsásujjú Hajnal kélt ki a ködből,
ő tüzet élesztett, megfejte a nagyhírű nyáját,
mindegyikét rendben s kicsinyét odaküldte alája.

És miután buzgólkodván befejezte a dolgát,
markolt egybe megint két embert reggelijéhez.

Reggelizett, s a kövér nyáját kiterelte utána
barlangjából, könnyeden elmozdítva a sziklát,
aztán vissza, mikéntha tegezre fedőt tesz az ember.

Sűrűn füttyentgetve a hegyre terelte a Küklopsz
nagy nyáját; vad tervet főzve maradtam a mélyben:
tán sikerül bosszúm, s diadalt ad nékem Athéné.

És ez a terv látszott lelkemben a leghelyesebbnek.

Ott az akol közelébe hevert neki szörnyű dorongja,
egy még zöld, nagy olajfadorong; ezt vágta ki, hogyha
száraz lesz, majd hordja. Mi jól megnéztük: olyan volt,
mint amilyen nagy az árboca széles barna hajónak,

húszevezősnek, mely terhével járja a tengert,
szemre a vastagsága s a hossza is éppen ilyen volt.

Hát odaléptem, jó ölnyit vágtam le belőle,
és odaadtam, hogy meghántsák, embereimnek.

Ők simára faragták; én kihegyeztem a végét,
melléállva, utána tüzessé tettem a lángon.

Majd pedig elrejtettem szépen a trágya halomban,
melyből barlangjában elég volt, itt is, amott is.

Hívtam a többieket, hogy sorsot vessenek ekkor,
s döntsék el, ki legyen, ki velem fölemelje a nyársat
és bátran beledöfje szemébe, ha édesen alszik.

Sors pedig éppen azokra esett, kiket úgyis akartam,

négyre, magam számoltam hozzá még ötödiknek.
Estefelé megjött a szép gyapjas nyájjal Küklopsz,
tág ölü barlangjába terelte azonnal a nyáját,
és odakint egyet se hagyott a magas kerítés közt;
vagy sejtett valamit, vagy ekként rendelte az isten.
Majd meg a sziklát visszahelyezte, magasra emelve,
és odaült, mekegő kecskéit, fejte juhát is,
mindegyiket rendben, s kicsinyét odaküldte alája.
És miután buzgólkodván befejezte a dolgát,
markolt egybe megint kettőt, s látott vacsorához.

Ekkor a Küklopszhoz közelálltam, s szóltam ekképpen,
éjszínű borral telt nagy kancsót tartva kezemben:

„Küklopsz, nézz ide, idd meg az emberhúsrá a bort is,
hogy megtudd, milyen édes ital volt barna hajónkban.

Áldozatot hoztam neked ebből, megkönyörülsz tán
és hazaküldesz még; de te őrzöngsz, túrni se tudjuk.

Mondd, te gonosz, lesz még, aki emberlakta vidékről
jönni kíván hozzád? hisz nem helyesen cselekedtél.”

Ezt mondtam; s átvette, megitta, örült neki szörnyen,
itta az édes italt, s aztán kért újra belőle:

„Adj még jó szívvel, s a neved mondd meg nekem egyben,
hadd adjak vendégi ajándékot, hogy örüljél.

Mert hoz a küklopszok dús földje a nagyszemű fürtből
bort szintén, és Zeusz zivatarja növeszti a termést:
csak hogy ez itt nektárnak csöppje meg ambróziának.”

Így szólt; én meg a lángszínű bort adtam neki újra.

Adtam háromszor, s ő annyiszor itta ki balgán.

Majd miután az agyát az ital már elborította,
válaszomat mézes szókkal neki adtam ekképpen:

„Küklopsz, kérdezted híres nevemet; nosza, halljad:
megmondom, s te ajándékozz meg, ahogy megígérted.
Senkise, ez nevem; így hívnak, hogy Senkise, otthon
édesanyám meg apám és minden többi barátom.”

Ezt mondtam: de kegyetlen szívvel azonnal ekképp szólt:

„Senkise lesz, kit utolszor eszek meg a társai közt én,
mind ama többit előbb: nesze hát, ez lesz az ajándék.”

Szólt, és megbillent ezután, hátára hanyatlott
s elnyúlt félreszegett nyakkal; mindent leigázó
álmom nyomta el őt; gégégén dőlt ki a sok bor
s emberhús darabok; s ökrendett kábulatában.

Ekkor a nyársat fogtam, a sűrű parázsba benyomtam,
hadd tüzesedjék meg; szavaimmal a társakat is mind
bízattam, nehogy egy megijedjen s visszavonuljon.

És amidőn már-már lánggal lobbant az olajnyárs,
bármily zöld volt még, és már félelmesen izzott,
akkor a tűzből én odavittem; körben a társak
álltak; az istenség nagy merszet fújt kebelünkbe.

Ők fogták a hegyes végű nagy olajfadorongot,
és a szemébe ütötték; én nekidőlve fölülről
forgattam, valamint ha hajóját fúr ki az ember
fúróval, s mások meg alulról húzva a szíjat,
pörgetik erre meg arra a fúrót, s az forog egyre.

Fogva, szemében ekképp forgattuk az áttüzesített
nyársat, s míg melegen forgott, körülötte a vér folyt.

Szétperzselte egész szeme héját és a szemöldjét
gőze az égő szemnek, sistergett szeme gödre.

Mint amidőn a kovács nagy fejszét, szörnyű szekercét
edzeni márt a hideg vízbe, s hallatszik a vasnak
hangos jajszava, mert nagy erőt ettől kap a jó vas:
néki olajfadorong körül úgy sziszegett szeme akkor.

Szörnyű nagyot jajdult, visszhangzott körben a szikla;

visszafutottunk megrémülve, kitépte szeméből
vértől elborított nyársunkat azonnal a Küklopsz,
és azután, hadonászva kezével, messzire dobta;
s küklopsz-társaihoz felüvöltött, kik körülötte
laktak a szellős csúcsok alatt, barlangok ölében.

Hallották a kiáltást, jöttek is innen-amonnan,
és barlangja előtt kérdezték, hogy mi baj érte:

„Hát mi baj ért, Polüphémosz, mondd, hogy ekképpen üvöltesz
ambrósziás éjben s tőlünk eloroztad az álmot?
Csak nem akarja talán rabló elhajtani nyájad,
vagy pedig elpusztítani téged csellel, erővel?”

Nékik a barlangból így szólt az erős Polüphémosz:
„Társak, Senkise öl meg csellel, senki erővel.”

Ők meg a választ így adták szárnyas szavaikkal:
„Már ha magad vagy egészen s nem bánt senki erővel,
Zeusztól jó nyavalyád, kikerülni biz azt lehetetlen;
rajta tehát, könyörögj te Poszeidónhoz, apádhoz.”

Szóltak s távoztak; nevetett örömében a szívem,
hogy rászedte a név őket meg nagyszerű eszmém.
Nyögve a Küklopsz s kínjai közt kínlódva, a sziklát
két kézzel tapogatva, a nyílástól elemelte,
ő maga szétterjesztve kezét odaült a küszöbre,
hogy valakit megfogjon, amint az lép ki a nyájjal;
lám, ő ennyire balgának hitt engem eszében.
Csakhogy azon töprengtem, hogy-mint lenne a legjobb,
hátha lelek számunkra menekvést még a halálból:
csel nem akadt, sem terv, mire nem gondoltam: az éltünk
kellett mentenem és a veszély fenyegetve közelgett.
Hát ez a terv látszott lelkemben a leghelyesebbnek.
Voltak a barlangban kosok is, sűrű gyapjú kövérek,
szép nagytermetűek, hordtak violásszínű bundát;
hát ezeket jól font vesszőkkel, amelyeken álmát
szokta aludni a vadszívű óriás, egybekötöttem
hármanként csöndben: s egy-egy embert vitt a középső,
kettő kétoldalt lépdelt, hogy a társaim óvja.
Egy embert három kos hordott; s én magam ekkor
– mert volt ott egy kos, mindjénél sokkal erősebb –
ennek a hátát fogtam meg s gyapjas hasa alján
függeszkedtem, a két kezemet becsavarva erősen
isteni gyapjába, s csüngtem roppant türelemmel.
Sóhajtozva ekképp vártuk be az isteni Hajnalt;
és hogy a rózsásujjú Hajnal kélt ki a ködből,
akkor a hímek mind kirohantak a jó legelőre,
meg nem fejten a nőstények bégettek az aklok
mellett, mert tőgyük kifeszült. Gyötrődve a gazda,
kínjai közt, a juhok hátát végigtapogatta
sorban, amint álltak: s nem vette a balgatag észre,
hogy gyapjas hasukon csüng mind, odakötve, a társam.
Hát közülük legutolszor a kos lépdelt ki az ajtón,
gyapja lehúzta, de én is, az elmés terv kisütője.

Megtapogatta, s ekképpen szólt az erős Polüphemosz:
„Drága kosom, mért is még most ki utolszor a nyáj közt
innen? Nem szoktál ezelőtt soha elmaradozni,
mert legelőbb legeled le a rétek gyöngé virágát,
jó nagyokat lépdelsz, elsőnek futsz a folyóknak
hajjaihoz, s hazajönni először vágyol akolba
estefelé: most meg legutolsó vagy. De a gazdád
drága szemét szánod tán, mit kidöfött az a hitvány
ember s átkos társai, elmém borral igazva:
Senkise; ámde hiszem, hogy a vészből nem menekül meg.

Bár velem érezhetnél, s tudnál szólni is, akkor
megmondhatnád, hol bujkál most ő haragomtól:
agyvelejét szanaszét fröcskölném itt az üregben,
úgy verném a küszöbhöz, s könnyebbülne a bajtól
szívem, mellyel e semmirekellő Senkise sújtott.”
Így szólván tovaküldte a kost legelőre a nyájhoz.
S hogy kissé elhagytuk a barlangot meg az udvart,
bújtam a nagy kos alól ki, a társaim is kibogoztam...

Jacob Jordaens: A küklopsz barlangjában, XVII. század

(...)

Annyira voltunk épp, ahová még ér a kiáltás,
s akkor a Küklopszhoz szóltam szűrő szavaimmal:
„Küklopsz, lám, nem hitvány ember társait etted

meg te a mélyölű barlangban, tombolva dühödben.
 Úgy kellett, hogy elérjen a csúfos baj, te kegyetlen,
 házadban vendégeidet fölfalni se féltél,
 most bosszút állt rajtad Zeusz meg a többi nagy isten.”
 Ezt mondtam, s ettől csak nőtt a haragja szívében;
 egy nagy hegy csúcsát leszakítva, hajónkra vetette,
 és a sötétorrú bárkának elébe esett az
 egy kicsivel csak, s kis híján súrolta a kormányt. (...)

„Küklopsz, hogyha talán megkérdi egy ember a földön,
 hogy történt a szemednek csúfos megvakítása,
 mondd, hogy a városokat dúló Odüsszeusz vakított meg,
 Láertész fia ő, Ithakában lakja lakását.”
 (...)

1. Jellemezd Odüsszeuszt a történet alapján! Válaszd ki a felsorolt tulajdonságok közül, hogy melyik illik rá, és keresd meg azt a szövegrészt, amely ezt bizonyítja: *gyáva, buta, leleményes, bátor, bosszúálló, dicsekvő, kíváncsi!*
2. Hányan érkeztek a szigetre, és mit hoztak magukkal?
3. Miért akarta Odüsszeusz megvárni a küklopsz hazatérését? Mit szerettek volna a társai?
4. Milyen csellel győzte le Odüsszeusz Polüphemoszt?
5. Miért mondta azt, hogy Senkise a neve?
6. Keresd példákat Odüsszeusz jellemzéséhez! A hős mely jellemvonásai kapnak nagyobb hangsúlyt?
7. Odüsszeusz mely cselekedetei bizonyítják ravaszságát?
8. Miért pusztulnak el Odüsszeusz társai? Mi, vagy ki okolható pusztulásukért? Mi ebben Odüsszeusz szerepe?
9. Változik-e Odüsszeusz jelleme az eposz során? Válaszodat indokold meg!

Állítsd helyes sorrendbe a történet felsorolt részeit: Odüsszeusz csele, az álnév, a kegyetlen barlanglakó, megérkezés a küklopszok szigetére, menekülés a barlangból!

EPOSI KELLÉKEK HOMÉROSZ MŰVEIBEN

Hogyan alkalmazta Homérosz a szóban hagyományozott mondananyag összeállításában az eposzi kellékeket? A homéroszi eposzok történetének alapja, mint már tudjátok, a görög mitológia. Az *Íliász* cselekménye nem ott kezdődik, ahol a háború története, s nem is ott fejeződik be. Az előzményeket nem az eposzból tudjuk meg, hanem a mondákból, a mitológiából. Az eposz egyik fő jellemzője ugyanis, hogy a **dolgok közepébe vágva (in medias res)** indítja a cselekményt az énekmondó. Bárhol kezdhette történetét, hiszen a hallgatók ismerték az eseményeket.

Az eposzok kezdő soraiban olvasható valamely istenség vagy természetfeletti lény **segítségül hívása (invokáció)**. Az *Íliászban* ez így

hangzik: „*Istennő, haragot zengj, Péleidész Akhilleuszét...*”. Az *Odüsszeiában* pedig „*Férfúról szólj nékem, Múza, ki sokfele bolyongott / s hosszan hányódott ...*”, „*Istennő, Zeusz lánya, beszélj minékünk is ezekből.*” Ősi eleme ez a költészetnek. Azt érzékelteti, hogy a költő valamely istentől ihletett módon adja elő dalait, ő tulajdonképpen csak közvetíti a szöveget.

A **tárgymegjelölés (propozíció)** nagyon szorosan összekapcsolódik a segélykéréssel. Homérosz műveiben már az első sorban egymás mellé kerül e két elem, kellék. A propozícióból tudjuk meg, hogy az *Íliász* tárgya, témája nem a trójai háború története, hanem **Akhilleusz haragja**, „...*mely sokszor kínt szerzett minden akhájnak*”, az *Odüsszeiáé* pedig **Odüsszeusz bolyongása**.

A **seregszemlével (enumeráció)** folytatódnak az ókori eposzok. A költő részletesen számba veszi a harcba induló görögöket és a trójaiakat. Ez a rész az eposz legrégebbi eleme.

Csodás elemek vagy isteni beavatkozás (deus ex machina): az *Íliászban* ők irányítják az események alakulását, az *Odüsszeiában* kevésbé, de Pallasz Athéné például gyakran lendíti át Odüsszeuszt a nehézségeken. A görögöknél az istenek irányítják a földi emberek életét.

Az **állandó jelzők (epitheton ornans)** nagyon gyakorlatias célt szolgáltak, hiszen velük megkönnyítette az énekmondó a saját dolgát. Akhilleusznak például 36 jelzője van a műben. A költő ezeket a jelzőket nagyon tudatosan, az adott személy pontos jellemzésére használta fel.

Az **eposzi vagy homéroszi hasonlatok** szintén fontos szerepet játszanak az eposzban. A bőséges, terjedelmes hasonlatokkal a költő látszólag elkalandozik a tárgytól. Az *Íliászban* több mint kétszáz ilyen részletező, kitérőszerű hasonlat található.

A KÖZÉPKORI MAGYAR IRODALOM

EGYHÁZI EPIKA

A magyar irodalom kezdete a virágzó és hanyatló középkor időszakára (a XI. századtól a XVI. század elejéig) tehető. Az európai népek több évszázados irodalmi hagyományaihoz lassan csatlakozott a magyar irodalom. Az írásbeli kultúra első képviselői Magyarországon is a papok, szerzetesek voltak. A feudális államalapítás és a kereszténység felvétele utáni első századokban, művelődéstörténetünk kezdetén a mi irodalmi alkotásaink először a korabeli egyházi irodalom nemzetközi nyelvén, latinul íródtak, de a magyar nyelv irodalmi, írásbeli felhasználása is hamarosan nélkülözhetetlenné vált. A *tihanyi apátság*nak 1055-ből származó latin nyelvű *alapítólevelében* például 58 magyar szó (szókapcsolat) olvasható, s ezek helyesírása már

határozott következetességet mutat. A magyarországi irodalom az európai kultúra szerves része lett. De abban a korban, mikor Magyarországon megszülettek az első írásos művek, Európában már virágzott a lovagi és világi irodalom.

Intelmek • E korai szakaszban fontos irodalmi alkotások keletkeztek. Egyik első emlékünknél Szent István király nevéhez fűződik: az *Intelmek könyve Imre herceghez*, fiához szólnak. E mű alapjában véve nem irodalmi műfajú, hanem erkölcsi alapú, tanító célzatú uralkodói „kézikönyv”, úgynevezett **királytükör**, melynek hagyományai már az ókorban kialakultak. István király intelmeit a *Corpus Juris (Magyar Törvénykönyv)* őrizte meg.

Legendák • A magyar irodalom első emlékei között találjuk az egyházi irodalom emlékeit, a különböző legendákat. Az európai keresztény hagyományban terjedő legendák mellett – ilyen a magyar *Szent Ferenc legenda* – igen fontosak az *Árpád-házi szentek* (István, Imre, Margit, László, Erzsébet) és a kereszténység első térítőinek (*Szent Gellért*) legendái. A magyarországi legendák nyugati minták alapján készültek. Fellelhetők bennük *vándormotívumok* – például a szenthez csatlakozó, megszelídülő vadállat is. Szent Gellért nem csak legenda-hős, maga is író: *Értekezés a három ifjú himnuszáról* című műve önéletrajzi ihletettséggel alkotás.

Kódexirodalom • Magyarországon hamar megjelentek a különböző szerzetesrendek. Fontos szerepük volt a térítésben, de európai szintű kolostori élet nem alakult ki. Így az irodalmi szerep is hiányzott, ami a nyugat-európai rendekre jellemző volt. Mégis a legtöbb korai irodalmi emlékünknél az egyházi irodalomhoz tartozik, s különböző kódexekben (*Jókai-, Thewrewk-, Cornides-, Tihanyi-, Lobkovitz-, Érdy-kódex* stb.) maradt fenn. A magyarországi kódexirodalom kései szakaszában elsősorban a *huszitizmus*¹ hatására megjelentek az első *bibliafordítások* is. Az úgynevezett *Huszita Biblia* csak részleteiben maradt fenn (az *Apor-kódexben*), de a magyar nyelvű írásbeliség kialakulásá-

Kódexmásoló szerzetes

¹ *huszitizmus* – Csehországból kiinduló XIV–XV. századi vallási-társadalmi mozgalom (Husz János nevéből)

ban döntő jelentőségű. Kódexeink többsége a XV–XVI. századból maradt ránk, tehát egy olyan korszakból, amikor Európában már lehatnyatlott a kódexirodalom, és már nálunk is a világi irodalom volt a jelentősebb.

Háttér-információ

I. Szent István király – születési nevén Vajk (970–980 körül – 1038) az első magyar király. Uralkodása alatt a magyar törzsek szövetségéből kialakult fejedelemséget egységes, keresztény magyar királysággá alakította át. Ez 1028-tól az egész Kárpát-medencére kiterjedt. Az általa meghirdetett új politikai irányvonalnak ellenszegülő törzseket fegyverrel vagy békés úton behódoltatta, a lázadásokat leverte. Az ezeréves magyar törvénytár az általa alkotott törvényekkel kezdődik. Az államszervezet kiépítésével párhuzamosan megszervezte a magyar keresztény egyházat, ezért ő és utódai viselhették az *apostoli király* címet.

Amit a mőről tudnod kell!

SZENT ISTVÁN KIRÁLY INTELMEI

István király kitűnő apa és nevelő is volt. Fia, Imre herceg (1007–1031) nevelését pontosan megtervezte. Már kicsiny korában megkereszteltette. Első nevelői szülei voltak, majd 8 éves korától István király Gellért püspökre bízta fia neveltetését. 16 évesen ismét apja vette a kezébe a nevelést. Atyja mellett az államirányítás tudományát, a hadvezérséget, a diplomáciát sajátította el. I. István Imre herceg nevelését annak 23 éves korában fejezte be.

A tíz rövid fejezetből álló dokumentum a középkori igényeknek megfelelően erős vallásos tartalommal részletezte az uralkodó feladatait. A vallás szerepének rendkívüli jelentőségét jelzi, hogy a fejezeteknek nem kevesebb, mint fele a keresztény hittel és az egyházzal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. Szent István nevelői működésének koronájaként intezte intelmeit fiához, leendő utódjához. Azt akarta, hogy ezek az intelmek vezéreljék fiát a kormányzás súlyos gondjai között. Pontokba szedve foglalta össze azt az erkölcsi és gyakorlati tudnivalót, melyet Imrének a sikeres országláshoz feltétlenül figyelembe kell vennie.

A bölcs tanító Szent István így adta át fiának a királyi tudnivalókat, hogy az általa megteremtett keresztény Magyarország tovább épüljön és szilárduljon.

Az intelmek, ahogy már fentebb említettük, a korai középkor egyik gyakran használt műfajában íródott, amely **királytükör** néven vált népszerűvé. A királytükrök egyszerű, ám nemes céllal készültek, ezeket elolvasva kellett az uralkodóknak megérteniük, hogy milyennek kell lenniük.

Az *Intelmek*, *Szent István király intelmei Imre herceghez* a *Corpus Juris Hungaric*be felvett első törvény, Szent István első törvénykönyve 1027-ből, a korszak legjelentősebb magyar irodalmi alkotása. Latin nyelvű mű, *Admonitiones (Intelmek)* az eredeti címe. A kor követelményének megfelelően emelkedett hangnemben, rímes latin prózában íródott. Az idők során a szövegnek több, modernebb fordítása is készült, a lentebb olvasott részletek Kuruc Agnes fordításából valók.

Zichy Mihály: Szent István, Szent Imre és Szent Gellért, 1889

SZENT ISTVÁN KIRÁLY INTELMEI IMRE HERCEGHEZ

(részletek)

Mivel megértem s mélyen átérzem, hogy amit csak Isten akarata megteremtett s nyilvánvaló eleve elrendelése elrendezett mind a kiterjedt égboltozaton, mind az egybefüggő földi tájakon, azt törvény élteti s tartja fenn, s mivel látom, hogy mindazt, amit Isten kegyelme bőséggel adott az élet előnyére és méltóságára, tudniillik királyságokat, konzulságokat, hercegségeket, ispánságokat, főpapságokat s más méltóságokat, részben isteni parancsok és rendeletek, részben világiak, valamint a nemesek meg az élemedett korúak tanácsai és javaslatai kormányozzák, védik, osztják fel és egyesítik, s mivel bizonyosan tudom, hogy minden renden valók a föld bármely részén, bármilyen méltóságot viseljenek, nemcsak kíséretüknek, híveiknek, szolgálóknak parancsolnak, tanácsolnak, javasolnak, hanem fiaiknak is, úgy hát én sem restellem, szerelmetes fiam, hogy neked még életemben tanulságokat, parancsokat, tanácsokat, javaslatokat adjak, hogy velük mind a magad, mind alattvalóid életmódját ékesítsed, ha majd a legfőbb hatalom engedélyével utánam uralkodni fogsz. Illik pedig, hogy odaadó figyelemmel hallgatván eszedbe vésd apád parancsait, az isteni bölcsesség intelme szerint, mely Salamon szájából szól: *Hallgass, fiam,*

atyád intelmére, s ne vedd semmibe anyád tanítását!... Hallgasd hát meg, fiam, fogadd el szavaimat, akkor nagy lesz száma élted éveinek.

Ebből a mondásból tehát észbe veheted, ha azt, amit atyai gyöngédséggel parancsolok, megveted – távol legyen! –, nem szívelnek többé sem Isten, sem az emberek. ... Itt az idő, hogy többé ne puha kásával étessenek, az téged csak puhánnyá s finnyássá tehet, ez pedig a férfiaság elvesztegetése s a bűnök csiholója és a törvények megvetése; hanem itassanak meg olykor fanyar borral, mely értelmetet tanításomra figyelmessé teszi. Ezeket előrebocsátván térjünk a tárgyra.

I. A KATOLIKUS HIT MEGŐRZÉSÉRŐL: „*Minthogy a királyi méltóság rangját csakis a hívők és a katolikus hitet vallók nyerhetik el, ezért parancsainkban a szent hitet tesszük az első helyre.*”...

Szent István király az apostoli hit őrzésére, az alattvalóinak való példamutatásra, az eretnekségtől való elfordulásra szólítja fel fiát. Kitér továbbá arra is, hogy a hitet csakis jó cselekedetekkel lehet teljessé tenni.

II. AZ EGYHÁZI REND BECSBEN TARTÁSÁRÓL: „*A királyi palotában a hit után az egyház foglalja el a második helyet, az egyház, melynek első ízben a mi fejünk, tudniillik Krisztus vetette el magját, majd az ő tagjai, vagyis az apostolok és szent atyák ültették át, meggyökerezették erősen, s elterjesztették az egész földkerekségen.*”...

A szentegyházat védelmezni kell naponta megújuló szorgalommal, hogy gyarapodjék, és meg ne fogyatkozzon, hiszen aki az egyházat csorbítja, az Krisztus testét csonkítja, és büntetést érdemel, inti fiát Szent István király.

III. A FŐPAPOKNAK KIJÁRÓ TISZTELETRŐL: „*A királyi trón ékessége a főpapoknak rendje, ezért a királyi méltóságban ők kerülnek a harmadik helyre, kedves fiam, ők legyenek főembereid, úgy vigyázz a főpapokra, mint a szemed világára.*”...

Isten felkentjeit tisztelni és megbecsülni kell, nem szabad őket hamis vádakkal bemocskolni és a nyilvánosság elé hurcolni, hiszen csakis így lehet Istentől megáldott az uralkodás.

IV. A FŐEMBEREK ÉS VITÉZEK TISZTELETÉRŐL: „*Az uralom negyedik dísze a főemberek, ispánok, vitézek hűsége, erőssége, szerénysége, szívessége és bizalma. Mert ők országod védőfalai, a gyengék oltalmazói, az ellenség pusztítói, a határok gyarapítói.*”...

Szent István figyelmezteti fiát, hogy a főemberek és vitézek katonák, és nem szabad őket szolgaságba hajtani. Békével kell uralkodni, hiszen a gőg bárkit letaszíthat a trónról, és a vitézek ereje könnyedén megfoszthatja uralkodói hatalmától a gyűlölködő királyt.

V. AZ IGAZ ÍTÉLET ÉS A TÜRELEM GYAKORLÁSÁRÓL: „*A türelem és az igaz ítélet gyakorlása a királyi korona ötödik cifrázása.*”...

Az apró ügyek feletti ítékezés a bírák feladata, mondja fiának Szent István, „*Az ő megbízatásuk, hogy a törvény szerint döntsenek.*” A nagyszabású ügyekben viszont türelemmel, irgalommal és esküdözés nélkül kell ítéletet hozni.

VI. A VENDÉGEK BEFOGADÁSÁRÓL ÉS GYÁMOLÍTÁSÁRÓL: „*A vendégek s a jövevények akkora hasznot hajtanak, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén.*”

Szent István király Róma példáját hozza fel, ahol azáltal váltak egyre dicsőbbé a királyok, hogy „*sok nemes és bölcs áradt hozzájuk különb-különb tájakról*”. A vendégek különböző nyelveket, szokásokat és fegyvereket hoznak magukkal, amik elrettentik az ellenséget és emelik az udvar fényét. „*Mert az egy nyelvű és egy szokású királyság gyenge és esendő.*”, írja a király, majd megparancsolja fiának, hogy gyámolítsa a jövevényeket, hiszen nagy kárt szenvedne az ország, ha lerombolná és szétszórná mindazt, amit elődje felépített.

VII. A TANÁCS SÚLYÁRÓL: „*A királyi emelvényen a tanács a hetedik helyre tart igényt. A tanács állít királyokat, dönt el királyi sorsokat, védelmezi a hazát, csendesíti a csatát, győzelmeket ő arat, kerget támadó hadat, behívja a barátokat, városokat ő rakat, és ő ront le ellenséges várakat.*”...

Mivel ilyen nagy a tanács hatalma, csakis a legbölcsebb és legtekintélyesebb emberekből szabad összeállítani, ifjaktól és kevésbé bölcsektől nem szabad tanácsot kérni, inti fiát Szent István király. Természetesen az ifjakat sem kell száműzni a tanácsból, de javaslataikat mindig meg kell vitatni a bölcsekkel.

VIII. A FIAK KÖVESSÉK ELŐDEIKET: „*Őseink követése foglalja el a királyi méltóságban a nyolcadik helyet. A legnagyobb királyi ékesség, az én tudásom szerint, a királyelődök után járni, a szülőket utánozni.*”...

Az isteni törvényeket is megveti, aki semmibe veszi ősei törvényeit, érvel Szent István király. Az engedetlenséget a pestishez hasonlítja, majd felszólítja fiát, hogy soha ne veszítse szem elől az általa hozott törvényeket, és kétkezés nélkül kövesse szokásait, melyek összeférnek a királyi méltósággal, hiszen ezáltal elnyeri az idegenek dicséretét.

IX. AZ IMÁDSÁG MEGTARTÁSÁRÓL: „*Az imádság megtartása a királyi üdvösség legnagyobb járuléka, ezért a királyi méltóság kilencedik regulájában pendül meg. A folytonos imádkozás: a bűnöktől megtisztulás és feloldozás.*”...

A király az ősi imákat ajánlja fia figyelmébe, hiszen ezek által válhat csak igazán nagy királlyá. Inti továbbá, hogy imádkozzon a tétlenség és a tunyaság ellen, az erények elnyeréséért, valamint azért, hogy legyőzhesse ellenségeit, és békében élhessen alattvalóival egyetemben.

X. A KEGYESSÉGRŐL ÉS IRGALMASSÁGRÓL, VALAMINT A TÖBBI ERÉNYRŐL: „*Az erények mértéke teszi teljessé a királyok koronáját, és a parancsok közt a tizedik. Mert az erények ura a Királyok Királya, miként égi serege áll kereken tíz karból, úgy életed vitele kerekdjék ki tíz parancsból.*”...

Kéri, sőt megparancsolja fiának, hogy gyakorolja a kegyességet és irgalmasságot, a türelmességet, az erőt, az alázatosságot, a mértékletességet, a szelidséget, a becsületességet és a szemérmességet.

Végül így fejezi be intelmeit:

„Mindez, amit fentebb érintettünk, alkotja a királyi koronát, nélkülük sem itt nem tud senki uralkodni, sem az örök uradalomba bejutni. Ámen.”

1. Mikorra tehető a magyar irodalom kezdete?
2. Kik voltak az írásbeli kultúra első képviselői Magyarországon?
3. Milyen műfajok tartoznak a magyar irodalom első emlékei közé?
4. Mit tudsz a kódexirodalomról?
5. Ki volt Szent István király?
6. Kinek írta intelmeit, milyen céllal?
7. Foglald össze a *Szent István király intelmei Imre herceghez* főbb pontjait!

Szent István király Pál apostol szavait idézve ezt írta Imre hercegnek: „...tanúsítsatok mindenki iránt türelmet!” Mire inti ezzel a fiát? Értelmezd!

Irodalomelméleti ismeretek

A legenda • A középkori egyházi irodalom egyik kedvelt műfaja. Ezek a szentek életét bemutató művek általában azzal a céllal készültek, hogy a példának tekintett személy életét, viselkedését, cselekedetét minél több emberrel megismertessék. Ez magyarázza azt, hogy a latin nyelvű legendák mellett viszonylag hamar megjelentek a *nemzeti nyelven* írott legendák is. Nőtt ugyanis az olyan közösségeknek, főleg női szerzeteseknek, apácáknak és vallásos érzületű világiaknak (elsősorban városi polgároknak) a száma, akik latinul már nem tudtak, de igényelték a szent szövegek felolvasását vagy olvasását.

Nota bene! A *legenda* (olvasnivaló, olvasandó dolog) a középkori irodalom *vallási tárgyú kisépikai* műfaja. Hőse olyan személy, aki a kereszténység szempontjából fontos: például egy szent, egy hős lovag, egy nemes király. Az ő életéről, tetteiről, vértanúhaláláról, csodáiról szólnak a legendák.

- **Formája** leggyakrabban prózai, de verses változata sem ritka.
- A legenda **szándéka**: példát adni az erényes életre a szentek cselekedeteinek bemutatása által (tanító célzat). A legtöbb legenda izgalmas, a képzeletet megmozgató, érdekesítő „regény”, „novella”, amelyekben már a szórakoztatás halvány szándéka jelentkezik, s a korabeli olvasók igényét elégitette ki.
- A gyakori **csodás elem** (az antik regényekből és a keleti – hindu – mesekincsből vett motívumok) a legendában nem valamilyen külsődleges hatáskeltő eszköz. A csoda legtöbbször valamilyen természeti törvényre rációzó esemény vagy jelenség.

A legendairodalom forrásai • A legenda műfaja valószínűleg azokra az apokrif történetekre vezethető vissza, amelyek Jézus, Mária és a tanítványok életéről szóltak. Már a keresztény ókor idejében megjelent ezek nyomán a

szentek, mártírok élettörténetét összefoglaló műfaj. A legendairódalom nagyrészt ezt a hagyományt folytatja, de kibővül egy forrással, a szentté avatás hivatalos egyházi eljárásának jegyzőkönyveivel.

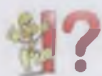
A MAGYAR NYELVŰ LEGENDÁK

A legendák kezdetben latin nyelven árasztották el Európát. Később, a XII–XIII. században a középkori néptömegek vallásos mozgalmának hatására anyanyelven szólaltak meg.

Az első magyarországi legendák is latin nyelven íródtak a XI–XII. században Szent Istvánról, Szent Imréről, Szent Lászlóról, Gellért püspökről. *A magyar nyelvű irodalom kezdeteit a XIII. század elejére vagy közepére tehetjük.* Különböző **szent-típusok** jelentek meg az egyes legendákban:

- a keresztény hitért vértanúhalált szenvedő mártírról szól *Szent Gellért legendája*;
- az egyházat védelmező, népet keresztény hitre térítő szentként mutatja be államalapító királyunkat, Szent Istvánt a *Hartvik-legenda*;
- a keresztény lovag eszménye testesül meg a *Szent László-legendában*;
- az aszketikus élet szépségét hirdeti a *Szent Imre herceg legendája*;
- a legszebb emberi vonásokat: jólelkőséget, segítőkészséget, bátorságot, önzetlenséget hirdeti a *Margit-legenda*;
- a földi életnek, a természetnek, „Isten gyönyörű alkotásának” szeretetét mutatja be a *Ferenc-legenda*.

Az első magyar szentek legendái közül kiemelkedik *Szent László király legendája*, melyet valószínűleg az 1192-ben történt szentté avatása körüli időben írtak. A különleges testi erejével, katonai képességeivel kiemelkedő uralkodó a magyar lovagkor eszménye, mintaképe lett. A különleges képességekkel rendelkező, jámbor, szegény életmódot hirdető szerzetesről, a Ferences-rend alapítójáról, Assisi Szent Ferencről (1182–1226) szól a *Ferenc-legenda*. Halála után két évvel avatták szentté. Életét több latin és olasz nyelvű legenda is feldolgozta. Ezek egyikét 1370 körül magyarra fordították, ennek a magyar fordításnak egy 1440 körül készült másolatát őrizte meg a *Jókai-kódex*, az első olyan középkori kódex, mely teljes egészében magyar nyelvű szövegeket tartalmaz. Újszerű volt Szent Ferenc felfogása a természetről. Természet iránti rajongása jellemzi az állatokhoz fűződő kapcsolatát: a madaraknak prédikál, megszelídíti, szelíd báránnyá változtatja a farkast stb.

1. Mi a legenda fogalma és műfaja?
2. Mi a legenda formája és szándéka?
3. Mi a legendákban a csodák szerepe?
4. Melyek a legenda műfaj forrásai?
5. Milyen nyelven íródtak a legendák?
6. Mondj példákat legendákra!
7. Milyen különböző szent-típusok jelentek meg az egyes legendákban?

Háttér-információ

I. (Szent) László (1046–1095) Árpád-házi magyar király. Bátyja, I. Géza után lépett a trónra, utóda Könyves Kálmán volt. I. Béla magyar király és Richeza lengyel hercegnő második fia volt. Egy gyermekének a neve ismert, ő Szent Pirooska, későbbi bizánci császárné. A László név szláv eredetű, a Vladi-szlav keresztnévből származik, jelentése: hatalom és dicsőség.

Királyként roppant szigorú, de igazságos törvényalkotó volt, aminek eredményeként megszilárdult a magántulajdon védelme az országban.

Uralkodása idején Magyarország, fennállása óta először, képes volt a hódításra. 1091-ben elfoglalta Horvátországot, miután beavatkozott az ottani belviszályokba.

Erősen keresztény hitű, bátor, harcias király volt. Az ő uralkodása alatt avatták az első magyarországi szenteket: Gellért püspököt, I. Istvánt, András és Benedek remetét. Őt magát 1192-ben avatták szentté.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY UTOLSÓ GYŐZELME

Holtában is győzelmes volt Szent László király: halála után kétszáz esztendővel vívta meg utolsó, győzedelmes harcát.

Kétszáz esztendővel a szent király halála után történt, hogy a székeltek hadba szállottak a tatárok ellen. Amikor a székeltség felvonult, és a rettenetes tatár hordát meglátta, szívében elkeseredett, és így fohászzkodott:

– Szűz Máriám, segíts meg! Szent László király, harcolj velünk!

És halljatok csodát: az ég meghallgatta a székelyek könyörgését. A pogány tatárok csodát láttak: a székelyek sorai előtt egy hatalmas vitéz jelent meg lóháton, fején aranykorona csillogott, kezében csákányt tartott. A vitéz megsarkantyúzta lovát, szembevágatott a tatárokkal, és csákányával törni-zúzni kezdte őket. Úgy csapott le rájuk, mint a villám, a legjobb vitézek viasz módjára olvadtak el előtte. A lovas vitéz feje fölött, a magas levegőégben egy gyönyörűséges asszony lebegett, fején aranykorona, ruhája olyan fényes, hogy az emberi szem elkáprázott tőle.

A Jézus hitéért küzdő székelyeket a boldogságos Szűz Mária és mellette Szent László király segítette, így győzték le a pogány sereget.

Mondotta is egy vén tatár, akit fogságba ejtettek:

– Nem a székely, nem a magyar vert meg minket, hanem az a László, akit segítségül hívtak.

A csata idején a nagyváradi templomban is csoda történt: a templom óre sehol sem találta a szent király koponyáját. Hiába kereste, hiába kutatta, csak a csata után került elő, mintha onnan tért volna vissza. Így győzte le Szent László király holtában is a tatárokat.

(A *Dubnici krónika* nyomán)

Amit a mőről tudnod kell!

A fent olvasott legenda a nagy tiszteletben álló Szent László király utolsó győzelméről szól. A szent király nemcsak életében, hanem más mondák szerint halála után is segítette szeretett népét.

Hírneves uralkodó volt, mert mindenütt megfutamította ellenségeit és Magyarországot meggyarapította. Évszázadokon át népi mondák, hősi énekek, himnuszok, templomi falfestmények és imádságos könyvek témája lett László király. Párviadala a kun vitézzel a Kerlés hegyi csatában szimbolikus értelmet nyert: László győzelme a **kun** harcos felett a kereszténység diadalát jelképezte a barbár pogánysággal szemben.

A Szent László életéhez fűződő csodás események között szerepel a „levitáció” jelensége is. Amikor egyik csatlósa megleste ima közben a nagyváradi egyházban, azt látta, hogy a király a föld fölé emelkedett. A nép arról is tudott, hogy László imájával bölénycsordát és szarvasokat varázsolt éhező serege elé, és lándzsájával, miként Mózes a pusztában, a szomjazóknak vizet fakasztott a kősziklából. Szent László a magyar katonák védőszentje.

1. Ki volt Szent László király? Mi jellemzi uralkodását?
2. Milyen eseményt mesél el a legenda?

Háttér-információ

Szent Gellért (977–1046) püspök a korabeli magyar egyházi élet meghatározó alakja. Velencéből jött hozzánk. A trónörökös Szent Imre nevelője lett, majd Bakonybélben remetéskedett, ahol tudományok művelésével is foglalkozott. 1030-ban Szent István megbízása alapján bencés szerzetestársai segítségével ő szervezte meg a csanádi egyházmegyét. Prédikált, keresztelt, székes-egyházat, templomokat épített, iskolát és kolostort alapított. Szent Gellért nagyműveltségű egyházfő volt.

SZENT GELLÉRT LEGENDÁJA

Péter király uralma ellen 1046-ban a Tiszántúlon lázadás tört ki, melyhez a pogányság visszaállítását követelők a békési Vata vezetésével csatlakoztak. Szent Gellért, Beszteréd, Bödi, Benéte és Szónok ispán... elindultak Fehérvárról Buda felé, hogy ott az oroszok közötti számkivetésből visszatérő Vazul-fiakat, Andrást és Leventét tiszteleggel fogadják. Szent Gellért azonban, minthogy alacsony termetű volt, és mert Isten szolgálatában minden erejét teljesen kimerítette, kocsin vitette magát. Mikor a pesti révhez jutottak, íme őt istentelen ember, Vata és cinkosai, eltelve a gonosz szellemekkel, amelyeknek magukat átadták, rárontottak a püspökökre és társaikra, és kövekkel támadtak rájuk. Szent Gellért püspök pedig azokra, akiket kövekkel dobáltak, szüntelenül a kereszt jelét vetette..., a földre térdelve hangosan így kiáltott: „Uram, Jézus Krisztus, ne ródd fel nekik bűnül, mert nem tudják, mit tesznek.” Ám azok ezt látva még jobban megdühödtek, nekitámadtak, és kocsiját felfordították a Duna partjára. Ott lerángigálták kocsijáról, taligára rakták és a Kelen-hegyről (a mai Gellért-hegy) letaszították. Mivel pedig még mindig lihegett, mellét dárdával átütötték; ezután egy sziklához vonszolták, és agyvelejét szétloccsantották. Így költözött el Krisztus dicsőséges vértanúja e világ nyomorúságából az örök boldogságra az Úrnak 1047. esztendejében. A Duna ugyan mindig meg-megáradt, arról a kőről azonban, amelyen Szent Gellért fejét összetörték, hét évig nem tudta a vért lemosni...

A következő napon aztán nagy sírással temették el Pesten a Boldogságos Szűz templomában ugyanabban a ruhában, amelyben a vértanúságot elszenvedte, majd Csanádra vitték. Sírja körül egyre több csoda, rendkívüli gyógyulás történt. A spontán módon kialakult népi kultuszt követte a hivatalos szentté avatás 1083. július 26-án,

Szent László király kérelmére. Ahány beteg csak a testét érintette vagy vérét a földről felszedte, mindenféle betegségből tüstént kigyógyult.

(A *Képes Krónika* nyomán)

Amit a mőről tudnod kell!

Szent Gellért legendája beszámol arról, hogy nem lovon, hanem szekéren utazott, hogy az utazás idejét is olvasással tölthesse. Több művet írt. Egyedüli fennmaradt munkája: *Elmélkedés a három fiú énekéről*, a tüzes kemencébe vetett ifjak himnuszának (*Dániel könyve*) magyarázata.

1. Kikkel, és hova indult Gellért püspök?
2. Kik támadták meg őket?
3. Miért utazott szekéren a püspök?
4. Hogyan viselkedik a püspök az őt ért támadás során?
5. Milyen csodatételek kötődnek a forrásrészletben leírt eseményekhez?

Nézz utána a neten, és válaszolj a következő kérdésekre!

- Milyen lázadásról van szó a legendában?
- Ki volt Vajk, és miért voltak a fiai száműzetésben?

Háttér-információ

Árpád-házi Szent Margit 1242-ben született Klissza várában, Dalmáciában, ahová szülei a tatárjárás elől menekültek (IV. Béla király és a görög császár lányának, Máriának a lánya volt). A szülők fogadalmukhoz híven: ha az ország megszabadul a tatároktól, születendő gyermeküket Istennek ajánlják. Így került Margit 4 éves korában Veszprémbe, majd 10 évesen a Buda melletti Nyulak-szigetén (ma Margitsziget) lévő klostromba. Két év múlva Margit letette a fogadalmat, s 1261-ben szentelték apácává. Semmi rábeszélés nem tudta visszatéríteni a világi életbe. II. Ottokár cseh király házassági ajánlatát is elutasította.

Margit kitűnt az apácák közül szolgálatkészségével, szeretetével, önsanyargató életmódjával. 1271-ben halt meg a Nyulak-szigetén.

MARGIT-LEGENDA

Erős fogadással megfogadta IV. Béla király, ha Isten még egyszer országába visszavezeti, és népét ismét felemeli, egyetlen lányát neki ajánlja, apácának nevelteti. Fogadásáról nem is feledkezett meg, és amikor egyetlen leánya, a kicsi Margit a tizedik évét betöltötte, bizony kolostorba küldte. Ott nevelkedett a király egyetlen leánya, távol az édesanyja jó szavától, távol a díszes és kényelmes palotától.

Ahogy nőtt, növekedett, egyre inkább távolodott a világi hiúságtól, és közeledett az egyházi tanításokhoz. Az apácák klostromában élt a Nyulak-szigetén, amelyet később róla Margitszigetnek neveztek el.

Híre járt a közeli országokban, de még a távoli tartományokban is, hogy van Béla királynak egy szépséges szép lánya, s egymás után érkeztek a kérők Magyarországra. Megkérte Margitot a cseh király öfélése, s megkérték sokan mások is, de ő annyira utálta a világi hiúságokat és gyönyörűségeket, hogy hallani sem akart házasságról.

Messze földről jöttek szerzetesek és apácák, de jöttek nagy nemes özvegyasszonyok, nagy uraknak és fejedelmeknek feleségei is, hogy a királykisasszony szent életében gyönyörködjenek.

Mert Szent Margit mindig térdre ereszkedett Jézus és Szűz Mária képe előtt, úgyhogy a sok térdepelés miatt térdének kalácsai megdagadtak és megkeményedtek. Életének minden napján örült, ha magát megalázhatta, és az apácánővéreknek szolgálatot tehetett. Amennyivel felülmúlta őket méltóságával és nemességével, annyival inkább iparkodott magát megalázni előttük.

A nemes magyar király egyetlen lánya, az ország büszkesége ott főzött a konyhán, elmosta a tálakat és a fazekakat, és hordta a tüzelőt. Télen is ő tisztította a halat, ezért aztán kezének bőre meghasadozott, s a vére kiserkedt.

Történt egyszer, hogy Szabina nővér, Donát úr leánya rákot főzött vacsorára a nővéreknek. De főzés közben a fazék a parázs közé esett, és mindenestül kigyulladt. Szabina nővér csak sikoltozott, de nem mert a fazékhoz nyúlni. Akkor lépett be Margit, és kivette az izzó parázs közül. De halljatok csodát: a tűz sem kezét, sem ruháját nem égette meg.

A szent szűz a kolostor ebédlőjében is szolgált: felsöpört, kiszolgált a nővéreket, s egy falatot sem evett addig, míg a többiek az asztaltól felkeltek. De különben is, hogy magát megalázza, mindenkor a második asztalnál evett, miképpen a szolgálólányok.

Történt egyszer, hogy a szent szűz a nővérek kézmosó vizét, amelyet közösen használtak, ki akarta vinni, de a nagy csebet egyedül nem bírta. Ezért magához szólított egy nővért, éppen Boboldi ispán lányát, a büszke Csengét. Azt mondta neki:

– Szerető atyámfia, vigyük együtt a moslékos csebet!

Csenge nővér semmit sem szólt, kivitte a csebret Margittal, de amikor az udvarra értek, letette a csebret, és a moslékos vízzel a szent szüzet arcul verte. Margit pedig ezt békességgel elszenvedte, elmosolyodott, és azt mondta:

– Szerető atyámfia, mit művelsz?

Ilyen szeretet és alázatosság élt a szent szűz szívében.

De híre járt egyszerűségének és engedelmességének is. A közedényekkel megelégedett, az étel hitványát válogatta, s panaszát soha ember nem hallotta. Amit a főnökasszony parancsolt, elsőnek teljesítette.

Ha a nővérek közül valamelyiknek atyja, anyja vagy rokona meghalt, a szent szűz mindig felkereste, vele sírt, és azt mondta:

– Akarta volna az Úristen, szerető atyámfia, hogy inkább énneked történt volna, hogy nem tenéked.

Ha pedig a nővérek közül valaki meghalt, a szent szűz addig nem távozott a testétől, míg el nem temették, hanem ott imádkozott a holttest mellett, s úgy megsiratta, mintha rokona lett volna.

Ez a szentséges szűz nagyon szerette a szegényeket, és maga is szegénységben akart élni. Ruhája mindig szakadozott és foltos volt. Néha a sárból vett fel posztófoltokat, és azzal foltozta meg köntösét.

Történt egyszer, hogy IV. Béla király eljött a lányához. Szent Margit nem mert atyja színe elé kerülni, mert erősen rongyos volt a köntöse. Hirtelen elfutott Kandida nővérhez, és megkérte, hogy foltot vessen a köntösére. Kandida nővér nagy munkával foltozta meg, mert a köntös már úgy elrongyolódott, hogy Margit karjának húsa alóla kilátszott. Amikor pedig a főnővér, aki a ruhát osztotta, Margitot meglátta, azt mondta neki:

– Asszonyom, én teneked jobb palástot adok.

De Margit azt felelte:

– Ne úgy tégy, szerető atyámfia! Két hitvány palástot varrj össze, és foltozd meg, azt viselem én.

Fején egyszerű velumot, fátlyolt hordott, mint a többi nővérek. De amikor meglátta, hogy a szolgálólányok durva, goromba fejkendőket hordanak, elcserélte a magáéval, és az övét a szolgálóknak adta. A sarui is mind leszakadoztak a lábáról. Amikor mindezt a főnökasszony látta, azt mondta a szent szűznek:

– Ha ezt a te atyád és anyád megtudnák, rajtunk nagy szégyent tennének.

De Szent Margit azt mondta erre:

– Kérlek tégedet, szerető anyám, a Jézus szerelméért, hagyjad, hogy én ígyen tegyek.

A szent szűz ágya csak egy földre vetett gyékény volt, erre néha egy kódarabot tett párnának. Ezen nyugodott a magyar király lánya. (...)

Betegségének tizenharmadik napján, huszonkilenc esztendőös korában a szent szűz elnyugodott az Úrban. Legottan a szentséges szűznek az orcája csodálatos fényességgel megfényesedett, s olyan szép világosság támadt a szeme alatt, mintha egész arcát megaranyozták volna.

(Lengyel Dénes: Régi magyar mondák)

Amit a műről tudnod kell!

A Magyarországon írott, illetve a magyar nyelvű legendák közül kiemelkedik a *Margit-legenda*. Első változatát latin nyelven közvetlenül Margit halála után, 1271 körül írták. Ezt 1300 körül kibővítették. Ezen bővített változat magyar fordítása 1300 és 1320 között készülhetett. Ennek egy 1510 körül készült másolata maradt ránk. A másolatot leghíresebb középkori kódexmásolónk, **Ráskai Lea** domonkosrendi apáca készítette.

A *Margit-legenda* számos utalást tartalmaz a tatárjárás utáni Magyarország bel- és külpolitikai helyzetére, de a középpontban természetesen Margit cselekedetei állnak. A legenda címe megnevezi az alkotás műfaját és szereplőjét. **Célja:** Margit sorsának bemutatásán keresztül példamutatás, nevelés, tanítás. **Idő:** az eseménysor nem kronologikus. **Alapja:** a legenda magvát jegyzőkönyvek alkotják, ezeket Margit halála után készítették rendtársai vallomásai alapján. Tárgyias leírás jellemzi.

Szerkezete • Kompozíciója nem egységes, négy különálló részből áll.

I. rész. Margit kolostori életmódja. Aszkéta, önsanyargató életet élt, nem akart származása révén előnyökhöz jutni, a legalantasabbnak tartott munkákat is szívesen végezte el. Segítőkéz, jólelkű volt, betegtársait ápolta. Tizennyolc éves koráig nem fürdött, vasövet és vezeklővet viselt.

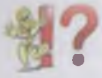
II. rész. Csodatételei. Például a férgek a ruháján gyönggyé változtak, egy sötét szobában világos lett, amikor levette a ruháit, majd újra sötét, amikor visszavette azokat.

III. rész. Az apácák vallomásai. Társai legszebb emberi tulajdonságai alapján már életében szentként tisztelték. Szinte erejét meghaladva ápolta, gondozta az egyik beteg nővértársát.

IV. rész. A papok és világiak tanúságtételei. Például arról, hogyan sanyargatta Margit önmagát, a kor felfogása szerint ugyanis a földi szenvedések jutalma a túlvilági boldogság.

Jelentősége • Az első nagyobb terjedelmű magyar nyelvű prózai írásművünk. Egy olyan személy áll előttünk, aki örök értékű emberi tulajdonságokkal rendelkezik, leszámítva az önsanyargatást, akinek cselekedetei minden korban, ma is mindenhol elismerést és megbecsülést érdemelnek. A legenda stílusa több helyen naturalisztikus (önsanyargatás), ennek célja Margit alakjának életszerűvé tétele.

Érdekesség: Margit szentté avatása halála után 672 évvel később, 1943-ban történt meg.

1. Röviden mutasd be Árpád-házi Szent Margit életútját!
2. Ismertesd a *Margit-legenda* keletkezéstörténetét!
3. Szerkezetileg hány részből áll a *Margit-legenda*, és mi a mű célja?

Fogalmazd meg néhány mondatban Margit szentté avatásának történetét!

Háttér-információ

Assisi Szent Ferenc (1182–1226) a ferences rend megalapítója; Itália, az állatok, a kereskedők és a természet védőszentje. Ferenc tanulmányokkal töltötte ifjúsága nagy részét. Több nyelven folyékonyan beszélt, köztük latinul is, s a tanulás és a harci játékok mellett szívesen mulatozott ifjú nemes barátai társaságában.

1201-ben csatlakozott a Perugia ellen indult harcoló csapatokhoz. Nem sokkal később fogságba került, majd 1203-ban egy új, gyökeresen megváltozott emberként tért haza Assisibe. Ezt tetézte súlyos betegsége is, mely mély lelki válságba döntötte.

Jordanes szerint Ferenc 1209. február 24-én, a *Máté evangéliuma* 10:9 sorainak hatására elhatározta, hogy apostoli szegénységben folytatja életét. Durva csuhát vett fel, és mezítláb, anyagi javak nélkül elkezdett a megtérésről prédikálni. Ferenc soha nem szenteltette pappá magát, s a közösség, melyet vezetett, egyenrangú testvérekként élt együtt, „fratres minores”-nak, vagyis „kiseb testvéreknek” nevezve magukat.

1209-ben Ferenc a pápa engedélyét kérte egy új rend megalapításához; ezt meg is kapta III. Incétól. A hagyomány szerint a rendjük szabályzatát 1209. április 16-án hagyta jóvá a pápa, s máig ezt a momentumot tekintik a ferences rend hivatalos megalapításának.

A rend tagjait frátereknek, azaz testvéreknek nevezték. Céljuk az apostoloknak adott krisztusi útmutatás szerinti élet volt, mely érdekében szegénységi fogadalmat tettek, és vállalták, hogy életüket Isten szolgálatának rendelik alá.

1226-ban gyógykezeltésre ment Rietibe, onnan Sienába szállították, végül hazavitték Assisibe, ahol az első szerzetesközösség lakóhelyén, a Porciunkulában hunyt el.

F. Sassetta: Szent Ferenc

FERENC-LEGENDA

SZENT FERENC A MADARAKNAK PRÉDIKÁL

A legenda szerint Szent Ferenc Cannarióban prédikálni kezdett a népnek, de előbb megparancsolta a fecskéknek, hogy hallgassanak, míg el nem mondja beszédét. Azok azonnal engedelmeskedtek...

Továbbmenve fölemelte tekintetét, észrevette, hogy az úttól nem messze a fákat óriási madársereg lepte el. Egészen elámult a madarak hihetetlen sokasága láttán, és azt mondta társainak:

– Várjatok meg itt, amíg prédikálok húgocskáimnak, a madaraknak.

Letért a mezőre, odament a madarakhoz, és elkezdett beszélni a földön csipegetőkhöz, mire a fákon ülők is mind odasereglettek, valamennyien szép csöndben várták végig a beszédet, s el nem szálltak addig, amíg Szent Ferenc áldásával égnek nem eresztette őket. Amikor Szent Ferenc közöttük sétált, s csuhájával megérintette a madarakat, akkor sem repült el egyik sem.

Giotto di Bondone: Szent Ferenc prédikál a madaraknak, 1305–1306

– Húgocskáim, madarak! Ti igen sokkal tartoztok a Teremtőnek, azért mindig és mindenütt kötelesek vagytok dicsérni őt. Mert kétsze-

res, sőt háromszoros ruházattal látott el benneteket; szabadságot adott nektek, oda röpülhettek, ahova akartok; Noé bárkájában megőrizte fajokat, hogy ki ne vesszetek. Hálával tartoztok a levegőért, amelynek uraivá tett. Azután gondoljátok meg, hogy se nem vettek, se nem aratok, Isten mégis gondoskodik rólatok. Inni ad a folyókból és forrásokból, menedéket nyújt a hegyekben és völgyekben, helyet biztosít a fészekrakáshoz a fák lombos ágain. Azután még fenni és szőni sem tudtok, Isten ruház föl benneteket és fiókáitokat. Jótéményeiből, amelyekkel elhalmozott, láthatjátok, mennyire szeret Teremtőtök. Őrizkedjete tehát húgocskáim, a hálátlanság bűnétől, s azon legyetek, hogy szüntelenül áldjátok Istent.

SZENT FERENC ÉS A GUBBIÓI FARKAS

Gubbio városában „egy hatalmas testű, rettenetes és vérengző farkas garázdálkodott, amely nemcsak az állatokat, hanem még az embereket is fölfalta” – olvasható Assisi Szent Ferenc *Virágoskertjében*. A városiak gyakran mentek ki az erdőbe felfegyverkezve, „mintha háborúba indultak volna, de még így is jaj volt annak, aki egyedül került szembe vele”.

Amikor Ferenc ellátogatott a városba, megszánta az embereket, akik elmesélték neki a történetet.

Egyetlen társával kiment az erdőbe, hogy találkozzon a fenevaddal. Amikor a farkas megpillantotta őt és társát, azonnal nekik támadt vicsgó fogakkal. Ferenc azonban keresztet vetett a farkas elé, aki erre azonnal megtorpant.

– Gyere ide, farkas testvér!
– mondta Ferenc. A farkas engedelmeskedett.

Krisztus nevében parancsolom, hogy se engem, se másokat ne bántásd.

Majd prédikálni kezdett a farkasnak, amiért irgalom nélkül pusztította Isten teremtményeit, és megígértette vele, hogy többé nem bánt egyetlen állatot vagy embert sem.

A farkas fejbőlintással jelezte beleegyezését. Ferenc ekkor magával vitte a fenevadat a városba, és prédikációt

Molnár C. Pál: Szent Ferenc és a gubbioi farkas

tartott az embereknek és a farkasnak egyaránt, mindkét felet arra kérve, ne háborgassák egymást. Az emberek szóval fejezték ki helyeslésüket, a farkas pedig jobb mancsával esküdött. Attól a naptól kezdve a farkas és az emberek megtartották a Ferenc által kötött egyezséget.

Ferenc, Krisztus hatalmánál fogva sikeresen kibékítette az embert a természettel.

(A *Jókai-kódex* nyomán)

Amit a mőről tudnod kell!

A *Szent Ferenc legendája* a XIV. századi magyar nyelvű irodalom egyik legértékesebb emléke, a középkori laikus-vallásos irodalom egyik (fennmaradt) gyöngyszeme. 1370 körül fordították le magyarra, szövegét egy 70 évvel későbbi kézirat, a *Jókai-kódex* őrzi. A szigorú egyházi szemlélettől való lassú eltávolodást leginkább a legenda két legszebb részlete érzékelteti. A madaraknak prédikáló Szent Ferencről szóló jelenet, a nagy olasz misztikusnak a természet szépsége iránti csodálatát, a középkori siralomvölgy-szemlélethez képest oly modern gondolatát tolmácsolja. A kedves naivitással előadott legendarészletben, a természet jelenségeinek megfigyelésén túl, olyan újszerű gondolatok is megjelennek, mint például a madarak szabadságának a kiemelése.

A legenda második része a gubbioi farkas megtéréséről szóló novellisztikus részlet. A népies ízű, kerek történet szerint Ferenc, miután megszelídítette a Gubbio város határában garázdálkodó farkast, megmagyarázza a város lakóinak, hogy a vadállat nem valami eredendő gonoszságból, hanem csak sanyarú körülményei, az éhség kényszere miatt vált rablóvá és gyilkossá; ha azonban a város gondoskodik majd becsületes eltartásáról, „bűneit” elhagyja és senki-nek sem fog ártani. A bűn társadalmi eredetének gondolata merőben új az egyházi felfogáshoz képest, s hallgatólagosan az anyagi javaknak a társadalom kivetettjeivel való megosztására buzdít.

Bár a legenda későbbi a *Margit-legendánál*, nyelvállapota jóval archaikusabb. A fordító nagyon ügyelt a latin nyelv szépségeinek visszaadására, ám a magyar nyelvre ráerőltette a latin szerkezeteket.

1. Mit gondolsz Szent Ferencről a történetek elolvasása után?
2. Hogyan mutatják Ferenc ember- és természetszeretetét cselekedetei, magatartása, gesztusai, az általa használt nyelvi fordulatok?
3. Hogyan nyilvánul meg cselekedetekben, gesztusokban, szavakban, hogy létrejött-e a kommunikáció Szent Ferenc és környezete között?

Tanulságos-e a farkas-legendá napjainkban is? Miért?

HOGYAN KELETKEZETT A LEGMAGYARABB FOLYÓ

Vándorlásai alatt és megtelepedve a Kárpát-medencében a magyar nép két folyam karjaira bízta magát. E két folyam, a Duna és a Tisza közül a Tisza lett az a folyó, mely minden magyar ember szívébe kitörőletlenül befészkelte magát. Költőink közül többen is verset írtak a Tiszáról. Juhász Gyula a következőképp: „...*még bennünk lélek él és nóta, Tisza lesz a magyarok folyója.*”

Nincs még egy folyó, mely ennyire szeszélyes, mégis ennyire békés lenne, és oly nagy szeretetet ébresztene a magyar szívében. Hajdanán a „legmagyarabb folyó” magyar földön eredt, és magyar földön ömlött a Dunába. Mára ez a kép megváltozott. Jelenleg mindkét ága az ukrán területnek számító zordon Kárpátokból indul kalandos útjára.

A Fekete-Tisza forrása az Okula-nyeregnél, Kőrösmezőtől húsz km-re, 1203 méterrel a tenger szintje felett található. A Fehér-Tisza forrása az 1650 méter magas Asztig (Sztig)-csúcs oldalában, körülbelül 1400 méterrel a tengerszint felett van. A Fekete- és a Fehér-Tisza Rahónál, a város központjától nagyjából három kilométerre, a Tiszabogdány (Bohdan) felé vezető elágazásnál egyesül. Innen „szőke Tiszaként” iramodik az alföldnek, hogy a Kárpátok havasaiban összegyűjtött vizét nagyvonalúan a Dunának adja. Nem véletlenül kapták nevüket a Csornahora-hegységet két oldalról megkerülő Tisza folyók sem: ha vizüket nem kavarja épp eső vagy áradás, gyönyörű látványt nyújt a fehér és fekete árnyú vizek egyesülése, testvéri ölelkezése.

Szép Tisza folyónk őseinknek az élet egyik legfontosabb feltételét, a kristálytisza vizet biztosította, de a habjaiban játszó halak az eleség biztosításához is nagyban hozzájárultak. Attila hunjai, Árpád honfoglalói, Rákóczi talpasai, a különböző népek támadásaitól meggyötört egyszerű nép e folyó partjain talált nyugalomra, felüdülésre. „*Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza...*” – tartja a mondás. Nem meglepő hát, hogy az olykor csendes, szelíd, máskor haragos, csapongó sodrású drága Tisza alakját számos legenda, monda övezi. Történetét megtalálhatjuk a Tóth Béla szerkesztette *Legeltetés a három sárkány pusztáján* című mesegyűjteményben (Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1984):

Meg volt már teremtve az egész világ, megvoltak a hegyek, völgyek, kisebb és nagyobb folyók, csak még a Tisza állott ottan az Úr zsámolyánál. – Hát teveled mit csináljak, szegény fejeddel? – kérdi az Uristen. – Csak bízd rám, Atyám – mondja Jézus Krisztus –, majd eligazítom én! – Azzal Jézus elővett egy aranyos ekét, elébe fogott egy szamarat, s azt mondja a Tiszának, hogy menjen utána mindenütt a

barázdában. Azután nekivetette az ekét a földnek, szántotta a folyónak az ágyat, az pedig ment mindenütt a nyomában. Hanem szerteséjjel igen sok cötkény (szamárkóró) volt mindenfelé, a szamár pedig éhes is volt, meg amint tudjuk, nagyon szereti is a cötkényt: egyikhez is hozzákapott, a másikhoz is, s nem haladt egyenesen, hanem ide-oda rángatta az ekét. Azért olyan girbe-gurba, csivirgós-csavargós a Tisza folyása.

(Kocsis Julianna nyomán, Kárpátalja.ma)

NYELVEMLÉKEINK

Az első magyar nyelvű szövegemlékek idegen (latin) nyelvi szövegkörnyezetben fennmaradt töredékek, szórványemlékek, szójegyzékek és kisebb terjedelmű szövegek. Ezért hívjuk **vendégszövegeknek** is. Bár valószínű, hogy már a legkorábbi időkben is létezett magyar nyelven írt irodalom. A legelső magyar nyelvű töredék. A *tihanyi apátság alapítólevele* (1055), melyben olvashatóak a *feheruuaru rea meneh hodu utu rea* (Fehérvárra menő hadiútra) szavak. I. Endre király állította ki Miklós püspökkel. Ma Pannonhalmán őrzik a ránk maradt legkorábbi, 1109-ből származó birkabőrhártyából összevarrt másolatát. Híresebb nyelvemlékeink még a *Königsbergi töredék és szalagjai* (1350 körül), valamint a *Gyulafehérvári sorok*, 1310–1320 között keletkezhe-

tett, egy kódexben a lapok alsó margójára írva találták meg. A legrégebbi teljes szöveg magyar nyelven a *Halotti beszéd és könyörgés*, amely egy latin nyelvű prédikáció fordítása. 190 szót tartalmaz. 1192–1195 között írta szerzője, a kódex valószínűleg egy dunántúli bencés apátságban készült. Több helyen is megfordult: Boldván, Somogyváron, Deáki-ban, végül 1770-ben fedezte fel a pozsonyi könyvtárban **Pray György**. 1813-ban került a kódex a Nemzeti Múzeumba, majd az Országos Széchényi Könyvtárba. Megtalálójáról a *Pray-kódex* nevet kapta. Eredeti címe: *Beszéd a sír fölött (Sermo super sepulturetum)*. A

A *Halotti beszéd és könyörgés* szövege

halott búcsúztatása a témája, mintájául egy latin temetési prédikáció szolgált, ennek átdolgozása a mű. Egyes források szerint papi méltóságok temetésén hangozhatott el a beszéd, mert a bibliai utalások alapismereteket kívánnak, melyet nem mindenki birtokolt a középkorban.

A legkorábbi magyar vers az *Ómagyar Mária-siralom*, amely szintén egy latin nyelvű szöveg elég szabad fordítása, a XIII. századból. Mind a *Halotti beszéd és könyörgés*, mind az *Ómagyar Mária-siralom* nehezen olvasható a mai magyarok számára, mert a 26 betűs latin ábécével nem lehetett a magyar szöveget hűen visszaadni, az ékezeteket és a kettős betűket pedig nem használták még.

A költemény fejlettsége, természetessége elődökre vall, s bizonyára nem hiányoztak folytatásai sem. Több igazi magyar vers azonban nem maradt fenn a középkornak ezekből a századaiból, pedig nemcsak a laikus vallásos közösségekben, hanem később a huszita gyülekezetekben is – erről források tanúskodnak – gyakran zendülhetett fel a magyar ének. Csupán egy több töredékből álló szövegkomplexus, a már említett *Königsbergi töredék* tanúskodik a magyar nyelvű vers folytonosságáról. A könyvtáblából kiáztatott szövegmaradványok talán egy Mária-szekvencia (vallásos tárgyú, megzenésítésre szánt költemény) töredékei, jellegét és eredetét azonban mindeddig nem sikerült kielégítően tisztázni.

ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM

Volék sirolm tudotlon.
Sirolmol sepedik,
Búol oszuk, epedek.

Valék siralom-tudatlan.
Siralomtól süppedek,
Bútól aszok, epedek.

Választ világumtuul,
Zsidou, fiodumtuul,
Ézes ürümemtүүл.

Választ világomtól –
Zsidó, fiacskámtól,
Édes örömemtől.

Ó én ézes uroдум,
Egyyen így fiodum!
Sirou anyát teküncsed,
Búabeleül kinyuhhad!

Ó én édes uracskám,
Egyetlen egy fiacskám!
Síró anyát tekintsed,
Bújából kinyujtsad /kihúzzad/!

Szemem künyüel árad,
Én junhum buol fárad.
Te vérüd hullottya
Én junhum olélottya.

Szemem könnytől árad,
És keblem bútól fárad.
Te véred hullása
Én keblem alélása.

Világ világa,
Virágnak virága!
Keserüen kinzatul,
Vos szegekkel veretül.

Uh nekem, én fiom,
Ézes mézüül!
Szegényül /szégyenül?/szépségüd
Vírüd hioll vizeül.

Sirolmom, fuhászatum,
Tertetik kiül
Én junhumnak bel bua,
Ki sumha nim hiül.

Végy halál engümet,
Eggyedüm ilyen,
Maraggyun urodum,
Kit világ féllyen!

Ó igoz Simeonnok
Bezzeg szovo ére;
Én érzem ez bútürüt,
Kit níha egíre.

Tüüled válnum,
De nüm valállal,
Hul igy kinzassál,
Fiom, halállal.

Zsidou, mit tész, türvéntelen,
Fiom mert hol biüntelen.
Fugva, husztuzva,
Üklelve, kötve ülüd.

Kegyüggyetük fionnok,
Ne légy kegyülm mogomnok,
Ovogy halál kínáal,
Anyát ézes fiáal
Egyembelü üllýetük!

Világ világa,
Virágnak virága!
Keservesen kinzatul,
Vas szegekkel veretel.

Ó nekem, én fiam,
Édes mint a méz! /Édesb méznél?/
Szegényül /szégyenül?/szépséged,
Véred ürül /patakszik/ vízként.

Siralmam, fohászodásom –
/ezekkel/ Terjed /mutatkozik/ kívül
Én keblemnek belső búja,
Mi soha el nem hül /enyhül/.

Végy halál engemet,
Egyetlenem éljen,
Maradjon uracsám,
Kit világ féljen!

Ó igaz Simeonnak
Biztos szava ére /beteljesedett/;
Én érzem e bútört,
Mit hajdan ígére.

Elválnom tóled,
De ne volna,
Hogy így kinzatul,
Fiam, halálra.

Zsidó, mit téssz, törvénytelen,
Mert fiam hal büntelen.
Fogva, huzogatva,
Öklelve, kötve ölöd.

Kegyelmezzetek fiamnak,
Ne légyen kegyelem magamnak,
Avagy halál kínjával,
Anyát édes fiával
Egyetemben öljétek!

(Pais Dezső olvasata és értelmezése)

Amit a mőről tudnod kell!

Az *Ómagyar Mária-siralom* legelső magyar versünk, 1300 körül keletkezhetett, Leuven (e.: löven) városban találták meg 1922-ben a *Semones kódex*-ben, de a köztudatba a város neve után *Leuveni kódex*ként vonult be. Magát a kódexet valószínűleg Bolognában készítették. A kötet írói (másolói) között magyar szerzetesek is voltak. Ezek egyike írhatta a magyar nyelvű verset. Sorsa kalandos: itáliai könyvtárakban őrizték évszázadokon keresztül, 1910-ben egy német műgyűjtő, antikvárius vásárolta meg, akitől 1922-ben a jóvátételi bizottság vette meg, s adta a Leuveni Egyetemi Könyvtárnak az I. világháborúban elpusztult könyvekért kárpótlásul. Az értékes kódex 1982-ben került a magyar állam tulajdonába.

A *Leuveni kódex* az *Ómagyar Mária-siralom*mal

Külsője dísztelen bőrkötés. A vers a kódex 134. levelének hátoldalán található, valószínűleg papi kézikönyv lehetett, maga a vers alig látható, talán pogány szövegnek hitték, és ki akarták kapargatni, vagy elkopott a használatától.

Az *Ómagyar Mária-siralom* 130 szó, a latin vers utánköltése. Az eredeti latin vers költője a XII. században élő Gotfrid, a párizsi Szent Viktorról elnevezett ágostonos kanonokrendi apátság helyettes házfőnöke volt.

Műfaja • Planctus, siralom, siratóéneke, szekvencia. Eredetileg nincs címe, a magyar változat a nyelvre utal, szövege a nyelv egy régebbi állapotában íródott (ómagyar), és megnevezi a műfajt. Mária lelki gyötrődése, az anyai fájdalom, a tehetetlen kétségbeesés a vers témája. Hangneme fájdalmas, bánatos, fennkölt.

Szerkezete • A versben a lírai én – Mária, egyes szám első személyben szólal meg, ami az anya helyzetébe való belehelyezkedést segíti:

1–2. vsz.: magához szól Mária, elviselhetetlen fájdalomról vall;

3–7. vsz.: felváltva szól hol a fiához, hol pedig saját bánatát, szenvedését tárja elének az anyai szeretettel átítatva;

8. vsz.: saját életét kínálja fel gyermekéért cserébe;

9. vsz.: utal Simeon szavaira (aki addig nem halt meg, amíg nem látta a Messiást), ő jósolta meg Máriának, hogy a fájdalom, a bú töre fogja szívét átjárni;

10. vsz.: a kínzás és az elválás fájdalma;

11–12. vsz.: a kínzókhöz szól, kegyelmet kér Jézusnak, vagy ő is osztozni akar halálában, őt is öljék meg.

Verselése • Az *Ómagyar Mária-siralom* változó hosszúságú sorokból áll, ritmusa változó, követi a rabszodikus gondolatmenetet. (Magyar költője két-ütemű sorfajban írta meg a maga költeményét. A magyar hangsúlyos ütemben a hangsúlytalan szótagok száma ekkor még kötetlen volt, s ez nagyobb szabadságot, változatosabb sorok létrehozását tette lehetővé.) Változatos a rímelhelyezés is: előfordulnak páros rímek (a a b b), félrímes megoldások (x a x a) és bokorrímek is (a a a). Kifejezőeszközök: alliteráció, figura etymologica, metafora, hasonlat, fokozás, halmozás. Retorikai elemek: megszólítás, kérdés, felkiáltás.

Üzenete • Egy anya számára gyermekének szenvedését és halálát megélni a legszörnyűbb dolog a világon. Ez az érzés kortól és helytől független, tökéletes lélektani ábrázolás ez az alkotás. A tehetetlenség, a kétségbeesés és a lelki gyötrődés egyaránt jól követhető a versben.

Jelentősége • A *Halotti beszéd és könyörgés* és az *Ómagyar Mária-siralom* felépítése és nyelvi fordulatai bizonyítják, hogy nyelvünk a XII–XIV. századra már alkalmas volt elvont tartalmak irodalmi igényű közvetítésre. Prózában és versben is az emberi érzéseknek, a reális megfigyeléseknek, a természeti szépségnek és a társadalmi összefüggéseknek – bár még halovány – ábrázolásával egy új, fejlettebb irodalom kibontakozásának az útját egyengették. A magyar nyelvű írásbeliség azonban csak a XVI. században, a reformáció idején terjedt el szélesebb körben, de például az iskolai oktatásban még ekkor is a latin nyelv maradt a vezető szerep.

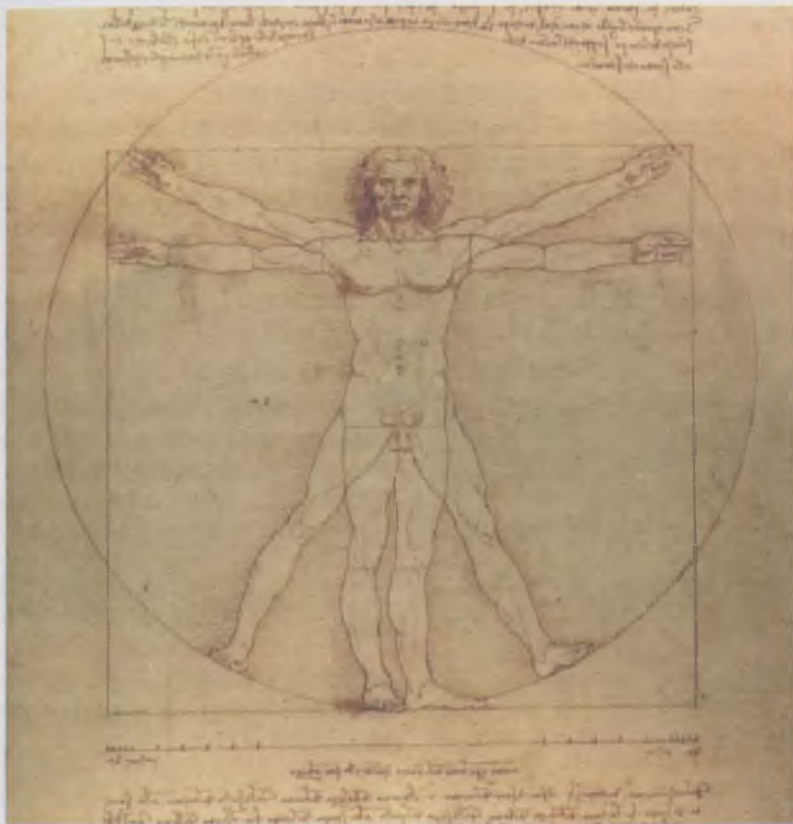

1. Mit jelent a *szórványemlék* kifejezés?
2. Milyen hazai szórványemlékeket ismersz?
3. Mi a *szövegemlék*?
4. Sorolj fel magyar szövegemlékeket!
5. Mi a címe legelső versünknek, mit tudsz keletkezésének és megtalálásának történetéről?
6. Melyik állítással értesz egyet?
  - A költő külső szemlélőként ábrázolja a szenvedő anyát.
  - A költő úgy ábrázolja az anyát, hogy azonosul vele és fájdalmával.
7. Hogyan érzékelteti a nyelvi megformálás az anyai szenvedést?

Keress költői képeket, alakzatokat az *Ómagyar Mária-siralomból*!

A RENESZÁNSZ IRODALMA

Leonardo da Vinci: Vitruvius-tanulmány, 1490–1492 (példa művészet és tudomány ötvözésére a reneszánszból)

A **reneszánsz** az európai kultúrában a középkort követő, főként a XIV–XVI. századot felölelő kultúrtörténeti korszak neve, egyszersmind a rá jellemző korstílus megnevezése. Jelentése: *újjászületés* – az antik kultúra újjászületését jelentette. A reneszánsz művészek az antik alkotásokat, alkotási módszereket tekintették mintának. Az ókor iránti tiszteletre utal a latin nyelv használata is.

Társadalmi háttere • A polgárság megszületése Itáliában, különösen a városállamokban. A meggazdagodott polgárság politikai hatalomra is szert tett. Magyarországon a nemesség töltötte be ezt a szerepet.

Világképe • A reneszánsz világképe a **humanizmus**, melynek lényege, hogy mindennek mértéke az ember (homo), így fontossá vált az egyén jelentősége és a földi örömök, földi boldogság megszerzése.

A humanizmus tehát újfajta életstílust, gondolkodásmódot is jelentett: érték a klasszikus műveltség, a tudásvágy, a tudós megszállottság, az emberi, művészi öntudat.

A reneszánsz Magyarországon a XV–XVI. században volt jelen. Mátyás király különösen nagy gondot fordított erre az új irányzatra, ő maga is nagyon művelt és tájékozott volt, reneszánsz építészeket és alkotókat hívatott az országba, létrehozta a híres *Corvina Könyvtárat*, a magyar költőket Itáliába küldte tanulni (ezek közé tartozott például Janus Pannonius).

Janus Pannonius

(1434–1472)

Orosz István: Janus Pannonius, 2008

A magyar reneszánsz és humanizmus első európai hírű költője Janus Pannonius. Költői jelentőségét mutatja, hogy életművét magáénak vallja az olasz, a horvát és a magyar irodalomtörténet is. Persze, a humanista mintára történő névválasztás (Magyarországi János), a versek motívumai számunkra eldöntik a kérdést. De hogy a probléma felvetődhet, annak legfontosabb oka, hogy Janus Pannonius klasszikus latin nyelven írta verseit. Ez szigorú értelemben még inkább humanista vonás, mint az anyanyelvű költészet.

Életútja • 1434. augusztus 20-án született Szlavóniában, nem

messze a Drávától Csezmiczén. Eredeti nevén Csezmicsei (Cesingei, Kesincei) János, horvát kismemesi családból származott. Rokonságban állt Vitéz Jánossal (anyja Vitéz Borbála), Mátyás tudós humanista személyiségével, akinek a nevéhez fűződik a rövid életű pozsonyi egyetem alapítása. Az apa személyét homály fedi, valószínűleg korán meghalt, műveiben nem is találunk rá vonatkozó utalást.

Janus Nagyváradon kezdte iskolai tanulmányait. Nagybátyja, Vitéz János itt volt püspök. Tehetségének és támogatóinak köszönhetően 13 éves korától Itáliában folytathatta iskoláit. 1447-től Ferrarában Guarino (e.: gvarínó) da Verona híres iskolájában tanult, ahol praktikus humanista műveltséget szerzett, melybe beletartozott a poétika és a poézis ismerete is. 15–16 éves korában már költővé érett, messze maga mögött hagyva verselgető társait, s hírnevet szerzett magának

Itáliában. 1451-ben a szünidőben hazatért, s Váradon kanonoki javadalmat kapott. Az alapiskola befejezése után tanulmányait a padovai és velencei egyetemen folytatta, s 1458-ban az egyházzog doktorává avatták.

A doktori diploma megszerzése után hazatért. Nagybátyja politikai hatalma csúcsán volt ekkor. Janus karrierje is gyorsan ívelt fölfelé. 1459-től pécsi püspök, feudális nagyúr, királyi személynök, Podjebrád Katalin királyné (Hunyadi Mátyás első feleségének) kancellárja.

1465-ben Mátyás követeként Velencében és Rómában tett eleget fontos megbízatásoknak. Mátyás külpolitikai elképzelései azonban idő közben megváltoztak. A magyar király a Közép-Európát egyesítő császárság megvalósítására törekedett. Vitéz János és Janus Pannonius is ellenezte ezeket az elképzeléseket. Mindketten kegyvesztettek lettek. 1471-ben Vitéz János vezetésével királyellenes összeesküvés szerveződött, ugyanis Mátyás a csehországi háborúk miatt súlyos adókat vetett ki a főpapokra. A terv kitudódott, Janus az önkéntes száműzést választotta, Itáliába akart menekülni.

A viszontagságokkal teli úton tüdőgyulladást kapott. Harmincnégy évesen ebbe halt bele 1472. március 27-én a Zágráb melletti Medveváron. Pedig a király megkegyelmezett neki, amit az is bizonyít, hogy Mátyás utasítására hátrahagyott műveit összegyűjtötték egy királyi corvinába. Sírkövére a legenda szerint saját versét vésték, aminek sajnos nem maradt nyoma.

Munkássága • Janus Pannonius költői életművét időrend, hely és műfajok szerint a következőképpen szakaszolhatjuk:

I. Ferrarai évek (1447–1454): epigrammák. E versek tömör, fordulatos, csattanóra épülő, csipkelődő vagy csúfolódó írások. Az iskolai versgyakorlás mellett Martialis (e.: marciálisz) hatása figyelhető meg a szatirikus epigrammákban. Versei (pl. *Gryllusra*) az iskolai élet és a diáktrefák világába kalauzolnak el. Kritikus hangú, gúnyos, támadó szellemű, rövid, tömör versei mellett a szerelmi költészet példáira is felfigyelhetünk. Ez utóbbiak legremekebb darabjai az úgynevezett római epigrammák. Tudomány, költészet, szerelem (egy Ágnes nevű leányhoz írta verseit): ezek töltötték ki a fiatalember életét.

II. Padovai évek (1454–1458): panegyricusok, dicsőítő költemények, fordítások. Dicsőítő költeményeket írt ferrarai mesteréről, Guarinóról. A hálás tanítvány az elismerés és a szeretet rajongó hangján írt tanáráról. Elsősorban tudásáért lelkesedett: a görög nyelv és irodalom elterjesztését tartotta legfőbb érdemének, de erényeiről, bölcsességéről, erkölcsi tisztaságáról is ihletett hangon szólt. A *Guarino da Verona* című epigrammája a tanár dicsőítése mellett az egész kor-szellem, a reneszánsz-humanizmus dicsőítő énekévé vált. Egy gazdag

velencei kereskedőről, Marcellóról is írt panegyricust. Ekkor kezdett Plutarkhoszt fordítani.

III. Magyarországi évek (1458–1472): *elégiák, hosszabb költemények, prózai művek (beszédék, levelezés)*. Személyes élmények, érzések, kétségek és bánatok fogalmazódnak meg bennük. Ekkor írt verseiben csődbe jutott életéről, testi-lelki elesettségéről, halálfélelméről, s az emberlét embertelen magányáról vallott. A *Mikor a táborban megbetegedett* (1464), *Saját lelkéhez* (1466), *Az árvíz* (1468) című elégiák csendes szomorúságot, bánatot, fájdalmat fejeznek ki.

1. Milyen kapcsolatban vannak Janus Pannonius életével a következő személyek, helynevek: Magyarországi János, Vitéz János, Mátyás, Ferrara, Padova, Guarino da Verona, Horvátország, Medvevár?
2. Hogyan korszakolható Janus Pannonius munkássága? Sorold fel!
3. Melyik műfajban alkotott az első korszakban? Mondj példákat! Milyen érzéseket szövegeztetett meg ezekben a verseiben?
4. Mi a panegyricus? Említs példát Janus Pannoniustól!
5. Melyek a legjellemzőbb darabjai a magyarországi korszaknak?

PANNÓNIA DICSÉRETE

Eddig Itália földjén termettek csak a könyvek,
S most Pannónia is ontja a szép dalokat.
Sokra becsülnek már, a hazám is büszke lehet rám,
Szellemem egyre dicsőbb, s általa híres e föld!

(Berczeli Anzelm Károly fordítása)

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • 1464–1465 között. Műfaja: epigramma. Címe témajelölő, hangulata emelkedett. Négy sorból áll az alkotás, rövid, velős bevezetőből, s egy szellemes lezárásból. Janus Pannonius ebben a négy sorban leginkább a reneszánsz költőhöz méltóan, az **öntudat megfogalmazását tartja szem előtt**, s ezt ki is hangsúlyozza „*Szellemem egyre dicsőbb, s általa híres e föld!*” ezáltal kíván **saját versének főszereplője** lenni, a középpontba kerülni.

Hazájába hazatérve azonban fájoan szembesült a feudális állapotokkal. Így magyarsága és humanistasága küzd a versben, ami egész magyarországi költészetére jellemző, még ha a mű egy kivételt is állít látszólagos optimizmusával.

Az 1–2. sor: Itáliát és Magyarországot állítja párhuzamba. Magyarország még kulturálisan elmaradott, de megindult a lassú fejlődés.

A 3–4. sor: a költő büszkén állapítja meg, hogy ez a felemelkedés neki és alkotásainak köszönhető. Elsőként ő hozta Pannóniába a humanista poézist,

s ezzel a maga egyéni dicsőségén kívül hazájának is hírnevet és megbecsülést szerzett.

Az epigramma azt a humanista felfogást tükrözi, mely szerint a legfőbb emberi tevékenység a szellem, a tehetség kiművelése, a humán tudományok, a költészet ismerete.

Verselése időmértékes, 2 disztichonból áll (1 hexameter és egy pentameter sor kapcsolata). Reneszánsz stílusban íródott. Humanista vonásai a következők: *művészi öntudat, a költő büszke alkotásaira; az emberközpontú gondolkodás, az egyéniség kiteljesedése; érték a művészet.*

1. Mikor írta Janus Pannonius a *Pannónia dicsérete* című epigrammát?
2. Fogalmazd meg a vers témáját!
3. Milyen költői magatartás szólal meg a *Pannónia dicsérete* című versben?
4. Sorolj fel reneszánsz, humanista vonásokat Janus Pannonius költészetében!

Irodalomelméleti ismeret

Az epigramma • Lírai műfaj. Eredetileg sírfelirat. Rövid, tömör, csattanóra épülő, néhány sorból (4–8 sor) álló, általában disztichonokban írt vers. **Két fő része van:** egy *előkészítő szakasz* és a fordulat utáni, *lezáró szakasz*. Két típusa szerint ismerünk magasztos hangvételő, *dicsőítő epigrammákat* (görög típus) és *élcélődő, csipkelődő, humoros hangvételő epigrammákat* (latin típus). A sírversből alakult ki a görög költészetben: tömörségét, pontosságra való törekvését ebből örizte meg. Híres sírfelirat Szimónidész *A thermopülai hősök sírfelirata:*

Itt fekszünk. Vándor, vidd hírül a spártaiaknak:
megcselekedtük, amit megkövetelt a haza.

(*Thewrekw Emil* fordítása)

Janus Pannonius mind a kétféle epigrammát művelte. A magyar költészet jeles epigrammaszerzői még Kazinczy Ferenc (*Tövisek és virágok*), Kölcsey Ferenc (*Huszt, Emléklapra*), Vörösmarty Mihály (*Guttenberg-albumba*).

Háttér-információ

A XV. században a Magyar Királyság Európa egyik jelentős hatalma volt. Luxemburgi Zsigmond, majd Mátyás király uralkodása alatt az ország kulturális szempontból is felzárkózott a legfejlettebb országokhoz. Az ország fővárosa Buda lett, Mátyás híres királyi udvarával (reneszánsz korszak). Mátyást a Jagelló-házi királyok követték a trónon. Ekkor azonban már fenyegetett a török megszállás, ami a XVI. században véget vetett az ország nagyhatalmi helyzetének és hosszú időre a függetlenségének is.

1526-ban, a mohácsi csatában a törökök legyőzték a magyar nemesi hadsereget, a küzdelemben II. Lajos király és a főmértóságok jelentős része el-

esett. 1541 után a Magyar Királyság három részre szakadt. A középső török kézre került, a nyugati a Habsburg uralom alatti Királyi Magyarországra és az Erdélyi Fejedelemségre. Ez a helyzet mintegy 150 évre állandósult. A magyar nemesség a török területekről a Királyi Magyarországra, illetve kisebb részben Erdélybe menekült. A török hódoltság alatt maradt magyar jobbágyok az Oszmán Birodalom alattvalói, a budai pasa (vagy basa) és a földbirto-
kos, katonáskodó török urak (bégek) adófizetői lettek.

A török és a Habsburg területek között végvárak rendszere alakult ki. A magyar nemesség a törökök elleni végvári katonáskodó életmódra rendezkedett be. A magyar vitézeknek a török túlerővel szemben tanúsított hősiesség helytállására példának említhető Eger, Drégelypalánk, Szigetvár és Esztergom védelme.

A XVI. század közepétől épült várak legfőbb feladata a határok, az utak és vízi átkelőhelyek védelme, az ellenség utánpótlásának megakadályozása, a lakosság és értékeinek megóvása volt. A portyázás, melyet a törököktől tanultak meg a magyar vitézek, szintén a végvári élet mindennapjaihoz tartozott. A várak kettős szerepe állandó készenléletet igényelt. Ám se az ország, se a birodalom nem volt képes megfelelően ellátni egy ilyen hatalmas rendszert, ezért a katonák nélkülöztek és rablásokra kényszerültek.

A végvári harcok közepette is virágzott a magyar kultúra: a portyázások, ostromok, bajvívások megjelentek a magyar művészetben is. **Históriás énekek örökítették meg a vitézek hőstetteit**, amelyeknek szerzői művelt, írástudó, általában kiöregedett végvári vitézek voltak, és **históriásoknak, énekmondóknak** hívták őket.

Az énekmondók legtöbbször egy-egy főúri családnál kerestek pártfogókat. Az Ugocsa megyei Perényiek támogatták például **Ilosvai Selymes Pétert**, aki Toldiról írt históriás éneket 1574-ben. Az Ung megyei Homonnai Drugeth Gáspár lantosa, **Görcsönyi Ambrus Mátyás** királyról szerzett históriás éneket. A legismertebb énekszerzők egyike, **Tinódi Lantos Sebestyén** Török Bálint udvarában élt és tevékenykedett.

Balassi Bálint, a magyar reneszánsz költőjének verseiben a szerelem, a természet szépsége, a vallásos hit mellett a honvédő harc dicsősége is jelentős, vissza-visszatérő téma. Művelt költő, végvári katona, a honvédő harc hősi halottja – Esztergom ostromában veszítette életét.

Zrínyi Miklós barokk eposza, a *Szigeti veszedelem* saját dédapjának hőstettéről szól, Szigetvárat 1566-ban a végsőig védték.

Évszázadokkal később is nagy művek születtek a végvári élet bemutatására, ilyen Fekete István *A koppányi aga testamentuma*, Gárdonyi Géza *Egri csillagok*, Jókai Mór *Török világ Magyarországon*.

Tinódi Lantos Sebestyén

(1510 körül–1556)

Életútja • Vándorlantos, énekmondó a török idők kezdeti szakaszában. Tinódon született, polgári szülőktől származott. Iskoláit Pécsen végezte, tudott latinul és értett a kottákhoz is. Valószínű, hogy

kezdetben vitézi pályán volt, Török Bálint szolgálatában. Egy ütközetben megsebesült és további hadi szolgálatra alkalmatlanná vált. 1541-ig Török Bálint szigetvári udvarában élt, művei szerint nagy megbecsülésben.

Buda eleste és ura fogságba esése fordulópontot jelentett életében. Ekkor lett politikai költővé. Énekeiben ettől kezdve az egyetértést és a török elleni elszánt küzdelem szükségességét hangoztatta.

Néhány évig még ezen a vidéken élt, majd mikor a törökök egyre nagyobb területet foglaltak el a Dunántúlon, Kassán telepedett le. Itt családot alapított és innen járta az országgyűlések, ütközetek színhelyeit, majd tapasztalatait versekbe szedve írta meg.

Énekeihez dallamokat is szerzett és lanttal kísérve, mikor tehette elő is adta őket. A vitézek gyakran csak az ő énekeiből értesülhettek hitelesen a távolabbi országrészek egy-egy nevezetes eseményéről.

Felismerte ennek jelentőségét Nádasdy Tamás nádor is, aki 1545-ben a nagyszombati országgyűlésen találkozott Tinódival és ettől kezdve pártfogásába vette a lantos krónikást.

Az 1546 és 1551 közötti viszonylagos béke időszakában régebbi magyar történeteket, vagy külföldi témákat dolgozott fel. Az 1552. évi török hadjárat ismét bőséges, megörökítésre méltó eseménnyel szolgált. A palásti csata Tinódi Lantos Sebestyén révén a szépirodalomba is bekerült *Ördög Mátyás vesződelme* címmel (megtalálható a *Cronicaban*).

Tinódi fel is kereste az egyes várostromok színhelyeit és a legapróbb részletekig összeszedte az ostromra vonatkozó adatokat. Számos érdekes mozzanatról csak az ő énekeiből értesülhetünk. Eger diadalmas megvédése után is rögtön a várba ment. Ekkor írta az *Eger vár viadaljáról való ének* és az *Egri históriának summája* című műveit.

Tinódi híre eljutott Ferdinánd király udvarába is, aki 1553. augusztus 23-án Nádasdy ajánlására „*az éneklés művészetében és a históriának magyar nyelven ritmusokba való ékes foglalásával*” szerzett érdemei elismeréseként nemesi rangra emelte és számára címeres levelet adományozott. Jó kapcsolatban volt Dobó Istvánnal, és mikor az egri várkapitány erdélyi vajda lett, követte őt Erdélybe. 1555-ben tért haza, majd rövidesen meghalt.

Orlai Petrich Soma: Nádasy Tamás nádor és Tinódi, 1855

Munkássága • Tinódi mintegy kb. 12–13 ezer verssort hagyott ránk, a XVI. századi Magyarország legtermékenyebb szerzője, egy nagyszabású programon tudatosan munkálkodó író volt. Első fennmaradt műve a *Jáson históriája*, 1535 és 1539 között keletkezett Dombóváron. Erdélyben fejezte be az *Erdélyi história* című énekét, amelyben Erdély történelmét beszéli el János király halálától 1551-ig. Műveinek gyűjteményes kiadása 1554-ben jelent meg Kolozsvárott *Cronica* címmel.

Rövid, de eredményekben gazdag pályafutása során írt bibliai epikát, széphistóriát, tudós énekből merítő feddő-oktató éneket, de munkássága gerincét a históriás énekek alkotják.

Tinódi olyan krónikás volt, aki verses formában dolgozta fel korának történelmi eseményeit elsősorban hitelességre és nem művészi értékek közvetítésére törekedve. E „költői hitvallásból” az is következik, hogy Tinódi miért választotta a verses-énekes feldolgozási módot. Csak így remélhette, hogy művei eljutnak a végvári vitézekhez, azokhoz, akikhez elsősorban szólni kívánt, akiket figyelmeztetni akart a török veszélyre. Tinódi korában többségben voltak azok, akik kevés könyvet olvastak, de szívesen hallgattak énekes előadásokat.

Történetíróként Tinódit lényegesen előkelőbb hely illeti a magyar irodalomban, mint költőként. Lényegében teljes egészében feldolgozta Magyarország 1541 és 1552 közötti történelmét. Az általa leírtak minden ellenőrizhető esetben pontosnak bizonyultak.

Amit a műről tudnod kell!

CRONICA

A *Cronica* Tinódi 29 históriáját tartalmazza 23 dallammal. Tinódi maga így vall céljáról a *Cronica* előszavában:

„Ez jelönvaló könyvecskét szörzeni nem egyébért gondolám, hanem hogy az hadakozó, bajvivó, várak-, városokrontó és várban szorult magyar vitézöknek lenne tanúság, üdvességes, tisztösségös megmaradásokra, az pogán ellenségnek mi módon ellene állhassanak és hadakozjanak...”

A *Cronicában* történeti tárgyú énekek hosszú sora található, a legvégén pedig egy személyes hangvétellű záró darab, melyben a szerző jó bort kér énekeiért cserébe.

Tinódi *Cronicájának* két ajánlása van. Az első a „*minden rendbeli tudós olvasó jámboroknak*” szól. A *tudós* szó valószínűleg a *literátus* megfelelője, azaz bárki, aki olvasni tud. Ez természetesen valamilyen iskolázottságot is feltételez, de elsősorban a végvári hadakozó vitézeknek szánja a művet, tanulságul arra, hogy miképpen kell harcolni a pogány ellenséggel. Érvelése: lélekben az ördöggel, testben a világgal – azaz a pogány törökkel – kell a jó kereszténynek hadakozni.

A második ajánlás Ferdinándnak, Magyarország királyának szól egészen más hangvételnél, hiszen most nem a tudós olvasó jámborokhoz szól, hanem a lehető legmagasabb rendű-rangú olvasóhoz, magához a királyhoz, akiről szólva maga Tinódi állítja, hogy „*jól tudom az bölcs fejedelmeknek erkölcsöket, hogy minden újságnak írását örömet látják és olvassák*”. Az ajánlás eleje sem szokványos: azért ad hálát az Istennek, mert olyan tehetséggel áldotta meg, hogy a magyar történelem alakjait és eseményeit „*ritmus szerent magyar nyelvön énökbe szép nótákkal*” éneklni tudom szörzeni”. E szokatlan hang kiegészítéséhez még a következő sor is hozzájárul: „*Vagy nyereség avagy veszteség, de róla megemlékezni gyönyörűség*”. Amire hivatkozik tehát, az egyrészt a saját énekszerzői tehetségének tudata, másrészt pedig az a történeti tudat, amely a megénekelte eseményektől eltekintve, magának az emlékezésnek – a megéneklésnek, az énekszerzésnek, illetve a mű olvasásának – a gyönyörűségét emeli ki.

A *Cronica* IV. része a *Budai Ali basa históriája*. Ebben az énekben a *vitéz* és *bölcs* jelzőkkel felruházott basa nem egy, hanem nyolc magyar várat vesz be hadjárata során: Drégel csak egy a nyolc közül és korántsem a legfontosabb. Az énekmondó reális képet fest a kis végvár és a túlerőben lévő, harci eszközökkel jól felszerelt törökök egyenlőtlen küzdelméről. Ali basa emberfölnnyel, ágyúkkal, tarackokkal rontja, téri a drégelyi vár falait. A tárgyilagos csataleírásokon is átizzik a krónikás csodálata az önfeláldozó katonák és Szondi György jó *vitézsége* jellemzésében. A vár ugyan elesik, Szondi hősi halált hal az ostromban, de *ott sok terek vesze*. Ez együtt sugallja az egész ország számára a török elleni harc szükségességét, a példaadás erkölcsi erejét.

Tinódi negyvenhat sort ír erről az eseményről, ebbe belefoglalja a két *énökös apród* dolgát is. Az apródokat Szondi György, a vár parancsnoka azzal a kéréssel küldi Alihoz, hogy a török vezér tanítsa őket *vitézségre*. A sikeres ostrom után Ali Szondit szépen, rangjához illően eltemetteti. Minden a korabeli lovagiasság szabályai szerint történik.

A költemény nyelve dísztelen. A szabad ütemezésű tizenkét szótagos sorokat bokorrímek fogják össze. Minden sor egy mondat, a négyes rímek gyakran azonos mondatrészre esnek (legtöbbször állítmány, néha tárgy vagy helyhatározó). Jelzői ismétlődnek – „jó, vitéz, szép” –, nyomatékosító szerepűek, a hírmondó állásfoglalását tükrözik. Ritmusának egyenetlenségét, stílusának kopárságát a lantzene bájos hangzása, a szöveg dallama kiegyenlítette.

Cronica – krónika, történet, az események időrendi elbeszélése; **jámbor** – szelíd (ember)

BUDAI ALI BASA HISTÓRIÁJA

(részlet)

Hallyátok már Ali basa bölcsességét,
Budából hadával gyakran kiütését,
Nyolc várnak, kastélnak romlását, vevését,
Az Ördög hadának bölcsen megkerülését.

(...)

Vitéz Ali basa dolgába bölcs vala,
Drégel vára alatt táborával szálla,
Az vár törésére álgýukat állata,
Négy álgýúja, hat taraszka néki csak vala.

Jó vitéz Szondi György benn porkoláb vala,
Bekefalusi Gergely ő társa vala,
De akkort házához kikéredzett vala,
Az megszálláskoron el-kirekedött vala.

Töretni az basa kezdé Drégel várát,
Ott ám lerontatá egy szép magas tornyát,
Szondi ott elveszté egy vitéz szolgáját,
Jó Zoltai Jánost, meghala torony alatt.

Első ostromot basa nagyot tétete,
Ott sok terek vesze, ő nem sokat nyere,
Ezt tevé Szondi Györgynek jó vitéssége,
Ott meg akar halni, azt ő már elvégezte.

Sőt az várnak falát, tornyát igen törte.
Basa orozsfalui pappal kérette:
Az várát megadná, magát ne vesztené.
„Már későn költ ahhoz!” – Szondi csak eszt izené.

Sok foglya őnéki, kettőt ő hívata,
Két énekös apródgyát előállatá,
Azok előtt ily testamentomot szóla:
Az Ali basának két apródgyát ajánlá.

Ezen igen kéri basát őnagyságát,
Vitésségre tanácsa ő két aprógyát,
És eltemettesse Szondi Györgynek tagját,
Mert majd itt megláttyák az ő szörnyű halálát.

Gyorsan mind az négyet skárláttal ruházá,
Pínnel kápájokat megtölté, megraká,
Az Ali basának szépen kibocsátá,
Ő minden morháját az közöbre hordatá,

Égeté, elveszté. Istállóba méne,
Jó lovait hegyes törrel általveré.
Lelkét az Istennek ajánlá, ígyéré.
Nagy derék ostromát Ali basa kezdeté.

Nagy szép dárda Szondinak kezébe vala,
Sebösölve térdön állván ő vív vala,
Romlott toron alatt általlótték vala,
Az fejét az hegyről alávetötték vala.

Jó Drégelnek vára lőn basa kezébe,
Szondinak az testét vivék eleibe,
Fejét keresteté, az testhöz viteté,
Mint oly vitéz embört nagy szépen temetteté.

(...)

taraszk – tarack; rövid csövű ágyú; **porkoláb** – várparancsnok; **testamentomot szóla** – végrendelezett; **skárlát** – vörös színű (finom posztó); **minden marháját** – minden vagyonát; **közöbre** – középre; **ígyéré** – ígérte

1. Mikor, és ki akarta elfoglalni Drégely várát?
2. Ki volt a vár kapitánya? Miért vállalta inkább a halált? Keresd meg azt a versszakot, amelyben erről van szó!
3. Mire kérte Ali basát Szondi György? Jellemezd magatartását!
4. Milyen vonásait ismerted meg Ali basának?

Olvasd el Arany János *Szondi két apródja* című balladáját! Miben hasonlít, és miben tér el a két mű? Az összehasonlítás tapasztalatairól, eredményeiről írd beszámoló!

Históriás ének • Verses epikai műfaj, a balladánál nagyobb lélegzetű, sok száz soros történeti költemény jelenbeli vagy a közeli múltból merített, országos jelentőségű esemény (csaták, várvívás) feldolgozása verses formában. A história szó történetet jelent.

Többségüket lant- vagy hegedűkísérettel adták elő, illetve a kíséret feltehetően a dallamot segítette, játszotta. A históriás énekek dallamai, ritmusai kapcsolatot mutatnak a népzénnel.

A REFORMÁCIÓ KORA

A XVI. század második fele a magyar irodalom jelentős korszaka. E korszak irodalma nagy részben a **reformáció**¹ terjedésével függ össze. A Magyar Királyság három részre szakadása, és a nemzeti újraegyesítő törekvések kedveztek a reformáció térhódításának a magyarság egésze körében. Az új vallás ettől kezdve a katolikus Habsburgok elnyomó politikájával szembeni „nemzeti ügy” vált. A reformáció nagymértékben hozzájárult a magyar nyelv és irodalom kora újkori látványos kibontakozásához is. A prédikátorok ugyanis arra törekedtek, hogy a nép nyelvén hirdessék vallásuk tanítását. Különösen felvirágoztak a **prédikációs, hitvitázó művek, a bibliamagyarozatok**. A *Bibliát* is ebben az időszakban fordította magyarra **Károli Gáspár** gönci prédikátor.

A reformáció korában a latin nyelv használata illusztris területekre szorult vissza (pl.: a diplomáciára és a kolostori tudományos életre). Ez a fordulat irodalmunk életében létfontosságú volt; az írásbeli magyar szépirodalom megszületése előtt hárult el a legjelentősebb akadály. A korszakváltás első jelentős eredménye a magyar anyanyelvi irodalom úttörőinek, **Sylvester Jánosnak, Heltai Gáspárnak és Bornemisza Péternek** a munkássága és életműve volt, a magyar nyelvű reneszánsz első csúcsteljesítménye – és rögtön a végpontja – pedig **Balassi Bálint** költészete.

Heltai Gáspár

(1510–1574)

Heltai Gáspár reformátor, protestáns lelkész, szépíró, műfordító és nyomdász. A magyar késő reneszánsz irodalom kiemelkedő képviselője, az európai színvonalú magyar széppróza egyik megteremtője.

¹ *reformáció* – hitújítás a XVI. században, Nyugat-Európában a katolikus egyház hibáinak bírálatával és hibáira való válaszként indult mozgalom

Életútja • Születésének pontos helye nem ismert. Családneve alapján következtetnek arra, hogy a Szeben megyei Heltauban (Nagydisznód) látta meg a napvilágot, mint egy erdélyi szász polgárcsalád gyermeke.

Több jel is arra utal, hogy fiatal korában katolikus papként működött, de 1543-ban már az evangélikus wittenbergi egyetem hallgatói között találjuk, tehát ekkora már áttérhetett a lutheránus felekezetre. A következő évben tért vissza Magyarországra. Kolozsvárott telepedett le, ahol mint szász lelkész működött egészen haláláig.

Heltai német anyanyelvű volt, magyarul csak 1536-ban tanult meg, de ennek ellenére minden munkáját ezen a nyelven publikálta, 1550-ban Hoffgreff Györggyel közösen nyomdát alapított. Amikor áttért az evangélikus felekezetre, megnősült és a patrícus polgári életforma szerint rendezte be életét. A lelkészkedés mellett több vállalkozásba is belefogott.

Kolozsváron az 1560-as évek elején papírmalmot létesített. 1562-től pedig kizárólag magyar és latin nyelvű kiadványokat tett közzé. Ugyanis a magyarok számára dolgozó könyvkiadási vállalkozás ekkoriban hiányzott. Nem volt egy olyan műhely, amely rendszeresen el tudta volna látni őket magyar nyelvű írásokkal.

Heltai kiadványait jórészt maga írta, fordította vagy szerkesztette, olyan következetes nyomdai helyesírással, hogy műveinek és kiadványainak elterjedése nagy szerepet játszott a magyar helyesírás szabályozásában. Heltai Kolozsvárott halt meg, valószínűleg 1574-ben.

Munkássága • Heltai is, akárcsak több kortársa katekizmus-kiadással kezdte 1550-ben. Közben elindította hatalmas műfordítói vállalkozását is: a teljes *Biblia* részenkénti magyar megjelentetését. Vallásos művei azonban munkásságának jelentéktelenebb részét alkotják, egyedül a *Biblia*-fordítás általa készített részei jelentősebbek. Szépprózai és értekező munkái sokkal értékesebbek és színvonalasabbak.

Első klasszikus magyar nyelvű prózai alkotása a *Száz fabula* 1566-ból. Fabulái, bár klasszikus témákhoz igazodnak, a reformáció tanait hirdetik, erkölcsi nemesítő mesékké formálódnak. Ezekbe beleszővi saját eszméit és véleményét a világról.

Első magyar világi témájú novelláskönyve a *Ponciánus császár históriája*, mely művészi igényű szórakoztató reneszánsz mű. Énekeskönyvet is megjelentetett 1574-ben *Cancionale* címen, benne többek között közli Tinódi Lantos Sebestyén és más lantosok, hegedősök történeti tárgyú műveit. Heltai 1565-ben sajtó alá rendezte Bonfini művének a Hunyadi Mátyásra vonatkozó – addig kiadatlan – negyedik részét, *A nemes Hunyadi Mátyás története* címen. Ezek csattanós végű történetek, melyek számos Mátyás-anekdota és monda népszerűsítésé-

hez járultak hozzá. 1571 után egy átfogó történeti kiadványsorozat terve foglalkoztatta. Ennek három kötetéből csak az első, a *Chronica az magyaroknak dolgairól* (1575) készült el, amely a történeti események elbeszélésében a mohácsi (1526) vészig halad. A második rész a mohácsi csata utáni történet összefoglalása lett volna, a harmadik pedig egy magyar nyelvű világkrónika. E két utóbbi Heltainak halála miatt azonban már nem készült el.

Utolsó műve, a *Magyar Krónika (Chronica az magyaroknak dolgairól)* a fabulák mellett a legjelentősebb. Krónikáját annak a rétegnek szánta, akik múltjuk eseményeiről nem tudtak latin nyelven olvasni. Forrása az 1568-ban kiadott Zsámboki-féle teljes Bonfini-kiadás volt. Elsősorban a mondák, a kerek elbeszélések, izgalmas eseménysorozatok, novellisztikus részletek ragadták meg. Ezeket kiszínezte és Hunyadi Jánosra, Mátyás királyra vonatkozó részekkel toldotta meg művét. Heltai kedvét lelte a regényes históriák előadásában. A mű kiemelkedő részei: *Mária királynőnek és anyjának, Erzsébetnek története, Zsigmond s Morzsina Erzsébet viszonyának szerelmes históriája, Hunyadi János halálának leírása, Hunyadi László tragikus története, Mátyás fogsága és szabadulása Podjebrád prágai udvarából*. Heltai magyar történetének központi hőse Mátyás király, számára ő a tökéletes uralkodói ideál.

Amit a műről tudnod kell!

SZÁZ FABULA

Szórakoztatva tanító történeteket szinte minden protestáns író írt, ezek tárgya azonban bibliai vagy az egyházzal kapcsolatos volt. A reneszánsz világiasság voltának lehet a következménye, hogy Heltai a prédikatori oktatás érdekében már az olvasók érdeklődését jobban kielégítő világi történetektől sem riadt vissza. Ezt bizonyítja leghíresebb munkája, a *Száz fabula* (1566) is.

Ebben a könyvében Heltai Ezópus (e.: ezópusz) állattörténeteit dolgozta fel. Nem műfordítást készített. Az eredeti német szöveget alapanyagként használva, önállóan formálta meg magyar nyelven a történeteket. A meseszöveget követő „értelmezések” az író eredeti szerzeményei, közöttük és a meseszövegek között nincs stílustörés. A német eredetiben a mese csak szűkszavú példázat, ezzel szemben Heltai igyekezett olvasójában minél erősebb érzelmi, érzelmi, hangulati hatást kiváltani. Így ugyanis hatásosabb az értelmezésben megfogalmazott tanítás. Kerüli az elvont fogalmakat, ahol csak tehet, konkrét érzékelhető kifejezéseket használt, szívesen élt képekkel, szólásokkal vagy találó hasonlatokkal.

Heltai ezt a könyvét a polgári olvasóközönségnek szánta, ehhez alakította annak stílusát és mondanivalóját. Az erkölcsi-társadalmi jellegű tanulságok igen határozottan juttatják kifejezésre a korabeli polgár irtózását minden zűrzavartól.

A FARKASRÓL ÉS A BÁRÁNYRÓL

Második fabula

Egy farkas, igen szomjú, elméne innya a patakra. Midőn ijutt volna, alátekénte a patakon nagy messze, és láta ott egy báránt, hogy innék a patakból. Alásiete ez okaért a báránnyhoz, és mondá annak:

– Miért zavarod fel a vizet énnékem? Miért nem hagysz innom?

Mondá a nyavalyás bárány:

– Hogy zavaríthattam volna fel a vizet tenéked, holott ide alá ittam légyen, te kedig tova fel, honnég alá foly ide a víz!

Mondá a farkas:

– Micsoda? Lám szömbe mersz szökni velem?! Miért szidogatsz?

Mondá a bárány:

– Jaj, nem szidlak, jó uram.

Mondá a farkas:

– Mind te, mind szüleid és minden nemzeded ellenségim voltak énnékem. Az apád is ugyanezen bosszúságot művelé rajtam hat hólnappal ezelőtt!

Mondá a bárány:

– E világon sem voltam én akkor!

Mondá tovább a farkas:

– Mindenütt csak kárt téssz! Vetésemet sem tarthatom meg miattad, mert mindenütt elragod!

Felelé a bárány:

– Hogy-hogy rághatom el vetésedet, holott nincsen fogam?

Megbúsúlván a farkas, mondá:

– Pokol érne okadásoddal! Bezzeg megfűzetsz!

És ottan megfojtá s megövé.

ÉRTELME:

E fabulával írta meg Ezópus e világi dúsoknak és kegyetleneknek hamisságát és kegyetlenségét, hogy nem gondolván sem az Istennel, sem annak igazságával, a szegény ártatlanokat minden ok nélkül megnyomorítják. Dühös nevet költnek az ebnek, csak hogy megölhessék. Vagy ötte meg a hájat, avagy nem, de pálcát keresnek neki.

Heltai Gáspár fabuláját (meséjét) a XVI. századi eredeti szöveg alapján olvashatjátok. Észrevehetitek, hogy a négy évszázaddal előbbi

A farkasról és a báránnyról, XIX. századi metszet

nyelv mennyire különbözik a maitól. Így beszéltek akkor elődeink. Bár nagyjából megérthetitek a történetet, néhány szava, kifejezése magyarázatra szorul.

ijutt – ivott; **honnég** – ahonnan; **szömbe mersz szökni velem** – ellenkezel velem; **kedig** – pedig; **minden nemzeted** – itt: minden felmenőd, elődöd, rokonod; **okadásodal** – indokoddal; **meqbúsúlván a farkas** – feldühödött a farkas

1. Mi volt a vétké a kisbáránynak a farkas szerint?
2. Hogyan bizonygatta igazát a farkas?
3. Hogyan védekezett a bárány?
4. Milyen emberi tulajdonságokat jelképez a farkas és a bárány?
5. Mit jelent Heltai értelmezésében az a kifejezés, „pálcát keresnek” a farkasok az ártatlanoknak?
6. Fogalmazzátok meg közösen a mese üzenetét! Elavult-e a mese mondanivalója napjainkban?

Olvassátok el La Fontaine *A farkas és a bárány* verses meséjét! Van-e közös tulajdonsága Heltai Gáspár és La Fontaine meséjének?

Irodalomelméleti ismeret

Fabula • A fabula (latin eredetű szó, jelentése *kitalált történet, mese*) többnyire rövid, s valamely erkölcsi tanulságot tartalmazó, gyakran állatokat szerepeltető, versben vagy prózában írt tanmese, amiben az állatok emberi tulajdonságokkal vannak felruházva. A tanmese olyan jellemvonásokat bírál vagy tesz nevetségessé, mint az irigység, kapzsiság, torkosság, bujaság, hamisság, álnokság stb. A történet minden esetben hasznos mintákat szemléltet.

Szerkezetét tekintve általában két részből áll: magából a történetből és az ebből leszűrendő tanulságból.

Főleg Indiában terjedtek el fabulák, de gazdag a görög és a római irodalom is Esopus, Phadrus, Babriosz költeményeinek köszönhetően. Legismertebbek az állatmeséi a francia La Fontaine írónak. A magyar irodalomban Heltai Gáspár mellett Pesti Gábor és Fáy András nevét kell megemlítenünk. Az orosz irodalomban Krilov írt fabulákat.

Bornemisza Péter

(1535–1584)

Bornemisza Péter a magyar protestantizmus egyik legnagyobb alakja volt, a feudális urak bátor ostorozója, szigorú társadalomkritikus, énekszerző. Nagy hatású prédikációs gyűjteményeivel a régi magyar próza kiemelkedő és egyik első képviselője, elindítója.

Életútja • Bornemisza Péter nemesi rangú, de polgári életmódot folytató család sarjaként született Pesten 1535. február 22-én.

Szüleit Pest török kézre kerülésekor, 1541-ben elvesztette, és ezután felvidéki rokonai nevelték. Kassán volt diák, de tizennyolc éves korában egy Habsburg-ellenes élű diákcsíny miatt börtönbe csukták, majd amikor sikerült megszöknie, a Felső-Tisza vidékére menekült. Járt Huszton, és Ungváron is. 1557-ben elbúcsúzott hazájától, és külföldre ment. Előbb Padovában tanult, majd a humanista filológia egyik fellegrárában, Bécsben. 1558-ban itt készült Szophoklész-átdolgozása, a magyar *Elektra*. Ezzel megalapozta a magyar drámafordítást, sőt a magyar nyelvű drámaírást is, mert fordításában eredeti megoldásokat alkalmazott. Később Wittenbergben a reformáció eszméinek harcosa lett.

A hatvanas évek elején hazatért, és világi értelmiségiként próbált boldogulni. 1564-ben prédikátor lett Balassi János zólyomi udvarában, és egyúttal a két Balassi-fiú, Bálint és Ferenc nevelője. Mikor 1569-ben Balassi Jánost koholt vádak alapján letartóztatták, Bornemisza Julius Salm gróf szolgálatába szegődött. Előbb Galgócon, majd a Salm-uradalom központjában, Semptén működött mint prédikátor. A környék protestáns papjai nemsokára szuperintendensükké választották. 1576–1577 között szörnyű tragédia érte. Pestisben meghalt a felesége és négy gyermeke.

1578-ban perbe fogták az *Ördögi kísértések* című művének kiadása miatt. Bécsben járván elfogták, de sikerült megszöknie a börtönből. Bátor, szókimondó prédikációi miatt élete végéig sokszor zaklatták. Hátralévő éveiben Rárbokon dolgozott énekgyűjteményén és a korábban már öt kötetben kiadott prédikációinak egykötetes kiadásán.

1584-ben Rárbokon halt meg.

Munkássága • Bornemisza Péter műveltségében és munkásságában szerves egységbe olvadt a humanizmus és a reformáció. Hívó és harcias protestáns prédikátor volt a katolikus és királyi Bécs hatósugarába tartozó Felvidéken, és emiatt viszontagságosabb sorsú, mint kelet-magyarországi és erdélyi társai. Ugyanakkor náluk többet szívott fel magába a humanista tanításokból, és mint sokoldalú, ellentétektől és kétségektől tépett reneszánsz embert erősen foglalkoztatta saját és mások lelkivilága.

Tudatosan törekedett a magyar nyelvű költészet, dráma és próza művelésére. Bár versei kevésbé fontosak, tőle származik a magyar nyelvű világi lírai vers első remeke egészen fiatal korából. A *Siralmas énnéköm...* kezdetű, gyönyörű szép *Cantio Optimát* (*Nagyon szép ének*) valószínűleg akkor írta, amikor 1557-ben búcsúznia kellett Husztnak

várától. Más világi verséről nem tudunk, fennmaradt többi lírai műve mind vallásos tárgyú ének és későbbi keletű. Ezeket ő maga minősítette *prédikáció gyanánt oktató szerzeményeknek*, és kevésbé jelentősnek. Az énekeket mindenesetre gyűjtötte is, és 1582-ben ő adta ki *Énekek három rendben* címen a leggazdagabb protestáns énekgyűjteményt, amely 276 énekszöveget tartalmazott, részben korábbi énekeskönyvek anyagát, részben még kiadatlan énekeket.

1567-től gyűjteni kezdte prózában írt prédikációit, a *Postillákat*, és 1573–1579-ig öt kötetben, több mint 7000 lapon adta ki őket. Erkölcsei tanításaiban kemény szavakkal ostorozta a harácsoló, dőzsölő, erkölcstelenül élő magyar főurakat, akik hagyták, hogy pusztuljon az ország.

A *Tragédia magyar nyelven* című prózai *Elektra*-átdolgozását Bornemisza a bécsi tanulmányai idején, 1558-ban készítette. Szophoklész drámája valójában csak mintául szolgált számára, hogy magyar nyelvű és aktuális érvényű művet hozzon létre. A latin nyelvű utószóban így fogalmazta meg a tragédia alapkérdését: „*Vajon akkor, midőn a haza durva rabságban senyved, szabad-e erőszakkal szembe szállni a zsarnokkal, vagy pedig biztonságosabban arra kell-e várni, hogy az idő hozza meg az orvosságot és az enyhülést?*”

Bornemisza prózájának újdonsága, jövőbe mutató eredetisége az 1578-ban *Ördögi kísértések* című műve. Ez a könyve botrányt váltott ki, a korabeli viszonyok alapján joggal. Az emberi gonoszság, az ördögi kísértések természetrajzát, vagyis modern szóval inkább lélektanát ábrázolta-elemezte benne valóságos esetek, *mostani lött példák* és személyes tapasztalatok alapján. Történetei nem olyan kerek és leíró elbeszélések, mint például Heltai Gáspár fabulái, hanem inkább csak a lényeg előadására szorítókozó esetvázlatok, az okfejtés gondolatmenetéhez igazodó rövid beszámolók.

Bornemisza Péter volt Heltai Gáspár mellett a magyar széppróza másik megteremtője. Míg azonban a Heltai kezdeményezte naivabb, tárgyiasabb, regényes elbeszélő prózának jó ideig nemigen akadt méltó folytatója, Bornemisza önvallomásos, szubjektív prózája a XVII. századi memoár-irodalomban magas színvonalon folytatódott.

1. Milyen jelentősége volt irodalmunkban annak, hogy elterjedt Magyarországon a reformáció?
2. Bornemisza Péter a humanista műveltség birtokában volt, hasonlóan a száz évvel előtte élő Janus Pannonius. Mi a legnagyobb különbség köztük?
3. Mi a jelentősége annak, hogy magyarra fordította Szophoklész tragédiáját?
4. Milyen élete volt Bornemisza Péternek? Miért utazott hűszévesen külföldre?
5. Miért üldözték hol a főurak, hol a bécsi udvar emberei?

Bornemisza Péter 1578-ban a következőket jegyezte le: „*Mikor még Bécsben tanuló ifjú voltam, ijesztőttek sokképpen, hogy ne prédikálnék. Egyfelől félttem, másfelől égett a szívem, és talán az oldalamon is kifakadt volna, ha az számat fel nem tátottam vol-*

na." A XX. századi költő, Csanádi Imre így írt *Bornemissza Péter* című versében: *Mitévő légyen, nyelvén akinek / szavak dagadoznak? / fojtja torkába: oldalán is ki / sebbel fakadoznak, – / fel-tátja száját, félvén is hősen / támad a gonosznak!*

Miben hasonlít ez a vers Bornemissza eredeti szövegére? Mit jelent a bátorság: *nem félni, vagy félve is merni és cselekedni?*

SIRALMAS ÉNNÉKÖM

Siralmas énnéköm tetüled megválnom,
Áldott Magyarország, tóled eltávoznom,
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Az Fölföldet bírják az kevély nímötök.
Szerémségöt bírják az fene törökök,
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Engömet kergetnek az kevély némötök.
Engöm környülvettek az pogán törökök,
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Engöm eluntattak az magyar urak,
Kiúzték közölök az egy igaz Istent.
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Legyön Isten hozzád, áldott Magyarország,
Mert nincsen tebenned semmi nagy uraság.
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Ez éneköt szörzék jó Husztnak várában,
Bornemissza Pétör az ő víg kedvében,
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

vajjon – lesz-e még; **Fölföld** – Felföld, Észak-Magyarország; **Szerémség** – történeti-földrajzi régió az egykori Magyar Királyság, illetve a mai Horvátország és Szerbia területén; a Duna és a Száva között elterülő nagytáj; **eluntattak** – *itt*: megcsömörlik, undorodik valamitől

Amit a műről tudnod kell!

Magyarország történetét a XVI. században a folyamatos háborúskodás jellemezte (pl. a század végén zajló tizenöt éves háború), így a lírai költészetben is számos háborús témájú vers született. E művek nagyrészt két csoportra oszthatók: a Balassi költészetében is felbukkanó katonaénekek, vitézi énekek,

másrészt az egyházi irodalomból megismert jeremiádák¹ hazafias változatai. A katonanépek szerzői minden valószínűség szerint maguk is végvári vitézek voltak, a hazafias jeremiáákat pedig prédikátorok szerezték.

Keletkezése • Bornemisza lírai költészetének legjelentősebb darabja ez a búcsúéneke, egyetlen világi tárgyú költeménye is egyben. A vers 1555-ben keletkezett Huszt várában. A költőnek menekülnie kellett, mert a török és a Habsburg császár egyaránt haragudott rá lázító magatartása miatt. A börtön elől Lengyelországba szökött.

Bornemisza saját életének keserűségét fogalmazta meg költeményében. A lírai én fájdalmas panasza azonban a kor általános élettényeit is magába foglalja. A búcsúzás beszédhelyzete Janus költészetére emlékeztet és élményalapja lesz Balassi lírájának. Az idegenbe induló ember fájdalmas kiáltásaként hatnak a szakasz záró sorok (refrén).

Műfaja • Dal, ezen belül búcsúvers, témáját tekintve a népi bujdosó énekekhez áll legközelebb. A vers alcíme: nóta: *Mindönök meghallják, és jól megtanulják ...*

Nótáról, azaz énekről beszél Bornemisza, és nem véletlenül. Ebben a korban a vers még együtt keletkezett és együtt élt a dallammal. Minden verset énekelt formában adtak elő. Bornemisznál válik először a dallam és a szöveg, bár még megadja azt a dallamot, amire lehet énekelni a szöveget.

A költő nemcsak a búcsúzás miatti fájdalmáról ír, hanem azt is elmondja, hogy miért kellett elhagynia a szülőföldjét. A vers bámulatos formai tökélyvel szólaltatja meg egy ide-oda hányódó, üldözött, magányos fiatalember legszemélyesebb érzéseit.

Szerkezete • A vers hat strófából áll. Mindegyik versszak vége egyforma: „*Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!*” Ez a refrén. A refrénben említett *lakásom* szó nem a mai értelemben vett lakást, házrészt jelent, hanem az ottélést, tartózkodást. Vagyis a költő azon töpreng, mikor élhet újra Budán!

Miért fontos ez? Ha Bornemisza újra otthon élhet, az egyrészt azt jelenti, hogy az ország megszabadult a hódítóktól, s azok őt többé nem üldözhetik, másrészt pedig szabadon gyakorolhatja mindenki a saját vallását.

A török hódoltság idején a *három részre szakadt országban* (2. versszak) az igazi magyarnak, az igazi hazafinak nincs maradása. Aki szót emel a szabadságért, a törökök és a németek fosztogató magatartása miatt, annak menekülnie kell.

Ebben a korban azonban már a választott vallása, a *református vallás* miatt a katolikus magyar főurak is üldözték (4. versszak).

Az utolsó versszakban líránk egyik fejlődésének két sajátosságát láthatjuk. A reneszánsz korától törekedtek arra a költők, hogy nevük fennmaradjon az utókör számára. Az írásbeliség azonban nagyon kezdetleges szinten állt,

---

¹ *Jeremiáda* – a XVI–XVII. századi magyar protestáns költészet műfaja: a nép szenvedését panaszoló siraloméneke. A bibliai Jeremiás próféta nevéből, panaszos, siránkozó hangvételű verses műfaj. Az elnevezés az *Ószövetség* egyik kanonikus, általában – tévesen – Jeremiásnak tulajdonított nagy prófétái könyvére (*Síralmak könyve*) utal, mely Jeruzsálem pusztulását panaszolja, s rendszerint ennek hangvételét követi minden jeremiád is. Hangulata komor, mondanivalója egyszerre vallásos és hazafias.

nem volt könyvnyomtatás, a legtöbb ember írni-olvasni sem tudott. A versek a népdalokhoz hasonlóan szóban terjedtek, így viszont elfelejtődhetett a költő neve. Ezért a szerzők beleszótték verseikbe a nevüket, a keletkezés helyét és idejét.

Verselése • A versszakok első két sora felező tizenkettes, a refrén 6/7 osztású tizenhárom szótagú ütemhangsúlyos (magyaros) verselésű sor. Rímképlete: aab ccb.

1. Mikor, és milyen alkalommal írta Bornemisza a *Siralmas énnéköm...* című búcsúverset?
2. Kitől, és mitől búcsúzik a költő? Milyen érzelem uralkodik a versben?
3. Szerinted Bornemisza csak a panaszát sorolja a versben, vagy vádol is valakit?
4. Milyen veszélyekre hívja fel a figyelmet a hazáját elhagyni kényszerülő költő?
5. A versszakok harmadik sora végig azonos. Hogy nevezzük az ilyen ismétlődő sorokat?

Az elválás fájdalma és a visszatérés vágya mellett megfogalmazódik ebben a költeményben a XVI. századi Magyarország történelmi állapota. Írj erről!

Balassi Bálint

(1554–1594)

Az első magyar nyelven író európai hírű költőnk, a reneszánsz költészet és a régi magyar irodalom legnagyobb alakja. Önmagát *Pallas és vitéz Mars fiának* mondta. Az antik istenek nevével való humanista játék Mars említésekor a harci vitézkedésre, Pallas esetében pedig a tudósköltészetre utalt. Balassi önmeghatározása találó. Az újabb kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy valóban tudatos művész volt, egyike a kor legműveltebb embereinek.

Kilenc nyelven értett, ismerte az antik poétikát és poézist, az újlatin humanista költői törekvéseket, az európai líra fejlődéstörténetét, a kor köz- és népköltészetét.

Életútja • 1554. október 20-án Zólyom (Zvolen) várában született Magyarország egyik leggazdagabb, legbefolyásosabb családjában. Apja, Balassi János tudta nélkül az ötvenes évek végéig, Ferdinánd uralkodása alatt semmi sem történt Magyarországon.

Anyja, Sulyok Mária az egi hős, Dobó István sógornője. A főrendi származás, az óriási vagyon indokolja azt a küzdelmet, melyet a költő szinte egész életében vívott, hogy elismertsége, körülményei ősei nevéhez méltóak legyenek. Tizenegy éves korától a híres prédikátor-író, a zólyo-

mi vár udvari papja, Bornemisza Péter nevelte és oktatta a tudományokra, majd Nürnbergben folytatta tanulmányait. Életrajzírói feltételezik, hogy megfordult valamelyik német egyetemen, sőt Padovában is.

Életének sorsdöntő fordulata 1569-ben következett be, amikor apját hűtlenség vádjával letartóztatták. Ettől kezdődően a család és Balassi élete állandó konfliktusokból, viszálykodásból, perekből állt. A család előbb Lengyelországba menekült, s követte őket a fogságból megszökött Balassi János is. Apját 1572-ben felmentették a vádak alól, de a család sosem nyerte vissza az udvar bizalmát. Balassi Bálint 1575-ben részt vett az Erdély elleni hadjáratban, ami kudarcba fulladt. Fogságba esett. A művelt, fiatal költőt, aki jó zenész és táncos volt, Báthory István fejedelem udvarába fogadta, nem szolgáltatta ki a török szultánnak, s lengyel királlyá választása után magával vitte Lengyelországba. A Habsburg-udvar szemében ez egyet jelentett a felségárulással. Hogy apját és családját megszabadítsa az örökös zaklatástól, otthagya lengyelországi nyugodalmas és gyönyörűséges életét.

Mire 1577-ben, apja halála után hazatért, a rokonság, s főleg nagybátyja és gyámja, Balassi András nógrádi főispán a családot minden vagyonából kiforgatta. Ezt követően szinte egész életében pereskedett vagyona visszaszerzéséért, többségében sikertelenül. 1578-ban Pozsonyban megismerkedett Ungnád Kristófné Losonczy Annával, a „halhatatlan kedvessel”. A Júlia-szerelem akkor kezdődött, amikor Balassi elvesztette vagyonát. Anna viszont apja örököséként gazdag volt. Vagyonához és rangjához megfelelően a legmagasabb körökhöz tartozott. Nem vette komolyan Balassi udvarlását. Csaknem egy évig tartott a kapcsolat, de felhőtlenül boldog ez a viszony csak az első három hónapban volt. Aztán az asszony kiadta a költő útját. Mégis ennek a kapcsolatnak köszönhető a magyar költészet első szerelmes versciklusa.

1579-ben hadnagy lett Egerben. Négy évig szolgált itt, élte a végvári katonák életét jelesen vitézkedve a törökökkel. 1582-ben távoznia kellett innen. 1584-ben házasságot kötött unokatestvérével, Dobó Krisztinával, Eger híres kapitányának, Dobó Istvánnak a leányával. 1585-ben fia született, de a gyermeket törvénytelennek nyilvánították. Hosszú és gyötrelmes küzdelmek után eladta meglévő vagyonát. Végösszelkesedésében ismét Lengyelországba ment.

Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a *Célia-versek* ihletője Szárkány Anna volt. A legújabb kutatási eredmények (pl.: Kőszeghy Péteré) azonban azt feltételezik, hogy Balassi feleségéhez írta őket.

1591-ben, nagybátyja halála után tért vissza újra Magyarországra, s megpróbálta visszaszerezni birtokait. Az udvar azonban maradék vagyonától is megfosztotta. Balassi földönfutó, lókereskedő, szerelmi botrányok megvetett figurája lett.

1593-ban, a tizenöt éves háború kezdetekor ismét katonának állt. 1594. május 19-én halálos sebesülést szerzett Esztergom ostrománál: mindkét combját ólomgolyó járta át. A súlyos, de nem halálos seb elfertőződött, néhány nap múlva vérmérgezést kapott. A költő embertelenül szenvedett. Utolsó szavai ezek voltak: „*A te katonád voltam, Uram, és a Te sereggedben jártam*”, május 30-án este halt meg.

Munkássága • Balassi, hányatott sorsa ellenére, mindvégig hű maradt a költészethez, az irodalomhoz. Művészetete és élete különös egységet alkot. Első munkáját még nürnbergi diákévei alatt fordította (*Beteg lelkeknek való füves kertecske*, 1572, Krakkó), szüleinek szánva vigaszul.

Balassi 33 éves korában költeményeit versciklusokba osztotta, témakörök szerinti bontásban: *istenes* versek, *szerelmes* versek, egyéb (*vitézi*) költemények. Harminchárom vers a házassága előtt írt költeményeket tartalmazza, középpontjában az *Anna*-versekkel. Ezt zárja a *Kiben bűne bocsánatáért könyörgett*, melyben ifjúságától búcsúzik. A ciklus második felében a házassága utáni költemények találhatók, középpontban a *Júlia*-versekkel. Az utolsó vers a *Búcsú a hazájától*. A mai irodalomtudomány az összeállított versgyűjteményt **Nagyciklusnak** nevezi.

Irodalmi munkásságának eredménye egy dráma: *Szép magyar komédia* és mintegy száz lírai költemény. Drámai műve *Thisisnek Angelicával Sylvanusnak Galatheával való szerelmükről szép magyar comedia* 1589-ben keletkezhetett és Júlia meghódítására irányuló utolsó kísérletnek tekinthető. Benne egy egészen új műfajt honosított meg a magyar irodalomban, a **reneszánsz szerelmi komédiát**.

Lényeges eltérések vannak a Losonczy Annához fűződő szerelem két ciklusa: *Anna*-versek és *Júlia*-versek között, de még nagyobb a különbség e ciklusok költeményei és az úgynevezett *Célia*-ciklus költeményei között. Balassi szerelmi lírája az utóbbi ciklusban érte el legmagasabb fokát. Az *Anna*-versekben az elképzelt, eszményített nő iránti sóvárgás fogalmazódott meg. A *Júlia*-versek kifinomult stílusa, tökéletes ritmikája, újszerű strófaszerkezete, szimmetrikus reneszánsz kompozíciója, egy belső érzelmi fejlődésmenetet tükröző összefüggés-rendszere ezt a versciklust költészetének jelentős részévé teszi. Ezt a versciklust a *Magyar Daloskönyvnek* is nevezzük, Petrarca *Daloskönyvének* mintájára. A *Célia*-verseket egy feltételezett későbbi szerelem ihlette. Ezek a versek a viszonzott szerelemről, a boldogságról szólnak. Kifinomult mûgond, játékos könnyedség, az érzéki hatásokra való törekvés jellemzi őket. Balassi a reneszánsz ember öntudatával a szerelmet az emberi élet egyik legfőbb értékének tekintette.

Balassi Bálint az *istenes költészet* megteremtője is. Az istenes líra a középkori vallásos líra és a reneszánsz kori protestáns énekköltészet

hagyományain alapul, de sok szállal kapcsolódik a kora vallásos történelméhez. Az ő istenes költészetére a későbbi századokban sok magyar költő (Ady Endre, József Attila) épített.

Vitézi énekei, tavaszénekei új oldalról mutatják meg a költőt. Ezekben a versekben egyszerre jelen vannak a reneszánsz-humanista filozófia (panteizmus) és a magyar költészetben e korban divatosná váló, népi elemeket is tartalmazó *katonaeénekek* hatása. A végvárakban élő, állandóan hadra fogható vitézek, katonák körében alakult ki ez a műfaj. A vitézi énekek témája: a végvári szabad élet, a nélkülözés, a kalandozások, portyák, az állandó veszélyek.

1. Miért foglal el jelentős helyet a magyar irodalomtörténetben Balassi Bálint?
2. Említsd öt helyszínt Balassi életéből! Mi történt ezeken a helyszíneken?
3. Ki a „halhatatlan kedves”? Mikor, és hol ismerkedtek meg?
4. Hogy hívták a feleségét? Miért futott zátonyra házassága?
5. Mikor, és hol halt meg Balassi Bálint?
6. Hány éves korában, és hogyan osztotta ciklusokra verseit Balassi Bálint? Felfedezhető-e tudatosság ebben?
7. Sorold fel szerelmi lírájának sajátos vonásait!
8. Milyen hagyományokra épül Balassi istenes költésze?
9. Melyik ciklushoz tartoznak a vitézi élet mozzanatait megéneklő költemények?

Balassi Bálint hazafias költészete

BÚCSÚJA HAZÁJÁTÓL

Óh, én édes hazám, te jó Magyarország,
Ki keresztyénségnek viseled paizsát,
Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát,
Vitézlő iskola, immár Isten hozzád!

Egriek, vitézek, végeknek tüköri,
Kiknek vitézségét minden föld beszéli,
Régi vitézséghez dolgotokat veti,
Istennek ajánlva legyetek immár ti!

Ti is, rárószárnyon járó hamar lovak,
Az kiknek hátokon az jó vitéz ifjak
Gyakorta kergetnek, s hol pedig szaladnak,
Adassék egészség már mindnyájatoknak!

Fényes sok szép szerszám, vitézlő nagy szépség,
Katonatalálmány, újforma ékesség,
Seregben tündöklő és fénlő frissesség,
Éntülem s Istentül légyen már békesség!

Sok jó vitéz legény, kiket felemeltem,
S kikkel sok jót tettem, tartottam, neveltem,
Maradjon nálatok jó emlékezetem,
Jusson eszetekbe jótétemről nevem!

Vitéz próba helye, kiterjedt sík mező,
S fákkal, kősziklákkal bővös hegy, völgy, erdő,
Kit az sok csata jár, s jó szerencse leső,
Légyen Isten hozzád, sok vitézt legelő!

Igaz atyámfia s meghitt jó barátim,
Kiknél nyilván vadnak keserves bánatim,
Ti jutván eszembe hullnak sok könyveim,
Már Isten hozzátok, jó vitéz rokonim!

Ti is, angyalképet mutató szép szüzek,
És szemmel öldöklő örvendetes menyek,
Kik hol vesztettetek, s hol élesztettetek,
Isten s jó szerelem maradjon véletek!

Sőt te is, óh, én szerelmes ellenségem,
Hozzám háládatlan, kegyetlen szerelmem,
Ki érdemem - - - - -

Ti pedig, szerzettem átkozott sok versek,
Búnál kik egyebet nékem nem nyertetek,
Tűzben mind fejenként égjétek, vesszettek,
Mert haszontalanok, jót nem érdemletek.

Amit a műről tudnod kell!

A *Búcsúja hazájától* Balassi talán legszebb hazafias költeménye. A sajnos csak töredékesen megmaradt mű 1589-ben, Lengyelországba indulásakor íródott. A vers jelentőségét nemcsak költői szépsége adja, hanem az a tény is, hogy ezzel a költeménnyel zárja a *Maga kezével írt könyvéből* ciklusát. A vers latin címének magyar fordítása: *Búcsút mond hazájának, barátainak és mindazoknak a dolgoknak, amelyeket nagyon szeretett*. A búcsúvers típusába tartozik, címe témajelölő. A *Nagyciklus* 66. verse ez. Műfaja elégia.

A búcsúzás lelkiállapota alkalmat teremt a költőnek arra, hogy számot vessen mindazzal, amitől meg kell válnia.

Szerkezete • A tíz strófából álló versben a költő hazája emlékét és addigi életének egy-egy mozzanatát idézi fel: ami történt vele, amit átélt, ami közel állt hozzá, akiket szeretett, amit önmagában már értékelt. Ebből a költeményből hiányzik a jövő biztató reménye: a költő útja a meghasonlottságból a teljes bizonytalanságba vezet.

1–6. vsz.: minden versszak megszólítással kezdődik, s életének egy-egy élményét bontják ki. A haza eddig hiányzott a költő szótárából, a szülőhaza csak most szépül *édes hazává, jó Magyarországgá*, most, mikor már hazátlan-ná vált. Az első versszakban a korabeli Magyarország történelmi hivatását fogalmazza meg, azt, hogy hazája a kereszténység pajzsa. Magyarország, mint a kereszténység védőbástyája gondolat már a XV. században előfordul. Az értékrend csúcán a haza szolgálata áll. Ezután az egri vitézekről búcsúzik: *Egriek, vitézek, végeknek tüköri...*, kiknek vitézségéről az egész világ halott. A további versszakokban sorra veszi mindazon személyeket, tárgyakat, melyektől fáj elválnia – a lovak, fegyverek, a táj, katonabarátai. Az egyes versszakok felépítése azonos, három sor felsorolás után a negyedik sor köszöntést, jókívánságot tartalmaz.

7–10. vsz.: fokozatos értékvesztést mutat, amikor rokonaitól, szerelmeitől búcsúzik. Életrajzából tudjuk, hogy rokonai tették földönfutóvá, ők semmizték ki minden vagyonából. S az „...*angyalképet mutató szép szüzek, ... hol vesztettek, s hol élesztettek...*” Az utolsó előtti csonkán maradt versszak Júliához, Losonczy Annához szól, nevének említése nélkül. A hozzá fűződő érzés kettős-ségét az „...*én szerelmes ellenségem, / Hozzám háládatlan, kegyetlen szerelmem...*” ellentétes értelmű jelzős szerkezettel fejezi ki.

Balassi mindenre és mindenkire *áldást* kér, a búcsú gesztusát kiegészíti Isten kegyelmének kérésével az itt hagyottakra. A búcsú véglegesnek tűnik, egyetlen mondatában sem utal a visszatérés, a remélt találkozás lehetőségére. Verseitől is búcsút vesz, de szemben az előzőekkel, költeményeit *megátkozza*. E versnek az adja meg különös értékét az életműben, hogy a *maga kezével írt* kötete ezzel záródik.

1. Foglald össze a *Búcsúja hazájától* című elégia jelentőségét!
2. Életének milyen mozzanatait idézi fel a költő a versben?
3. Mi az az értékrend, amit Balassi ebben a költeményben kifejtett?
4. A versben a búcsúzás lelkiállapotának megfelelően a múlt idejű igék uralkodnak. Miért kivétel ez alól az első és az utolsó versszak?
5. A versszakok a költő életének egy-egy élményét bontják ki. Figyeld meg, hogy az első sorok szinte összegzik a további sorokat!
6. Mondd el, mi a refrén szerepe az érzelmek kifejezésében, a gondolatrítmus erősítésében!
7. Kövesd a versben az érzelmek hullámzását! Keress példát a büszkeség, a fájdalom, a gyönyörködés, a megbocsátás, a szemrehányó keserűség, a ragaszkodás kifejeződésére!

1. A költemény egy részlete kifejezi a török elleni honvédő harc jelentőségét. Melyik ez a részlet? A gondolatot egy költői kép érzékelteti. Mit fejez ki ez a költői kép?
2. Balassinak ez a verse csonkán maradt az utókorra: hiányzik a 9. versszak egy része. Olvassátok el figyelmesen a verset, s próbáljátok kiegészíteni a hiányos sorok gondolatait!

Balassi Bálint szerelmi lírája A MAGYAR DALOSKÖNYVBŐL

Balassi alkalmas volt a magyar szerelmi líra megteremtésére, a reneszánsz ember öntudatával a szerelmet az emberi élet egyik legfőbb értékének tekintette. Fiatalkori udvarló költeményei s az 1578-ben keletkezett boldog-boldogtalan *Anna-versek* még csupán a későbbi nagy költő szárnypróbálgatásai voltak. Művein Petrarca hatása érezhető. A költemények ugyan nem hozták meg a várt szerelmi diadalt, Balassi viszont nagy költői tudatossággal versciklussá, *Magyar Daloskönyvvé* szervezte verseit. Júlia szerelme ezzel párhuzamosan egyre elérhetlenebbé vált számára. A *Júlia-költemények* kifinomult stílusa, tökéletes ritmikája, újszerű strófaszerkezete (ekkor alakult ki az úgynevezett Balassi-strófa), szimmetrikus reneszánsz kompozíciója ezt a versciklust költészete csúcspontjává avatta.

1578-ban szerelmes lett Balassi, választottja pedig egy férjes asszony, Losonczy Anna volt. 6 évig tartott a szerelem, verseiben Júliának nevezte Losonczy Annát. Nagyon sok művének ihletője Anna, igazi lovagi szerelem (udvari szerelem) fűzi hozzá, ő volt az egyetlen igaz szerelme. Mikor szerelemükre fény derült, Balassit kitiltották a királyi udvarból. Az egyik legismertebb Júlia-vers a *Hogy Júliára talála, így köszöne neki*.

HOGY JÚLIÁRA TALÁLA, ÍGY KÖSZÖNE NEKI

Ez világ sem kell már nékem
Nálad nélkül, szép szerelmem,
Ki állasz most énmellettem;
Egészséggel, édes lelkem!

Én bús szívem vidámsága,
Lelkem édes kívánsága,
Te vagy minden boldogsága,
Véled Isten áldomása.

Én drágalátos palotám,
Jó illatú, piros rózsám,
Gyönyörű szép kis violám,
Élj sokáig, szép Juliám!

Feltámad a napom fénye,
Szemüldek fekete széne,
Két szemem világos fénye,
Élj, élj, életem reménye!

Szerelmedben meggyúlt szívem
Csak tégedet óhajt lelkem,
Én szívem, lelkem, szerelmem,
Idvöz légy, én fejedelmem!

Juliámra hogy találék,
Örömben így köszönek,
Térdet-fejet néki hajték,
Kin ő csak elmosolyodék.

Amit a múról tudnod kell!

A *Hogy Júliára talála, így köszöne neki* a *Júlia-versek* egyik kései darabja, a *Balassi-kódex*, vagy másképpen a *Magyar Daloskönyv* 39. verse. Valószínűleg

egy váratlan találkozás ihlette a vers megírását: 1588-ban Pozsonyban találkozott a költő – ahogy ő fogalmaz – egy „kapu köziben” a szerelmével. Műfaja: virágének (a költő a szeretett nőt virággal azonosítja). Címe témajelölő.

Szerkezete • Az egész vers elragadtatott, ujjongó bókok halmaza. A költemény első és utolsó versszaka a váratlan találkozás élményét, az üdvözlést, és annak hűvös fogadtatását mutatja be. A vers többi része egyetlen hatalmas méretű szerelmi vallomás.

1. vsz.: konkrét élethelyzet: a költő találkozik szerelmével, és örömét kifejezve a kor szokása szerint üdvözlő őt boldog felkiáltással: *Egészséggel, édes lelkem!*

2–4. vsz.: metaforák (*drágalátos palotám, jó illatú, piros rózsám*) és köszöntések sora (*szívem vidámsága, lelkem édes kívánsága*). Mindennel azonosítja a szeretett nőt, ami a testnek és a léleknek jó, felhasználja a reneszánsz főúri világ mozzanatait, részleteit, az élet, a természet képeit, amit belőlük a legértékesebbnek vél.

5. vsz.: himnikus halmozás az eszményített nőről: *szívem–lelkem–szerelmem–fejedelmem*. Az imákból kölcsönzött üdvözlés (*idvöz légy*) még magasabb szintre emeli a verset. Ez a versszak összefoglalása az előző négynek.

6. vsz.: a záró versszakban a vers idősíkja megváltozik: jelen idő helyett Balassi múlt időt használ. A szerelmes „lovag” és az úrnő között végtelen a távolság, a *térdet-fejet* hajtó Balassi esdeklő szavaira Júlia csak egy fölényes, hideg mosollyal válaszol.

Kifejezőeszközök, motívumrendszer • Négy versszakon keresztül metaforák halmozásával fokoz a költő, találkoznak jelzőkkel, ismétléssel, felkiáltással és megszemélyesítéssel is. Motívumait a lovagi költészetből (*térdet-fejet neki hajték*), a népköltészetből (*kis violám, édes lelkem*) és a keleti, török költészetből (*szemüldök fekete széne, jó illatú, piros rózsám*) meríti.

Érdekesség: Balassi előtt a magyar irodalomban a Júlia nevet senki sem használta.

1. Milyen alkalom ihlette a *Hogy Júliára talála, így köszöne neki* című verset?
2. A verset az 1. és a 6. strófa életképi keretbe foglalja. Vajon megtörtént eseményről van szó, vagy a szerelmi vers egyik hagyományának átvételéről?
3. Milyennek képzelitek el a vers alapján Júliát?
4. Hogyan, hányféleképpen szólítja meg a költő Júliát? Milyen érzést fejez ki, és hogyan jellemzi általuk Júliát?

Tanuld meg a verset emlékezetből!

Balassi Bálint istenes versei

Vallásos verseket Balassi pályájának szinte valamennyi szakaszán írt; **19 istenes énekének** kronológiája teljes pontossággal nem is állapítható meg. Néhány közülük korai szerelmes költeményeivel, illetve az *Anna-versekkel* egy időben készült, egy-egy csoportjukat 1589-ben és 1591-ben írta, a legmarkánsabb darabok azonban a jelek szerint a házasságát közvetlenül megelőzően, illetve az azt követő válságos

években születtek. Ekkor, 1584–1587 között, az istenes énekek lírájának egyedüli termékei. Balassi költői fejlődésében a vallásos költészetnek ezért a korai *vitézi énekek* és a *Júlia-versek* között volt a legnagyobb szerepe.

A szerelmi és vallásos költészet, mint minden nagy reneszánsz lírikus életművében, a Balassiéban is szerves egységet alkotott. Különösen korai istenes énekeinél (*Balassi Bálint nevére, Mégis bővebb szóval kérelmi Istennek haragját, Deo vitae mortisque arbitro (Istennek, élet és halál urának)*) szembetűnő a szerelmes versekkel való rokonság. Az istenhez fohászkozó Balassi **mondanivalója** gyakran alig különbözik a szerelmeséhez esengőtől: Isten is épp olyan elérhetetlen, mint az imádkolt hölgy, s ha úgy érzi, hogy Isten elfordult tőle, amiatt éppúgy panaszkodik, mint kedvese kegyetlenségén, s mindkettőhöz megértésért, bocsánatért, kegyelemért könyörög.

A TE NAGY NEVEDÉRT

A Te nagy nevedért tarts meg, én Istenem,
Győzhetetlen erőddel állj bosszút értem,
Hallgasd meg már sok imádságimat, Uram, nekem
Ne feledkezzél teljességgel így el énfelőlem,
Bizonyos reménységem,
Segélj, most ideje, légy jelen nekem.
Énreám mert nagy sokan most feltámadtak,
Olyanok kik Veled semmit nem gondolnak,
Sürgetik lelkemet, mert szörnyű halálomra járnak,
Én pedig segítségül csak téged egyedül várlak,
Ím, majd elfogyatnak,
Ha elhagysz és torkukba vetsz azoknak.
Én életemet, Uram, Te támogatom,
Búval borult lelkemet megvigasztalod,
Ellenségimnek a kölcsönt Te bőven megadod,
Igazságoddal az álnok szíveket is megrontod,
S nyilván megbizonyítod,
Hogy segéli a hú embert jobb karod.
Teneked akkor hálát adok örömmel,
Áldozom szívem szerint szép dicsérettel,
A Te felséges nagy nevedet áldván tisztelettel,
Mint te-teremtetted ember, ha járhatok bátor szívvel,
Dicsérlek énekkel,
Hogy veszteket láthattam két szememmel.

Amit a műről tudnod kell!

A hányatott sorsú költő élete során többször is Istenhez menekült, Istentől és az egyháztól kért és várt segítséget, lelki támaszt. A költő, a boldogság hiányában elfásult lélekkel, lemondóan számvetésre készül. Úgy érzi, nem találta meg az e világi boldogságot, már csak a túlvilágiban bízik. **Műfaját** tekintve zsolttár, **témája:** a földi életben örömet nem lelő ember – élete végén csak a belső békére vágyik.

Imádságos versnek is nevezhető: a költő arra kéri az Urat, hogy segítse meg őt, álljon bosszút ellenségein, támogassa őt harcaiban. Ez a vers abban hasonlít a korai vallásos versekhez, hogy imádság. De abban eltér tőlük, hogy nemcsak alázatot fejez ki, hanem az egyén érdekeit szólaltatja meg. A reneszánsz kor egyik jellegzetessége, hogy nemcsak a halál utáni üdvözülésre törekszik, hanem a földi boldogságra is.

Ez a vers egy küzdő, harcos, szorongó helyzetben lévő ember imádsága, aki győzni akar Isten segítségével. A vers egyik szépsége, hogy Istent is emberi tulajdonságokkal ruházza fel.

Szerkezete • Négy strófából áll a vers.

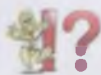
1. vsz.: a bevezető strófa, arra kéri az Urat, hogy *legyen jelen* neki.

2. vsz.: szinte egy jelenet bontakozik ki előttünk Isten és Balassi ellenségei részvételével: *Ha elhagysz, torkokba vetsz azoknak.*

3. vsz.: reménykedik, ugyanakkor büntudatról nem vallanak ezek a sorok, Balassi úgy érzi, hogy megbánta már vétkeit, s joggal számíthat Isten támogatására. Ezt el is várja tőle, s miközben bosszút kér ellenségei fejére (*Ellenségimnek a kölcsönt Te bőven megadod, / Igazságoddal az álnok szíveket is megrontod...*).

4. vsz.: feltételeket szab: hálát, dicséret éneket ígér, ha isten megsegíti. Megnyugvás olvasható ki. Egy alkudozó, periratokhoz hasonló, vitatkozó modor lett általánossá ezeknek az éveknek az istenes verseiben: Isten köteles őt kimenteni veszedelméből – fejtegeti –, hiszen Krisztus áldozatával frigy létesült Isten és ember között, mindkét felet kötelező szerződés.

Balassinak ezek a vitában fogant, indulatokat és kétségeket tolmácsoló költeményei a lélek háborgásainak kivetítődései; csapongó, izgatott menetű és belső ellentétektől feszülő alkotások. Költészetében az istenes tematika a lehető legátfogóbb keretnek bizonyult a személyes lírai mondanivaló számára. Keret, melybe minden elfér, a legföldibb, legvilágibb érzések egész széles skálája.

1. Mikor, és miért fordult Balassi Bálint a vallásos költészethez?
2. Van-e mondanivalójában hasonlóság a szerelmes és az istenes versek között?
3. A bevezető strófában mire kéri a költő Istent?
4. Mi a második versszak legfontosabb sora? Miért?
5. A remény a harmadik versszakban csillan meg. Hogyan? Bizonyítsd!
6. Mit ígér Balassi Istennek, ha teljesíti kérését?
7. Milyen tulajdonságokkal ruházza fel Istent a költő?

Van egy másik istenes verse Balassi Bálintnak, amelyben így szól az Úrhoz: *Láttam bűneimet, kikkel életemben / Védekeztem ellened, vitt ördög az bűnben / És az test az törben, / De mégsem gondoltam, hogy így járjak ebben.*

Miben különbözik ez a vers *Az te nagy nevedért* könyörgésétől? Melyiket érzed rokonszenvesebbnek? Miért? Nevezd meg a vers címét!

Irodalomelméleti ismeret

Balassi-strófa • Balassi költészetében tűnik fel egy korábban ismeretlen felépítésű vers, melyet a költőről **Balassi-versnek** vagy **Balassi-strófának** nevezünk. A Balassi-strófát kétféleképpen szokás írni. Az egyik változat szerint ez egy **9 sorból** álló versszak, melyben a sorok kétüteműek, szótagszámuk: 6 – 6 – 7 – 6 – 6 – 7 – 6 – 6 – 7. Jellegzetes a vers rímelése is. A három 7 szótagos sor egymáshoz rímel, a 6 szótagos sorok pedig három páros rímet alkotnak. Rímképlete tehát: a – a – b – c – c – b – d – d – b.

Ó nagy kerek / *kék ég,*
 Dicsőség / *fényesség,*
 Csillagok / *palotája!*
 Szép zölddel / *béborult,*
 Virágokkal / *ujult*
 Jó illatú / *föld tája/*
 Csudákat / *nevelő*
 Gallyákat / *viselő*
 Nagy tenger / *morotvája!*

A Balassi-strófát gyakran három sorba írták. Ilyenkor 19 szótagos sorok követik egymást, melyek egymással rímelenek: a – a – a (bokorrím). A hosszú sorok 6 ütemből állnak, s a sorokat belső rímek tagolják:

Vitézek / *mi lehet // ez széles / föld felett // szebb dolog az / végeknél?*
 Holott / *kikeletkor // az sok szép / madár szól // kívül ember / ugyan él;*
 Mező jó / *illatot, // az ég szép / harmatot // ad, ki kedves / mindennél.*

Balassi Bálint hatására a XVII. század költői gyakran használták ezt a versformát, s a XVII–XVIII. század népköltészetében is általánossá vált.

A BAROKK

A **barokk** a reneszánszhoz hasonló történeti és stíluskategória, mely az európai művelődés történetében a reneszánszt követő nagy korszak. Egész Európát tekintve a barokk elsősorban a XVII. századra érvényes. Kezdetét nagyjából a XVI. század utolsó harmadára, elhalását a XVIII. század elejére tehetjük.

Nevét több nyelvből is származtatják: a görög *'baros'* szó súlyosságot, túltelítettséget jelent, a latin *'verucca'* szemölcsöt, és a túlburjánzásra utal, a portugál *'barucca'* szabálytalan alakú igazgyöngyöt jelöl. Az olasz *'barocco'* szó jelentése: kagyló, furcsa, nyakatekert gondolkodás. Ez utal

a barokk túldíszített, dagályos stílusára. Eleinte elitélő, gúnyos értelem-
ben használták azokra a művészeti alkotásokra, amelyeket mértékte-
lennek, túldíszítettnek, bizarrnak tartottak. A stílusmegnevezés azon-
ban hamarosan elvesztette gúnyos értelmű mellékizét és alkalmazni
kezdtek a reneszánszt követő korszak művészetére, irodalmára, majd a
korszak egészére. A barokk világkép **jellemzői**: a *túlvilág-központúság*,
hinni és elhitetni a vallás tanait az ész érveivel szemben.

A reneszánszhoz hasonlóan a barokknak is kialakultak európai
központjai. A kezdeti szakaszban Itáliáé, Rómáé a vezető szerep, majd
később Spanyolország (a képzőművészet, építészet, irodalom terén) és
Németalföld (építészete, festészete révén) vált a barokk központjává.

A legtöbb európai államra ekkorra a feudalizmus központosított ha-
talmi rendszere, az **abszolutizmus** volt jellemző. E rendszer gyökerei
a reneszánsz kor központosított monarchiáiból fejlődtek ki. A barokk
kor mintaállama XIV. Lajos (uralkodott: 1643–1715), a Napkirály
Franciaországa. Az abszolutizmus rendszerének lényege az erős, cent-
ralizált uralkodói hatalom, melyben az uralkodó a különböző társadal-
mi rendek, csoportok érdekellentéteit s azok gazdasági-politikai hely-
zetének egyensúlyát kihasználva szinte egyedül kormányoz.

A barokk szorosan, bár nem elválaszthatatlanul kapcsolódik az
ellenreformációhoz, a katolikus egyház megújulási mozgalomához.
Ennek főbb állomásai: az inkvizíció visszaállítása (1542), az index-kong-
regáció (különböző művek betiltásáról döntő egyházi bírói testület) lét-
rehozása (1543), illetve a tridenti zsinat (1545–1569). A zsinat által
hozott törvények, egyházi reformintézkedések (római katekizmus¹,
breviárium², misekönyvek) egységesítették az egyházat és annak mű-
ködését, megerősítették az egyházi hatalmat, az egyházi és világi hata-

¹ *katekizmus* – hittani ismeretek összefoglalása kérdés-felelet formájában

² *breviárium* – katolikus papok napi imáit, zsoltosmáit tartalmazó latin nyelvű könyv

lom szövetségét, s az új európai vallási helyzethez (a reformáció elterjedése) igazították a katolikus egyház tevékenységét. Újrafogalmazták a szerzetesrendek szerepét, s létrehozták az ellenreformáció legeredményesebb, leghatékonyabb szervezetét, a *Jézus Társaság*ot, a *jezsuita rendet* (1540), melynek alapítója **Loyolai Szent Ignác** (1491–1556), a „fekete pápa”, spanyol lovag volt. A jezsuita rend a legtöbb európai országban rövid időn belül megjelent, s a világi hatalom segítségével és közreműködésével kezdte meg tevékenységét.

A barokk művészet stílusjegyei • A vallásos elmélyültség és az érzelmi hatáskeltés kettősségéből vezethetők le a barokk stílusjegyek.

- A nagy méretek kedvelése (monumentalitás), minden hullámzik, csavarodik.

- A mozgás ábrázolására való törekvés: erő, szenvedély, lendület.

- Pátosz, a hősiesség kultusza, ugyanakkor a tetszelgés, az érzelmi hatásokra való törekvés.

- A csodálatos, különleges, meghökkentő, fantasztikus megragadása figyelemfelkeltés céljából.

- Színpadiasság (a modern színpad a barokk kor szüleménye).

- A túldíszítettség lenyűgöző hatás elérésére.

A magyar barokk • A magyar művelődéstörténetben is létezik a reneszánsz és barokk között egy átmeneti korszak, melyet nevezhetünk késő vagy hanyatló reneszánsznak, illetve **manierizmusnak**. Ez a korszak időben nehezen határozható meg, valójában a Balassi utáni magyar irodalomra használjuk ezt az elnevezést. A XVII. század közepétől már barokról beszélünk – bár már az 1600-as évek kezdetén született alkotások egy részét is barokk alkotásnak tekinthetjük.

Osztályalapja • Magyarországon a barokk osztályalapját a katolikus (vagy rekatolizált, azaz katolikus hitre tért) feudális arisztokrácia és a megyei nemesség alkotta. Az utóbbinak sikerült önálló politikai erővé is válni.

Korszakai • Magyarországon a barokk kb. 1600 és 1772 (a reneszánsz és a felvilágosodás) közé tehető. Egyes irodalomtörténetek négy korszakra bontják a magyar barokkot.

I. szakasz: 1600–1640: kezdetei, kora barokk (Pázmány Péter, Nyéki Vörös Mátyás). A barokk korszakolásának alapját a reneszánszhoz hasonlóan történelmi és művelődéstörténeti szempontok határozzák meg. Ebben a korszakban még számottevő a reneszánsz művészet és szellemisége hatása.

II. szakasz: 1640–1690: a barokk fénykora (Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István, Apáczai Csere János, Tótfalusi Kis Miklós). Történelmi-történelmi szempontból jelentős ez a szakasz: ebben az időben még nem dőlt el egyértelműen Magyarország sorsa. A három részre szakadt ország keleti részén lévő Erdélyi Fejedelemség virágzó kultúrája, önálló politikai szerepvállalása **Bethlen Gábor** (1613–1629) és **I. Rákóczi György** fejedelemsége idején (1630–1648), illetve a ma-

gyarországi politikai törekvések, országegyesítő elképzelések: Zrínyi Miklós tervei, a Wesselényi-összeesküvés (1671), Thököly Imre magyarországi fejedelemsége (1678–1683) és a törökök kiűzésének (1699) kora ez, melynek zárófejezete a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711).

III.szakasz: 1690–1740: kuruc kori költészet (Bethlen Miklós, II. Rákóczi Ferenc, Bethlen Kata). E szakasz történelmi alapvonása: a függetlenség, illetve a modernizálódás és a polgárosodás lehetőségének elvesztése után az ország Habsburg Birodalomba való betagozódása, az abszolút monarchia rendszerének kiépülése. A jezsuita rend virágkora.

IV. szakasz: 1740–1772, késő barokk, a rokokó irodalom korszaka (Mikes Kelemen, Faludi Ferenc). Történeti háttérét Mária Terézia uralkodása (1740–1780) adja. Ez egyben a felvilágosodás, illetve a klasszicizmus eszméinek megjelenési kora is.

Az irodalmi barokk jellemzői • Stílusa a szenvedélyességet, a pátoszt, a túlfűtött érzelmeket bonyolult, dagályos, többszörösen összetett mondatokban tárja az olvasó elé. Gyakran használ szóképeket, különösen az egymással ellentétes költői jelzőket, a metafora különböző fajtáit, az allegóriát, a jelképek halmazát. Nem teremtett a barokk új műfajt, a régieket formálta a kor ízlésének megfelelőre. Kedvelte az eposzt, a drámát, később a regényt. Szerkezetében eltér a reneszánsz művek szigorú szabályoknak megfelelő követelményeitől.

A magyar irodalmi barokk egyik legnagyobb képviselője Zrínyi Miklós.

Zrínyi Miklós

(1620–1664)

Nemzeti irodalmunk egyik büszkesége és a magyar barokk kiemelkedő alakja, költő, prózaíró, államférfi és hadvezér, a XVII. századi magyar történelem kiemelkedő alakja. Irodalommal csak a törökkel való csaták szünetében foglalkozott. Hírnevét írói művészetével örökítette meg, de ő mégis hadvezéri sikerei, a török elleni harcaira volt elsősorban büszke.

Életútja • 1620. május 1-jén született Csáktornyán dalmát eredetű főnemesi családban. Apja, Zrínyi György Habsburg-hű főnemes, 1626-ban halt meg. Édesanyja Széchy Magdolna. Mivel korán árvaságra jutott, öccsével, Péterrel együtt neveltetésüket, mint a korszak sok más főúri árvájáét – a ki-

rály, II. Ferdinánd által kinevezett gyámi tanács irányította. Ennek megfelelően Habsburg-hű, katolikus neveltetésben részesültek. Nevelőjük Pázmány Péter lett.

Zrínyi Miklós a grazi, a bécsi és a nagyszombati jezsuita intézetekben tanult. Kiemelkedő műveltségre tett szert, a magyar és horvát nyelven kívül tudott latinul, németül, olaszul és törökül.

1636-ban itáliai tanulmányúton járt, ahol megismerkedett az ottani gazdag kultúrával, kereskedelmi ismereteket is szerzett, és elmélyült a politikai érdeklődése.

1637-től Csáktornyan élt, ahol főúri udvart tartott. Innen irányította birtokai gazdálkodását és a török elleni folytonos, napi küzdelmet. Első felesége Draskovich Mária Eusébia volt, akinek korai halála után Löbl Mária Zsófiával kötött újabb házasságot.

Zrínyi az 1640-es évek közepére felismerte, hogy Bécsnek nem áll érdekében a magyar fegyveres erők összefogása, egy fegyelmezett ütőképes nemzeti haderő felállítása. 1647-ben horvát bán lett, a déli végek főparancsnoka. Az 1650-es években nyíltan szembehelyezkedett a Habsburg-politikával, a magyar főúri ellenzék egyik vezetője lett. Az 1652–1653. év szüntelenül hadakozással telt. Foglalkoztatta a magyar, Habsburgoktól független, nemzeti királyság gondolata is. Az 1663-ban meginduló török előrenyomulás kezdetén Zrínyire bízták a magyar haderők főparancsnokságát. 1664 telén a Dráva mentén újabb hadi sikereket ért el (téli hadjárat), de a császári hadvezetés (Montecuccoli tábornokkal az élen) a már visszafoglalt területeket is újra török kézre juttatta, és 1664 augusztusában megkötötte a magyarok számára előnytelen vasvári békét. Az elkeseredett magyar főurak egy része – köztük Zrínyi Miklós – ekkor kezdte azt a szervezkedést, amely később a Wesselényi-összeesküvésbe torkolt.

Zrínyi váratlan halálával (halálos vadászbaleset csáktornyai birtokán, a kursaneci erdőben 1664. november 18-án) a szervezkedő nemesség elvesztette vezéralakját.

A mai napig tartja magát az akkori közhangulatban gyökerező elképzelés, hogy Zrínyi egy Bécsben szőtt merénylet áldozata lett. A merénylet-hipotézis nemcsak a történeti hagyományban, hanem irodalmukban is tovább élt: egyik legismertebb irodalmi feldolgozása Jókai Mór *Erdély aranykora* című regényében szerepel.

Zrínyi Miklós halála (Egykorú német rézmetszet)

Munkássága • Zrínyi magát elsősorban katonának tartotta, aki nemcsak *pennával*, hanem *szablyával* szerezte meg hírnevét és szolgált hazáját. Írói, költői munkássága a legnemesebb értelemben vett nemzetszolgálat.

Hadtudományi munkáinak nevelő, tanító célja volt. A korszerű hadviselés gyakorlati kérdéseit tárgyalja a *Tábori kis tracta* című művében, melyet 1646-ban kezdett írni és 1651-ben fejezett be. Az ideális hadvezérről elmélkedik a *Vitéz hadnagy* (1650–1653) című művében.

Politikai nézeteit *Mátyás király életéről való elmélgedések* című államelméleti értekezésében (1656) foglalta össze. Számára Mátyás király az eszményi nemzeti király, aki határozott, bölcs uralkodó és hadvezér egyszerre.

1651-ben jelentette meg Zrínyi Bécsben gyűjteményes kötetét – *Adriai tengernek Syrenaia, groff Zrini Miklos* –, melyben szépirodalmi munkái, lírai versei (pl.: *Idillium, Fantasia poetica, Feszületre*) és legnagyobb irodalmi alkotása, a *Szigeti veszedelem* olvashatók.

Az 1660-as években politikai röpiratban, a *Ne bánts d a magyart!* – *Az török áfium* (ópium, mérég) *ellen való orvosság*, a nemzetet szólítja meg – az európai politikai helyzetből következően a magyarságnak nincs más lehetősége a török kiszorításáért vívott küzdelemben, mint hogy összefogja a maga erőit, nem várva segítségre sem Nyugatról, sem a Habsburgoktól.

Háttér-információ

Ahogy már fentebb olvashattátok, 1664-ben egy sebzett vadkan vadászat közben rátámadt Zrínyi Miklóstra, mire rátaláltak és hazavitték, elvázott. Bethlen Miklós *Önéletírásában* örökitette meg ezt a szomorú eseményt.

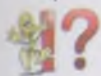
„Németújvárból mentünk Zrínyi Miklóshoz. Nagy szerencsétlenségemre csak öt nap lelete véle esmérkednem, s odalón. Magáról hogy írjak, nincsen erőm, s időm reá, csak azt írhatom: igen tudós, vitéz, nagy tanácsú, nemzetéhez buzgó, vallásban nem babonás, mindent igen megbecsülő, nemes adakozó, józan életű, az olyanokat és az igazmondókat szerető, részegest, hazugot, félnket gyűlölő, nagy és szép termetű, lelkű és ábrázatú; szóval akkor híres magyar ember hozzá hasonló nem volt, sőt az én vékony ítéletem szerint máig sem, sőt talán ezután sem leszen, noha az Isten titka és tárháza véghetetlen. Szép őszi időt járván, elmenék vadászni. Ő maga puskával beméne és szokása szerint csak egyedül búkálván, löve egy nagy erdei disznót, s vége lón a vadászatnak. Azonban odahoza a fátum (végzet, elkerülhetetlen sors) egy Póka nevű vadászt, ki mondá horvátul: én egy kant sebesítettem, mentem a vérin, ha utána menénk, elveszhetnek. Az úr mindjárt mondá nekünk, kegyelmetek csak maradjon itt: mindjárt visszajövök. Csak bocskorosan lóra kapa, Póka után nyargala: mi ott hintónál beszélgeténk. Egyszer csak nyargal Guzics, mondja a bátyjának: hamar a hintót, oda az úr. Menénk, amint a hintó nyargalhat, és osztán gyalog a sűrűben. Majláni legelőbb érkezék, az úr arccal a földön, s a kan a

hátán... még a balkezében, amint tetszett a pulzus gyengén vert, de szeme sem volt nyitva, sem szólott, csak meghala.

Rettenetes sírás lőn az erdőben.

Otthon hosszú veres bársony dolmányba öltöztették, és osztán eresztették a feleségét hozzája, aki eszén sem volt bűvában. Így lőn vége Zrínyi Miklósnak.”

1. Milyen állomásait jelzik Zrínyi Miklós életpályájának a következő földrajzi nevek: Csáktornya, Graz, Bécs, Nagyszombat, Itália?
2. Ki volt Zrínyi nevelője?
3. Hogyan halt meg Zrínyi? Kinek a visszaemlékezései alapján értesülhetünk hitelesen a szomorú eseményről?
4. Sorold fel főbb műveit!

Melyik művének szállóigévé vált sora: „Ne bánts a magyart!”? Véleményed szerint aktuális-e napjainkban is ez a mondat?

SZIGETI VESZEDELEM

Bevezetés

(részlet az I. énekből)

1. Én az ki azelőtt ifju elmével
Játszottam szerelemnek édes versével,
Küszködtem Viola kegyetlenségével:
Mastan immár Marsnak hangassabb versével,
2. Fegyvert, s vitézt éneklek, török hatalmát,
Ki meg merte várni, Szulimán haragját,
Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
Az kinek Európa rettegte szablyáját.
3. Músa! te ki nem rothadó zöld laurusbul
Viseled koszorúdat, sem gyöngé ágbul;
Hanem fényes mennyei szent csillagokbul
Van kötve koronád, holdból és szép napbul;
4. Te, ki szűz Anya vagy, és szülted Uradat,
Az ki örökkén volt, s imádod fiadat
Ugy mint istenedet és nagy monarchádat:
Szentséges királyné! hívom irgalmadat.
5. Adj pennámnak erőt, úgy irhassak mint volt
Arról, ki fiad szent nevéjért bátran holt,
Megtetvén világot, kiben sok java volt;
Kiért él szent lelke, ha teste meg is holt.

6. Engedd meg, hogy neve, mely mast is köztünk él,
Búvöljön jó híre valahol nap jár-kél,
Lássák pogány ebek: az ki Istentől fél.
Soha meg nem halhat, hanem örökkén él.

7. Az nagy mindenható az földre tekinte,
Egy szemfordulásból világot megnézé:
De leginkább magyarokat észben vette,
Nem járnak az úton, kit fia rendelte.

8. Látá az magyarnak állhatatlanságát,
Megtetvén az Istent, hogy imádna bálványt;
Csak az, eresztené szájára az zablát!
Csak az, engedné meg, tölthetné meg, torkát;

9. Hogy új szent nevének nincsen tiszteleti,
Ártatlan fia vérenek böcsületi,
Jószágos cselekedetnek nincs keleti,
Sem öreg embernek nincsen tiszteleti.

10. De sok feslett erkölcs, és nehéz káromlás,
Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
Lopás, emberölés, és örök tobzódás.
(...)

15. Téjjel-mézzel folyó szép Pannóniában
Megtelepitém őket, Magyarországbán,
És meg is áldám minden állapotjában,
Meghallgatám, segítém minden dolgokban;

16. Sőt vitéz szüvel is megáldottam őket,
Úgy hogy egy jó magyar tizet mást kergetett,
Sohul nem találtak oly nagy ellenséget,
Az ki, mint por szél előtt, el nem kerengett.

17. Szentséges lölkömet reájok szállattam,
Az körösztvény hűtre fiam által hoztam,
Szent királyokkal is megajándékoztam,
Békességet, tisztességet nekik adtam.

18. De ők ennyi jókért; ah, nehéz mondani!
Ah, háládatlanok, és merték elhadni;
Nem szégyenlik Isteneket elárulni,
Ellenemre minden gonoszban merülni.

19. Ah, bánom, ennyi jót hogy ü vélek töttem,
Nem-é viperákat keblemben neveltem?
De immár ideje velek esmertetnem:
Én vagyok ama nagy boszuálló Isten.

20. Eredj azért, arkangyal, szállj le pokolban,
Válassz egyet az haragos fúriákban,
És küldjed el aztot szultán Szulimánban,
Juttassa magyarokra való haragban.

21. Én penig töröknek adok oly hatalmat,
Hogy elrontja, veszti az rossz magyarokat,
Mind addig töri iga kemény nyakokat,
Míg nem esmerik meg elhatták urokat.

22. Kiálnak énhozzám, s nem hallom meg üket,
Hanem fogom nevetni nehéz ügyöket;
Az új panaszira nem hajtom fületem,
Ú nyavalyájokra nem tészem szememet.

23. Ez mind addig léssen, míg boszút nem állok,
Harmad-negyed ízig büntetés lesz rajtok;
És ha idején észbe nem veszik magok,
Örök átkom, haragom léssen új rajtok.

24. De ha hozzám térnek, megbánván bünöket,
Halálról életre ismét hozom üket.
Jaj, török, néked, haragom vesszejének!
Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek.”

(...)

Küszködtem Viola kegyetlenségével – Violának nevezi későbbi feleségét, akihez verseit írta; **Mars** – a rómaiak hadistene; **Musa** – török szultán, Szulimán elődje; **Csak az, eresztené szájára az zablát, / Csak az, engedné meg, tölthetné meg torkát** – zablával nem fékezett lovát szabadjára engedné, azaz csak a féktelen evés-ivásban merült el; **szüvel** – szívvel; **sohul** – sehol; **penig** – pedig; **ismég** – ismét

Zrínyi kirohanása

(részlet a XV. énekből)

54. Zríni jól esmévén életének végét,
Ötszáz bátor vitézt számlál maga mellett;
Minthogy nem türheti immár égő tüzet,
Kiviszi magával azért mind ezeket.

55. És az várbul kimegyen nagy bátor szüvel,
Előtte törökök futnak szerte széllal;
Az piaczon megáll, és szörnyü szemével
Nézi hogy hon vagyon pogány sok sereggel?

56. Ily kegyetlenül jön orosz lány barlangbul,
És ily szörnyen fénylik cométa magasbul:
Ez nagy országokra kár nélkül nem fordul,
Szörnyü jüvendőket hordoz hatalombul.

57. Így félnek törökök Zríni látásátul.
Mert tudják nagy veszélyekre rájok burul.
Zríni piaczon is nem maradhat lángtul,
Azért lassan ballag az külső kapubul.

Hollósy Simon: Zrínyi kirohanása, 1896

58. Hon vattok ti mostan világrontó népek?
Hon vattok földemészto szörnyü seregek?
Hon török, hon tatár, sötét szerecsenek?
Hon vattok három világrul kevert népek?
(...)

62. De nem csinál pompát Zríni törököknek,
Nem mutatja vesztég sokáig ezeknek
Ő vitéz fegyverét: de mégyen ellenek;
Ötszáz halál mégyen háta után ennek.

63. Itt fegyver fegyverrel találkozik öszve,
Vitéz is vitézzel kapcsolódik közbe;
Vér, jajgatás és por megy égben keverve,
Török dárda, kopja, szablya elegyedve.

64. Halál formára jár bán törökök között;
Mint az lángos harap, ha nádiban ütközött.
Mint az sebes vizár, ha hegybül érkezett:
Oly kegyetlenségben Zríni most öltözött.
(...)

66. Száz szablya, száz csida Zríni paizsára
Egyszersmind is esik, mint kúeső házra;
De ő ezt az fölyhőt, minden csudájára,
Tartja csak egyedül törökök kárára.
(...)

73. Itten kezd hullani török, sok, számtalan,
Itten sebesedni mindenféle pogány.
Ki nagy Allát, ki Mahometet kiáltván.
Véreken feküsznek az földet harapván.
(...)

95 Sok ezer bosztáncsi, számtalan spahoglán,
Az megijedt császárt veszik körül sánczban;
De mindazonáltal néki megy horvát bán,
Útat csinál karddal iszonyu hatalmán.

96. Mert nem mér állani senki eleiben,
Senki nem mér nézni vitéz szemeiben;
Százat egymás után ő megöl egy helyben,
Még más százra viszen halált kémélletlen.

97. Szulimán jó lóra ülni igen siet,
De bán gyorsasága már régen ott termett,
Tizet ottan levág császár segítségét,
Igy császárnak osztán Zríni szólni kezdett.

98. „Vérszopó szelendek, világnak tolvaja,
Telhetetlenségednek eljütt órája.
Isten büneidet, tovább nem bocsátja,
El kell menned, vén eb, örök kárhozatra.”

99. Így mondván, derekában ketté szakasztá,
Vérét és életét az földre bocsátá.
Átkozódván lelkét császár kiinditá,
Mely testét éltében oly kevélyen tartá.

100. Ez volt vége az nagy Szulimán császárnak,
Ez az ő nagy híres hatalmasságának,
Az Isten engedte gróf Zríni Miklósnak
Dicséretit ennek hatalmas próbának.

101. Mikor bán visszanez, meglátja távulrul
Elmaradt serege török kard miatt hull,
Mint pásztor nyájához, ő hamar megfordul,
És így szól hozzájok nagy hangos torkából:

102. „Eddig éltünk vitézek, tisztességejért,
Annak, ki körösztfán holt szabadságunkért:
Ma meghaljunk örömet, és jó hírünkért
Vitézül meghaljunk azért mindezekért.

103. Ahon nyitva látom Istennek országát,
Ahon jól esmérem nagy Eloim fiát!
Esmérem, esmérem az Isten angyalát,
Rothadatlan ágbul tart nekünk koronát.”

104. De török számtalan körülvék seregét,
Messzirül jancsárság lüvik vitézeket:
Nem merik próbálni mert karddal ezeket,
Senki várni nem meri az ő kezeket.

105. Mind ennyi között is egy jajgatás nincsen,
Mert nagy vigasággal s örömmel hal minden.
Az mely helyen állnak, ugyanazon helyben
Bocsátják lölköket Isten eleiben.

106. Nem mér az nagy bánhoz közel menni senki,
De jancsár-golyóbis Zrínit földre veti:
Mellyében ez esett, más homlokát üti,
Vitézivel együtt az földre fekteti.

107. Angyali legió ott azonnal leszáll,
Dicsérik az Istent hangos muzsikával.
Gábrriel bán lelkét két tized magával,
Földrül felemeli gyönyörű szárnyával.

108. És minden angyal visz magával egy lelket,
Isten eleiben így viszik ezeket.
Egész angyali kar szép muzsikát kezdett,
És nékem meghagyák szómnak tegyek véget.

109. *Vitézek Istene! ime az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását;
Vére hullásával nagy bötüket formált,
Ily subscribálással néked adta magát:
Ő vitéz véérért vedd kedvedben fiát.*

cometa – üstökös; Mint a lángos harap, ha nádban ütközött – mint a tűz pusztít, ha nádban kiütött; csida – dzsida, lándzsa; Alla – Allah, a törökök istene; Mahomet – Mohamed, a mohamedánok prófétája; bosztáncsi, szpahoglán – török fegyvernek; rothatatlan – romlatlan; körülvék – körülvették; legio – légió, sereg; Gábriel – az arkangyalok egyike; két tized magával – huszadmagával

Amit a műről tudnod kell!

A *Szigeti veszedelem* (*Obsidio Sigetianae*, 1645–1646) kétségtelenül a Zrínyi-életmű – és a magyar barokk – legjelentősebb alkotása. Igazi barokk eposz, mely a kor európai irodalmának reprezentatív műfaja.

Keletkezése • Az eposz keletkezéséről maga Zrínyi Miklós az olvasóhoz intézett szavai alapján (*egy télben történt véghez vinnem munkámat*), és ugyanitt az időbeli utalásból kiindulva (*énnekem is 100 esztendővel az után történt írnom Szigeti veszedelmet*) sokáig 1645–1646 telére tették az eposz keletkezését. Újabb kutatások szerint Zrínyi már 1645 telén elkezdte, a munka legnagyobb részét 1647 telén végezte és csak 1648 tavaszán fejezte be.

A *Szigeti veszedelem* tárgya röviden az, hogy miképp engesztelte ki a szigetvári Zrínyi Miklós a romlásnak indult magyarokra haragvó Istent hősi önfeláldozásával.

A mű alapvetően a történelmi hitelességre épül, de a történelmi emlékek, tények Zrínyi számára csak a keretet jelentik. A valóságos személyek (Zrínyi, Szulimán, Rustán stb.) mellett számos kitalált (Radivoj) vagy több alakból összegyúrt hős (Deli Vid, Farkasics) szerepel a műben. Történelmi szempontból hiteles a mű fő eseménye is – Szigetvár 1566-os ostroma (a mű sorainak száma is épp ennyi!) –, de Zrínyi már a bevezetőben jelzi, hogy a „fabulákkal keverte az históriákat”, s hogy a történetíró szempontja nem azonos a költőével: „Zrini Miklós kezének tulajdonítottam Szulimán halálát: horvát és olasz crónikákból tanultam, a törökök maguk is így beszélnek, vallják. Hogy Istvánfi és Sambucus másképpen írja, oka az, hogy nem úgy nézték az magános való dolognak keresését, mint az országos dolognak historia-folyását.” Történelmi tény, hogy a szultán nem Zrínyi keze által esett el (ezzel maga a szerző is tisztában van), ez a mondat ugyanakkor árulkodik az alkotó koncepciójáról, céljáról.

A mű történelmi alapkoncepciója • Az eposz nem történelmi eseményt megörökítő mű, hanem történelmi célzatosságú, koncepciózus alkotás. A valós

történelmi esemény eposzi méretűvé és jelentőségűvé nő Zrínyi kezében. Nem titkolt célja, hogy dédapja történetével azt az összefogást példázza, melyre a maga korában látott igazán szükségét, ezért is ajánlja művét a magyar nemességnek (dedikáció). A szigeti hős egész Magyarország és a keresztény Európa védelmezője, vitézei pedig az összefogás, a hazájukért meghalni kész hősök seregét alkotják. A szerző korának legnagyobb feladata: a törökök kiűzése Magyarországról, Európából. A mű befejezése is e koncepció létét igazolja: a csatát ugyan elvesztik a vár védői, mégis ők a győztesek.

Témája, helyszíne, ideje • Szigetvár 1566-os ostroma Szulimán által, Zrínyi dédapjának hősies helytállása. A cselekmény helyszíne változó, de főleg Szigetvár. A műben az 1566. augusztus 5-től szeptember 8-ig tartó eseményeket dolgozza fel Zrínyi.

Szerkezete • Fokozásra épül, szimmetrikusan tagolható.

I. egység: I–IV. ének. *Előkészítés:* A török hadat indít Magyarországra és Szigetvárnak tart.

II. egység: V–XIII. ének. *Bonyodalom:* mégpedig

V–VII. ének: a török támadása és veszteségei;

VIII–IX. ének: a török ijedsége, Zrínyi reménye;

X–XI. ének: a rendszeres ostrom és ennek visszaverése. A X. ének, az ostromének, a szerkezeti *tetőpont*;

XII–XIII. ének: újabb csüggedés s a visszavonulás terve.

III. egység: XIV–XV. ének. *Kifejlet:* végső ostrom, kirohanás és hősi halál.

A mű kezdő énekében (10. vsz.) Zrínyi felsorolja a magyarság bűneit, s ebben jelöli meg a török támadás okát: „*De sok feslett erkölcs, és nehéz káromlás, / Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás, / Fertelmes fajtalanság és rágalmazás, / Lopás, emberölés, és örök tobzódás.*”

A bonyodalom lényege a vár ostroma, melyben Zrínyi felkészül a védelemre, levelet ír a fiának és elbúcsúzik tőle.

A török követséget küld a várba, hogy megadásra szólítsa a védőket. A magyarok válaszul kicsapnak a törökre, és az Almás-patak mentén meglepik őket. A sokszori eredménytelen ostrom miatt a törökök már visszavonulásra gondolnak, ám elfogják Zrínyi segélykérő levelét vivő postagalambot, és a szultán kiadja a parancsot a végső rohamra.

A *tetőpont* a vár eleste. A pokol seregei a törökök oldalán, az angyali seregek a szigetváriak mellett szállnak harcba. Zrínyi és csapata kirohan az égő várból.

A zárójelenetben teljes pompájával száll alá a főangyal és az angyali sereg. A végkifejletben Zrínyi megöli a török hőst, Delimánt, majd a szultánt, végül maga is elesik. A hazájáért hősi halált várkapitányt és húsztársát az isteni megbocsátás jeleként az angyalok hada az égbe emeli.

Az eposz utolsó szakasza ötsoros, egy sorral több tehát, mint szokásos. Nem csoda, hiszen játszi ötlettel a földre hulló vért aláírássá minősíti át benne a költő, s ez az aláírás egy olyan okiratot hitelesít, amelyben a mártír felajánlotta magát istenének. A ráadásaként odafüggesztett ötödik sor a dédunokát, magát a költőt is belefoglalja ebbe a vérrel megpecsételt szerződésbe: *Vitézek Istene! ime az te szolgád / Nem szánta éretted világi romlását; / Vére hullásával nagy bötüket formált, / Ily subscribálással néked adta magát: / Ő vitéz véérért vedd kedvedben fiát.*

Az eposz 15 éneke összesen 1566 strófából áll, ezzel is utal Zrínyi Miklós, a költő a szigetvári várostrom évére.

Eposzi kellékek (eposzi állandók) • Zrínyi bőséggel merít irodalmi forrásokból, de az ókori és reneszánsz szerzőkhöz hasonlóan büszke erre, s nem is szolgai utánzásról van szó.

Vergilius *Aeneida* az eposz indításának – **propozíció** („*Fegyvert, s férfit éneklek...*” – „*Fegyvert s vitézt éneklek...*”) – alapja. Kiemeli a szigeti hős erkölcsi és katonai nagyságát, rendkívüli voltát: egyedül ő mert szembezállni „*ama nagy Szulimánnak*” egész Európát rettegésben tartó hatalmával.

Az **invokációban** (segélykérés) a költők általában a Múzsákhoz könyörögnek, hogy adjanak erőt és ihletet az íráshoz. Mivel Zrínyi Miklós, a szigetvári hős a kereszténység nevében is harcol a pogány török ellen, ezért a költő Zrínyi fohászatát a Szent Szűzhöz, Magyarország védőszentjéhez intézi: „*Te, ki szűz Anya vagy, és szülted Uradat, ...Adj pennámnak erőt, úgy írhassek mint volt...*”

Az eposzi hagyományoknak megfelelően Zrínyi is felvonultatja a két sereget – **enumeráció** –, s bár nem következetesen, de az eposzi jelző – **epitheton ornans** – (pl.: „*vakmerő Delimán*”, „*vitéz Farkasics*”, „*szép Juranics*”, de a Deli Vid névalak is ide sorolható) eszközeit is alkalmazza.

Az egyik leglényegesebb eposzi kelléke Zrínyinek a **csoda, csodás elem** és a drámától kölcsönzött **deus ex machina**. A mű eseményeinek, a szereplők sorsának alakulásában meghatározó az égiek szerepe: a keresztény Isten úgy rendelkezik, hogy a bűnbe esett magyarokra támadjanak rá a török Szulimán seregei. Az eposz főhőse, Zrínyi Miklós **emberfeletti** tulajdonságokkal rendelkezik, aki méltó ellenfele a világbíró Szulimánnak. Imája (a kereszt háromszor meghajlik) nemcsak a cselekmény befejezését vetíti előre, egyben csoda is, isteni kinyilatkoztatás, a mártírium – **imitatio Christi** – elfogadása. A csodás elemek sorát a történet befejezésében az angyali seregek megjelenése zárja. Természetesen a csodák közé tartozik a *végzetes véletlen*, a galambposta elfogása is.

Az eposzi kellékek közül találkozhatunk a műben az **in medias** resszel, a dolgok közepébe vágó kezdettel (a vár ostroma) és főként a harc bemutatására alkalmazza és a törökverő Zrínyi nagyságát emeli ki Zrínyi az **eposzi** vagy **homéroszi hasonlatokat** (például, amikor vízi óriáshoz hasonlítja a vérben gázoló bánt).

Mitologikus, misztikus szerepe van a műben a tizenhárom számnak: 13 szakasznyi Zrínyi imája, Alderán beszéde a kereszt hatalmáról szintén 13 szakasznyi, s a mű cselekménye szempontjából döntő fordulat (galambposta) a XIII. énekben következik be.

Zrínyi művét **peroráció** (utóhang) zárja, melyben munkájának értékeivel, az irodalmi halhatatlansággal szemben katonai, vitézi erényeit hangsúlyozza.

Verselése, rímképlete • A *Szigeti veszedelem* formai sajátosságaiban jelentősen eltér a mintaművektől, hiszen nem időmértékes-hexameteres formában íródott. Verselése magyaros-ütemhangsúlyos. Négyütemű tizenkettes – szabálytalanul osztható tizenkettes. Ez a barokk aszimmetriát jellemzi. Rímképlete: bokorrím a a a a. Ezt *Zrínyi-versnek* is nevezzük.

Barokk jegyek az eposzban • Barokk stílusban íródott. A barokk eposz jellegzetességei: monumentalitás, a nagy terjedelem, XV énekből áll; mozgal-

mas csataképek; célja a meggyőzés; patetikus hang, a hősiesség magatartás magasztalása; Zrínyi hősi halált hal, sorsa párhuzamos Jézus sorsával; valóság és látomás keveredése (pl.: a csatában angyalok is részt vesznek). Az eposz célzata, saját korának szóló figyelmeztetés a művészet erejével: a szigeti vitézek erényeivel, szilárd egységével, erkölcsi fölényével és kitűnő hadvezérrel megmenthető az ország, ki lehet űzni a törököt még egy maroknyi sereggel is.

Szereplők • Az eposz alakjait két nagy csoportra oszthatjuk: a *keresztények* és *pogányok* táborára. Amazokat a szeretet, ezeket a gyűlölet érzelme egyesíti; mindkét tábor pedig a hősiesség és bátorság jellemvonásában találkozók.

■ **Zrínyi Miklós várkapitány:** a történet legárnyaltabb, legsokoldalúbb alakja a főszereplő. Jellemében három fő vonást találunk: a *vallásos mély hitet*, a *hazafiságot* és a *hősiességet*. E három vonás összefolyik, egymást táplálja, de mindegyik oly színezettel van rajzolva, hogy sajátosság egyéni és nemzeti mellékvonást tüntet föl. Zrínyi teljes tudatában van annak, hogy nemcsak hazáját, hanem az egész kereszténységet szolgálja. Ezért imádkozik a feszülethez, mielőtt harcba indulna, ezért ajánlja fel életét Istennek a kereszténység érdekében. E lélekállapot mindenütt feltalálható az eposzban. Ő már előre tudja Istentől, hogy meg fog halni a harcban és biztos benne, hogy a végzetnek ellen nem állhat, mégis küzd és harcol, nem hogy megmeneküljön a haláltól, hanem, hogy a gondviselés által ráruházott küldetésnek eleget tegyen. Igazi keresztény bajnok, athleta Christi, aki a harcokban csak mitikus hősközhöz, heroszokhoz hasonlítható.

E három fő vonáshoz még új, mellékes vonások is járulnak, melyek a fő vonásokat részint megelevenítik, részint a hőst más oldalról is megvilágítják. Ilyen a *fia iránti szeretete*, akit a várból eltávolít, mert még amúgy is gyermekifjú lévén, a védelemben nem használhatja, másfelől meg akarja menteni nemzetsége fenntartására.

Utolsó gesztusa (javainak elpusztítása, ünnepi ruhájának felvétele) az anyagi világtól, az anyagi értékektől való lemondás teatrális megnyilvánulása. Nem egyéni sikerre tör: nemes küldetést teljesít, s az isteni kinyilatkozás kiválasztottá teszi. Példája a hit diadala is.

■ **Szulimán:** Zrínyi sok tekintetben méltó ellenfele – Szulimán. Ő is bölcs, kiváló, tekintélyes hadvezér. Ő már öreg ember, a csatában részt nem vehet. Ugyanakkor jelleme egyoldalú, lélektani motiváltságát a düh, a gyűlölet, a kegyetlenség határozza meg. Szulimán azonban csupán „eszköz”: nem saját akaratából választja sorsát, az isteni szándék eszköze. Hogy az egyszerű végvári kapitány minden szempontból felette áll a fél világot birtokló ellenfelének, azt haláluk bizonyítja. Az ajkán Jézus nevével eleső Zrínyi lelke a mennybe jut, az ellenfele keze által elvesző szultán átkozódva zuhan a pokolba.

1. Az 1566 soros mű rövid részleteiből is kiderül, milyen nagyszabású és sorsdöntő harcot mutat be Zrínyi eposza. Mivel indul az eposz?
2. Olvasd el a 2. versszakot! Mivel érzékelteti a költő a várvédő Zrínyi harcának jelentőségét?
3. Miért haragudott meg az Isten a magyarokra? Bizonyítsd ezt!
4. Hogyan ábrázolja a költő Szulimánnak és hadainak erejét? Mi következik abból, hogy Zrínyinek és a várvédőknek ilyen hatalmas ellenfelük van?

5. A Zrínyi kirohanását ábrázoló részlet költői túlzásokkal mutatja be a várkapitány kivételes hősiességét. Milyen hasonlatokkal teszi a költő emberfelettivé Zrínyi erejét?
6. Zrínyi utat tör az ellenség soraiban a szultánhoz, hogy személyesen megküzdhesen vele. Roppant erejét jelzi, hogy a rettegett török császárt egyetlen kardcsapással derékban kettészakasztja. Melyik elbeszélő költeményben találkoztál hasonló csatajelenettel tanulmányaid során?
7. A két vezér közül Zrínyi bizonyult erősebbnek, vitézebbnek. Mi következik ebből az egyenlőtlen küzdelemre nézve?
8. Zrínyi szavakkal is kimondja, hogy örömet kész meghalni a tisztességért, a szabadságért, s a jó hírért. Melyik költő szavaira emlékezett ez a Zrínyi előtti időkből?
9. Párviadalban Zrínyi legyőzhetetlen: távolról végeznek vele. Mit érzékeltet ezzel a költő?
10. Zrínyi és húsz vitéze elpusztul. Az angyalok az égbe emelik a hősöket. Mit jelent ez?
11. A csatavesztésből erkölcsi győzelem lett. Magyarázzátok meg, miért!
12. A barokk stílus mely jegyeit viseli magán az eposz? Milyen eposzi kellékekkel találkozottatok a műben?

Olvasd el az *Utószó* részletét, melyben a költő kijelenti, hogy nemcsak pennával, azaz tollal harcol a törökkel, hanem „*bajvivő szablya*”-val is! Hogyan függ ez össze az eposzró Zrínyi alakjával? Hogyan emlegeti őt az utókor?

*Véghez vittem immár nagyhírű munkámat,
Melyet irígy üdő sem víz el nem moshat,
Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat,
Sem az nagy ellenség, irígység, nem árthat.*
(...)

*De híretem nem csak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvivő szablyámmal:
Mig élek, harcolok az ottomán hóddal,
Vígán buríttatom hazám hamujával.*

Irodalomelméleti ismeretek

Az eposz • Hősköltemény. Verses nagyepikai műfaj. A klasszikus, antik eposz egy egész népre, nemzetre kiható, nagyszabású küzdelmet mutat be nagy terjedelemben, mesés-legendás formában, csodás elemekkel átszőve. Az isteni és emberi világ egyaránt helyet kap benne, hősei rendkívüli emberek, esetleg isteni származásúak, természetfeletti erővel rendelkeznek, illetve természetfeletti erők segítik őket. Az egykori események a későbbi kor embere számára példát, mértéket jelentenek saját cselekedeteikhez.

Eredetüket tekintve vannak **naiv** vagy népeposzok (pl.: *Kalevala*, *Kalevipoeg*), illetve **műeposzok**. A műeposz lehet nemzeti (pl.: Zrínyi *Szigeti veszedelem*), vallásos (pl.: *Klopstoch Messiás*) és komikus eposz (pl.: *Petőfi A helység kalapácsa*).

Formai kellékei: *invokáció* (segítségül hívás), *propozíció* (tárgymegjelölés), *in medias res* szerkezet (a dolgok közepébe vágva), *enumeráció* (sereg-

szemle), *állandó jelzők* (ephiteton ornans), *toposzok* (visszatérő fordulatok), nagyszabású *eposzi hasonlatok*, *hexameteres* versforma. A görög irodalomban jött létre szájhagyomány nyomán, annak elemeit felhasználva, hatását magán viselve (az ismétlődő fordulatok például a könnyebb memorizálást szolgálták). A Kr. e. VIII. század két nagy eposza (epopeia) a Homérosz nevéhez kapcsolt *Íliász* és *Odüsszeia*. A római irodalomban Vergilius *Aeneis* című műve az előbbieket imitációjaként keletkezett. Az antik minták nyomán jött létre a barokk eposz: T. Tasso *Megszabadított Jeruzsálem*, Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* és a romantikus eposz – Vörösmarty Mihály *Zalán futása*.

A korai középkor hősi énekeit is eposznak nevezzük, habár más a formájuk, mint az antik példáké. Legjelentősebbek: *Nibelung-ének* a német, *Igor-ének* az orosz, *Cid* a spanyol és a *Roland-ének* a francia irodalomban.

A XIX. században a nemzeti tudat ébredése nyomán mindezek követésével több irodalomban is törekedtek a népi naiv eposz megteremtésére, illetve rekonstruálására. Ezért írta Arany János *Buda halála* című művét.

Eposznak nevezzük a keleti irodalmak szintén más formájú, de az egyes nemzeti irodalmakban ugyancsak kulcsszerepet betöltő műveit (a *Gilgames* a sumér-akkád, a *Mahábhárata* és a *Rámájana* az indiai, Firdauszi *Királyok könyve* című műve az arab irodalomban).

A XIX–XX. SZÁZADI ÍRÓK TÖRTÉNELMI TÉMÁJÚ ALKOTÁSAI

Gárdonyi Géza

(1863–1922)

A maga korában Jókai és Mikszáth mellett Gárdonyi Géza, az **egri remete** volt az olvasók körében a harmadik legnépszerűbb író. Hagymányszerető alkotó volt, akit szenvedélyesen érdekelt a nemzeti múlt, a falusiak élete és a nép nyelve. Stílusa ezért olyan egyszerű és bárki számára érthető. Azt vallotta, amit Arany János: a nemzet a köznépből felemelkedő, tehetséges emberek által tehető naggyá.

Életútja • Agárdon született. Apja, Ziegler Sándor, német származású géplakatos. A szabadságharc idején Bécsből Magyarországra költözött, s fegyverkovácsként szolgált Kossuthot. Ez az örökség sokat jelentett az írónak.

Egerben végezte a tanítóképzőt, hat évig tanított különböző falvakban: Karádon, Devecseren, Sárváron, Dabronyban. Gyakran összeütközésbe került az egyházi hatóságokkal. Huszonkét éves korában megházasodott, feleségül vette a dabronyi pap tizenhat esztendősnokahúgát. Egy hónapig éltek együtt. Sikertelen házassága egy életre összeharagította a női nemmel. Gárdonyi később az újságírói pálya mellett döntött, egy ideig Pesten, majd 1897-től haláláig Egerben, a politikától és a közélettől elzárkózva élt és dolgozott. 1902-ben súlyos beteg lett, szívtrombózt kapott. Ötvenkilenc éves korában halt meg

Egerben. Sírhelye az egri vár kertjében van. Fejfáján a következő olvasható: „Csak a testem”.

Munkássága • Híve volt a művelődésnek, a polgárosodásnak, de kedvenc hősei a falu népéből, a szegények közül kerültek ki. Szűkös anyagi helyzetén eleinte ponyvaregények¹ (*Göre Gábor-könyvek*) írásával igyekezett enyhíteni. Egerbe költözése után már csak az irodalomnak élt.

Gárdonyi kitűnő novellista volt. Egyik legnépszerűbb novelláskönyve *Az én falum*. Alcíme: *Egy tanító följegyzései márciustól decemberig – decembertől márciusig*. Jó megfigyelőként mestere volt a tömören megfogalmazott részletleírásnak, a hősök beszéltetésének. Általában egyszerű jellemeket ábrázolt, de a hősök lelkében

lejátszódó folyamatokat érzékenyen és pontosan formálta meg. Érzéseiket a beszédükkel és viselkedésükkel mutatta meg. Mikszáth palócaihoz hasonlóan az ő parasztjai is a babonák hiedelemvilágában élnek (*A barboncás* (1897), *Tűzek meg árnyékok* (1895)). A legtökéletesebbek azok a novellák, amelyekben balladás tömörséggel és sejtéssel szól a szegénységben élő falusiak emberi tragédiáiról (*A kék pille* (1895), *Kevi Pál halála* (1897), *A hópehely* (1900)). Talán legkülönösebb, szimbolista sugallatú elbeszélése a *Micó*. Egy hétéves gyermek nézőpontjából értesülhetünk egy megesett parasztlány büntettéről – újszülöttjének elemésztéséről. Magáról a csecsemőgyilkosságról szó sem esik a cselekményben. A kisfiú azt látja, hogy barátjának nővérét elviszik a pandúrok azért, mert vétett a becsület ellen. A szörnyű tett jelképes ellentétéként *Micó* macska az égő ház padlásáról próbálja kimenteni kölykeit, miközben maga is odavész a tűzben.

Gárdonyi legszívesebben gyermekekről, fiatalokról írt – különösen történelmi regényeiben –, akik a szegény nép soraiból küzdik fel magukat az úri társadalomba. Három regényt írt, mely régi korokat idéz fel, történelmi eseményekkel és történelmi alakokkal ismertet meg. Legkorábbi történelmi regénye Gárdonyinak az *Egri csillagok*

Gárdonyi Géza

¹ *ponyva* – eredetileg vásári sátorponyván árult, olcsó kiállítású, illusztrált füzetecske, amelyet viszonylag olcsón tudtak előállítani. De általános megnevezése a szociológiai értelemben vett népszerű irodalomnak is. Annyiban tér el az elit irodalomtól, hogy e művek nem igényelnek az olvasótól szellemi erőfeszítést, leegyszerűsített világlépet tükröznek, könnyen fogyaszthatók.

1901-ből. Főhőse Bornemissza Gergely, a jobbágyfiúból vitéz hadnagygyá és egri hőssé felnövekvő, tehetséges és rokonszenves főhős valóságos ember volt. A regény arról győz meg bennünket, hogy a hazáért érdemes áldozatot hozni, s a hősiesség helytállás szép és értelmes cselekvés.

Ezt követte *A láthatatlan ember* (1902), mely Attila fejedelem korába vezet, s az *Isten rabjai* (1908) az Árpád-házi király, IV. Béla leányának, Szent Margitnak a környezetében játszódik. Gárdonyi mindhárom történelmi regénye az ifjúság kedvelt olvasmánya lett. Ifjúsági regénnyé teszi őket, hogy fejlődő jellemű gyerekhősöket mutat be.

Társadalmi regényei közül *Az öreg tekintetes* (1905) című kisregényt kell kiemelnünk, melyben a város elembertelenedett, lélektelen pénzhajszolóival a vidék csupaszív, becsületes embereit állítja szembe. A városi erkölcsöket megszokni képtelen öregember az öngyilkosságba menekül.

Színművei közül *A bor* (1901) aratott nagyobb sikert. Versei gondosan fogalmazottak, de jelentéktelenek. Ezekben a költő konzervatív hajlandóságai nyilvánultak meg.

EGRI CSILLAGOK

(részletek)

I.

Hol terem a magyar vitéz?

1

A patakban két gyermek fürdik: egy fiú meg egy leány. Nem illik tán, hogy együtt fürödnek, de ők ezt nem tudják: a fiú alig hétesztendős, a leány két évvel fiatalabb.

Először csak a lábukat mártogatták bele, azután beleereszkedtek térdig. Gergelynek megvizesedett a gatyácskája, hát ledobta. Aztán az ingét is ledobta. Egyszer csak ott lubickol meztelenen mind a kettő.

... Még így csupaszon is látszik rajta, hogy úrileány: kövér, mint a galamb, és fehér, mint a tej. Ahogy ugrándozik a vízben, a két kis szöske hajfonat ide-oda röppen a hátán.

– Derdő – mondja a fiúnak –, uttyunk.

A Gergőnek nevezett, soványka, barna fiú háttal fordul. A leányka belekapaszkodik a nyakába. Gergő megindul a part felé, a leányka meg a víz színén lebeg és rugódozik.

Azonban hogy a parthoz érnek, Gergő belefogózik a kákabokor zöld üstökébe, és aggodalmasan néz körül.

– Jaj, a szürke!

Kilép a vízből, és ide-oda futkos, vizsgálódik a fák között.

– Várjon, Vicuska – kiáltja a leánynak –, várjon, mindjárt jövök!
S azon meztelenen elnyargal.

Néhány perc múlva egy vén, szürke lovon tér vissza. A ló fején hitvány madzag kötőfék. Össze volt az kötve a lábával, de eloldozódott.

A gyerek szótlanul csapkodja a lovat egy somfagallyal. Az arca sápadt. Hogy visszaérkezik a fürdőhelyre, a lónak a nyakába kapaszkodik, s lecsúszik, leugrik róla.

– Bújjunk el! – mondja dideregve. – Bújjunk el! Törököt láttam.

A lovat egy-két rántással fához köti. Felkapkodja a földről a ruháját. S fut a két meztelen kisgyerek egy galagonyabokornak. Megbújnak, meglapulnak a bokor mögött az avarban.

... Az a kis falu, ahova a két gyermek való, a Mecsek egy völgyében rejtőzködik. Valami harminc vályogház meg egy nagy kőház mindössze. Az ablakok olajos vászonból vannak minden házon. Az úri házon is. De máskülönben olyan házak, mint a mostaniak. A kis falut sűrű fák lombozzák körül, s a lakók azt gondolják, hogy a török sohase talál oda. Hogy is találna? Az út meredek, szekérnyom nincs. Torony sincs. Az emberek élnek, halnak a kis rejtekefaluban, mint az erdei bogarak.

A Gergő gyerek apja valamikor kovács volt Pécssett, de már meghalt. Az asszony Keresztesfalvára húzódott az apjával, egy ősz, öreg paraszttal, aki harcolt még a Dózsa György lázadásában. Azért is kapott menedéket a falu uránál, Ceceynél.

Az öreg néha átment az erdőn Pécsre, hogy kolduljon. Abból éltek télen is, amit az öreg koldult. Az uraság házából is csöppent olykor az asztalukra.

Hát azon a napon is a városból jött meg az öreg.

– Legeltesd meg a szürkét – mondotta az unokájának –, nem evett szegény reggel óta semmit.

Így indult ki Gergő a lóval az erdőbe. Útközben, ahogy elment az uraság háza mellett, a kis Éva kibújt a kertajtón, és könyörgött neki:

– Derdő, Derdő, hadd menjek veled!

Gergő nem merte azt mondani a kisasszonynak, hogy maradjon odahaza. Leszállt a lóról, és vezette Évát, amerre az kívánt menni. Éva arra kívánt menni, amerre a pillangók. A pillangók befelé röpültek az erdőnek, hát ők is arra futottak. Végre, hogy a patakot meglátták, Gergő fúre bocsátotta a lovat. Így kerültek ők az erdei patakba és a patakból a galagonyabokor mögé.

Lapulnak. Reszketnek a töröktől.

És a félelmük nem árnyéktól való. Egynéhány perc múlva ropogás hallatszik a harasztban, és mindjárt rá egy strucctollas, fehér török süveg meg egy barna lófej jelenik meg a fák alatt.

A török ide-oda forgatja a fejét. Ránéz a szürkére. A maga sötét pej kis lovát kantáron vezeti.

Most már látni, hogy a török csontos arcú, barna ember. A vállán diószínűbarna köpönyeg. A fején tornyos, fehér süveg. A fél szeme be van kötve fehér kendővel. A másik szeme immáron a fa mellé kötött szürkét vizsgálja. Nem tetszik neki, az látszik az arca fintorgásán. De azért eloldja.

Jobban tetszene neki a gyerek, akit a lovon látott. A gyerek jobban kél, mint a ló. A konstantinápolyi rabvásáron háromszor annyit is adnak érte. De a gyerek nincsen sehhol.

A török megnézi egynéhány fának a hátát, és felvizsgálódik a lombokra is.

Azután magyar szóval kiált:

– Hol vagy, fiúcska? Gyere elő, kis pajtás! Fügét adok! Gyere csak elő!

A gyerek nem jelentkezik.

– Gyere elő, te! Ne félj, nem bántalak! Nem jössz? Ha nem jössz, elviszem a lovatat!

És csakugyan összefogja egy kézbe a két ló vezetékét, és viszi magával el a fák között.

A két gyerek némán és sápadtan hallgatta eddig a törököt. A fügekínálás nem oldotta fel őket a rémület dermedtségéből. Sokkal többször hallották otthon a *vigyen el a török* szidást meg a hajmeresztő török meséket, hogysem akármiféle édesgetésre előbátorodtak volna. Hanem mikor azt mondta a török, hogy elviszi a szürkét, a Gergő gyerek megmozdult. Ránézett Évicára, mintha tőle várna tanácsot, s olyan arccal nézett rá, mint akinek túske szúrja a talpát.

A szürkét viszik! Mit szólnak otthon, ha ő a szürke nélkül tér vissza?

A kis Éva mindezekre a gondolatokra nem felelt. Holtszínnel kucorgott mellette. Nagy, kék szeme megnedvesült a rémülettől.

Azonban a szürke ment. Gergő hallotta a lépéseit. Nagy, lomha lépései vannak a szürkének. A száraz haraszt egyenletesen csörög a lába alatt. Hát viszi a török, csakugyan viszi!

– A szürke... – hebegi Gergő síróra torzult szájjal.

És fölemeli a fejét.

Megy a szürke, megy. Csörög az erdei haraszt a lába alatt.

De most már elfeledkezik Gergő az egész világról: fölugrik, és utána iramodik azon csupaszon a szürkének.

– Bácsi – kiáltja reszketve –, török bácsi!

A török megáll, és elvigyorodik.

Jaj de csúnya ember! Úgy vigyorog, mintha harapni akarna!

– Bácsi, a szürke – rebegi sírva Gergő –, a szürke a miénk...

És megáll vagy húszlépésnyire.

– Gyere hát, ha a tietek – feleli a török –, nesze.

Azzal elveti a kezéből a szürke kantárszárát.

A gyerek most már csak a szürkét látja. Ahogy a szürke nagy lomhán megindul, odaszökik, és megfogja a kantárt.

Ebben a pillanatban ő is fogva van. A török nagy, erős ujjai átkapcsolják gyöngé kis meztelen karját, s ő felrepül a másik lóra, a pejre, annak a nyergébe.

Gergő sivalkodik.

– Csitt! – mondja a török, előkapva a dákosát.

Gergő azonban tovább kiabál:

– Vicuska! Vicuska!

A török arra fordítja a fejét, amerre a fiú. Keze a tőrön.

Persze amint a másik kis meztelen gyerek fölemelkedik a fűből, visszadugja a dákosat, és elmosolyodik.

– Gyere, gyere – mondja –, nem bántalak.

S megindul a két lóval a leányka felé.

Gergő le akar ereszkedni a lóról. Gergő hátán nagyot csattan a török tenyere. Gergő tehát bóg, és ültön marad, a török meg otthagyja a két lovat, és fut a kislány után.

A szegény kis Vica menekülne mostan, de aprók a lábak, és magas a fű. Elbukik. Csakhamar ott rugódozik és sivalkodik a török ölében.

– Csitt! – szól a török, rácsapva a gömbölyűjére –, csitt, mert mindjárt megeszlek, ha el nem hallgatsz! Ham-ham!

A kislány elhallgat. Csak a szívecskéje ver, mint a marokba fogott verébé.

Azonban hogy a lovakhoz érnek, újra kiszakad belőle a sikoltás:

– Apuska! Apa!

Mert a kétségbeesés azt gondolja, hogy elhallatszik a kiáltása minden messzeségre.

A Gergő gyerek is bóg. Az öklét a szemén forgatva sírja:

– Hazamegyek, haza akarok menni!

– Hallgass, rongyos fattyú – rivall rá a török –, mindjárt kétfelé hasítlak!

És fenyegetően rázza az öklét Gergőre. (...)

A janicsárok nevetve fogadják a két gyereket meg a szürkét.

Mit locsognak törökül, azt Gergő nem érti. Róluk beszélnek meg a lóról, az látszik rajtuk. Mikor órá néznek meg Vicuskára, nevetnek. Mikor a lóra néznek, úgy integetnek, mint mikor valaki legyet kerget.

A török feldobja a két gyereket a kocsira, az ágynemű tetejére. Egy pufók hajadon ül ott, megláncolt lábú rableány, arra bizza őket. Azután

egy szennyes zsákot old meg az egyik sapkás török, és mindenféle ruhát húzkod ki belőle. De az mind gyermekruha. Van közte kis szoknya, kis szűr, pitykés mellény, sapka, kalap, kis csizmák. A török előválaszt két kis inget meg egy kis szűrt, és feldobja a szekérre.

– Öltöztess fel őket – mondja a félszemű a leánynak.

A leány körülbelül tizenhét éves. Parasztleány. Ahogy öltözteti a gyerekeket, megöleli és megcsókolja őket...

– Hogy hívnak, anygalkám?

– Vicuska.

– Hát téged, lelkecském?

– Gergő.

– Ne sírjatok, kedves. Velem lesztek.

– De én haza akarok menni – sírja Gergely.

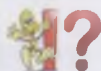
– Én is – sírja a leányka –, haza...

A rableány magához öleli őket mind a két kezével.

– Majd hazavezet a jó Isten, csak ne sírjatok.

vápa – teknő alakú bemélyedés; **Mecsek** – hegység Magyarország délkeleti részén; **haraszt** – lehullott száraz lomb, avar; **dákos** – három- vagy négyélű, vékony pengéjű, hosszú szűrőfegyver; **picsorog** – (gyermek) szipogva sír; **ágyfa** – ágydeszka

1. Kikkel ismerkedtél meg az első részben?
2. Ki volt Éva? Milyen családból származott Gergő?
3. Milyennek ábrázolja Gárdonyi a törököt? Milyen szándékkal rabolta el a két gyereket?

Mit tudsz Magyarország történelmének erről az időszakáról? Nézz utána a neten! Fogalmazd meg röviden, milyen történelmi események jellemzik ezt az időszakot!

5

...Már akkor csillagos, holdas volt az ég. Cserebogarak brummogtak a harmatos falombok körül...

Gergő is szundikált már. Elszundikált azonképp, ahogy naptól égett, finom kis orcáját a tenyerében tartotta; csak éppen hogy a feje lejjebb süllyedt, a dunyha kihajló csücskére.

S már el is aludt volna teljesen, ha a Cecey névre ki nem nyílik magától a füle kis ajtója.

A cigány-hóhér rekedt hangja mondta ezt a nevet, és az ő törökje ismételte.

Ott beszélgettek a kocsi mellett.

– Nála van a Dózsa kincse, bizonyosan tudom – bizonygatta a magyar.

– És miféle kincsek azok?

– Aranykelyhek, aranykupák, gyémántos-gyöngyös karperecek, nyakláncok, násfák. Minden, ami urak kincse szokott lenni. Ha ugyan be nem olvasztották rudakba. De akkor meg a rudakat találjuk nála.

– Itt az erdő alján?

– Itt. Azért is vonult félre a világtól.

– Fegyvere is van?

– Gyönyörű ezüstmívű kardok és páncélok. Lehet, hogy az egész padlása tele van. A szobájában tudom, hogy van valami hat nagy vasasláda. Azokban lehet a legértékesebb holmi.

– Cecey... Sohasem hallottam ezt a nevet.

– Mert nem hadakozik már. Ő volt Dózsának a kincstartója.

A török a fejét rázta.

– Kevesen vagyunk – mondotta elgondolkozva. – Itt kell maradnunk holnap estig. Össze kell várnunk egy jó csapatot.

– Minek oda annyi ember? Ha sokan vagytok, sokfelé kell osztozkodnotok. Öregember az már. És fából van keze-lába.

– Mikor jártál ott legutoljára?

– Esztendeje lehet.

– Esztendő sok idő. Jobb, ha többen megyünk. Ha igaz, amit beszélsz, elbocsátalak, sőt meg is jutalmazlak. Ha nem igaz, fölakasztatlak a Cecey kapujára.

A török visszatért a tűzhöz, és bizonyosan a rab beszédét mondta el ottan, mert a katonák figyelemmel hallgatták.

Gergőnek elnehezült a feje. Elaludt. De csupa irtózatot álmodott. Azt álmodta végül, hogy a törökök kivont karddal futkosnak a falujukban, megfogják az anyját, és kést szúrnak a mellébe.

Megrezent és fölébredt.

Éji homály és fülemiledal mindenfelé. Száz fülemile! Ezer fülemile! Mintha a világnak minden fülemiléje abba az erdőbe szállott volna, hogy gyönyörúséget daloljon a rabok álmába!

Gergő fölnéz az égre. Szakadozott felhők. Itt-ott átragyog egy-egy csillag. Egy helyen a hold fehér sarlója átlóg a felhőn.

A tüzet a fa alatt már elborította a hamu. Csak középen vöröslik még egy ökölnyi parázs. A janicsárok ott hevernek szanaszéjjel a fűben, a tűz körül.

Jumurdzsák is ott hever. A feje alatt valami tarisznya; mellette valami kupa vagy bögre, nem lehet jól látni a homályban.

Haza kéne menni. Ez volt Gergőnek az első gondolata.

Nem szabad. Ez volt a másik.

Körülnézett. Csupa alvók. Ha ő átszökhetne köztük! De át kell szöknie, másképpen nem kerülhetnek vissza a faluba.

A kis Éva mellette aludt. Megrázta gyöngéden, és a fülébe súgta:

– Vicuska! Vicuska!

Évica fölébredt.

– Gyerünk haza – susogta Gergő.

Vicuskának egy pillanatra elgömbült a szája, de mindjárt vissza is igazította, és felült. Bámulva nézett Gergőre, mint a kismacska, mikor idegent lát. Majd az ölében heverő bábura fordult a tekintete, fölvette, és azt nézte kismacskás nézéssel.

– Gyerünk – mondotta Gergő.

Lemászott a kocsi külső oldalán, és leemelte a kislányt is.

Egy aszab ott ült éppen a kocsi mellett. Dárdája az ölében. Feje a kerékagyon. A csutora mellette.

Aludt az úgy, hogy akár az egész tábor elmehetett volna annak az egy keréknek a híján, amelyhez támaszkodott.

Gergő kézen fogta a kis Vicát, és vonta maga után.

Azonban ahogy a lovakat megpillantotta, megállott.

– A szürke... – rebegte. – A szürkét is haza kell vinnünk.

Azonban a szürke össze volt kötve a kis török lóval. A békót csak ki tudta nyitni Gergő valahogyan, de már a két kötőfék eloldozása lehetetlen volt az ő tudományának.

– A fene látott ilyet! – morogta a csomóra.

Bosszúságában sírva vakarta a fejét.

Próbálta újra meg újra, a fogával is. De csak nem bírta a csomót eloldani. Végre is megfogta a szürkét, és vezette.

Őr a lovak mellett is volt. De az is aludt. Ülve aludt, háttal egy görbe fára ráereszkedve. Tátott szájjal hortyogott. Gergő majdnem rávezette a két lovat.

A fűben elveszett a lovak lépésének a hangja. Mentek, mint az árnyék. Sem a szekereken belül, sem a szekereken kívül nem ébredt rájuk senki.

Egy alkalmas fatörzsöknél megállította Gergő a szürkét, és felmászott a hátára.

– Üljön fel maga is – szólta a kisleánynak.

Azonban a kis Éva nem tudott a törzsökre felmászni. Gergőnek újra le kellett szállania. Föl kellett segítenie a kis Évát először a törzsökre, aztán meg a ló hátára.

Ültek egymás mellett a szürkén. Elöl Gergely, mögötte a kis Éva. A kisleány még mindig tartogatta a piros szoknyás bábút. Az eszükbe se jutott, hogy a leányka a másik lovon üljön a nyeregbe. Az nem az övék. Évica belekapaszkodott a fiú vállába. A fiú megrántotta a kantárt, s a szürke megindult, ki az erdőből: vont a vitte magával a török lovat is.

Csakhamar rajta voltak az úton. A szürke ott már ismerte a járását. Ballagott lomhán és álmosan.

Az út elhagyott volt. A hold csak homályosan világította meg. A fák fekete óriásokként álltak az út mellett. Gergő nem félt tőlük. Magyar fák azok mind. (...)

násfa – nyakláncon viselt, drágakövel kirakott arany ékszer; **janicsár** – a törökök által elrabolt fiúgyerekekből, a gazdáinak érdekében saját népe ellen nevelt, mindenre elszánt, engedelmes katona; **békó** – béklyó, a legelő ló lábára kötött kettős hurok; **törzsök** – fatörzs; **kápa** – a nyereg vázának hátul kimagasló része

1. Kinek a beszélgetését hallgatta ki Gergő?
2. Miért döntött a szökés mellett?
3. Kinek a lovát kötötte el Gergő? Kit vitt magával?
4. Milyen hangulat uralkodott a Cecey házban?

Milyen szép emberi jellemvonásokat figyeltél meg a rabságba esettek viselkedésében?

II.

Oda Buda!

19

Délután négy órakor fel volt öltöztetve a kis királyfi. Az udvaron aranyozott hintó várta, hogy leszálljon vele az óbudai völgybe, ahol le-sátorozott a török tábor.

A királyné azonban még az utolsó percekben sem akarta elbocsátani a gyermekét. A fejét a két kezébe fogta, és sírt.

– Nektek nincsen gyermeketek! – mondotta. – Neked nincs, György barát, Podmaniczkynek sincs. Petrovichnak sincsen. Nem tudjátok, mi az: tigris barlangjába bocsátani be egy kisdedet. Ki tudja: visszatérhet-e onnan? Török Bálint! Nem szabad elhagynod engem! Reád bízom a gyermekemet! Te magad is apa vagy: tudod, hogy mi az, mikor a szülői szív reszket a gyermekéért. Úgy őrizd őt, mintha a magadé volna!

És mikor ezt mondta: *nem szabad elhagynod engem*, megfélekedett minden méltóságáról, és térdre omlott a szőnyegen Török Bálint előtt. A kezét könyörgőn nyújtotta feléje.

Ez a jelenet mindenkit megrendített.

– Az Isten szerelmére, felség! – szólt György barát. S fölemelte a királynét a földről.

– Felséges asszonyom – mondotta mély megindulással Török Bálint –, elkísérem a kisdedet. És esküszöm, hogyha csak egy haja szála is meggömbül, akkor a kardom a szultán vérében fürdik meg!

A szultán Óbuda alatt táborozott. Pompás hármás sátora ott volt fölépítve a mai Császár fürdő helyén. Csak a neve sátor, valójában pa-

lotaféle fa- és kelmealkotmány. Belül termekre és fülkékre van osztva; kívülről ragyog az aranytól.

Délután öt óra tájban megindult a magyar hódoló küldöttség a királyi palota udvaráról. Elöl egy huszárszázad, utána a főurak katonasága, azok után a kincsvívő apródok. (A németekkel trafikált, hazaáruló Bornemissza Tamás kincseit vitték el a szultánnak ajándéku.) Ismét egy csapat királyi katona, palotások, egyéb udvari szolgák, majd a főurak válogatott daliái. Azután maguk a főurak, s köztük a fehér kámzsás György barát. Szép és méltóságos volt az a kámzsa, ahogy ott fehérlett Török Bálint virágos, kék, nyári atlaszruhája mellett. A főurak között a kis királyfi hatlovas, aranyos hintója. Két udvari hölgy ült benne meg a dajka. A dajka ölében a fehér selyembe öltözött, kis, piros-pozsgás, térden táncoló királyka.

A lovakat oldalt egy-egy hosszú hajú, selyemsipkás apród vezette. A hintó mögött az ezüstsisakos belső testőrség. Azok mögött a budai ostromban vitézkedett tisztek hosszú sora lovagolt.

Gergely egy rézderes kis lovon Török Bálintot követte. Hogy az ura kedvetlen volt, maga is komolykodva ült a lován. Csak akkor derült föl, mikor hátrapillantott, és meglátta az öreg Ceceyt. Milyen furcsán ül az öreg a lovon! Az egyik lábát, amelyik fából van, meredten kinyújtva tartja, a másikat meg, amelyik csak térdig van fából, összehúzza. Aztán a jobb kezével tartja a kantárt, s a kardja is jobb felől van felkötve.

Gergely sohase látta őt se lovon, se fegyverben. Nevetésre fakadt.

... De mindjárt meg is restellte, s hogy igazítson a bűnén, megvárta. Köszönt neki:

– Jó napot, atyámuram! – mondotta vígan. – Hogyan nem láttam előbb kegyelmedet?

– Csak itt csatlakoztam a menethez – felelte az öreg bámulva. – Hát te micsoda angyalbőrben vagy?

Gergely gyönyörű, vörös és kék atlaszból való apródruháját és drága, gyöngyházás kardját kérdezte ezzel a szavával.

– Az uram apróddá tett – felelte Gergely. – Mindenüvé járok, ahová ő jár. A királyi palotában is forgok. Most meg a szultán sátorába megyek vele.

Dicsekedett. Fitogtatni akarta, hogy ő nem olyan semmi ember, mint amilyennek őt eddig nézték. Abban a körben forog ő, ahol Éva kisasszony. (...)

21

Gergely a hintó mögött lovagolt.

A fakezű Cecey elől járt az öregekkel, a fiatalok hátul. Gergely ott lovagolt Zoltay és Mекcsey mögött egy hízásnak indult, vörösesszőke ifjúval, akinek még az induláskor bemutatkozott.

– Fürjes bátyám – szólt egyszer az ifjúnak. – Én csak most kerültem Budára, hát nem ismerek úgyszólván senkit.

– Mire van szükséged, öcsém? Szívesen adok, ha tudok. Azt hitte, pénz kell a fiúnak.

– Valami kis dolgom lesz éjfélkor a Szent György téren.

– Miféle? – kérdezte amaz elmosolyodva.

Mert már azt vélte, hogy a fiúnak szerelmi találkozója lesz a György téren.

Megrázta nagy, vörösseszőke haját, és vígan kiáltott:

– No lám!

– A dolog nem éppen nevetnivaló – felelte Gergely –, de nem is valami komoly.

– Szóval: szív.

– Nem: kard.

– Csak nem verekszel tán?

– De bizony.

– Kivel?

Gergely az előtte lovagló, zöld selyematlaszba öltözött Meczseyre mutatott.

Fürjes nagyot nézett. Elkomolyodott.

– Meczseyvel?

– Vele.

– Hallod, ez fenegyerek ám!

– Én se vagyok tán birka.

– Ez már németet is vágott!

– Hát én majd őt vágom!

– Jól forगतod a kardot?

– Hétéves koromban kezdtem.

– Az már más.

Megtapogatta Gergely karján az izmokat. A fejét rázta:

– Jobb, ha megkérleled.

– Én? Már hogy kérlelném meg!

– Megver – mondotta Fürjes aggodalmasan.

– Hogy lehet ilyet előre tudni! – felelt hetykén Gergely.

A mellét kifeszítve pillantott az előtte lovagló Meczseyre. Aztán ismét Fürjesnek fordult:

– Hát lesz tanúm, ugye, bátyám?

Fürjes a vállát vonogatta:

– Hiszen ha csak tanú kell, hát szívesen. De ha valami baj lesz...

– Mi lenne?

– Már akármilyen. De én aztán helyetted, miattad nem verekszem.

A menetben mozgolódás és zúgás támadt.

Értelmetlen kiáltások, paripák hánykolódása. A nyakak mintha megmerevedtek volna: mindenki a Várra bámult.

Akkor nézett fel Gergely is.

Hát lám, ott leng a budai kapun három nagy lófarkas zászló. A templomban, a tornyokon is.

A kapuban pedig alabárdos török őrség turbánozik a magyar helyén.

– Elveszett Buda! – üvölti egy kísérteti hang.

S tőle, mint az átszálló szélről az erdő, megborzong a magyar sokaság.

A fakezű Cecey üvöltött.

Senki se felel. Az arcok sápadtak. És a némaságot még inkább átdermeszti egy müezzín éneke, aki a Boldogasszony temploma tornyáról messze szálló hangon énekl:

– Allahu akbár... Ashadu anna la iláha ill Allah...

Gergely a sereg egy részével vágatást rohant vissza a táborba.

– Hol vannak az urak?! Égbekiáltó gagszág történt!

A sátornál azonban a vörös sapkás bosztandzsik útjukat állták.

– Be kell mennünk – ordította szinte lángot okádva Mekcsey –, vagy küldjétek ki az urakat! (...)

A magyar ifjak még mindig ott kiabáltak, ahol előbb. A nagy sátorból kihangzott a török zene; pengedezett az érchúrú kánun, döngött a sok koboz, és sivalkódtak a sípok.

– Gazemberek! – kiáltotta Mekcsey a fogát csikorgatva.

Fürjes csaknem sírt dühében.

– Ha az én uram a Várban marad, nem esik ez rajtunk.

A barát apródja volt ő. Mindenhatónak vélte a barátot.

S hogy a zene elhallgatott, valamennyien kiáltoztak:

– Urak odabent! Gyertek ki, uraink! A török megszállta a várat.

Azonban senki se jött elő. Az ég felhős volt. Egyszer csak megindult az eső, és esett körülbelül félóráig. Akkor elállott. Az égen úgy siettek a fekete felhők kelet felé, mint a menekülő hadak.

Végre az urak éjfél felé előbomlottak. Félrecepott süveggel, vígan tolongtak ki a sátor kapuján. (...)

Az utolsó úr, aki előjött, Podmaniczky volt. Tántorogva jött ki két török tiszt karján. Úgy kellett fölemelni a lovára.

Azután még egynehány tarkabarka szerecsen jött elő: a szolgák.

Azután senki.

A sátor kárpitja lehullt. Eltakarta a sátor világosságát is.

– Hát ti ketten mit vártok? – szólt rájuk egy strucctollas, nagy hasú török.

– Az urunkat, Török Bálint urat.

– Hát nem ment még el?

– Nem.

– Akkor ő az, akivel a kegyelmes padisah beszél.

– Megvárjuk – szólott Martonfalvai.

A török vállat vont. Elment.

– Én nem várhatom meg – szólott Gergely nyugtalanul. – Nekem éjfélkor fent kell lennem.

– Hát csak eredj, öcsém – felelte Martonfalvai. – Aztán ha valami törököt találsz az ágyamban, hát csak vedd ki belőle.

Tréfának mondta, de Gergely nem nevetett. Köszönt Martonfalvainak, és vágatást ment fel Buda várába.

A hold már akkor újra kisütött, és megvilágította a budai utat.

A kapun álló lándzsás törökök rá se néztek Gergelyre. Még akkor jöhetett-mehetett az egyes ember szabadon. Ki tudja, holnap nem resztki-e ki a magyart végképpen a Várból?

A ló menése csattogásra vált a kövezeten. Gergely a házak előtt is lándzsás janicsárokat látott. Minden ház előtt janicsár. Minden tornyon félholdas lófarak. Csak a Boldogasszony templomán áll még az aranyos kereszt.

Gergely a Szent György térre ért. Nagy bámulatára nem látott ott senkit.

Körüllovagolta a kútmedencét, az ágyúkat. Senki, senki. Csak egy dárdás török, vélhetőleg őrálló az ágyúk mellett. (...)

A kapu előtt épp akkor váltakoztak az őrk, s a kapu alját egy nagy termetű janicsár állotta el.

– Mit akartok? – kérdezte félvállról.

– Idevalók vagyunk – felelte Gergely szárazon.

– Most kaptam a parancsot – szólott a török –, hogy: ki akárki, be senki!

– Én a Török Bálint háza népe vagyok – szólott Gergely hevesen.

– Eredj haza, fiam – szólott lenézően a török –, Szigetvárra.

– Eressz be! – kiáltotta Gergely dühösen. S a kardjára csapott.

A török kihúzta a kardját.

– Takarodsz?!

Gergely elbocsátotta a lova kantárát, és szintén kardot rántott. Talán abban bízott, hogy nem egyedül van.

Az óriás török egyet mozdult, és a kardját fölillantotta. Gergely fejének csapott.

Gergely felfogta a vágást, s a kardja szikrát vetett a homályban. Ugyanabban a pillanatban előreszökkent, mint a macska, és vágott. Az arcába vágott.

– Allah! – bödült fel a török.

A falnak tántorodott. A háta alól ropogva hullt a vakolat.

Az emeletről kiáltás hangzott alá:

– Szúrd!

Gergely markolatig dőfte a kardját a töröknek a mellébe.

Bámulva nézett az óriásra, mikor látta, hogy elejti a kardját, és zsákként dől el a fal mellett.

Gergely körülnézett. Fürjest kereste. Az bizony futott, sebesen futott a királyi palota felé.

Helyette három nagy süvegű janicsár közelített dühös rohanással és szitkozódva.

A fiú látta, hogy nincs veszteni való ideje. A kapura ugrott, és benyitotta. Azután gyorsan elretheszte belülről.

A harctól izgatottan, remegő lábbal lépett még egynehányat, aztán hogy valaki dübörögve jött belülről a falépcsőn, leült a kapuboltozat alatt a padra, és lihegett.

Zoltay jött. Kard volt a kezében. Nyomában Mekcsey. Az is kardot rántott.

A kapualjban égő lámpás mind a kettőnek megdöbbsent arcát világította meg, mikor őt meglátták.

– Itt vagy már? – kiáltott Zoltay. – Nem történt bajod?

Gergely a fejével intett, hogy nem.

– Leszúrtad a törököt?

Gergely a fejével intett, hogy le.

– Gyere a szívemre, te kis hős! – kiáltotta Zoltay lelkesen.

És összeölelgette a tizenöt esztendőes fiút, aki az imént tette le a vitézség próbáját.

A kapun dörömböztek.

– Menekülnünk kell – szolt Mekcsey. – A janicsárok összefutottak. Hanem előbb kezet, fiú! Ne haragudj rám, hogy megbántottalak.

Gergely kezét nyújtott. Kábult volt. Azt se tudta, mi történik vele. Szótlanul engedte, hogy tovahurcolják. Csak akkor ocsúdott fel, mikor a két ifjú lepedőkből kötelet csavart össze. Mekcsey szólította, hogy ereszkedjen le elsőnek az ablakon.

Gergely lenézett.

Lent a holdvilágos mélységben a királyi konyhakertet látta maga alatt. (...)

24

Tíz nap múlva a szultán is útra kelt.

Török Bálintot magával vitte rabláncon.

barát, fráter – szerzetes; **bég** – régi török méltóság; **pasa** – basa, magas rangú török katonai hivatalnok; **müezzin** – mohamedán egyházi személy, aki a minaretről (magas toronyról) imára szólítja a híveket; **bosztandzsi** – a szultáni palota kertjének őre; **csin-csa, kánun** – korabeli török hangszerek; **padisah** – török uralkodók címe, rangja; **topcsi** – tüzér a török hadseregben

1. Gárdonyi gondoskodik a történelmi hitelességről, Buda elestének valós történetét eleveníti fel. Milyen formában, és hogyan történt ez?
2. Kivel kellett párbajt vívnia Bornemissza Gergelynek?
3. Végül kivel vívott?
4. Kik siettek a segítségére?

Nézz utána a neten, ki volt Török Bálint? Szerinted miért záratta a szultán a Héttoronyba?

III.

A rab oroszlán

A Berettyó vize véres volt. Dobó és katonái nem tudták lovaikat megitatni. A bokrok közt egy vérző férfi (Mekcsey) és egy öreg (Cecey Péter) mosdott. 10 törökből álló csapat támadta meg az öreg szekerét, aki a feleségével Gyalura igyekezett Vicuska esküvőjére. Mekcsey és három embere mentette meg őket.

Konstantinápoly déli sarkán áll egy régi vár, a Jedikula. A vár kertjében két ősz hajú rab üldögélt. Török Bálint volt az egyik, a másik Maylád István. Itt a Héttoronyban volt a szultán egyik kincstára, és itt őrizték a magas rangú rabokat is.

Mekcsey Törökékhez igyekezett, Dobó István is elkísérte. Török Bálintné férje felől érdeklődött. Dobó nem tudott felvilágosítással szolgálni, és sajnálkozva mondta, ha több ideje lenne, elmenne Törökországba kiszabadítani. A fiatalokat teljesen fellelkesítette ez a gondolat, s úgy döntenek, hogy majd ők megszöktetik a törökverő Török Bálintot. Gergely véletlenül értesül arról, hogy Vicuskát férjhez akarják adni Fürjes Ádámhoz, a királyné seregének hadnagyához. Reggel megállapodtak, hogy velük megy még Török Jancsi is.

Gyalun, a királyné udvarában már mindent előkészítettek az esküvőre. Vica nem szereti a jövődöbelijét, a királyné óhajára és szülei parancsára készül házasságot kötni. Gergő felől pedig már régóta nem hallott. Mekcsey közben megérkezett, s tőle értesült arról, hogy Gergő is a közelben van. Az öreg Cecey próbálta meggyőzni Gergőt, hogy a lányát ne adja Fürjeshes, de az hajthatatlan volt. Vicuska és Gergő találkoztak, s megbeszélték, hogy elszöknek.

Egy májusi estén két török lovas (Gergely és Mekcsey) érkezett a drinápolyi karavánszerájba. Két magyar rabot (Vicuska és Jancsi) visznek magukkal Konstantinápolyba. A kocsis Matyi. A balsors Jumurdzsákkal hozza őket össze, aki 1001 napos vezeklésben van, folyton zarándokol Pécs és Mekka között, amióta Gábor pap elvette a talizmánját. Kihallgatta a fiatalok beszélgetését, s ettől fogva állandóan a nyomukban van. Kalandok sora után jutnak el Konstantinápolyba a Jedikulához. Itt már olasz énekeseknek adják ki magukat. Veli bégnek ajándékoznak egy arany tálat, aki beengedi őket a Héttorony kertjébe. Ott találkoznak a láncra vert Török Bálinttal.

(...) Az öt olasz csak állt.

– No, énekeljeteK hát – mondotta a katona.

Hanem biz azok csak álltak, merőn és halaványan.

A legfiatalabb olasz arcán végigcsordult a könny. A másikén is.

– Daloljatok hát, ebadta komédiásai! – szólt rájuk a török.

A legfiatalabb erre előretántorodott: odaomlott a láncokon ülő rab elé, és átölelte a lábát:

– Apám! Édesapám!...

De énekelni nem tudott egyikük sem. A fiatalok majdnem bajba kerültek. Szerencsére Veli bég akaratán kívül segített nekik: *Ez az öt olasz énekes az én seregemhez tartozik. Ezt a temesszüköt (menlevél) adtam nekik, hogy senki őket ne bántsa, mikor mellettem nincsenek. Veli bég.*

Megszöktetniük Török Bálintot nem sikerült, maguknak is épphogy sikerült elmenekülniük.

IV.

Eger veszedelme

1

Ha van az égben könyv, amelybe a magyarok történetét írják, a következő nyolc évet így jegyezték bele:

1545: A töröké már Buda, Esztergom, Fejérvár, Szeged, Nógrád, Hatvan, Veszprém, Pécs – csaknem az egész ország.

1546: A török 15 szandzsákra osztotta Magyarországot. A magyaroké csak a Felföld maradt, és egy-két megye Ausztria mellett.

1547: A magyarokat nemcsak a török nyúzza, hanem az osztrák is.

1548: Luther és Kálvin vallása az egész országban terjedez. Nemcsak a török és az osztrák az ellenség, hanem egymásnak is ellensége a magyar.

1549: A török mindent szed adó címén, még gyermeket is.

1550: Erdély ellen oláh és török sereg indult. Fráter György néhány nap alatt ötvenezer embert állított talpra. Az oláht megverték. A török visszakotródott.

1551: Izabella királyné távozott Erdélyből. Fráter Györgyöt orgyilkosok megölték.

És következett az 1552. esztendő. (...)

3

Szeptember kilencedikén nem sütött fel a nap. Az eget szürke felhők takarták. A Mátra ormait is felhő ülte. Az idő egész nap olyan volt, mint a kényes gyerek arca, aki sírni akar, csak azt kell még kitalálnia, hogy miért sírjon.

A várban élénk nyüzsgés. Az ácsok az alsó piacon félöles karók végét csapkodják laposra. Mellettük egy-egy katona lyukat fúr a laposított végbe, s kereszt alakot formál belőlük. A harmadik csoport katona olajos-szurkos csepűt kötöz a keresztekre. A keresztnek neve *furkó*. Már van egy halommal.

A sekrestye mellett az öreg Sukán vékával méri a puskaport. Parasztemberek apró bőrzacskókba tömik. Hordják a pattantyúsokhoz.

Ugyancsak a sekrestye mellett János tűzmester cserépből készült golyókat tömet puskaporral. Azok a *labdák*. Arasznyi puskaporos kánóc fityeg ki belőlük. Mikor meg akarják gyújtani, olyanféle drótos szerszámba teszik, mint a mai angol labdaütők. De dobják kézzel is, s a füles golyókat kopjával is. Készen van azokból is valami ezer.

Az Ókapu felé, ahol az alsó piaccal elválasztott, két hosszú házsor a kaszárnya, köszörűsök és lakatosok dolgoznak. Mindenkinek a fegyverét meg kell igazítaniuk, aki hozzájuk viszi.

A Sötét kapu mellett szépen épített föld alatti istállóban állnak a marhák. A mézárosok ott vágják a fal mellett. A vér egy lyukon az árokba csurog. Négy-öt marhát vágják mindennap a vár népének.

Gergely éppen a Sándor-bástyán állott. Gerendákból és deszkákból emelvényt ácsoltak ottan, hogy csapatosan is föl lehessen járni belülről a falakra. ...

Minden bástyánál van már olyan emelvény, de a Sándor-bástyán újra kell csinálniuk, mert nem jól ástak le egy cölöpöt, és mozog.

Dobó fölment rajta a tisztjeivel, s meg-megrázogatta az oszlopokat.

– Úgy kell ennek állnia – mondotta –, hogy akkor is megtartsen száz embert, ha minden oszlopát ellövik. Támasztékot szögezettek minden oszlophoz. És be kell meszelni vastagon. ...

A templom tornyán a kürtös egy hosszút rikoltott.

– No, mi az? – kiáltott fel Mekcsey. – Itt vagyunk!

– Jönnek!

Ebből az egy szóból nagyon értettek a tisztek. ...

Hát itt a török.

Mit érezhetett Dobó e hírnek hallatára? Az a török had jön, amelyik a nyáron az ország két legerősebb várát rombolta le: Temesvárt és Szolnokot, s elfoglalta Drégelyt, Hollóköt, Salgót, Bujákat, Ságot, Balassagyarmatot – mindent, amit akart. Mert úgy indult el a török had, hogy ami még hátravan Magyarországból, beleigázza a szultán hatalmába.

Hát már itt tartanak... Százötvenezernyi emberarcú fenevad. Nagyobb részüket a zsenge gyermekkortól nyilazásra, lövésre, falmászásra, tábori életre nevelték. Kardjuk Damaszkuszban készült, vértjük derbendi acél, lándzsájuk hindosztáni mesterkovácsoktól való, ágyúikat Európa legjobb öntői alkotják meg, puskaporuk, golyójuk, fegyverük mérhetetlen és megszámlálhatatlan.

S velük szemben?

Itt áll ez a kis vár, s benne alig kétezer ember, s alig hat régi, hitvány ágyú meg holmi lyukas vasrudak: ágyúnak nevezett szakállas puskák.

Mit érezhetett Dobó?

A hírhozó Bakocsi István feliramlott a várba, és leugrott a lóról. Megállt izzadtan, porosan Dobó előtt. A nyerge szíján egy göndör bajszú, barna török fej; őneki magának az egész bal arca végig fekete az aludt vértől.

– Jelentem alássan, vitéz kapitány uram – szólt a bokáját összeütve –, itt a török, az istenfáját!

– Az egész had vagy csak egy csapat?

– Az egész hadnak az eleje, kapitány uram! Nem láttuk az egészet az abonyi erdő miatt, de nagyon igyekeznek, az istenfáját! Ahogy bennünket megneszeltek, mindjárt elkaptak kettőt belőlünk, oszt még engem is hajszoltak valameddig; legutóbb ez a füstös, az istenfáját neki!

– Hát a társaid hol vannak?

A vitéz a kapu felé pillantott.

– Mosakodnak a patakban, az istenfáját!

– No – azt mondja Dobó –, mától fogva tizedes vagy. Eridj, és igyál egy icce bort – az istenfáját! – tette hozzá mosolyogva. (...)

A vitézzel csaknem egy időben egy lovas parasztember is érkezett a várba. Szűr volt rajta és felgyűrt szélű fekete kalap. A kezében zöld furkósbot, akkora, mint ő maga.

Mikor Dobó végzett a vitézzel, az ember leszólt a lováról egy asszonyinak.

– Melyik a kapitány úr?

– Az ott, ni – mondja az asszony –, az a nagy szál úr, aki középen megyen....

Az ember leszállt a lováról. Hozzákötötte egy fához. A tarisznyájába nyúlt. Kivett belőle egy nagy, pecsétetes levelet.

Utána futott Dobónak:

– Levelet hoztam, kapitány uram.

– Kitől?

– A töröktől.

Dobó arca elsötétült.

– Hogy merete kend elhozni?! – kiáltott az emberre. – Vagy török kend?

– Nem – feleli megszeppenve az ember. – Kálba való vagyok én, instálom.

– Tudja-e azt kend, hogy magyar embernek nem szabad az ellenség levelét hordoznia?

És a katonához fordult:

– Fogjátok fegyver közé!

Két dárdás katona a paraszt mellé lépett.

– Uram! – kiáltott az ember megrökönyödve. – Kényszerítettek!

– Csak arra kényszeríthettek, hogy a kezedbe vedd. Arra nem, hogy ide behozd.

És újból a katonákhoz fordult:

– Itt álljatok!

Összetrombitáltatta a vár népét, s anélkül hogy a levelet fölbontotta volna, összefont karral állt a hársfánál, amelyen a török fej lógott. Öt perc nem telt belé, együtt volt a vár népe mind. A tisztek Dobó körül. A katonák sorrendben. Leghátul a parasztok meg az asszonyok.

Akkor Dobó megszólalt:

– Azért hívtam össze a vár népét, mert a török levelet küldött. Én az ellenséggel nem levelezek. Ha az ellenség levelet ír, visszavetem. Vagy pedig a torkába verem annak, aki elém meri hozni. Csak ezt az első levelet olvastatom el, s küldöm azonnal a királynak. Tulajdon szemével láthassa, hogy itt a török: kell a segítség. Én anélkül is tudom, hogy mi van a levélben: fenyegetés és alku. A fenyegetéstől nem ijedünk meg. Alkuba nem bocsátkozunk. A haza nem eladó semmi pénzben. De hát hogy tulajdon fületekkel halljátok, hogyan szokott az ellenség beszélni, elolvastatom.

Odanyújtotta a levelet Gergelynek, aki mindenféle írást első tekintetre el tudott olvasni, s legtudósabb volt a vár népe között.

– Olvasd el hangosan.

Gergely egy kőre állott. Feltörte a pecsétet, s kirázta a porzót a papírosból. A levél aljára pillantott, s hangosan olvasta:

– *Küldi Ahmed pasa Kálból, Dobó István egri kapitánynak üdvözet.*

Én, aki vagyok az anatóliai Ahmed basa, a hatalmas, legyőzhetetlen császár főtanácsosa, megszámlálhatatlan és ellenállhatatlan hadának főkapitánya, izenem és írom, hogy a hatalmas császár ezen a tavaszon két sereget küldött Magyarországra. Az egyik sereg elfoglalta Lippát, Temesvárt, Csanádot és Szolnokot s minden várat és várkastélyt, amely a Körös, Maros, Tisza és Duna vidékén áll. A másik sereg elfoglalta Veszprémet, Drégelyt, Szécsént és az egész Ipoly mentét, s ezenkívül levert két magyar sereget. Nincs erő, amely nekünk ellenállhatna.

És most ez a két diadalmas sereg Eger vára alatt egyesül.

A hatalmas és legyőzhetetlen császár akaratából intelek titeket, hogy őfelségének ellene szegülni ti se merjete, hanem engedelemre hajoljatok, s amely basát én küldök, beeresszétek, Eger várát és városát neki átadjátok.

– Hogy a fenébe ne! – zúgták mindenfelől. – Ne olvasd tovább! Eb hallgassa.

Dobó azonban csendességre intette őket:

– Csak hallgassátok a török muzsikát. Igen szép, mikor ilyen fenn szól. Olvasd csak tovább!

– *Ha engedelmesek lesztek, hitemre mondom, hogy se magatoknak, se jószágotoknak bántódása nem lesz. A császártól minden jót nyertek, s olyan szabadságban tartalak benneteket, mint a régi királyaitok alatt voltatok.*

– Nem kell török szabadság! – rikoltott közbe a fakezű Cecey. – Jó nekünk a magyar is!

Amire mindenki nevetett.

Gergely folytatta:

– *És minden bajtól megoltalmazlak benneteket...*

– Azér gyűnnek, hogy oltalmazzanak! – rikoltott Pető Gáspár.

Mindenki nevetett, maga a levélolvasó is.

Csak Dobó állott komoran.

Gergely tovább olvasott:

– *Erre adom hiteles pecsétemet. Ha pedig nem engedelmeskedtek, a hatalmas császár haragját vonjátok fejetekre, s akkor mind magatok, mind gyermekeitek valamennyien halállal pusztultok el. Azért hát ne kem azonnal feleljetek!*

Haragos zúgás volt a felelet.

– A teremtésit a hatalmas császárjának! Iszen csak ide gyűjjön!...

Az arcok megvörösödtek. A legjámborabb embernek a szeme is tüzet hányt.

Gergely visszanyújtotta a levelet a kapitánynak. A zajgás elcsöndesült.

Dobónak nem volt szüksége kőre állnia, hogy kilássék a csoportból. Magas, öles ember volt. Ellátott mindenkinek a feje fölött.

– Íme – mondotta acélos, de keserű hangon –, ez az első és utolsó levél, amely töröktől jött ebbe a várba, s el is olvasódott. Megérthettétek belőle, hogy mért jön. Szabadságot hoz karddal és ágyúval. A keresztény vérben fürdő pogány császár hozza ránk ezt a szabadságot. Nem kell? Ha nem kell szabadság, levágja a fejünket! Hát erre válaszoljunk. Ez a válaszom!

Összegyúrta a levelet, és a parasztnak az arcába dobta.

– Hogy merted idehozni, gazember?!

És a katonákhoz fordult:

– Vasat a lábára! Tömlöcbe az alávalót!

4

(...)

Az örök jelentéséből bizonyossá vált, hogy a török vonul már Eger felé. Dobó új őrséget rendelt, s megparancsolta, hogy ne csapjanak össze a török őrséggel, csak jelentsék óránként a közeledését. Azután kiküldte őket, és az asztalhoz ült....

– A király hada két nagy seregben jön – folytatta Dobó –, ötven-hatvanezer, talán százezer jól táplált és jól fizetett katona. Egyiket vezeti Móric szász herceg, a másikat Miksa herceg. A király bizonyára izen nekik, hogy ne vesztegessék az időt, hanem siessenek. S ma már annak a két tábornak a jelszava: Eger!

(...)

A teremben csend volt. Minden szem Dobón függött.

– Ha Eger elesik, utána nem állhat meg se Miskolc, se Kassa. Az apró várakat lerázza a török, mint a diót. Nincs többé ellenállás. És akkor Magyarországot beírhatja a történelem a halottak könyvébe.

Komor szemmel pillantott körül, és folytatta:

– Az egri vár erős, de ott a szolnoki példa, hogy a falak ereje nem a kőben van, hanem a védők lelkében. Ott pénzen fogadott, idegen zsoldosok voltak. Nem a várat mentek védeni, hanem hogy zsoldot kapjanak. Itt az öt pattantyús kivételével minden ember magyar. Itt mindenki a hazát védi. Ha vér kell, vérrel. Ha élet kell, étellel. De ne mondhasa azt ránk a jövőendő nemzedék, hogy azok a magyarok, akik 1552-ben itt éltek, nem érdemelték meg a magyar nevet.

Az ablakon besütött a nap, és rásugárzott a falon függő fegyverekre s a falak mellett rudakon álló páncélokra. Tündöklött tőle a kapitány aranyos sisakja is. Gergely mellette állott. Pillantást vetett az ablakra, aztán a szeméhez emelte a tenyerét, hogy a vezérre nézhessen.

– Azért hívtam össze kegyelmeteket – folytatta Dobó –, hogy mindenki számot vethessen magával. Aki többre becsüli a bőrét, mint a nemzet jövődjét, nyitva még a kapu. Nekem férfiak kellene. Inkább kevés oroszán, mint sok nyúl. Akinek reszket az ina a közelgő zivatar-tól, hagyja el a termet, mielőtt tovább szólnék, mert meg kell esküdnünk a vár védelmére olyan esküvel, hogy ha azt megszegi valaki, meg ne állhasson holta után az örök Isten szeme előtt.

Félrenézett, és várt, hogy mozdul-e valaki.

A teremben csend volt.

Nem mozdult senki.

A feszület mellett két viaszgyertya állott. Az apród meggyújtotta.

Dobó tovább beszélt:

– Meg kell esküdnünk egymásnak az örök Isten szent nevével ezek-re a pontokra...

Egy ív papirost vett fel az asztról, és olvasta:

– Először: akármiféle levél jön ezentúl a töröktől, el nem fogadjuk, hanem a község előtt olvasatlanul megégetjük.

– Így legyen! – hangzott a teremben. – Elfogadjuk!

– Másodszor: mihelyt a török megszállja a várat, senki neki ki ne üvöltjön; bármit kiáltoznának is be, arra semminemű felelet ne hangozzék: se jó, se rossz.

– Elfogadjuk!

– Harmadszor: a várban a megszállás után semmiféle beszélgető csoportosulás se kint, se bent ne legyen. Se ketten, se hárman ne sutogjanak.

– Elfogadjuk!

– Negyedszer: az altisztek a hadnagyok tudta nélkül, a hadnagyok a két kapitány intézkedése nélkül a csapatokon nem rendelkeznek.

– Elfogadjuk!

Egy érdes hang szólalt meg Fügedy mellett:

– Valamit ide szeretnék betoldani.

A szóló Hegedüs volt, Serédynek a hadnagya. Az arca ki volt vörösödve.

– Halljuk – szóltak az asztalnál.

– Azt ajánlom, hogy a két kapitány viszont a hadnagyokkal mindig egy értelemben intézkedjen, valahányszor úgy fordul a sor, hogy akár a védelemben, akár más fontos intézkedésben a hadnagyok közül csak egy is tanácskozást kíván.

– Az ostrom szünetében elfogadom – szólott Dobó.

– Elfogadjuk! – zúgták rá mindannyian.

Dobó folytatta:

– Utolsó pont: aki a vár megadásáról beszél, kérdez, felel, vagy bármiépp is a vár megadását akarja, halál fia legyen!

– Haljon meg! – kiáltották lelkesen. – Nem adjuk meg a várat! Nem vagyunk zsoldosok! Nem vagyunk szolnokiak! – hangzott mindenfelől.

Dobó levette az aranyos sisakot. Hosszú, szürke haját végigsimította. Intett a papnak.

Bálint pap fölkelt. Szintén levette a süvegét, és fölemelte az asztalon álló kis ezüstheszületet.

– Esküdjetek velem – mondotta Dobó.

A teremben mindenki a feszület felé nyújtotta a kezét.

– Esküszöm az egy élő Istenre...

– Esküszöm az egy élő Istenre – hangzott az ünnepi mormolás.

– ... hogy véremet és életemet a hazáért és királyért, az egri vár védelmére szentelem. Sem erő, sem fortély meg nem félemlít. Sem pénz, sem ígéret meg nem tántorít. A vár feladásáról sem szót nem ejtek, sem szót nem hallgatok. Magamat élve sem a váron belül, sem a váron kívül meg nem adom. A vár védelmében elejétől végéig alávetem akaratomat a nálamnál feljebb való parancsának. Isten engem úgy segítjen!

– Úgy segítjen! – zúgták egy hanggal.

– És most magam esküszöm – szólott Dobó, két ujját a feszületre emelve. – Esküszöm, hogy a vár és az ország védelmére fordítom minden erőmet, minden gondolatomat, minden csepp véremet. Esküszöm,

hogy ott leszek minden veszedelemben veletek! Esküszöm, hogy a várat pogány kezére jutni nem engedem! Sem a várat, sem magamat élve meg nem adom! Föld úgy fogadja be testemet, ég a lelkemet! Az örök Isten taszítson el, ha eskümet meg nem tartanám!

Nem kételkedett azon senki. Lángolt mindenkinek az arca, mert tűz égett mindenkinek a szívében. A Dobó esküjére minden kard kivillant. Egy lélekkel kiáltották:

– Esküszünk! Esküszünk! (...)

1. Hogyan készülődtek a végváriak az ostromra?
2. Mikor, és milyen körülmények között kezdődött az ostrom?
3. Milyen külső és belső nehézségek akadályozták a vár védelmét?
4. Olvasd el még egyszer a várvédők esküszövegét! Értelmezd!
5. Milyen jellemvonásait ismerted meg a várkapitánynak?

Értelmezd Dobó István következő szavait: *„...a falak ereje nem a kőben vagyon, hanem a védők lelkében”*

V.

Holdfogyatkozás

Eger váránál a török állandó fenyegetőzéssel, árulásra, megadásra való uszítással igyekszik demoralizálni a védőket. Erre válaszul 200 katona kiront. Iszonyú vagdalkozás után térnek vissza. A kinn rekedt tíz vitézt a török a védők szeme láttára kegyetlenül kerékbe töreti. Hegedüs hadnagy elégedetlenséget szít a kassai katonák között.

Sárközi rajtakapja Hegedüs hadnagyot, amint a víztartón keresztül bevezeti a törököket. Szabályos tárgyaláson ítélik meg a hadnagy és cinkosai felett.

7

(...)

– Társaim – mondotta komoly, szinte zord arccal. – Azért jöttünk össze, hogy Hegedüs hadnagnak és társainak az ügyét megvizsgáljuk. A cselekedeteik arra vallanak, hogy árulók. Lelkiismeretesen meg fogjuk őket ítélni.

S intett, hogy a rabokat vezessék elő.

Gergely fölkelt.

– Uraim – mondotta –, én ebben az ügyben bíró nem lehetek. Haragosa vagyok a vádlottnak. Mentsenek föl a bírászkodástól.

Mekcsey is fölkelt.

– Én csak tanú lehetek – mondotta. – Bíró és tanú egy személyben senki se lehet.

– Legyen tanú – felelték az asztalnál ülők.

Gergely távozott.

Mekcsey kiment az előcsarnokba.

Az örök bevezették Hegedüst meg a három társát. És a törököt is.

Hegedüs sápadt volt. A szemét kék gyűrűk környezték. Nem merte fölemelni a tekintetét.

Dobó csak őt hagyta bent. A többit kiküldötte.

– Halljuk – mondotta. – Mi volt az a törökvezetés?

Hegedüs összeszedelődzködött, és szaggatottan mentegetődzött:

– Én a törököt csak a víztartóba akartam becsalni. A várat feladni nem akartam. A víztartó nagy. Keskeny bejáratot találtunk rajta. Gondoltam, az én érdemem lesz, ha magam pusztítok el ezernyi törököt.

Dobó végighallgatta nyugodtan. A tiszték se kérdeztek tőle semmit. Mikor már nem szólt többet, Dobó félreállította, s behívatta egyenként a legényeket.

– Mink – mondotta az első – nem tehattünk egyebet, csak amit a hadnagy úr parancsolt. Nekünk engedelmeskednünk kell, ha parancsolnak.

– Mit parancsolt?

– Azt parancsolta, hogy álljunk a víztartó szélén, ő egypár törököt hoz be.

– Mit mondott, hogy minek?

– Hogy a vár megadását megbeszéljük.

Dobó a hadnagyra nézett.

Hegedüs a fejét rázta.

– Nem igaz. Hazudik!

– Én-e? – szólt sértődve a legény. – Hát nem azt mondta-e a hadnagy úr, hogy a török minden jót beszél? Dobó uram meg semmi jót se, még csak ostrompénzt sem akar adni.

– Hazudik – ismételte Hegedüs.

Bevezették a másik legényt....

– Miért voltatok a kútnál?

– Törököt vártunk – felelte búsan. – Azt mondta a hadnagy úr, hogy a vár előbb-utóbb a török kezére kerül, hát jobb pénzen, hogysen vér árán. Bizonyos, hogy meghalunk, ha nem adjuk meg a várat.

Dobó behozatta a harmadik legényt is....

– Én nem tudok semmit – hebegett az. – Csak oda voltam rendelve a kúthoz, de hogy miért, azt nem tudom.

– Nem mondta-e Hegedüs hadnagy úr, hogy jó lesz megegyezni a törökkel?

– De azt mondta.

– Mikor mondta először?

– A nagy ostrom után való estén.

- És hogyan mondta?
- Hát úgy mondta, hogy izé... hogy aszongya: mink kevesen vagyunk, azok meg sokan vannak, s hogy lám, a többi várat se lehetett megtartani, pedig akkor kétfelé járt a török.
- Ostropéznről szól-e valamit Hegedüs hadnagy úr?
- Szólt. Azt mondta, hogy dupla zsoldot kellene kapnunk.
- Hát a vármegadásról mit mondott?
- Azt, hogy izé... hogy aszongya: a török így is, úgy is megkapja, hát jobb, ha még fizet is, mintsem hogy a nyakunk is odaszakadjon.
- És a legénység mit mondott rá?
- Semmit. Csak úgy tűz mellett beszélgettünk, mikor már a török bekiabált.
- Tik nem kiáltottatok-e vissza?
- Nem. Csak a hadnagy úr beszélt velük éjjel.
- Hogyan beszélt velük?
- Egy hasadékon át az Ókapunál. Odament, és beszélt három izromban is.
- Törökkel?
- Törökkel.
- És mit mondott, mikor visszatért?
- Azt, hogy a török mindenkit bánatlanul elbocsát, senkit se vág le. A kassaiaknak ezenkívül tíz-tíz aranyat ad, és hogy a két basa pecsétes levelet küld, hogy szavának áll.
- Hányan hallották ezt a legények közül?
- Valami tízen.
- Hát miért nem jelentettétek nekem? Nem megesküdtetek-e, hogy a vármegadásról nem beszéltek?!
- A legény hallgatott.
- Dobó folytatta:
- Nem az lett volna-e a kötelességetek, hogy azonnal jelentsétek a hadnagy úr beszédét?!
- Nem mertük.
- Szóval: elszántátok, hogy a várat török kézre játsszátok. Kik egyeztek bele ebbe?
- A legény még hét nevet mondott. Aztán mentegetődzött:
- Mink, nagyságos kapitány uram, nem egyezkedtünk, mink csak engedelmeskedtünk. Csak a hadnagy úr beszélt, meg ő parancsolt.
- A fal egy ágyúgolyó ütődésétől dobbant meg. A rudakra függesztett páncélok megzördültek. A falról egy csomó vakolat omlott a padlóra.
- Dobó a bírákra nézett:
- Van-e valakinek valami kérdeznivalója?
- A bírák szinte dermedten ültek az asztalnál. Végre a közlegény bíró szólalt meg:

– A tíz legény beleegyezett-e abba, hogy a vár a töröké legyen?

A legény sápadtan vonogatta a vállát.

– A közlegény nem akarhat mást, csak azt, amit a tisztje.

Több kérdés nem volt.

– Még a török van hátra – mondotta Dobó. – Vezessétek be.

A török háromszor hajolt meg, míg az asztal elé ért. Ott meghajoltan maradt. Keze a mellén keresztben.

– Mi a neved? – kérdezte Dobó.

– Juszuf.

– Juszuf, vagyis magyarul József. Állj egyenesen!

A török főlegyenesedett. Körülbelül harmincéves akindzsi volt. Zömök, izmos ember. Belapított orra s a fején vöröslő sebforradás tanúskodott arról, hogy forgott már csatákban.

A kérdésekre elmondta, hogy tíz éve él Magyarországon, s hogy ott volt a falnál, mikor Hegedüs kiszólt a résen: – Hé, törökök! Melyitek ért magyarul?

– Hazudik – morgott Hegedüs. – Zoltay is beszélt mindig a törökkel.

– Én?! – hörkent fel Zoltay.

– Igenis beszéltél. Valahányszor ostrom van, mindig kiabálsz nekik.

Zoltay dühében elhalványodva ugrott fel a székéről.

– Vizsgálatot kérek magam ellen – mondotta. – Nem ülhetek tovább a bírói székben. Hogy én mindig kiáltok egyet, amikor ütök, az meg lehet. De az csak káromkodás. Az nem vétek! Micsoda beszéd ez?!

Dobó csitította:

– Mindnyájan tudjuk ezt a szokásodat, és senki ezért téged meg nem szól. De mert harag ébredt benned a vádlott iránt, fölmentünk a bíraskodás alól.

Zoltay meghajolt, és kiment.

Dobó újra a törökre nézett.

Az aztán tört magyarsággal elmondta, hogy Hegedüs az Ókapunál beszélt egy agával, azután Arszlán béggel. A bégtől becsületszót kért biztosítékkal és száz aranyat. Azt mondta, hogy bebocsátja éjjel az egész sereget a várba, csak ott ásasson a kapu mellett, ahol a nagy rézdobot szokták verni. Ő (Hegedüsre mutatott) azt mondja, járt egy éjjel a víztartóban, s alagútra akadt, amely azonban a kapunál be van omolva. Az omlásnál, a feje fölött hallotta a rézdobot szólani, s a katonák lépését is hallotta, hát sokat ásatni nem kell. Ő éjjel tizenkét órakor várni fogja őket. De arról is kezeskedniük kell, hogy az Ókapunál álló kassai katonákat nem bántják. Megegyeztek. Éjfélkor Hegedüs lámpással vezette őket. A janicsárok, aszabok és piadok keverten jöttek. Háromezren indultak a föld alatti útra. A had többi része, isten tudja, hány ezer, a két kapu kinyitását várta. Hanem az történt, hogy Hegedüsnek a lámpása a víztartó sarkánál a falba ütődött, és elaludt. Sötétségben vezette az előcsapatot tovább. Ő tudta a járást, de a nagy vízmedence széle

keskeny. Ott ő a sötétben is boldogult, de az előcsapat, hogy egymás után tolongott, a vízbe csuszamodott.

– Nem tudsz-e arról – kérdezte Dobó –, hogy Dervis bég elrabolta az egyik hadnagyunk fiát?

– De tudok – felelte a török. – Két hét óta minden sátorban keresik a gyermeket. A bég keresteti. Ellopták tőle, vagy elszökött az ideérkezés után harmadnapra.

Dobó Hegedüstre nézett.

– Nyomorult! – mondotta.

– Hegedüs térdre borult:

– Irgalmazzanak, könyörüljenek rajtam! – kiáltotta. – Megtévedtem, elvesztettem az eszemet.

– Megvallod-e magad is, hogy a várat az ellenség kezére akartad juttatni?

– Megvallom....

A tárgyalás nem tartott tovább egy óránál.

A következő órában már ott függött Hegedüs hadnagy a vár piacán egy gerendából hevenyészett akasztófán. S Fügedy kikiáltotta a vár népének:

– Így hal meg minden esküszegő, akár közember, akár tiszt, aki a várat a török kezére akarja juttatni!

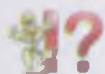
A három közlegénynek a fülét csapták el az akasztófa alatt. A többi hetet megláncolt lábbal belső munkára rendelték.

A törököt úgy kidobták a várból a magas nyugati falon, hogy nyaka-szegetten hullt a társai közé.

A vár népe láthatta, hogy Dobó nem tréfál.

(...)

A törökök aknát ásnak. Már a palotát lövik. Hordókból, rőzséből, földből emelnek hegyeket a vár körül. Dobó jóformán egy órát sem alszik, mindenütt ott van. Az ellenség elfoglalja a szeglettornyot. De visszavetik a feltolakodókat a rájuk repülő égő szurkos és faggyús koszorúk. Erre fabástyát rakat az ellenség. Gergely festékes zszindelyt, faggyút, szalonnát, szalmába pólyált puskaporos, kénes bögréket dobáltat a török emelte egyre magasabb hasábfa- és rőzsehalmok közé. Mikor aztán hangyaként lépik el az építményt a felfelé mászók, felgyújtatja a fabástyát. A hatás leírhatatlan. Máglyaként ég s a bögrebombáktól pukkadozik az ormóttalan alkotmány. Pokoli a rémület és ordítás a lángoló embertömegben. Helyette földbástyát építenek. Ezt látva, Gergely minden eldobott kacsából fegyvert készített. A tüzes hordók, a füstölő, sistergő, durrogó óriási kerék utcát nyit a falra kapaszkodók soraiban. Nyomában égő, rángatózó elevenek és holtak százai.

1. Szerinted igazságosan folytatta le a bírósági tárgyalást Hegedüs ellen Dobó István? Bizonyítsd!
2. Hogyan harcolt Gergely a katonáival a Sándor-bástyán? Meséld el!
3. Mit készítettek a cserépbögréből?
4. Milyen eszközöket alkalmaztak még a várvédők a törökök ellen?

Arra a borzalmas ostromra háromnapi halotthordás következett. A dervisek és feyvertelen aszabok hordták a halottakat.

Ember emberen hevert a falak alján. Az árkokban a vértől akkora volt a sár, hogy néhol gerendapallót tettek át rajta, hogy járhassanak. S a holtak körül szétszórt és darabokra tört pajzsok, boncsokok, kardok, dárdák, puskák mindenfelé....

Éjjel-nappal hordta a török a halottait. Csupán a külső vár falai alól nyolcezer halottat kellett elvinniük. Csak harmadnapra tisztult el az utolsó halott is, amikor már a hollók le-leszálló csoportjait puskával kellett elriasztgatni.

De bent is nagy volt a veszteség. Márton pap az ostrom után való délelőttön egyszerre háromszáz halott fölött énekelte el az *Absolve Dominé-t*.

A háromszáz halott ott feküdt hosszú sorokban a közös sírgödör körül. Középen Bálint pap egyházi ingben, feszülettel, stólában. Mellette Cecey fejetlenül. Nyolc hadnagy. Balázs apród az anyjával, Szőr Máté, a mablári molnár, Gergely, a felnémeti kovács, Gasparics, Vas Ferencné, Baloghné, asszonyok, leányok, megismerhetetlen arcú, csonka és véres halottaknak nagy és csendes sokasága. Néhol csak egy fej. Néhol csak egy kar. Néhol csak egy véres ruha s benne egy sarkantyús csizmás láb. (...)

A következő napon nem ágyúszóra virradtak. A sátorok ott fehérlettek a halmokon és hegyoldalokban, de törököt nem lehetett látni.

– Vigyázzunk – mondotta Dobó –, nehogy valami csel érjen bennünket!

S a föld színe alatt az üregekhez, fenn meg a szakadékokhoz állította az őrségeket.

Mert nemigen lehetett már a fal tetején állni sehol. A vár olyan volt, mint az egérrágta mandulatorta. Magától is omlott már néhol a fal, ha fölül ráléptek.

Ahogy nézegetik a török sátorok különös csendességét és néptelenségét, egyszer csak azt mondja valaki, úgy vélekedésképpen:

– Elmentek...

Mint a sebesen harapódzó tűz a száraz avaron, ismétlődik a szó szanaszét a várban:

– Elmentek! Elmentek!

S egyre hangosabb örömmel:

– Elmentek! Elmentek!

Azonban a tiszték senkit sem eresztettek ki a falak közül.

Napfölkelte után negyedórával egy asszonyt jelentettek az örök. A fejére borított fekete selyemfaredzséről látszott, hogy török asszony.

Maklár felől jött. Öszvéren ült. A magas kápájú nyeregben előtte egy kis magyar gyerek. Az öszvért a kantárnál fogva egy tizenöt éves szerezsen fiú vezette.

Kaput nem nyitottak az asszony előtt. De hogy is nyitottak volna, ha kapu nem volt?

Az asszony belovagolt a kapu mellett a szakadékon. Magyarul nem tudott, hát csak ezt a szót kiáltotta:

– Dobó! Dobó!

Dobó a kapuomladék tetején állva bámult a város felé. A török nőt látta jönni. S azt is mindjárt gondolta, hogy az asszony a kis Szelimnek az anyja. Mégis, hogy a nő az ő nevét kiáltotta, lesántikált az omladékról.

Az asszony leborult a lábához. Azután újra fölemelte a fejét, s térden maradva nyújtotta feléje a magyar gyermeket.

– Szelim! Szelim! – mondotta a két kezét könyörgőn összetéve.

A magyar gyermek hatévesforma volt. Barna arcú, kis, okos szemű fiú. A kezében fából faragott lovacskát tartott.

Dobó rátette a kezét a fiú fejére.

– Hogy hínak, fiam?

– Jancsinak.

– Hát a másik neved?

– Bojnemissza.

Dobó az örömtől megrezzenve fordult a Sándor-bástya felé.

– Gergely! Gergely! – kiáltotta. – Fussatok hamar Gergely hadnagy úrhoz.

De már akkor Gergely rohanvást rohant a bástyáról.

– Jancsikám! Jancsikám! – kiáltotta könnyes szemmel.

S majd megette a gyermeket.

– Jer, anyádhoz!

A török asszony tíz körömmel ragadta meg a fiúcskát. Megragadta, mint a sas a bárányt.

– Szelim! – kiáltotta kikarikásodott szemmel. – Szelim!

Látszott rajta, hogy kész széttépni a gyermeket, ha a magáét meg nem kapja.

Egy perc múlva lobogó alsószoknyában sietett Éva a palotából. A feje a homlokán át be volt kötve fehér kendővel, de az arca örömtől piroslott. Kézen futtatta maga mellett a kis török gyermeket. A kis Szelim a szokott török ruhájában volt, s nagy karaj kaláccsal futott Éva mellett.

Mind a két anya kitárt karokkal röppent a maga gyermekéhez.

Az egyik azt kiáltotta:

– Szelim!

A másik azt kiáltotta:

– Jancsikám!

S letérdeltek a gyermekükhöz. Ölelték, csókolták.

S amint a két asszony ott térdelt egymással szemben, egyszer csak összepillantottak, s kezet nyújtottak egymásnak.

23

A török csakugyan megszökött.

Varsányi, aki az asszony után egy órára jelent meg a várban, elmondta, hogy a basák még egy ostromot akartak, de a janicsárok, mi-
kor ezt tudatták velük, a basák sátora elé csapkodták le a fegyvereiket.
S dühösen kiáltották:

– Nem harcolunk tovább! Ha mindnyájunkat felakasztattok is, nem harcolunk! Allah nincs velünk! Allah a magyarokkal van! Isten ellen nem harcolunk!

Ahmed pasa ott a sereg színe előtt sírva és a szakállát tépve szidta Ali pasát.

– Alávaló nyomorult! – üvöltötte a szeme közé. – Rossz akolnak mondtad Eger várát, juhoknak a bennük levő népet! Most vidd a császár elé ezt a gyalázatot magad!

És csak a bégek közbevetődésén múlt, hogy a két pasa össze nem verekedett a hadsereg színe előtt.

A tiszték között is nagy volt a hiány. Veli béget ágyon vitték el a harctérről. Dervis béget is félig agyonverten találták meg éjjel a falak alatt.

Olyan elkeseredés vett erőt a török hadon, annyi volt a tűztől s fegyvertől sebesült, hogy mikor a pasák kiadták a topcsiknak a visszavonulásra való parancsot, a többi még a reggelt se várta be. Otthagyták a sátorukat, poggyászukat, s útnak eredtek még éjjel.

Varsányi szavára mennyországi öröm szállotta meg a várbelieket. Az emberek táncoltak. A süvegüket a földhöz csapkodták. A török lobogókat kitűzték. Az ágyúkat kilőtték. Márton pap a mindig nála levő kézi keresztet az égnek emelte, s az öröm őrzöngő hangján üvöltötte:

– Te Deum laudamus!

S térdre csuklott, földre borult, csókolta a keresztet. Sírt.

A harangot kiemelték a földből. A gerendát, amelyen függött, két oszlopra tették. A harangot megkondították.

Bim-bam-bim-bam!... szólt vígan a harang, s ahogy Márton pap a piac közepén a keresztet tartva énekelt, köréje térdelt a nép, maga Dobó is.

Még a sebesültek is elővánszorogtak a zugokból és föld alatti termekből, s odatérdeltek a többi mögé. (...)

Absolve Dominé – Oldozz fel, Uram!; **Te Deum laudamus!** – Téged, Isten, dicsérünk!
(latin himnusz kezdő szavai)

1. Bornemissza Gergely mindenütt ott van a védők között. Milyen tulajdonságai bontakoznak ki az ostrom alatt?
2. Dobó várkapitány bízik a felmentő sereg érkezésében, de fokozatosan meggyőződik arról, hogy az nem fog megérkezni. Szól-e erről a várvédőknek?
3. Milyen kapitány Dobó István?
4. Mi a jelentősége az egri vár védelmének Magyarország és Európa szempontjából?

Bornemissza Gergely küzdelmes ifjúsága idején kiváló személyek hatására formálódott vitézzé. Állapítsd meg, hogy a felsorolt tulajdonságok közül melyik, mikor, hogyan mutatkozott meg: *figyelmes, gyengéd, bátor, erős, vakmerő, hős, erős akaratú, tanult, határozott, kitartó, leleményes, megfontolt, hűséges, furfangos, jószívű, eszes!*

Amit a mőről tudnod kell!

Keletkezése és történelmi hűsége • Az író 1897-ben Egerbe költözött, s itt írta meg két év alatt a regényt alapos kutatómunka után. 1899-ben jelent meg a *Pesti Hírlapban* folytatásokban, majd 1901-ben könyv formájában.

Három történelmi regénye közül az *Egri csillagok* előkészületére szentelte a legtöbb fáradságot. Különös gondot fordított arra, hogy a történelmi eseményeket pontosan elevenítse fel. Sok forrásmunkát használt. Elzarándokolt a regény helyszíneire, bejárta Budától, Szigetvártól, Egertől Erdélyig, Sopronig és Konstantinápolyig azokat a helyeket, ahol hősei megfordultak. Megismerkedett a törökök vallási szertartásaival, a korabeli életformával, az öltözködési, étkezési szokásokkal, a régi fegyverekkel. Valóságos alapja van például az egri nők legendás hősiességének, akik forró vizet, szurkot zúdítottak a támadókra a várfalakról.

Legfontosabb forrásmunkája Tinódi Sebestyén históriás énekeinek gyűjteménye, a *Cronica*. Ebben található a *Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról* és az *Egri históriának summája*.

Gárdonyi a regény megírásakor példát keresett a történelemben a hűségre, hazaszeretetre, kitartásra, s ezt az egri várvédők odaadó küzdelmével példázta.

Ugyanakkor Gárdonyi megmutatta a magyarok hibáit, bűneit is. A magyarok közt sok a széthúzás, az ellentét. A három részre szakadt országot még jobban megosztja a katolikusok és a protestánsok ellenségeskedése. Szegények és gazdagok közt is nehezen születik egyetértés. Gergőt a gyerekkori hőstette után többen is fiukká fogadják – Török Bálint, Dobó, Cecey és Gábor pap –, de később Cecey hallani sem akar arról, hogy Éva hozzámenjen a jobbágyfiúhoz.

Témája • Buda elfoglalása és a török 1552. évi hadjáratának kiemelkedő fontosságú eseménye, az egri vár 1552-es ostroma.

Műfaja • Történelmi és ifjúsági regény. A regény címében a *csillag* az egyéni sors jelképe. Az egri csatában harcoló emberek sorsát mutatja be, akik reménytelen helyzetben vállalták a küzdelmet, és hősként jutottak el a győzelemig. A regény első címe *Hold és csillagok* volt, az alcíme pedig *Gergely diák*. Cselekménye a török időkben játszódik, s az egyik legfontosabb végvár, Eger

védelméről szól. Az ostrom történetét dolgozta fel Gárdonyi, Bornemissza Gergely ifjúságának és férfikorának történetébe szőve.

Szerkezete • Az *Egri csillagok* öt fejezetből áll, ezek címe konkrétan vagy szimbolikusan utal az adott fejezet tartalmára. Mindegyik önálló regénycím is lehetne. Metaforikus címnek vehető az utolsó, a *Holdfogyatkozás*, ami a török félhold fogyatkozására, pusztulására vonatkozik, ezzel is megelőlegezve azt, amit az olvasó a történelemből már tudhat: Eger megmenekül. Gárdonyi tudós filológusként, kutatóként regénye után közölte a fellelt egri hősök névsorát, illetve egy szótárat, amivel a török szavak megértését könnyítette meg az olvasó számára.

Cselekménye • A regény cselekménye közel két évtizedet fog át: 1533-ban Dél-Bakonyból indul, s az 1552-es hatalmas túlerővel szemben aratott egri végvári győzelemmel zárul.

I. Bornemissza Gergőt és Cecey Évát elrabolja Jumurdzsák, török dervis. Gergő az éjszaka folyamán megszökik Vicuskával. Dobó István a rablóvezér, Móré nyomán van. A kislíú beszámolója alapján megtámadják a törököket, s kiszabadítják a magyar foglyokat. Gábor pap megkegyelmez Jumurdzsáknak, csak az amulettjét, talizmánját veszi el. Dobó Gábor papra bízta a kislíút, hogy vigye el Török Bálinthoz Szigetvárra. Gergőt örömmel fogadja a várkapitány, s két fiával együtt neveli.

II. Gergő és Gábor pap merényletet terveznek a szultán ellen, de egy janicsár agát vélnék a szultánnak a díszes öltözete miatt, s őt robbantja fel Gábor pap. Elfogják a papot. Gergő látszatra a magyarrá lett török, Tulipán foglya, s Hajván, egy hatalmas török felfigyel Gergőre. Megmutat neki egy köteg papirost, melyeken a magyar végvárak alaprajzai láthatóak. Gergő félrevezeti a törököt, az egri vár alaprajzát elteszi. Budán találkozik Cecey Évával, aki örök hűséget esküdik neki. Török Bálint gyanakszik a törökre, s előérzete nem csapja be, a törökök elfoglalják Budát, s őt Konstantinápolyba hurcolják, a Héttoronyba vetik.

III. Török Bálint Konstantinápolyban raboskodik. Mekcsey és Bornemissza Gergely a király seregébe készülnek, amikor Ceceyékkel találkoznak. Megtudja Gergő, hogy Vicuskát Fürjes Ádámmal akarják feleségül adni. Siet Gyalura, hogy megbizonyosodjon a lány érzéseiről. Végül úgy döntenek, hogy megszöknek. Kockázatos kalandra vállalkoznak öten: Bornemissza Gergely, Török János, Cecey Éva, Mekcsey és Matyi nevű kocsisa, Konstantinápolyba igyekeznek, hogy kiszabadítsák Török Bálintot. Olasz zenészként bejutnak a Héttoronyba, de nem sikerül kiszabadítani a hős Török Bálintot. A cigány Sárközi segít nekik elmenekülni.

IV. Már csaknem az egész országot elfoglalták a törökök. Évát Sopronban az áruhás Jumurdzsák keresi fel, gyűrűt akar venni. Vicuska elszólja magát, hogy a férjénél van. A félszemű dervis elrabolja Jancsikát, 6 éves kislíukat. Egerben a törökök támadásra készülődnek. Bornemissza Gergely és barátja, Mekcsey is a várban vannak. A védők esküt tesznek, hogy a várat a végsőkig fogják védelmezni. A zsákmány közt egy török gyerekre akadnak. Jumurdzsák a talizmánjáért cserébe Bornemissza kislíát ajánlja, de Gergő nem hisz a töröknek, mert úgy tudja, hogy fia feleségével Sopronban van.

V. Éva megtalálja Eger várának térképét és a gyűrűt, majd Miklós diákkal Egerbe megy. Megpróbálnak bejutni egy alagúton keresztül, de törökök

bukkannak rájuk. Miklós diák úgy tud megszabadulni tőlük, hogy önfeláldozó módon felrobbantja a lőszertárat. Hegedüs föl akarja adni a várát, de Sárközi leleplezi az árulót, akit kivégeznek. Bornemissza elhiszi, hogy fia Jumurdzsáknál van, mivel egyik alkalommal a török bedobja Jancsika kardját. Dobó felajánlja Jumurdzsáknak Jancsikáért a talizmánt, de a kisleány már megszökött a töröktől. Bornemissza Gergő robbanószerkezetet készít. A szeptember 11-étől többször megrohmozott, ostrom alá vett védősereg keményen helytáll a támadásoknak, így a törökök is súlyos emberveszteségeket szenvednek.

Éva bejut a várba, de Dobó arra kéri, hogy tartsa titokban a kilétét férje előtt. Elérkezik az utolsó nagy csata. A várvédők felkészülnek a legrosszabbra. Ádáz küzdelem folyik a magyarok és a törökök között, nemcsak az egri férfiak harcolnak, hanem az egri nők is kiveszik részüket a küzdelemből. Végül a törökök október 17–18-án (38 ostromnap után) – feladva a további hadakozást – visszavonulnak és eltűnnek a vár alól. Eger felszabadul. Egy török asszony visszahozza Bornemissza Jancsikát, Éva pedig a török gyereket adja vissza anyjának. Egész Európa ünnepli a hős várvédőket.

A **cselekmény szálai** hol szétválnak egymástól, hol összefonódnak. A cselekménynek hol Gergely, hol Éva áll a központjában. Gergely a hazáért harcol, Éva a gyermekükért. De miután Éva bejut a várba, a két ügy elválaszthatatlanul összefonódik: mindketten harcolnak a vár fokán, és mindketten tudják, hogy a győzelemtől családi boldogságuk is függ. *A hazaszeretet és a szülői szeretet egymást erősíti, a magánérdek és a közérdek egy és ugyanaz lesz a Bornemissza család számára.*

Visszatérő motívumok • A regényben *visszatérő motívumok* figyelhetők meg.

- Ilyen az ismétlődő **fogság** és **szabadulás**. Gergő és Éva már az első lapokon Jumurdzsák fogságába esik, de hamarosan kiszabadulnak. Fiukat, Jancsit is Jumurdzsák ejti foglyul, és a könyv végén a kisleány is megszabadul. Török Bálint fogsága nagy veszteség a nemzetnek.

- A **rabság** és **szabadság** gyakori szembeállításával érezteti az író, hogy *a szabadság a legdrágább kincsünk. A hősök egyforma elszántsággal harcolnak az egyéni és a nemzeti szabadságért.* Hősök azok, akik a nemzeti szabadságért az egyéni szabadságot is föláldozzák. Török Bálint inkább a rabságot választja, mintsem a töröknek szolgáljon.

- Az **egyéni** és a **közös szabadság** gondolata szerencsésen találkozik a regény végén: a török elvonul Eger alól, s a két gyermeket visszacserélik. Eger várát sikerült megvédeni, s újra együtt van a Bornemissza család.

Visszatérő mozzanat • A **bátorság**. Dobó István arra tanítja a gyermeket Gergőt, hogy legfontosabb a bátorság. Gergely felnőtt hadnagyként ezt mondja: a buta ember azért bátor, mert nem érti a halált, az okos pedig azért bátor, mert érti. A bátorságra azért van szükség, mert Egernél kétezer magyar áll szemben kétszázezer törökkel. A túlerőt csak a bátorság és az okosság ellensúlyozhatja.

Az előjelek, véletlenek, tárgyak szerepe • Az előjeleknek, véletleneknek óriási szerepük van a regényben. Ha az egriek győzelmétől pergetjük visszafelé az eseményeket, akkor világossá válik, hogy mennyi előjel található a

cselekményben. Ahogy a szereplők színre lépnek, ez már sejteti későbbi sorsukat. A cigányasszony jóslatában például benne rejlik Gergely sorsa, és az események igazolják is a jóslatot.

Baljós vagy szerencsés előjelként bizonyos tárgyak is végigjárják a maguk regénybeli útját. Legnevezetesebb a sok bonyodalmat okozó Jumurdzsákgyűrű, a sorsdöntő kard, amit Gergő Dobótól kap.

A szereplők jellemzése • Gárdonyi sok-sok alakot, hőst vonultat fel, hogy az egriek hőstettét a jellemábrázolás eszközeivel valóságyszerűen, fejlődésben ábrázolja. A regényben számos történelmi név szerepel, Tinódi Sebestyén költő is megjelenik; Török Bálint udvarában lantkísérettel éneklí a mohácsi vészéről szóló históriás énekét.

Fontosabb szereplők: Bornemissza Gergely, Török Bálint, Dobó István, Cecey Éva, Jumurdzsák. **Mellékszereplők:** Cecey Péter, Gábor pap, Sárközi, Mekcsey, Hegedüs, Varsányi stb.

Jellemző a regényre, hogy nemcsak aszerint oszlanak a szereplők jókra és rosszakra, hogy magyarok-e vagy törökök. A belső ellentétek is nagyok: a katolikusok és protestánsok hitvitái megosztják az országot. Szegények és gazdagok közt sem könnyen születik meg az egyetértés.

Eger védelmében Dobó István, a kapitány a **tekintélyt** képviseli, helyette, Mekcsey az **erőt**, Gergely pedig az **észt**, a **furfangot**: ő ismeri legjobban a török sereget, s új fegyvereket talál föl ellenük.

■ **Bornemissza Gergely:** történelmi alak, az eseménysor középpontjában áll. Még gyermek, amikor a könyv első lapjain megismerjük, és mint Eger várának főkapitányától búcsúzunk el tőle. Jellemének fejlődését végigkísérhetjük az első gyermeki hőstettől a tudatos helytállásig. Meg kellett küzdenie a felemelkedésért.

A bátor és leleményes mezítlábas kisfiú Dobót választja példaképének, amikor az karddal jutalmazza meg: „*Az a fő, hogy ne féljen a legény!*” Török Bálint udvarában elsajátítja a kor műveltségét, a vitézi tudományokat, s németül, latinul, sőt törökül is megtanul. Mint felserdült ifjú részt vesz a szultán elleni merényletben, majd már mint férfi körültekintően megszervezi Török Bálint kiszabadítására a konstantinápolyi utat. Ebben az időben is már a **Hazáért!** és **Az a fő, hogy ne féljünk sohase!** jelszavak irányítják tetteit.

Később, az ostrom elején a vitézi rangra jutott Gergely török elleni merész rajtaütéseit csodáljuk meg. Így lesz önfeláldozó hazaszeretete, akarata és bátorsága révén a vár esze, a várvédők egyik vezéralakja; a helyzetek gyors felismerője, pusztító, újszerű, pánikot keltő harci eszközök feltalálója, aki személyesen irányítja saját gyártmányú hadi eszközeinek felhasználását.

Hűséges azokhoz, akik vitézi útját egyengetik (Török Bálint, Dobó István). Megveti a megalkuvókat, a gyávákat és az árulókat. Kérlelhetetlen az ellenséggel szemben, de magával szemben is, ha a hazáról van szó. Gyengéd apa és férj, emberséges a török gyerekekkel. Alakjában a hős és az ember mindennapi vonásai keverednek.

■ **Dobó István:** a legfontosabb jellemvonásai már a regény elején kidomborodnak: a hősiesség és a könyörtelen törökgyűlölet. Török Bálint egyik vitézeként ismerjük meg. Alakja valóban az ostrom napjaiban magasodik ki. Igazi várkapitány, mindenre elszánt. Rendíthetetlen hite, hogy meg tudják védeni

a várat, katonáira is átragad. Folyamatosan alkalmazkodik a változó viszonyokhoz. Ahol kell, keményen fegyelmez, ahol kell, jutalmaz, ahol kell, könyörtelenül elfojtja az ellenkezést (az áruló Hegedüs esete). A hadi tudományokat, embereit, de az ellenségeit is jól ismeri. Higgadsága menti meg a várat az első ostrom végén. Megértő, az ostrom előtt elküldi apródjait a várból, együtt érez a sebesültek, az özvegyek fájdalmával. Ő a vár lelke, mindenhol ott van, alig alszik, alig eszik, testi épségét nem kímélve veszi ki részét a falak védelmében, aminek során meg is sérül. A regény végén elnyeri jutalmát, és elégtételt is vehet. Jutalma: a többszörös túlerőben lévő török sereg nem tudja bevenni a várat. Az elégtétel: felmentését kéri kapitányi tisztéből azért, mert a király nem volt hajlandó segíteni Eger várának megvédésében.

■ **Cecey Éva (Vicuska):** Éva is fejlődő jellem. Cecey Péter dunántúli nemes úr lánya. Apró gyermekkorától játszótársa volt a két évvel idősebb szegény árva fiúnak, Gergőnek, s később jó ideig együtt is nevelkedtek. Aztán útjaik szétváltak, Gergő Török Bálint apródja lett, Cecey Éva pedig gyönyörű lánnyá felnővén az özvegy Izabella királyné udvarába került. Itt szülei férjhez akarták adni Fürjes Ádám hadnagyhoz. Mivel Vicuska és Gergő még gyermekkorukban hűséget esküdtek egymásnak, a nem kívánt házasság elől megszökött, s Gergővel rövidesen megesküdték. Férfinak öltözve, és nászút gyanánt ötödmagával megjárták Konstantinápolyt, hogy megkíséreljék a rab Török Bálintot kiszabadítani, de sok kaland árán maguk is épp hogy csak épségben jutottak haza.

Miután Jumurdzsák, a gyűrűjét hajszólo török dervis elrabolta Jancsikát, a török ostromtól fenyegetett Egerbe ment, újra férfiruhát öltött, s kalandos földalatti úton bejutott a várba. Az ostrom legnehezebb napjait élte át, maga is harcolt a hős egri asszonyokkal a török elvonulásáig. Végül visszakapta gyermekét, és férjével is boldogan ölelkezhetett össze.

Amilyen eszményi dalia Gergely, éppolyan hibátlanul szép, szerelmes és hősllekű leány, majd asszony Cecey Éva.

■ **Jumurdzsák:** török janicsár aga (később dervis, majd bég). Jellemző alak a török táborból. A maga módján hős, aki eszményeiért harcol, de jellemében sok elítélhető vonást fedezhetünk fel. Célja elérésében nem válogatja az eszközöket. Kegyetlenkedik a magyar foglyokkal, s ha kell, még gyerekeket is rabol. Kétszínű: megalázkodva könyörög az életéért, de amikor szabadon engedik, gyűlölettel, bosszúra éhesen fordul megmentője ellen. A talizmánja bűvös erejében vakon hívó Jumurdzsák igazi megtestesítője a fosztogató, első-sorban anyagi érdekekért harcoló hódítóknak, a Magyarországot leigázni készülő ellenségnek.

Stílusa • Gárdonyi Géza írói nyelve egyszerű és bárki számára érthető. Mondatai nem hosszúak, nem bonyolultak, hanem tömörek, takarékosak. Az események általában nem a leírásokból, hanem a szereplők párbeszédéből derülnek ki.

Az írói stílus a több mint 500 évvel ezelőtti viszonyokat érzékelteti. Csak olyan kifejezéseket használ, amelyeket már az 1500-as évek közepén is használtak. A természeti képek festésével, leírásokkal teszi Gárdonyi hangulatos-sá írását. A tájleírást sokszor a szereplők lelki állapotának megrajzolására is

felhasználja. A népmesék, népdalok egyszerűségét idézi a regény kezdete. Gárdonyi annak is megtalálja a módját, hogy a humor színeit is megvillantssa helyenként. Bölcs közmondásokkal is találkozunk a regényben: *Az okos madarász annak a madárnak sípol legszebben, amelyikre legjobban fáj a foga; Aki bátor, az az erős; Aki erős, könnyen is győz; Ha félsz, nem élsz!; Minden csomónak megvan a maga oldója; Akinek a szekerén ülsz, annak a nótáját fújjad.*

A regény stílusában szerencsésen egyesül a honvédő harc dicsőségét éreztető emelkedettség és az olvasmányos egyszerűség. Az író azt a műfajt választotta, amelyet megfelelőnek vélt, hogy kora társadalmának bemutassa az áldozatos hazafiság példáját, s a dicső régmúltat valóban csillagként, példaképként állítsa saját korának emberei elé.

A mű jelentősége • A regény a XVI. század török elleni honvédő harcok egyik legragyogóbb hőstettét ábrázolja, azt, hogy az egri végvár egyszerű vitézeinek áldozatkészsége, hazaszeretete hogyan vetett véget a török terjeszkedésnek. Nemcsak Eger várát, hanem az egész keresztény Európát védték a töröktől. Mindezt akkor, amikor az országot a végpusztulás fenyegette, az osztrák császár, a nemesi vármegyék és a főnemesség, a püspökök csak szemlélői a magyar nép élethalálharcának.

Az iszlám hódítás veszélye miatt az egri diadalnak óriási fontosságot tulajdonított a korabeli európai közvélemény.

Az *Egri csillagok a honvédelem* és a *hazaszeretet* regénye. Ez az érzellem hatja át a regényt, ez vezérli Eger védőit a küzdelemben. A hazaszeretet főleg a szereplők tetteiben nyilvánul meg. Szavakban Dobó István esküje fogalmazza meg legpontosabban.

1. Melyik történelmi korban játszódik a regény? Mutasd be röviden ezt a kort!
2. Mit jelent a regény címe?
3. Sorold fel a fontosabb fő- és mellékszereplőket!
4. Állítsd össze a regény szerkezeti vázlatát!
5. Mikor, és hol játszódnak a fejezetek cselekményei?
6. Hány napig tartott az ostrom?
7. Sorold fel az ostrom legkiemelkedőbb eseményeit, a csata színhelyeit!
8. Kik voltak a vár belső ellenségei?
9. Kik gátolták, és kik segítették Bornemissza Gergely felfelé ívelő útját?

Jellemezz egy tetszés szerinti szereplőt!

Irodalomelméleti ismeretek

A regény • Rendszerint hosszabb időszakot felölelő, szerteágazó cselekményű, számos szereplőt (fő- és mellékszereplőket) bemutató mű, az epika vezető műfaja. A regény meghatározott térben (regénytér) és időben (regényidő) játszódik. Formája elsősorban próza. Jellemzője a nagy terjedelem. A regény kifejezés a *rege* szóból ered. A szót Szemere Pál alkotta a magyar nyelvújítás idején, és Jósika Miklós terjesztette el. Azt megelőzően a román elnevezést használták.

vezést használták, amely a francia *roman* szó átvétele volt: így nevezték azokat a nem vallásos tárgyú, terjedelmesebb, szórakoztató prózai műveket, amelyek nem latin nyelven íródtak, hanem a nép nyelvén. Témájuk szerint beszélhetünk *történelmi, társadalmi, kaland-* stb. regényről.

A történelmi regény • Több, mint 200 évvel ezelőtt alakult ki Angliában. Regényműfaj – rendszerint prózai, epikai mű –, amely a múlt valamely lényeges eseményét, a történelem egy fordulópontját jeleníti meg, azaz a múltból merít, s a múltat jeleníti meg. Írója forrásokat tanulmányoz és hiteles adatok felhasználásával eleveníti meg a történelmi légkört, amelyben a cselekmény játszódik. *Történelmi hűség és képzelőerő* az a kettős követelmény, mely vezeti az írókat, az író világnézete, történelemszemlélete rányomja bélyegét művére. Megidézi a kor emberének legfőbb dilemmáit, az adott történelmi folyamat lényegét. Hősei a felemelkedni vágyó, történelembe beleszólni akaró emberek izlését, vágyait és öntudatát fejezik ki.

A történelmi regény főhőse rokonszenves hős. Egyéni küzdelme kifejezi egy egész közösség harcát. Kifejezi például a nemzet ellenállását egy idegen hódítóval szemben. Mondanivalója legtöbbször igen időszerű, a kortárs olvasóhoz szól burkolt formában: a történelmi példát az író okulásra használja a jelen társadalmá számára.

A KURUC KOR KÖLTÉSZETE

Nota bene! A vitézi költemények, bujdosó- és szegényleány-énekek összességét nevezzük kuruc költészetnek.

Eredetileg a *kuruc* szó kereszttest jelent. A kereszt jelével harcoló és a török kiűzéséért fegyvert fogó katonákat nevezték így. Később, amikor az osztrákok hadjáratokat indítottak az országban, s a törökök elkergetése helyett a magyar falvakat pusztították és a protestánsokat üldözték, a *kuruc* szó jelentése megváltozott. A földönfutóvá lett végvári katonák, hajdúk, az üldözött protestáns prédikátorok, a földjükről elmenekült parasztok, bujdosó szegényleányok nevezték így magukat.

Az ő ajkukon terjedtek tovább és születtek az újabb kuruc énekek. Mivel az énekek szerzőit nem ismerjük, s a dalok sokáig íratlanul terjedtek szájról szájra, a **kuruc költészetet** a **népköltészet** részének tekintjük.

Korszakai • A kuruc kor a XVII. század hatvanas éveitől a XVIII. század közepéig terjedő időszak. Három nagyobb egységre bontható a történelmi események kronológiája alapján:

1. 1662–1703,
2. 1703–1711, a szabadságharc ideje,
3. 1711-től a század közepéig.

A vitézi költészet Zrínyi fellépésével egy időben új virágzásnak indult, s a törökellenes gyűlölet mellett később egyre inkább hangot ka-

pott benne a Habsburg-terjeszkedés elleni tiltakozás is. A **XVII. század 70-es éveitől a XVIII. század közepéig** tartó korszak történelmi-társadalmi eseményeit végigkísérte egy meglehetősen bő áradású, főként névtelen szerzőktől származó, kéziratos énekeskönyvekben terjedő és fennmaradó, rendkívül változatos műfajokat létrehozó költészet.

A kuruc kor a Bocskai felkeléssel kezdődik (a kuruc költészetnek ekkor még kevés nyomát találjuk), Thököly Imre szabadságharcával lobban fel újra, majd a XVIII. század elején II. Rákóczi Ferenc szabadságharcával bontakozik ki, és a bujdosók történetével, Törökországban ér végét 1758-ban, amikor Mikes Kelemen az utolsó levelét megírja.

Mivel a Habsburgok kíméletlenül üldözték a protestánsokat, a kuruc mozgalomnak és költészetnek kezdetben protestáns felekezeti jellege volt. A versek jelentékeny részét protestáns papok írták, de ezekben a vallásos színezetű alkotásokban is kifejeződött a Bécs elleni harcos állásfoglalás.

A török kiűzéséig (**1699-ig**) állandóan születtek újabb törökellenes vitézi énekek, később azonban ezek összeolvadtak a kuruc költészettel, mint ahogy a volt végvári katonák is többnyire kurucokká lettek. A kuruc vitézi költészet a Rákóczi-szabadságharc éveiben bontakozott ki a leggazdagabban. Két ága van e kor költői termésének: az egyikben a *győzelem* és *reménység* hangja zeng, a másikban a *vereség* és a *kiábrándulás fájdalom* szólal meg.

Mindezeket összegezve négy fő egységre osztjuk a kuruc kor irodalmát:

1. **Szegénylegény-énekek** – a XVII. század közepén és végén – a Thököly-felkelés előtt, alatt és után.

2. **Kuruc költészet** – a Rákóczi-szabadságharc alatt.

3. **Bujdosóénekek** – a szabadságharc bukása után.

4. A száműzött **kuruc írástudók irodalmi működése.**

Műfajok • A korszak költészete változatos műfajú. Nemcsak a kuruc költészetre, az egész korszakra általában jellemzőek az alábbi műfajok:

- szerelmes dalok,
- toborzók, tánc-, katonadalok,
- alkalmi dicsőítő, búcsúztató, sirató énekek (latinul is),
- csúfolódó énekek (pl.: asszonycsúfolók),
- tréfás-moralizáló énekek, illetve feddőénekek (pl.: a részegesekről, fukarokról),
- buzdító énekek, politikai versek (törökök, németek ellen),
- gyászénekek (az országot, egy-egy települést sirató énekek),
- bujdosó, búcsúzó énekek.

Kéziratos daloskönyvek • A művek egy részét kéziratos daloskönyvek őrizték meg (*Thoroczkai Zsigmond énekeskönyve*, 1695 után,

Szentesi-daloskönyv, 1704 körül, *Furuglyás-énekeskönyv*, 1764 körül). Kéziratban terjesztették őket, és legtöbbjük teljes mértékben folklorizálódott, a népköltészet részévé lett.

A kurucság, „kurucosság” a társadalom különböző szintjein összefonódott az ellenállás, a függetlenség, a szabadság és nem utolsósorban a magyarság, a hazafiság fogalmaival. Némi vallásos színezetet is kapott (kuruc-labanc, protestáns-katolikus), mely természetesen nem minden esetben valós szembeállítás.

A kuruc költészet folklorizálódása, stilisztikai és formai sajátosságai és meghatározó, a szövegek tartalmában megnyilvánuló értékrendje, eszmeisége okán már a XIX. században irodalomtörténeti jelentőségűvé vált. A reformkor romantikus költői e kor költészetében vélték felfedezni a magyarság valódi, ősi költészetét. A versek, dalok tartalmából következettek többek között a *magyar karakter* alapvonásaira. Bizonyos értelemben a kuruc költészet egyfajta misztifikációját hajtották végre, melyre a két korszak párhuzamai is okot szolgáltattak. A korszak „mitologizálódása”, heroizálódása már a Rákóczi-szabadságharc bukása után megkezdődött.

Hatása • A nem tudatos misztifikáció mellett voltak kísérletek a *tudatos hamisításra* is. A legismertebb „késő kuruc” költő, a történetíró és politikus **Thaly Kálmán** (1839–1909), aki az általa gyűjtött kuruc kori versek mellett közölte saját műveit. Ekkor az aktív Habsburggyűlölet újra felszínre hozta a kuruc költészetet. Ő volt a Rákóczi-kor történetének legnagyobb kutatója. A balladák és dalok, amelyeket ő a „nép ajkáról” jegyzett le, búsongó zenéjükkel csakhamar oly népszerűek lettek, mint Petőfin kívül semmi más költői alkotás, iskolát alapítottak, többen utánozták hangjukat. Thaly halála után kiderült, hogy a legszebb, a legnépszerűbb kuruc költemények nem a XVIII. századból valók, hanem maga Thaly Kálmán költötte őket. De az utókor semmilyen tekintetben sem ítélné el őt ezért. Thalynak semmi egyéni előnye nem származott abból, hogy verseit nem saját neve alatt adta ki, ellenkezőleg: van valami mélyen alázatos, középkorias vonás abban, hogy a személyes dicsőségről lemond, hogy génusza legjava alkotásaival is imádott történelmi ideáljának, Rákóczinak a dicsőségét szolgálja. *„Verseinek olyan történelmi igazságuk van, mint a jó történelmi regénynek, amely sokkal több, egészebb, megközelíthetőbb történelmi igazságot mond el a korról, mint az adathalmazó tudományos munkák tömege...*

Pankotai Sándor: Kuruc vitéz, 2011

Pataky László: Kútnál (Kurucok),
1884

sál voltak Ady Endrére, tömör, expresszív stílusával újított. Ady szívesen verselgetett kurucos, tehát thalys modorban.

CSÍNOM PALKÓ

(részlet)

Csínom Palkó, Csínom Jankó,
Csontos kalabérom,
Szép selymes lódingom,
Dali pár pisztolyom.

Nosza rajta, jó katonák,
Igyunk egészséggel!
Menjen táncba ki-ki köztünk
Az ő jegyesével!

Ne bánkódjék senki köztünk,
Menjünk az Alföldre,
Megrontatik kezük által
Az labonc ereje!

Szabad nekünk, jó katonák,
Tisza-Duna közi,
Laboncságnak mert nincs sohult
Ottan semmi közi.

Darulábú, szarkaorrú
Nyomorult némentség
Fut előttünk, retteg tőlünk,
Nyomorult nemzetség!

Görbe hátú, mert lenyomta
Füstös moskotéra,

Ha Thaly versei nem is igazi kuruc kori költemények, Thaly megírta azokat a verseket, amelyeket egy egykorú költőnek kellett volna megírnia, ha akadt volna abban az időben egy Thalyhoz hasonló arányú tehetség.” (Szerb Antal) A későbbi korok magyar irodalmában leginkább Kölcsey Ferenc, Arany János lírájára hatott a kuruc költészet. Thaly versei nagy hatás-

Elfárasztott, elbágyasztott
Dióverő pózna.
(...)

Toldott-foldott, tetves-reves
Minden portékája,
Kalapjának nedvessége,
Lefügg kalimája.
(...)

De gyűlölöm, mert nyomorú
Mégis kevélységre,
Ládd, majd feldől, mégis indul
Magyarok vesztére.

Kicsírázott eb-agyara
Az magyar cipóra,
De megváslik foga bele,
Lészen még oly óra!
(...)

Rajta, Miska, rajta
Az tüzes labancon!
Mienk leszen az nyereség
Mind, az derék harcon.

Pankotai Sándor: Ütközet, 2011

De mindezek fegyverekkel
Nem érnek egy pénzt is,
Hadd el, vedd el az szablyáját,
Üsd le az fejét is!
(...)

Az vitéz kurucnak
Van szabott dolmánya,
Sarkantyús csizmája,
Futó paripája.

Az gyalog kurucnak
Van frissen járása,
Mint Pelagus lónak,
Van sebes futása.

Vitéz karja; lábaiban
Karmazsin csizmája,
Gyönggyel fűzött az bocskora,
Ezüstös kapcája.

Hátán cifra farkasbőre,
Kurta kis dolmánya,
Nyakában függ gyönggyel fűzött
Csontos kalabéra.

Fényességgel mind berakva
Aranyas szablyája
Nyusztal bélétt az süvege,
Csillagos forgója...

Patyolat az kuruc,
Gyöngy az felesége,
Hetes vászon az laboncság,
Köd az felesége.
(...)

Az laboncság takarodjék
Nemes országunkból,
Hogy végtire szalagszíjat
Ne fogjunk hátakból!

kalabér – karabély (rövid csövű puska); **lódíng** – puskaporos tarsoly; **labonc** – labanc, Habsburg-zsoldban szolgáló német katona; **moskotér** – muskéta (hosszú csövű puská); **kicsirázott eb-agyara** – ahogy a növény csírája, úgy nőtt ki az agyara; **dolmány**

– testhez álló, csipőig érő, zsinóros kabát; **Pelagus** – Pegazus, a költészet szent lova; **karmazsin** – sötétpiros; **kapca** – a bocskor betétje; **hetes vászon** – csak hetenként váltott, tehát szennyes vászon

Amit a mőről tudnod kell!

A kezdeti kuruc lelkesedés teremtette meg a vitézek táncdalait. Ilyen a *Csinom Palkó*, mely a kuruc katonaelet képeinek laza sorozata. Ebből az énekből a vidám bizakodás, a győzelmi reménykedés s az ellenséget megvető helyke fölény árad.

Szerkezete • A dal 39 strófájában tulajdonképpen egyetlen ellentét bontakozik ki. Négy részre tagolható:

I. bevezető szakasz: 1–4. vsz.: Az első négy versszak a kurucok szépségét, vitézségét dicséri, a táncba szólítás után az indulóban levő vitézeket serkenti;

II. labancsúfoló rész: 5–14. vsz.: majd tíz strófán keresztül a *darulábú, szarkaorrú nyomorult németséget* csúfolja;

III. a kurucok vitézsége: 15–25. vsz.: a kurucok harci dicsőségének emléke szólal meg, később egy kuruc lovasroham képei elevenednek meg. A 26. strófától a 34. versszakig a lovas és gyalogos vitézek dicséretéről szól az ének, most már a horvát katonákkal is szembeállítva a kurucokat. Az utolsó szakaszok a labancokhoz húzó parasztok ellen izgatják a katonákat;

IV. a kurucélet nehézségei: 35–38. vsz.: a vers egy kívánsággal, egyben fenyegetéssel zárul.

A szöveg nyolc- és hat szótagú sorokból felépülő négysoros szakaszainak ritmikai tagolását a dallam határozza meg. A szövegre az ellentétek, párhuzamok mellett a humor, a gúny a jellemző.

A költői szemléltetés szép példáit találhatjuk ebben a versben. Egyik ilyen eszköze a **metafora** (összevont hasonlat: a mondatból eltűnik a *mint* kötőszó, s az egymáshoz hasonlított dolgok azonosak lesznek: *darulábú, szarkaorrú németség*).

1. Mit nevezünk kuruc költészetnek? Mit jelent a *kuruc* szó?
2. Milyen egységekre bontható a kuruc kor költészete?
3. A kuruc költészetnek milyen műfajait ismered?
4. Magyarázd meg, miért része a népköltészetnek a kuruc költészet!
5. A *Csinom Palkó* c. vers (illetve táncdal) ismeretlen szerzője szembeállítja egymással a kuruc vitézeket és a labancokat. Melyik rész mutatja be a kurucokat, s melyik a labancokat?
6. Milyen eszközökkel szépíti meg a vers a kurucokat, s milyen szavakkal csúfolja a labancokat?
7. Hány szótagú sorok vannak egy-egy versszakban?

Fejtsd meg a következő metafora jelentését: *Kicsírázott eb-agyara / Az magyar cipóra!*

RÁKÓCZI-NÓTA

Jaj, régi szép magyar nép!
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!
Mire jutott állapotod,
Romlandó cserép.
Mint egy kedves eleven kép,
Voltál olyan szép,
Magyar nép!
De a Sasnak körme között
Fonnyadsz mint a lép.
Szegény magyar nép,
Mikor lész már ép?
Megromlottál, mint cserép.
Jaj, hát szegény magyar nemzet
Jóra mikor lép?

Jaj, Rákóczi, Bercsényi
Magyarok híres vezéri,
Bezerédi!
Hová lettek magyar népnek
Vitéz vezéri,
Nemzetünknek hírszerzői,
Fényes csillagi,
Ocskai?
Az ellenség mindenfelől
Őket emíszti,
Úzi, kergeti,
Búval epeszti.
Közinkbe sem ereszti.
Jaj, hát szegény nemzetünket
Miképp mellyeszti!

Jaj, országunk, jószágunk,
De főképpen mi magunk
Mint nyavalygunk;
Az idegen nemzetségnek
Rabjai vagyunk.
Jaj, naponként mind elfogyunk,
Jót ne is várjunk,
Kívánjunk,
Mert hatalmas, diadalmas
Nemzet van rajtunk.

Jaj, meg kell halnunk,
Meg nem maradunk,
Nagy ellenség közt vagyunk,
Bizony méltán ezek miatt
Kesergünk, sírunk.

Országunknak, magunknak,
Jaj minden maradékinknak!
Mindazoknak,
Kik e földön nagy ínsigben
Így nyomorkodnak!
Özvegyek panaszolkoznak,
Árvák zokognak;
Magoknak
Siralommal ártatlanok
Halált okoznak,
Úgy siránkoznak
És fohászkoznak.
(...)

Nézz reánk, Úr, a mennyből!
Ments meg, kérünk, minket ily
csúf

Ellenségtül,
Ki a híres magyaroknak
Véréből épül.

Greguss Imre: Rákóczi lovon, 1900

Ne hagyj ily dühös ínségtül
Rút ellenségtül,
Némettül
Gyaláztatni, mocskoltatni
Az írigyektül.

Ily dölyfös néptül,
Kínzó eszköztül,
Megfosztatni nevétül,
Mindenkoron győzedelmes
Dicsőségétül!

sas – itt: a császári címer kétfejű madara; **mellyeszi** – kopasztja, tépi

Amit a mőről tudnod kell!

A kuruc kor költészetének legértékesebb, legszebb darabjai a bujdosó-énekek. A Rákóczi-szabadságharc után keletkezett énekek több típusba sorolhatók. Egy részük emléket állít a kornak, a fejedelemnek, a név szerint ismert és névtelen hősöknek: *Rákóczi kesergője*, *Rákóczi-nóta*. Egy másik részük a bujdosás gyötrelmeit, a hazátlanságot, az üldöztetést, fenyegetettség érzését, állapotát megéneklő személyes hangú, lírai vallomások, panaszok: *szegénylegény-énekek*, *bujdosóénekek*.

Régi históriás énekeink hangját folytatják ezek a kuruc énekek. Őrzik Balassi honvédő költészetének sajátosságait. A protestáns prédikátorköltők bujtogató, vádoló és ostorozó hangvételét is átvették.

A *Rákóczi-nóta* valószínűleg a XVIII. század 30-as éveiben keletkezhetett, amikor a szabadságharc már múlttá vált. Erre utal a hangsúlyos múltidejűség: „*Jaj, régi szép magyar nép!*”, „*Hová lettek...*”, a „*Közinkbe sem ereszti*” sor pedig a bujdosóvá lett száműzöttekre vonatkozik. Szintén a későbbi keletkezést bizonyítja az árulóvá lett Ocskay a *magyarok híres vezéri* közt említése is, akit pedig annak idején éppen árulásáért végeztek ki, emlékét azonban már megtisztította az eltelt két-három évtized. Az ismeretlen szerző a német katonai megszállás alatt sínylődő magyar nép panaszát jajgatja el. A nemzet kifosztottságát, pusztulását mutatja be ritka költői erővel, a szenvedéseket sorolja fel, és a reménytelen jelennel szemben a szabadságharc dicsőséges emlékét idézi. Az utolsó szakaszban imádság formájában kér segítséget a mennybéli Úrtól, hogy mentse meg a magyarságot a csúf, rút ellenségtől.

A versszöveg egyes motívumai, utalásai az egész magyar társadalomra vonatkoznak, de egészében inkább azt a nemesi szemléletet tükrözik, mely alapja volt a XVIII–XIX. század nemesi–nemzeti ellenállásának.

A vers szövege és dallama a XVIII. század közepétől terjedt el, és szinte himnuszként élt. A szabadságharc betiltott hangszerével, táróगतó kísérettel játszották. Szövege és dallama évtizedekig nem jelenhetett meg nyomtatásban. Első nyomtatott közlésére **Erdélyi János** (1814–1868) költő, filozófus vállalkozott az 1848-as szabadságharc idején. A vers ihlette Liszt Ferenc *Rákóczi-indulóját*.

1. A kuruc költészet hazafiasságára jellemző, hogy a szabadságharc után született *Rákóczi-nóta* szinte első nemzeti himnuszunk módján terjedt a nép körében. Milyen képek érzékeltetik a vers elején az ország romlását?

2. Kit jelképez a sas? Mire utal a „...Sasnak körme között / Fonnyadsz mint a lép?”
3. Kiket sorol fel a *Rákóczi-nóta* a magyarok vezérei közül? Mit tudsz róluk?
4. Kiknek a sérelmeit sorolja fel a szöveg? Melyek azok a sorok, amelyekben a legtöbb panasz hangzik el? Mivel fejezi ki a nóta a legmélyebb siralmat, bánatot?

Tanulj meg a *Rákóczi-nótából* egy részletét!

Háttér-információ

Béri Balogh Ádám (1665–1711) kuruc brigadéros, főszolgabíró, II. Rákóczi Ferenc hadvezére, rettenthetetlen bátorságáról nevezetes kitűnő portyázó. Csobánc várában szolgált, a gyalogság vajdájaként részt vett a törököt kiűző háborúban. 1695-ben Sopron vármegye rábaközi járásának főszolgabírója.

1704-ben csatlakozott Rákóczi Ferenchez, aki kapitánnyá nevezte ki, 1709-ben már brigadéros. Mindvégig a Dunántúlon harcolt. Meghódította Kőszeget, portyázott Bécs alatt. Miután az első dunántúli hadjárat összeomlott, hűséget esküdött a császárnak, de hamarosan visszapártolt a kurucokhoz. 1706-ban részt vett a győrvári (ahol megsebesült) és a kölesdi győztes csatákban. Balatonkenese községnél 1707. február 10-én győzelmet aratott a császári csapatok felett.

1708. szeptember 2-án a kölesdi Harc-hegyen vívta meg Béri Balogh Ádám a Rákóczi-szabadságharc utolsó győztes csatáját, ahol megsemmisítő csapást mért a főleg rácokból álló labanc seregre. Az elszendvedett kuruc vereségek miatt, Rákóczi fejedelem minden külföldi követének megírta a kölesdi győzelem hírért. A kölesdi Orvos-kút története pedig a mai napig őrzi a sebesültek gyógyításában használt gyógyító víz erejét.

A romhányi csatavesztés után legtovább tartotta magát, jó ideig pusztítva seregével a dunántúli vidékeket. Pálffy János császári tábornok 1710. október 28-án Szekszárd határában elfogatta.

Halálra ítélték és Pesten, a belvárosi templom előtti téren, 1711. február 6-án lefejezték.

Emlékét sokáig őrizte a *Balog Ádám nótaja*, mely „Vörös bársony süvegem...” kezdettel máig is ismeretes.

BALOGH ÁDÁM NÓTÁJA

Török bársony süvegem,
Most élem gyöngy életem.
Balogh Ádám a nevem,
Ha vitéz vagy, jer velem.

Zsindeles hí, eszterhás,
Ég a kunyhó, ég a ház,
Nem is egy ház, háromszáz,
Mert a kuruc ott tanyáz.

Fakó lovam a Murza,
Lajta vizét átússza,
Bécs alját ha nyargalja,
Császár azt megsiratja.

Sándor Ferkó sógorom,
Addsz ide a jó borom!
Harc után ha szomjazom,
Az áldomást megiszom.

1. Milyen változásokat hozott a kuruc énekek hangulatába a Rákóczi-szabadságharc kitörése, majd elbukása?
2. Milyen hagyományok folytatódtak a kuruc költészetben?
3. Melyek a kuruc kor legszebb, legértékesebb darabjai?
4. A versek alapján összegezd, hogy melyek a kuruc életforma fő sajátosságai, s mik a legfőbb értékek a kurucság számára?
5. Milyen poétikai eszközök jellemzik a kuruc költészetet? Vannak-e a versekben olyan motívumok, szóképek, nyelvi alakzatok, amelyek a korábbi korok költészetére is jellemzők voltak? Az azonosságokból, eltérésekből mire lehet következtetni?

Olvasd el Ady Endre *Két kuruc beszélget* című költeményét! Mit őriz meg a XX. századi költő a kuruc kor hagyományából, mit elevenít fel a kuruc költészetből?

Mikes Kelemen

(1690–1761)

Ismeretlen XVIII. századi mester műve Mikes Kelemenről

A kuruc kor irodalmában nem csupán ismeretlen szerzőktől származó énekek tartoznak. A szabadságharc bukása után, a száműzetésben maga a fejedelem, II. Rákóczi Ferenc is megírta latin nyelven az emlékiratait. Apródja, Mikes Kelemen, aki mindenhozá vele tartott, levelek formájában örökítette meg a száműzöttek életét.

Életútja • Az erdélyi Zágonyban, Háromszék megyében született 1690 augusztusában református székely köznemesi családban. Édesapja, Mikes Pál Thököly Imre híve volt, 1691-ben a császáriak elfogták és Fogaras várában halálra kínozták.

Özvegyen maradt édesanyja 1695-ben újra férjhez ment a katolikus vallású Boér Ferenchez, és fiával együtt katolikus hitre tért. 1700-tól a kolozsvári jezsuita kollégiumban tanult. 1707-ben apai

nagybátyja – az anya akarata ellenére – Rákóczi udvarába helyezte el az ifjút. Tizenhét éves korától kezdve mint belső inas, majd mint kamarás önzetlen hűséggel szolgált II. Rákóczi Ferenc fejedelmet.

1707 nyaratól a fejedelem és kísérete többnyire a munkácsi várban tartózkodott. Gyakran látogattak át Ungvárra Bercsényi Miklóshoz, ami felesége, Drugeth Krisztina révén akkor az ő birtoka volt. Az ungvári uradalmat még Károly Róbert király adományozta a XIV. században az olasz származású Drugetheknek, Krisztina volt a család utolsó sarja. Halála után Bercsényi újra nősült, Csáky Krisztinával kötött

házasságot, akinek udvarhölgyébe, Zsuzsikába szeretett bele Mikes Kelemen.

A Rákóczi-szabadságharc bukása után Mikes követte urát Lengyelországba, ahol másfél évig tartózkodtak, majd 1712-től Franciaországban XIV. Lajos udvarában éltek. Mikes itt ismerkedett meg a könnyed, csevegő levél műfajával. 1717 őszén követte urát a törökországi Gallipoliba, majd Jenikőbe és 1720-tól a török porta Rodostóba telepítette a bujdosókat. Amíg a fejedelem élt, nem kért kegyelmet, nem akarta elhagyni urát. 1741-ben fogalmazott meg először kegyelmi kérvényt, amit Mária Terézia elutasított. „*Törökországból nincs hazatérés*” – írta ekkor egyik levelében. A fejedelem halála után ő lett a magyar menekültek elöljárója. 1758-ban már csak ő élt a száműzöttek közül.

Távollétében a labancok halálra és teljes vagyonek Kobzásra ítélték. Soha nem térhetett vissza hazájába. Elmagányosodottan halt meg 1761. október 2-án pestisben.

Munkássága • Mikes látóköre, ízlése sokat fejlődött még a versailles-i udvarban. Törökországban is kereste a francia diplomaták, követek társaságát. A törökországi tartózkodás hosszú évtizedei alatt szabad idejét az irodalomnak szentelte. Műfordítással is foglalkozott, többkötetnyi könyvet fordított franciából magyarra.

1717-ben, Törökországba érkezésük után kezdte el a P. E. grófnőnek címzett **fiktív levelek** sorozatát. Eredeti címe: *Constantinapolyban Groff P. E. írott levelei M. K.* Nyomtatásban először 1794-ben Szombathelyen jelent meg. Kiadója, Kultsár István író, lapszerkesztő volt, ő adta a műnek a *Törökországi levelek* címet.

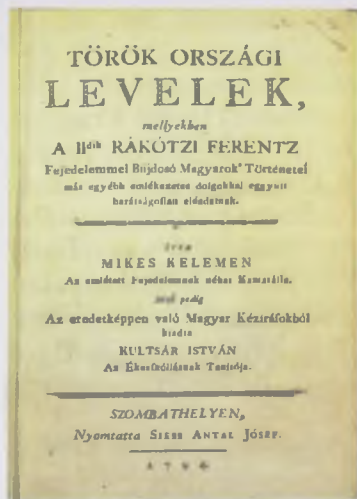
Mikes Kelemen leveleiből kiviláglík, hogy a művelt és erkölcsös ifjúságban látta a nemzet letéteményesét, az ország jövőjének zálogát. Hazafiság, műveltség, morál – elválaszthatatlanul összetartoznak. A tanulás, a munka erkölcsi és társadalmi kötelesség.

TÖRÖKORSZÁGI LEVELEK

77. levél (LXXVII)

Rodostó, 4-dik decembris 1726.

Pola téti! Nénékám, két esztendő múlva, mert már két holnapja, hogy innét eltűntem volt. Nem lehet örökké csak egy helyben ülni, az egészségnek használ a járás, és a restség mellől el kell némelykor szökni. Meg is csalod magadot, ha azt gondolod, hogy nagy mulatságom volt a faluban, ahol voltam szüreten. Legnagyobb gyönyörűségem a' volt, hogy itt addig nem voltam, és ott baj nélkül töltöttem két holnapot. Egy holnapig néztem mint szürnek, egy holnapig pedig eleget jártam, mert itt az ősz legszebb része az esztendőnek, a szüret pedig legszomorúabb

A Törökországi levelek első kiadásának címlapja, 1794

része itt a mulatságnak. Nem úgy, mint nálunk, hogy a sok szedőt, szedőnét látja az ember. Az úri asszonyok, leányok oda kimennek, ebédelnek, és mulatják magukat. A bort édesebbé teszik jelen való létekkal és szedésekkel. Itt pediglen a szőlős gazda megfogad két vagy három embert, azok szedik, és puttonokban a szőlőt hazahordják, és ki-ki a maga házánál szűr, igen nagy csendességgel.

Minthogy a szőlőről nagyon a szó, Constancinápoly körül láthatott két olyan vastag szőlőfát, mint egy szilvafa, a szőlőszemek is rajta vannak olyan nagyok, mint egy szilvaszem. De a nagyságát nem csudáltam úgy, mint azt, hogy némely ágain érett szőlő nagyon, némelyeken a szőlőszem még nem nagyobb az egresnél,

más ágakon akkor kezd virágozni. E' szép dolog, hogy egy szőlőfán ilyen háromféle jövést láthatni, és ez mind így nagyon tavasztól fogva végéig. Erről talám már írtam volt kednek, de nem jut eszemben.

De arról nem írtam, hogy egy görög püspök házában láttam olyan nagy rosmarintfát, mint egy közönséges fűzfa. Mindezek fel nem találhatnának Zágónban, de el lehetünk nálok nélkül. Itt sincsen szilvafa, se fenyőfa. Egynehány rendbéli leveleidet találtam itt, édes néném, amelyekben egy kis kegyetlen bosszontások vannak, de könnyű annak tréfálódni, akinek szíve helyén nagyon.

Nincsen kegyetlenebb dolog megválásnál,
titkos barátjától való távozásnál,
de csak az időhöz kell magunkot szabni,
és suhajtásunkot a szívünkben zárni.

Azt szokták mondani, hogy a megorvosolhatatlan dolognak nincsen jobb orvossága az elfelejtésnél. Nehéz, de az idő ad arra valami kis segítséget, azután az okosság is ad erőt a tűrésre. Nem próbáltam, de hiszi-é két azt, hogy a szeretet is megavasodik, valamint a szalonna. A távul való léte avassá teszi. Mindazonáltal nincsen szebb dolog az állhatatos barátságban.

Franciaországban egy úri ifjú jegyben lévén egy kisasszonnyal, nem tudom hogy, az ifiat a tengeri tolvajok elfogják, és Afrikában eladják. És egynehány esztendőig semmit nem hallhattak felőle. Addig a leányt sokan kérték, de a mátkáját szeretvén, hűségig meg akarta hozzá tartani. Sok idő múlva valamely rabok arról a földről megszabadul-

ván, hírét vitték a legénynek, hogy ilyen helyen, ilyen nevű török úrnak a rabja. A leány azt megtudván, egy leánybarátjával esszebeszél, férfiú köntösben öltöznek, és a leány annyi pénzt viszen el a háztól, amennyivel gondolja, hogy kiválthatja. Tengerre ülvén, Afrikában érkezik, felkeresi a mátkáját, aki is csak elcsudálkozik a dolgon. Azután a törökkel beszélnek a váltság felől, de a pénz nem volt elég, amelyet a leány vitt volt, tanácsot tartanak hárman, hogy mit csináljanak: vagy a leánynak, vagy a férfiúnak vissza kellett menni több pénzért. A férfiú azt tanácsolta, hogy nincs más mód benne, hanem hogy a leány menjen vissza a pénzzel, és talám valamely atyafiak kiszabadítják. A leány arra reá nem állott, mondván: ha én visszamegyek, soha semmit nem cselekedhetem éretted, és a szülőim úgy fognak reám vigyázni, hogy soha többé vissza nem jöhetek; hanem mi a társammal itt maradunk rabságban helyetted, és te menj el, szerezz annyi pénzt, amennyi kívántatik a többihez. A férfiú erre teljességgel nem akart reá állani, mondván, hogy azt nem cselekedheti, hogy rabságban hagyja. A legnagyobb oka a', hogy ha a török meg találja sejdíteni, hogy nem férfiak, hát annyi pénzen sem fogja kiadni, és rabságban marad. A leány erre felelé: csak eredj, cselekedjél úgy, amint elvégeztük, mert ha szinte úgy lenne is, amint mondod, hogy a gazdád reánk üsmérne, az apámnak vagyon annyi, hogy kiválthat. Az ifiú a végezés szerént a gazdájának mindeneket megmonda, és a két leányt helyében hagyá. Franciaországban érkezvén, ott csakhamar megszerzé a pénzt, és a gazdájához visszatére, aki is amég ő odajárt, megtudta, hogy nem férfiú-, hanem leányrabokot hagyott helyében, mert a leány nem tehetvén másként, mindeneket megvallott volt a töröknek. Aki is szépnek találván mátkájához való hűségít, elbocsáttá őket, és mind a hárman szerencsésen visszaérkezének hazájokban és házokhoz, és a lakadalom csakhamar meglett azután. Talám, édes néném, a föld alatt lakó emberek is lakadalmaztak és táncoltak, mert tegnapelőtt nagy földmozgást érzettünk alattunk, azt gondoltuk, hogy valamely szekerre tették az egész várost, és úgy visznek valahová. Mind ennyi földindulások között is kéd szolgálja, édes néném.

88. levél (LXXXVIII)

Rodostó, 24. martti 1728.

Kedves néném, tegnap egy kevés sírás, könyveknek forrási voltak itt nálunk. A' pedig azért volt, hogy György herceg tegnap elmene innét egy francia hajón Franciaország felé. Legnagyobb fogyatkozást azt találom benne, hogy magyarul nem tud. De a' nem az ő vétke, németek nevelték, akik csak a miatyánkot sem engedték volna, hogy magyarul megtanulja. Vagyon ugyan egy kis anyai természet benne, de idővel talám elhagyja. De másként jószívű, és ahová megyen, az az or-

szág még nagy hasznára lehet, mert jó iskola. A szegény urunk, aki is igen szereti a gyermekeit, nehezen válék meg tőlle, de ebben az országban mit lehet tanulni, azt tudjuk. Sohult pedig úgy el nem unja az ember magát, mint itt, mert semmi üsmeretséget nem vehet, senkihez nem mehet, és hacsak valamiben nem szereti magát foglalni, mindenkor a nagy unadalomban forog. Hogy pediglen minden úgy töltse az időt, mint a mi urunk, arra az Isten ajándéka kívántatik. Mert ebédig az olvasásban és az írásban tölté az időt, ebéd után pedig, aki látná, azt mondhatná, hogy valamely mesterember, vagy fúr, vagy farag, vagy az esztergában dolgozik, és az ő gyönyörű szakálla sokszor tele forgáccsal, hogy maga is neveti magát, és úgy izzad, mintha munkája után kellene enni kenyerét. Őtet minden csudálja, ő pedig neveti az olyat, aki azon panaszkodik, hogy elunja magát. Ritka, édes néném, aki így tudja az az időhöz alkalmaztatni magát, mind pedig, hogy úgy mondjam, az időt magához alkalmaztatni. A fia azt úgy végben nem vihethén, jól tette, hogy elment. Kívánjunk neki szerencsés utat, és hogy hazáját még láthassa meg. Hát mi? Mi is. Azért éljünk egészségben, még Istennek tetszik.

207. levél (CCVII)

Rodostó, 20. decembris 1758.

Kedves néném, nemcsak mi, hanem az egész emberi nemzet olyan, mint a halálra ítéltetett rabok, akik nem tudják, mikor viszik ki a halálra. A mi sorsunk éppen olyan. Mennyi urakot, nemesembereket tettünk már el, kit egy, kit más esztendőben, úgyannyira, hogy már csak ketten maradtunk volt Zay úrral. Az Isten azt is kivevé a bujdosásból 22 octobris. Már most egyedül maradtam a bujdosók közül, és nem mondhatom, mint eddig, hogy hadd vigyék ki ezt vagy amazt előre, mert egyedül maradván, nekem kell kimennem az áldozatra. A Csáki úr halála után Zay urat tette volt a porta a magyarok fejévé, akik ebben az országban vannak a császár protectiója alatt. Halála után a portára kellett mennem, hogy hírré adjam halálát. A szokás szerént engemet tettek básbuggá, mert azt jó megtudni, hogy akik ebben az országba az öreg Rákóczival jöttünk, azok közül csak én maradtam, hanem akik most velem vannak, azok újak. Micsodás a világ! Mennyi változáson mentem már által, de az Istennek gondviselése mindenkor velem volt és vagyon mindnyájunkkal. Egész predikációt csinálhatnék a siralomnak völgyében lévő változó életünkről, amely változást mindaddig próbáljuk, valamég az örömek hegyére nem megyünk. Vagyon immár egynehány napja, hogy ide visszáérkeztem. Mit rendel az Úr ezután felőlem, az ő kezében vagyok, hanem azt tudom, hogy a pornak porrá kell lenni, és boldog az, aki nem az Úrnak, hanem

az Úrba hal meg. Annyi hosszas bujdosásom után kell-é mást kívánom annál a boldogságnál.

Az első leveletem, amidőn a nénémnek írtam, huszonhét esztendő voltam, eztet pedig hatvankilencedikbe írom; ebből kiveszek 17 esztendőt, a többit haszontalan bujdosásba töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom, mert az Isten rendelésiben nincsen haszontalanság, mert ő mindent a maga dicsőségire rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk, és úgy minden irántunk való rendelése üdvességünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet az Isten akarátjánál. Kérjük az üdvességes életet, a jó halált és az üdvességet, és azután megszűnünk a kéréstől, mind a bűntől, mind a bujdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Amen.

kéd – kend, népies megszólítás; **rosmarint** – rozmaring, kék virágú, illatos, örökzöld cserje; **reánk üsmerné** – ránk ismerne; **György herceg** – II. Rákóczi Ferenc második fia; **sohult** – sehol; **esztergában** – esztergályos műhelyben; **unadalomban forog** – unatkozik; **básbug** (basbog) – előljáró (török hivatali rang), a bujdosók feje

Amit a műről tudnod kell!

Az első időkben évente tíz levelet is írt a kitalált levelezőtársnak, a Konstantinápolyban élő erdélyi hölgynek, akit „édes néném”-nek szólít, szinte naplószerűen rögzítve élményeit, benyomásait, meglátásait a számára új, idegen környezet jelenségeiről, szokásairól, szereplőiről (pl.: 3., 4., 13., 37. levél). Korabeli francia irodalmi példák (pl.: *Mme de Sévigné lányának szóló levelei*) alapján döntött úgy, hogy napló helyett a társalgó hangnemben fogalmazott, könnyed, novellisztikus, elmélkedő, az érzelmi-lelki rezdülések kifejezésére alkalmas levélformában ír. A forma arra is lehetőséget adott az évek során egyre növekvő honvággyal küzdő Mikes számára, hogy fenntartsa a hazájával, szűkebb szülőföldjével való kapcsolat látszatát az erdélyi nénjével folytatott „levelezés” által. (Valójában csak 1758-ban kapott engedélyt arra az osztrák udvartól, hogy háromszéki rokonainak levelet írjon – ekkor abba is hagyta fiktív leveleinek írását.)

Az 1720-as évek közepétől már csak két-három levelet írt évente, aztán újra nekilendült. A fejedelem halála (1735) teljesen összetörte, elkeserítette. Elkomorodott leveleinek hangvétele is (112., 113. levél). A kezdeti újszerű élmények megritkultak, ezért olvasmányélményeket, anekdotákat, novellisztikus elemeket épített be későbbi leveleibe, de könnyed előadásmódja, választékos, természetes nyelve mindvégig megmaradt.

Összesen 207 fiktív levelet írt a 41 év alatt, 1717 októberétől 1758 decemberéig. Ezekben Mikes a **legváltozatosabb témákat** tárgyalja: a bujdosók mindennapjait (37. levél) és a velük megtörtént különös eseteket; a fejedelem portréját, szokásait, foglalatosságait, lelkivilágát; a megismert népek szokásait, hagyományait (83., 181., 187., 188. levél); aktuális eseményeket és ezekből kiinduló elmélkedéseket (67., 82. levél). Örökké visszatérő témája a szülőföldje iránti vágyódása („A való, nehéz Zágon nélkül elleni...” , 13., 37. levél).

Leveleinek alaphangját mindvégig meghatározza az általa megteremtett **beszédhelyzet**: gáláns hangon udvarolva, évődve társalog a rokon hölgygel, aki egyben földije is – szülőföldje hangulatainak, színeinek, nyelvének, gondolkodásmódjának, erkölceinek képviselője. Rokokó szemléletű prózája (kiélezett rövid történetek, tipikus és elsősorban lélektani helyzetek) ötvözi a könnyeden csevegő franciás beszédmódot és a szemléletes, az idegen földön is tisztán megőrzött erdélyi gondolkodásmódot és nyelvet.

A könnyed, szellemes **társalgási stílusban** megírt „csevegés”, az anekdotázó hajlam, a lebilincselő, egyik tárgyról a másikra térő gondolatszövés, a naplószerű vallomások meglepő őszintesége s a jellemábrázolás természetes volta Mikes leveleskönyvét a XVIII. század közepének legkiválóbb művévé avatja, mely még ma is élvezetes olvasmány. A beszélt nyelv hatását, a stílus társalgó jellegét számtalan szó és kifejezés biztosítja. Ezek közül kettő fordul elő a leggyakrabban: *tudja-é ked* és a *való* (való, hogy).

Hasonló hatásúak a szólások és közmondások: *Nem akarásnak, nyögés a vége* vagy *A szeretet is megavasodik, mint a szalonna*. A sok konkretizáló szó vagy kép, a népi környezetből vett hasonlító elem ugyancsak népies ízzel fűszerezi a kifejezést: *megszaporítottam keserűségemet* (112. levél), *bajban, szomorúságban úszkáló szolgád* (118. levél). Feltűnően sajátos népi íz fakad a székely tájszók használatából: *fityelélék* (függelék), *pislen* (kis csibe), *iramot* (futkos). Mikes az akkori általános nyelvszokástól eltérően alig használt latin szavakat és latinos szerkezeteket, s ez is az élőnyelvi jelleget erősíti.

Szerkezete • A *Törökországi levelek* alapvetően két részre osztható:

1. rész: 1–122. levél – a bujdosás kezdete, a fejedelem halála és Rákóczi József megérkezése közti idő. Ezek szerkesztés, hangnem szempontjából is kerek, megkomponált egységet alkotnak.

2. rész: 123–207. levél – a 123. levéllel új csoport kezdődik. Ezt Mikes azzal jelzi, hogy külön címet ír fölébe: *Rákóczi József fejedelemnek ebben az országban érkezéséről való levelek*. A levelek szinte krónikaszerűen beszélnek el a bujdosók részvételét az 1736–1739-es török háborúban és a fiatal Rákóczi halálát. Mikesnek diplomáciai megbízással Jászvásárba kellett mennie, s onnan csak 1740 nyárelején került vissza Rodostóba. Legvalószínűbb, hogy ekkor öntötte formába a még friss élményekről a 123–157. levélből álló csoportot. Az 50 levél tizennyolc esztendőre oszlik el, közben nagy hallgatásokkal. Összefüggésük is lazábbá válik. A mondanivaló is szűkül: érdekesebb politikai események, egy-egy „historia”, némelyiket már másodszor mondja el. A 172–192. levél egyfolytában egy török témájú francia mű fordítása.

A *Törökországi levelek* még nem tisztázott körülmények között került Magyarországra a Mikes halálát követő évtizedekben. Először 1794-ben jelent meg nyomtatásban. Levelezése a magyar írók számára az érzékletes szépirodalmi nyelv és stílus példája lett, alakja pedig a számkivetettek magányának és a fejedelem iránti hűséges ragaszkodásnak a jelképvé vált. A *Nyugat* című irodalmi folyóirat emblémája is őt ábrázolja.

Stílus • A levelek stílusára jellemzőek a rokokó elemei (apró részletek ábrázolása, a mesterkéltségek, idilli hangulat megteremtése), népi fordulatok (*háromnegyedfertya óra*), stílusesszéközök: hasonlat, metafora, művészi paradoxon

(*Úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont*). A halmozás, felsorolás, fokozás alakzatai is megjelennek leveleiben.

Üzenete • Mikes leveleiből kiderül vallásossága, hite is, mivel fontos számára az Isten akaratában való megnyugvás. Ez marad mindvégig **eszmei mondanivalója**: „*Ne kívánjunk tehát egyebet az Isten akaratjánál. Kérjük az üdvességes életet, a jó halált és az üdvességet.*” Mindent áthat ez a lelkület, hiszen mikor a fejedelem haláláról ír, akkor is az isteni gondviselést jeleníti meg: „*Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyánkot el kell siratnunk. Az Isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje áldozatját annak...*” (62. levél).

Jelentősége • A Rákóczi-kultusz őrzése. Ha a szabadságharc szellemét nem is, de a nagy fejedelem alakját, élete utolsó, tragikus időszakában a levelek hagyományozták át az utókor tudatába. Amikor Mikes műve nyomtatásban is megjelent és bekapcsolódott a hazai művelődés áramába, először költőink szerették meg. Nemcsak tárgyat vettek tőle, hanem éppen Vörösmarty, Petőfi és Arany, a maguk függetlenségi eszméit is növelték az ő ösztönzéseivel. Rákóczi fenséges alakja éppen a levelek közvetítésével vonult be a magyar költészetbe.

1. Milyen példákbl merített ötletet Mikes Kelemen, hogy levélformában írja meg törökországi naplóját?
2. Miért felelt meg Mikes Kelemen emberi természetének az irodalmi levél szerinte?
3. A törökországi viszonyokat, szokásokat, növényeket, állatokat és embereket rendszerint az otthoni, erdélyi viszonyokkal hasonlítja össze. Mi derül ki ezekbl az összehasonlításokból?
4. Milyen a levelek stílusa, hangvétele?
5. Miről szól a 77. levél? Hány részre osztható? Miről ír Mikes az első részben, miről a másodikban?
6. Mi a második rész tanulsága?
7. Mit fejez ki a 77. levélbe szőtt versrészlet?
8. A 88. levélben a fejedelem fiának látogatását írja meg. Milyennek ábrázolja a fejedelmet, és milyennek a fiát?
9. Milyen kívánsággal zárja a levelet?
10. Az utolsó, a 207. levél már az öreg Mikes tollából származik. Hány évet töltött Rákóczi szolgálatában?
11. Milyennek érzed Mikes gondolkodásmódját a nagyrészt száműzetésben leélt élet végén?

Irodalomelméleti ismeretek

Az irodalmi levél • Az irodalmi levél szépirodalmi műfaj. Szerzője a levélformát mondanivalója művészi stílusú megjelenítésére használja fel. A levél a megszólító formának mind a lírában, mind az epikában elterjedt műfajcsoportja.

A levél, latinul **episztola** (görög szó, jelentése *küldemény*), tulajdonképpen a személyes párbeszédet helyettesíti, ezért mindig E/1. személyben szól a

címzetthez. Az ókori és felvilágosodáskori levelek legtöbbször tanító, elméldő jellegű írások, ide sorolható például *Szent Pál* levelei, *Kazinczy és Berzsenyi*, illetve *Arany és Petőfi* levelezése.

Típusait elsősorban a levélíró és a címzett viszonya alapján különíthetjük el: **misszilis** és a **fiktív levélre**.

1. A **misszilis** (elküldésre szánt) **levél** valódi címzetthez szól, az írója azzal a szándékkal rögzíti, hogy a címzett elolvassa. Fajtái: magánlevél, hivatalos levél, nyílt levél, irodalmi levél, ami lehet prózai vagy verses (episztola).

2. **Fiktív levél:** eleve azzal a céllal készül, hogy címzettjéhez nem küldi el az írója. A levél címzettje általában kitalált vagy már halott személy. A szöveg célja konkrét információnyújtás.

A leghíresebb magyar levélgyűjtemény Mikes Kelemen nevével kapcsolódik össze, *Törökországi levelek* címmel jelent meg fiktív leveleiből.

DRÁMA ÉS LÍRA

A francia klasszicista dráma

A dráma az epika és a líra mellett a harmadik nagy műnem. A dráma lényege – az epikához hasonlóan – a **cselekmény**. Erre utal a szó eredete is, görögül a *dran* szó jelentése: **cselekedni**. Arisztotelész, ókori görög filozófus, a dráma lényegét az **emberi cselekedetek**, a cselekvő ember **utánzásában** látta. De akkor mi a különbség az epika és a dráma között?

Az, hogy míg az epika **elbeszél** egy történetet, addig a dráma **párbeszédekkel megjelenít** egy **itt és most éppen előttünk játszódó** történetet. Az epikus művekben mindig találkozunk egy elbeszélővel, akinek a szavai élénk tárják az eseményeket, aki egy kicsit helyettünk lát és hall. A dráma viszont nem csupán valakinek a lelkében vagy emlékezetében, hanem a néző vagy olvasó előtt a szereplők között zajlik le.

A dráma általában egy olyan időszakot jelenít meg, amikor valami rendkívüli esemény felborítja a hősök megszokott életét. Lényege tehát a **szereplők között most változó viszonyrendszer, amely egy alaphelyzetből (szituációból) bontakozik ki**.

A drámában többnyire kétféle közlésforma jelenik meg: **dialógus** (párbeszéd), amikor a szereplők egymással beszélnek, vagy **monológ** (magánbeszéd), amikor egy szereplő, aki többnyire egyedül van a színpadon, hangosan mondja el gondolatait.

Sokan a dráma lényegéhez tartozónak vélik a **konfliktust**, vagyis a szereplők szavakban és tettekben kifejeződő szembenállását, össze-

ütközését (a helyzetben lévő feszültséget) is. Látni fogjuk, hogy Molière Harpagonjával valóban szembekerülnek és összezsapnak gyermekei és szolgálái. Ugyanakkor vannak olyan drámák is, amelyekben nem is játszik ennyire meghatározó szerepet.

A drámának többféle műfaja alakult ki az idők során, a legrégebbi változatai a komédia és a tragédia. A **komédia** az a **dráma**, amelyben a komikum jut meghatározó szerephez, azaz a komédia témája többnyire valamilyen negatív tulajdonság leleplezése a komikum eszközeivel.

A XVII. században Franciaországban a szeszélyes barokkal párhuzamosan fejlődött a **klasszicizmus**, amely Európa más országaiban majd csak a XVIII. században terjedt el széleskörűen. Franciaországban a barokk ugyanis nem tudott olyan mély gyökeret eresztetni, mint Európa többi részén, például Spanyolországban vagy a Német-Római Birodalom területén. Kialakulása összefügg XIV. Lajos uralkodásával, az abszolút monarchia megjelenésével. Társadalmi bázisa az abszolút monarchia keretein belül kialakuló polgári fejlődés. A polgári gondolkodás érdeklődésének központjába az emberi megismerés kérdései, az ész és az érzékelés viszonya került. A klasszicizmus filozófiai hátterének megalapozója Descartes (e.: dekárt) műve, az *Értekezés a módszerről*. Tőle származik a *Gondolkodom, tehát vagyok (Cogito, ergo sum)* híres mondás is.

Descartes a megismerés módszerül a tudományos kételkedést, az emberi eszből való kiindulást ajánlja. Az emberi ész korlátlan megismerő képességét emeli ki, hangsúlyozza a vallásos, misztikus gondolkodással szembeni felsőbbrendűséget. Az ebből kinövő filozófiai irányzatot **racionalizmus**nak nevezzük (ratio = ész, értelem).

A klasszicizmus esztétikája a racionalizmusra épül, normatív irányzat, aprólékosan kidolgozott szabályokat követ, ebből következően meglehetősen merev. A klasszicizmus mintái: a császárkori Róma művészete és Arisztotelész *Poétika* című műve, illetve annak átértelmezése.

A francia klasszicizmus XVII. századi csúcspontja a **klasszicista dráma**. A klasszicista szabályok itt kezdtek megmerevedni. A klasszicista dráma szabályai: a shakespeare-i elvek és a fantázia tagadása, a mértéktartás. De a legfőbb elv az antikvitásból átvett **hármasság** volt, a **tér**, az **idő** és a **cselekmény egysége**. A szabály az volt, hogy a cselekmény **egy** szálon fusson, **24 órán belül** (maximum 36) történjen, és **egyetlen helyen** játszódjék. A francia klasszicista dráma kiemelkedő alkotói: **Corneille** (e.: kornéj) *Cid* (e.: szid), **Racine** (e.: rászin) *Phaedra* (e.: fédra) és **Molière** (e.: molier).

A francia klasszicista színházak a király vagy a főurak védnöksége alatt álltak, akik a színpadról nézhették az előadást. A színház zárt épület, a színpadot függöny választotta el a nézőtértől. Kevés díszletet alkalmaztak, a női szerepeket már nők játszották, nem volt jelmez.

A francia klasszicizmus drámairodalmában Corneille és Racine tragédiái után új korszak következett. Az új korszak műfajváltást, a **vígjáték** megjelenését hozta, és egy korszakalkotó művész, Molière nevéhez kötődik.

Molière (Jean-Baptiste Poquelin)

(1622–1673)

Életútja • Párizsban született 1622. január 15-én **Jean-Baptist Poquelin** (e.: zsán batiszt poklen) néven jómódú polgári családban. Apja udvari kárpitos volt. Ezt a címet Molière örökölte apjától és időnként gyakorolta is a vele járó teendőket. Édesanyját korán elvesztette. Iskoláit a jezsuitáknál végezte. Kitűnően megtanult latinul és eredetiben olvasta a nagy római szerzőket (Plautust, Terentiust). Jogot és filozófiát hallgatott Lyonban. Húszévesen itt szerzett jogi diplomát. Rövid ideig apja mellé szegődött, de már ekkor foglalkoztatták a színház, a dráma művészet kérdései. Ekkoriban ismerkedett meg a híres színésznővel, Madelaine Béjart-ral (e.: mádlen bezsár). Apja akarata ellenére színésznek állt.

1644-ben Béjart társulatával és barátaival együtt színtársulatot szervezett, az Illustre Théâtre-t. Művésznevét is, melyen az egész világon ismerik, ekkortól használta. A színház egy év után megbukott, Molière-t az apja váltotta ki az adósok börtönéből. Ezt követően

Charles-Antone Coypey:
Molière, 1734

13 éven át Dél-Franciaország városaiban élte vándorszínészként életét. Ez idő tájt írta első bohózatait. Ekkor szerezte meg azon dramaturgiai és színészi tapasztalatait, melyekre majd életművét építette. A legfontosabb ezek közül az, hogy *a komédia demokratikus műfaj, a nevelés nem függvénye a származásnak, sőt a műveltségnek sem.*

Pályájának fordulatóát Corti herceg és a király öccsének támogatása hozta. Lehetőséget kapott arra, hogy társulatával együtt 1658-ban a Louvre-ban (e.: luvr) a király, XIV. Lajos előtt játszhassanak. Nagy

sikert arattak Molière egy bohózatával, az igazi áttörést azonban a *Kényeskedők*nek (1659) a bemutatása hozta. Ettől kezdve Molière a király egyik kedvence, sőt kegyence. Párizsban játszik és rendez, többek között a versailles-i királyi ünnepeket (pl.: *Az elvarázsolt sziget gyönyörei*, 1664) is.

Negyvenévesen (1662) feleségül vette régi barátnőjének lányát, a 19 éves Armande Béjart (e.: armand bezsár) színésznőt. Ellenségei (és irigyei, voltak szép számmal) azzal vádolták meg, hogy saját lányát vette nőül. A király mentette ki azzal, hogy első gyermekük keresztapja lett.

Molière haláláig nagy munkakedvvel dolgozott, játszott, rendezett. Az erős munkatempó – több mint 30 színművet írt – aláásta a tüdőbeteg Molière egészségét. A *Képzelt beteg* (1673) az életmű záródarabja. A negyedik előadásán a főszereplőt alakító író rosszul lett, de végigjátszotta a darabot. Az európai dráma művészet egyik legnagyobb drámaköltője még aznap éjjel, 1673. február 17-én meghalt.

Munkássága • Kezdő íróként olasz komédiákat dolgozott át, s a főszerepeket maga játszotta. Első nagy párizsi sikerét prózában írt egyfelvonásos darabjával, a *Kényeskedők*kel (1659) érte el. Ebben a korabeli divathóbortot, a túlzottan finomkodó társalgási stílust gúnyolta ki. Az előkelő szalonok tagjai, természetesen, megsértődtek. Az író támadások keresztüzébe került, de XIV. Lajos jól mulatott a vígjátékon, s pártfogásába vette. Szinte évente jelentkezett újabb művekkel: 1661 – *Férjek iskolája*; 1662 – *Nők iskolája*; 1664 – *Tartuffe* (első változat); 1665 – *Don Juan*; 1666 – *A mizantróp* (Embergyűlölő); 1667 – *Tartuffe* (második változat, *Az imposztor* címen); 1668 – *Amphytrion*, *Dandin György*, *A fősvény*; 1670 – *Az úrhatnám polgár*; 1671 – *Scapin furfangjai*; 1672 – *Tudós nők*; 1673 – *Képzelt beteg*.

Molière általában a **klasszicista drámai hagyományokat** követte. Tartotta magát a hármas egység szabályához, műveinek alapszerkezete az öt felvonás, melyből az első három funkciója a bevezetés, előkészítés (expozíció), a negyediké a tetőpont (krízis), az ötödiké a megoldás (szerencsés végkifejlet).

Az európai vígjátéki hagyományok követésében Molière elsősorban a **commedia dell'arte**¹-ra épített, de az ókori szerzők (Plautus, Terentius) művei is forrásul szolgáltak.

¹ *commedia dell'arte* – hivatásos színjáték, itáliai, népi eredetű és jellegű rögtönzött színjátéktípus. Virágkorát a XVI–XVIII. században élte. Előadói hivatásos vándorszíni társulatok voltak, melyeknek színészei a társulatok vezetőinek irányításával közösen dolgozták ki az előadás néhány oldalas cselekményvázlatát, amely dialógusokat nem tartalmazott, azokat az előadók alkalomról alkalomra szabadon rögtönözték, miként a zene- és táncbetéteket, akrobatamutatványokat és bűvésztrükköket is.

A vígjátéki hagyományoknak megfelelően alkotásai jelen idejűek. Tökéletesen ötvözte a komédiák alapkaraktereit (szerelmesek, a tudós, a szolgálólány stb.) korának jellegzetes embertípusaival. Többek között **típusteremtő** ereje tette műveit jelentőssé és időtállóvá.

1. A XVII. században Franciaországban a barokkal párhuzamosan fejlődött egy másik irányzat is. Mi a neve?
2. Mi állt a polgári gondolkodás középpontjában?
3. Mi a racionalizmus, min alapszik?
4. Sorold fel a francia klasszicista dráma főbb szabályait!
5. Milyen kapcsolatban vannak Molière-rel a következő évszámok, fogalmak, nevek, helyszínek: Párizs, Jean-Baptist Poquelin, udvari kárpitós, 1642, Lyon, Dél-Franciaország, Madelaine és Armande Bójárt, XIV. Lajos, 1658, 1662, Képzelt beteg, 1673?
6. Melyek Molière legismertebb drámái?

A FÖSVÉNY

(részletek)

Első felvonás

Első jelenet

Valér Harpagon titkára, szerelmes a leányába, Elizbe. Hogy elnyerje szerelme apjának támogatását, megpróbál úgy viselkedni, hogy természete és viselkedése mindjobban hasonlítson Harpagonéhoz. Abban bízik, ha sikerül hosszú kutatás után megtalálnia elveszettnek hitt szüleit, Harpagon is megnyihülne irányában, és ha szükségesnek látszik, ő maga folytatja szülei felkutatását. Eliz azonban arra kéri az ifjút, hogy ne menjen sehova, csak azzal foglalkozzon, hogy apjának, Harpagonnak a tetszését elnyerje.

VALÉR: Láthatta, hogyan kezdtem hozzá, hogy milyen ügyeskedéshez, hízélgéshez kellett folyamodnom, amíg szolgálatába léphettem, s ma is milyen álarc alatt játszom meg, hogy természetem és gondolkodásom olyan, mint az övé; mennyit színészkedem, hogy tessen neki, hogy felém hajlítsam. Bámulatatosan haladok. A tapasztalat vezet rá, hogy az emberek megnyerésére a legjobb út az, ha pontosan olyanoknak mutatkozunk előttük, amilyenek ők; ha szó szerint az ő elveiket visszhangozzuk; ha tömjénezzük a hibáikat, és csináljanak bármit – tapsolunk hozzá. Mese az a veszély, hogy a sok tán még a hízélgésből is megárt, és hogy vigyázni kell, ne legyen kirívó a játék; hízélgés dolgában néha épp a legeszesebbet lehet legegyszerűbben lépre csalni. Kellő magasztalással körítve, a legképtelenebb dolgot, a legbolondabb gombát is beveszi. Az őszinteség ugyan belesántul egy kicsit ebbe a mesteriségbe, amelyet most űzök, de ha el akarunk érni valamit az embereknél, mégiscsak hozzájuk kell igazodnunk. S ha már csak így lehet meg-

nyerni őket, ez nem azoknak a hibája, akik hízelegnek, hanem azoké, akik elvárják a hízelgést.

Eliz biztatja szerelmét, hogy apja mellett próbálja meg bátyját, Cléante-ot is megnyerni ügyüknek. Valér véleménye szerint azonban a két férfi természete olyannyira elüt egymástól, hogy kettejüket egyszerre megnyerni szinte lehetetlen. Arra biztatja Elizt, hogy bátyjával próbáljon meg ő beszélni, de szerelmük titkáról csak annyit mondjon el, amennyit feltétlen szükségesnek talál. Cléante boldogan újságolja testvérének, hogy szerelemre lobbant a mostanában szomszédukba költözött lány iránt. Marianne-nek hívják, és nincs nála édesebb teremtés a földön. Özvegy édesanyjával él, akit odaadóan ápol. Anyagilag azonban nagyon nehéz helyzetben vannak, és apja garasoskodása miatt semmivel nem tud segíteni a lánynak. Mindenképpen beszélnie kell az apjával, hogy támogatná-e házassági szándékát. Harpagon betegesen félti a pénzét, a világon semmi más nem érdekli, csak az anyagi javak és a gyarapodás. Cselédeit alig fizeti, rongyokban járnak, betegesen retteg attól, hogy meglopják.

Negyedik jelenet

HARPAGON: Annyi bizonyos, nem kis gond nagy summa pénz tartani a háznál. Az a szerencsés, aki minden vagyonát jó kamatra adja ki, s csak annyit hagy magánál, amennyi épp a konyhára, miegymásra kell. Az ember igazán nem tudja, az egész házban hol található valami biztos rejtkehelyet. Mert ami engem illet, a pénzesládákat én kétkedéssel nézem, nem bíznám soha rájuk magam. Valamennyi valószínűs nyílt tolvajcsalétek, legelőször mindig azoknak esnek. De hány mégis a hab, okos dolog volt-e azt a tegnap visszkapott tízezer tallért a kertben elásnom. Tízezer tallér aranyban a háznál olyan összeg... (*A két testvér halkan beszélgetve most lép be*) Jóságos ég! Csak nem árultam el saját magamat! A buzgalom egészen elragadott, azt hiszem, nagyon is hangosan töprengtem itt magamban... Mi kell?

CLÉANTE: Semmi, apám.

HARPAGON: Régóta vagytok itt?

ELIZ: Épp hogy ideértünk.

HARPAGON: De hallottátok...

CLÉANTE: Mit, apám?

HARPAGON: No, csak... azt...

ELIZ: Mit?

HARPAGON: Amit az imént mondtam.

CLÉANTE: Semmit sem hallottunk.

HARPAGON: Dehogynem, dehogynem.

ELIZ: Már tessék megnyugodni.

HARPAGON: Látom én jól rajtatok, hogy egypár szó mégiscsak megütötte a fületeket. Merthogy épp azon füstölögtem, milyen bajos is

manapság pénzhez jutni, és azt mondtam, az a szerencse fia, akinek tízezer tallérja is van a háznál.

CLÉANTE: Nem akartuk megszólítani, attól tartottunk, hogy háborgatjuk.

HARPAGON: Mégis, jó hogy megmondom ezt itt nektek, nehogy valamiképp félremagyarázzátok a dolgot, s a végén még azt képzeljétek, hogy azt mondtam, hogy nekem van tízezer tallérom.

CLÉANTE: Mi hasznunk volna belőle?

HARPAGON: Tízezer tallér: nekem igazi istenáldása volna!

CLÉANTE: Kötve hiszem!

HARPAGON: Nagyon kapóra jönne.

ELIZ: Olyan dolog ez...

HARPAGON: Nagyon rám férne.

CLÉANTE: Szerintem...

HARPAGON: Helyrehozna egy kicsit.

ELIZ: De hisz...

HARPAGON: Abbahagyhatnám végre a panaszt, hogy milyen nehéz idők járnak.

CLÉANTE: Én istenem, apának nincs oka panaszra: mindenki tudja, hogy épp elég jómódú.

HARPAGON: Micsoda? Jómódú, én? Hazudik, aki olyasmit beszél. Szemenszedett kitalálás, aljas gazemberek terjesztik.

ELIZ: Ne ingerlődjék úgy fel.

HARPAGON: Szép dolog, hogy saját gyermekeim árulnak el, és támadnak hátba.

CLÉANTE: Micsoda hátbatámadás az, ha valaki azt mondja, hogy apa jómódú?

HARPAGON: Az, az! Az effajta szóbeszéd, meg ahogy ti a pénzt szórjátok, az lesz az oka, ha egy szép napon majd betörnek hozzám, és abban a hiszemben, hogy a bőröm alatt is pénz van, elmetszik a torkomat.

CLÉANTE: Hol szórom én a pénzt?

HARPAGON: Hol? És ez a pompázatos, drága ruha, amelyben városszerte páváskodsz, valóságos botrány már ez is! A húgodat tegnap szidtam össze; de amit te művelsz, az még rosszabb. Ez már bosszúért kiált az égre. Csak ami rajtad van, ahogy nézem, tetőtől talpig, meg lehetne élni ebből a vagyonból, ha kamatra adná ki az ember. Százszor is megmondtam, fiam, mennyire nem tetszik az a mód, ahogy élsz. Szörnyen adod a grófot. Hogy ilyen ruhákba öltözködhess, engem kell mindenemből kivetkőztetned.

CLÉANTE: Kivetkőztetni, én? Hogyhogy?

HARPAGON: Mit tudom én! Hát honnan veszed a pénzt az ilyen ruha csináltatásához?

CLÉANTE: Honnan, apám? Onnan, hogy játszom, s mivelhogypártol a szerencse, a pénzt, amit nyerek, magamra költöm.

HARPAGON: Nagyon rosszul teszed. Ha már pártol a szerencse a játékban, ki kellene használnod, a nyereséget rögtön ki kellene adnod megfelelő kamatra, hogy egy szép napon, amikor együtt van... Mert mi hasznod van, igazán szeretném tudni, hogy a többiről ne is beszéljek, ebből a rengeteg szalagból, amivel a fejed búbjáig tele vagy tűzve-fűzve, mintha bizony néhány darab madzaggal nem lehetne éppoly jól odakötni ezt a nadrágot az ujjashoz! S kell is parókára pazarolni a pénzt, amikor az embernek itt a saját, természetes haja ingyen! Fogadni mernék, hogy ebben a parókában és szalagokban legalább húsz arany fekszik; húsz arany pedig kamatra kiadva évenként tizennyolc frank hat garast hoz, ha csak nyolc százalékkal számítom.

CLÉANTE: Nem vonom kétségbe.

HARPAGON: Hagyjuk, beszéljünk másról. Ö-hó! (*Halkan, félre*) Mintha jeleket váltanának, hogy elcsenjék az erszényemet. (*Fent*) Mit akartok ezzel az integetéssel?

ELIZ: Arra biztatjuk egymást, hogy ki beszéljen először; mert mindkettőnknek van mondanivalónk.

HARPAGON: Épp nekem is van mondanivalóm mindkettőtöknek.

CLÉANTE: Házasságról szeretnék beszélgetni, apa.

HARPAGON: Én is éppen házasságról szeretnék beszélgetni veletek.

ELIZ: Ah! Papa!

HARPAGON: Mit visongsz? A szó ijeszt meg, vagy maga a dolog?

CLÉANTE: Mindketten okkal félhetünk a házasságtól azok után, ahogy apánk azt alkalmasint elképzei. Attól tartunk, hogy szívünk nem hajlik majd apa választására.

HARPAGON: Csak türelem, türelem. Nincs semmi okotok ijedezni. Tudom jól, mi kell mindkettőtöknek. Egyőtök sem fog panaszkodni, ha meghallja, mi a szándékom. De hogy az elején kezdjük, mondd csak ismersz valami Marianne nevű fiatal lányt? Itt lakik nem messze tőlünk.

CLÉANTE: Ismerem, apa.

HARPAGON: (*Elizhez*) És te?

ELIZ: Hallottam hírét.

HARPAGON: Milyennek találod azt a lányt, fiam?

CLÉANTE: Elragadó, kedves teremtés.

HARPAGON: A külleme?

CLÉANTE: Csak úgy árasztja az illedelmességet, az erényességet; ragyog róla a kellem-szellem.

HARPAGON: Modora, viselkedése?

CLÉANTE: Csak bámulni lehet, igazán.

HARPAGON: Nem gondolod, hogy egy ilyen lány megérdemelné, hogy komolyan foglalkozzék vele az ember?

CLÉANTE: De mennyire, apa.

HARPAGON: Hogy alkalmas feleség lenne?

CLÉANTE: Nagyon alkalmas.

HARPAGON: Hogy minden jel szerint jó háziasszony lesz belőle?

CLÉANTE: Semmi kétség.

HARPAGON: Hogy aki elveszi, meg lehet majd elégedve vele?

CLÉANTE: Bizonyára.

HARPAGON: Van egy kis nehézség. Aggaszt, hogy hozomány dolgában nincs annyija, amennyit elvárhatna az ember.

CLÉANTE: Ó, apám, mit számít a hozomány, ha derék leányról van szó.

HARPAGON: Bocsánatot kérek, bocsánatot kérek. Mégis meg kell mondani, ha az ember nem kap is annyi hozományt, amennyit remélt, valahogy más módon még pótolhatja.

CLÉANTE: Magától értetődik.

HARPAGON: Hát örülök, hogy nincs ellentét köztünk, mert éretnységével, kedvességével ez a lány egészen meghódította a szívemet, és elhatároztam, hogyha valami hozományt mégis adnak vele, feleségül veszem.

CLÉANTE: Ö... ü?

HARPAGON: Tessék?

CLÉANTE: Azt tetszett mondani, hogy... hogy elhatározta, hogy...

HARPAGON: Hogy feleségül veszem Mariannet.

CLÉANTE: Kit? Ki? Kicsoda?

HARPAGON: Én, én, én, őt! Mi bajod van?

CLÉANTE: Hirtelen szédülés fogott el; kimegyek.

HARPAGON: Majd elmúlik. Eredj a konyhába, igyál gyorsan egy pohár jó friss vizet. Így vagyunk ezekkel a mi vékonydongájú ficsuracskáinkkal; olyan lábon állnak, mint a naposcsirkék! Hát ezt határoztam el, kedves leányom, ami az én dolgomat illeti. Bátyádat illetően épp ma reggel ajánlottak egy özvegyasszonyt, neki azt szánom. Téged pedig, téged Anzelm úrhoz adlak.

ELIZ: Anzelm úrhoz?

HARPAGON: Hozzá. Meglett, nyugodt, eszeérett ember, alig múlt ötven, legendákat beszélnek a vagyonáról.

ELIZ: *(bókolva)* Engedelmeivel, atyám, nem óhajtok férjhez menni.

HARPAGON: *(visszabókol)* Engedelmeddel, kislányom, angyalkám, én meg azt óhajtom, hogy férjhez menj.

ELIZ: Bocsánatot kérek, apám.

HARPAGON: Bocsánatot kérek, lányom.

ELIZ: Tisztelem, becsülöm Anzelm urat, de, engedelmével, sose megyek hozzá feleségül.

HARPAGON: Tisztellek, becsüllek, de, engedelmeddel, hozzá fogsz menni, mégpedig már ma este.

ELIZ: Már ma este?

HARPAGON: Már ma este.

ELIZ: Nem fog megtörténni, atyám.

HARPAGON: Meg fog történni, leányom.

ELIZ: Nem.

HARPAGON: De igen.

ELIZ: Nem, ha mondom.

HARPAGON: De, ha mondom.

ELIZ: Ilyesmire nem kényszeríthet.

HARPAGON: Ilyesmire is kényszeríthetlek.

ELIZ: Inkább megölöm magam, de ilyen férj nem kell.

A lány kétségbeesetten tiltakozik, végül elfogadja apja javaslatát, hogy ügyükben Valér legyen a döntőbíró. Eliz abban reménykedik, hogy szerelmese majd kitalál valamit, azonban csalódnia kell. Valér, hogy ne bősztse fel Harpagont, színleg neki ad igazat, hiszen az előtt az érv előtt, hogy az öregúr hozomány nélkül veszi el a lányt, mindenkinek meg kell hajolnia. Valér megnyugtatta Elizt, hogy az esküvőt mindenképpen megakadályozzák, majd kitalál valamit.

Második felvonás

Cléante, mivel égetően szüksége van a pénzre, apja szolgáját, Fecskét kéri meg, hogy szerezzen számára valakitől kölcsönt. Fecske óriási uzsorakamatra tud kölcsönt szerezni a fiúnak, úgy, hogy még a hatalmas kamaton túl, ezer frank értékben átvesz egy csomó értéktelen limlomot. Az egészet egy közvetítőn keresztül intézik. A közvetítő, Simon közben Harpagonnal beszél, hogy a fiatalembernek nagyon nagy szüksége van a pénzre, így az uzsorás semmi olyan követelést nem támaszthat, amit ne fogadna el. Amikor megérkezik a fiatalember, akinek a pénzre lenne szüksége, akkor derül ki, hogy az uzsorás Harpagon, és a kölcsönkérő saját fia, Cléante. Apa és fia egymásnak esnek, mindketten a másikat vádolják.

Harpagon találkozik a házasságszerzővel, Fruzsínával. Fecske ugyan figyelmezteti az asszonyt, hogy itt ne számítson semmi pénzre, hiszen a világ legfukarabb emberével van dolga. Fruzsina ravaszul csúri-csavarja a mondanóját, dicséri, hízeleg Harpagonnak. Megbeszéli, hogy délután átjön Marianne, Elizzel együtt megy a vásárba, és utána ő is részt vesz a vacsorán. Harpagont az zavarja, hogy a lánynak semmi hozománya nincs. Fruzsina azonban megnyugtatta, hogy a lány évi tizenkétezer frank jövedelmet hoz. Hiszen úgy nevelték, hogy semmit nem költ cicomára, finomságokra, étellel is

beéri a legkevesebbel. Attól is tart, hogy ő már öreg a fiatal lányhoz, Fruzsina azonban ebben az aggodalmában is megnyugtatja. A lány nem a kortársait, hanem az idősebb férfiakat szereti, a minap is visszautasított egy gazdag kériót, mert kiderült róla, hogy csak ötvennégy éves. Bármilyen mestere is a szakvaknak, az asszony Harpagonból egy árva frankot sem tud kiszedni.

Harmadik felvonás

Harpagon elkezdi az előkészületeket a vacsorára. Annyira szűkös feltételeket szab, hogy a szakácsa tisztjét Valér veszi át, aki mindenben Harpagonnak ad igazat, és ő is úgy gondolja, hogy tíz emberre fillérekből is lehet vacsorát főzni. Hiszen nem kell levest, pecsenyét, pisztrángot felszolgálni, bőven megteszi a jó zsíros szárazbab-főzelék, hozzá egy kis marhadarálék bő gesztenyekörítéssel. A szolgálknak sem kell új ruha, hiszen nyugodtan lehet úgy dolgozni, hogy eltakarják a lyukakat és pecsétet a ruhán. A borral sem kell úgy bánni, ahogy egyes házaknál szokás, hogy azonnal tölteni, ha üres a pohár, akkor kell tölteni, ha a vendég már többször szól, és akkor is jó sok vízzel kell felszolgálni. Valér, aki Jakabbal szemben Harpagon pártját fogta, mikor kettesben marad a szolgálával, próbálna közeledni hozzá. Marianne tart a Harpagonnal való találkozástól. Fruzsina szerint egy öreg, gazdag férj még mindig jobb, mint egy koldusszegény fiatal. Hiszen egy öreg férj hamarosan meghal, és gazdag özvegyasszonyként már választhat szerelemből is. Amikor viszont meglátja Harpagon, elszörnyed. Marianne találkozik Harpagon gyermekeivel, és bármilyen becsmérlő megjegyzést is tesz Harpagonra, Fruzsina úgy adja tovább, mintha a lány a legnagyobb elismeréssel szólna jövődöbelijéről. Cléante igen sajtáságosan üdvözli apja jövődöbelijét, elmondja, bármit szívesebben kívánna, mint hogy a lány a mostohaanyja legyen. Harpagon felháborodik a goromba üdvözlésen, de a lány nem sértődik meg. Ő is biztosítja az ifjút, hogy megérti őt, és ha a körülmények miatt nem lenne elkerülhetetlen, saját szíve szerint soha nem vállalná Cléante-ot mostohafának. A fiatalok így Harpagon feje fölött biztosítják egymást szerelmükről. Cléante változtat magatartásán, elbűvölően kedves lesz apja jövődöbelijéhez. Mivel Harpagon nem gondoskodott róla, ő finom, és igen drága csemegét hozatott a fűszerestől, sőt még lehúzza apjaura kezéről drága gyűrűjét, és apja nevében ajándékul ajánlja a lánynak. Apját fia viselkedése láttán a gutaütés kerülgeti. Vendég érkezik, Harpagon először hallani sem akar semmiről, amikor azonban megtudja, hogy pénzről van szó, azonnal távozik. A házigazdai teendőket fiára bízva, és felszólítja Valért, figyeljen rá, hogy minél több ételt meg lehessen menteni, hogy visszaküldhessék a fűszereshez.

Negyedik felvönás

Fruzsínának elmondják, hogy Cléante és Marianne egymásba szerelmes. Az asszony csak azt sérelmezi, hogy miért nem avatták be előbb, hiszen talán tudott volna segíteni. Marianne úgy érzi, már minden elveszett, semmit nem lehet tenni. Fruzsina szerint az lenne az egyetlen megoldás, ha az esküvőről

Harpagon mondana le. Találni kéne egy idősebb hölgyet, akiről el lehetne hitetni Harpagonnal, hogy egy rettentően gazdag grófnő, és olyan nagy szerelemre lobbant az úr iránt, hogy minden vagyonát hajlandó ráruházni, ha a felesége lehet. Fruzsina úgy gondolja, hogy az egyik komaasszonya épp megfelelő lenne erre a szerepre. Marianne-nek csak annyi lenne a feladata, hogy édesanyját győzze meg. Harpagon Marianne-ről kérdezi a fiát. Cléante, hogy apját eltántorítsa az esküvőről, csak rosszakat mond róla. Harpagon sajnálja, hiszen úgy gondolta, hogy fiához adja a lányt, de ha ennyire rossz véleménnyel van róla, akkor nincs mit tenni. Cléante már rögtön visszakozna, és elmondja, hogy már többször találkozott a lánnyal, és szerinte a lány is viszonzozza az érzelmeit. Harpagon elmondja, hogy ez csak csapda volt, esze ágában sincs lemondani a lányról. Cléante dühös, amiért így beleesett apja csapdájába, és közli vele, hogy soha nem mond le a lányról. Összeverekednek, Jakab választja őket szét, az egyiket a szoba egyik, másikat a szoba másik végébe tereli, és ő közvetít köztük. A fiúnak azt mondja, hogyha bocsánatot kér az apjától, minden rendben lesz és elveheti a lányt. Az apának azt mondja, hogy a fiú lemond a lányról, ha kicsit jobban bánik vele.

CLÉANTE: Bocsásson meg, apa, hogy az imént olyan szeleverdiként viselkedtem.

HARPAGON: Sebaj.

CLÉANTE: Higgye el, végtelenül megbántam.

HARPAGON: Én meg végtelenül örülök, hogy látom, visszatért az eszed.

CLÉANTE: Mekkora jószág kell, hogy ilyen hamar elfeledi, amivel megbántottam.

HARPAGON: Nem nehéz elfeledni a gyermekek rakoncátlanságát, mihelyt látjuk, hogy jó útra térnek.

CLÉANTE: Igazán, nyoma sem maradt lelkében, hogy olyan szeretlen voltam?

HARPAGON: Te magad töröld ki mostani jóra valósságoddal és illedelmességeddel.

CLÉANTE: Megfogadom, apa, sírom zártáig emlékezni fogok jószágára.

HARPAGON: Én pedig megígérem, nem kérhetsz tőlem olyat, amit meg ne adjak.

CLÉANTE: Ó, apa, nem kérek én már semmit, épp eleget kaptam azzal, hogy megkaptam Marianne-t.

HARPAGON: Mit? Hogy?

CLÉANTE: Azt mondom, már semmi kívánnivalóm nincs apától, mert az egész világot nekem adta, amikor olyan jószágosan átengedte Marianne-t.

HARPAGON: Ki beszél itt arról, hogy én átengedtem neked Marianne-t?

CLÉANTE: Apa.

HARPAGON: Én?

CLÉANTE: Természetesen.

HARPAGON: Hogyan? Hisz te fogadkoztál, hogy lemondasz Marianne-ról.

CLÉANTE: Én, hogy lemondok?

HARPAGON: Te, te.

CLÉANTE: Soha.

HARPAGON: Hát nem álltál elő, hogy nem ragaszkodsz többé hozzá?

CLÉANTE: Ellenkezőleg. Jobban vonzódok hozzá, mint valaha.

HARPAGON: Mi, kötélrevaló, újrakezded?

CLÉANTE: Semmit sem változtattam meg.

HARPAGON: Na megállj, gazember.

CLÉANTE: Tehet, amit akar.

HARPAGON: Ne kerülj többé a szemem elé.

CLÉANTE: Ahogy parancsolja.

HARPAGON: Leveszem rólad a kezem.

CLÉANTE: Vegye.

HARPAGON: Nem vagy a fiam többé!

CLÉANTE: Nem vagyok.

HARPAGON: Kitagadlak.

CLÉANTE: Tessék.

HARPAGON: Vedd átkomat.

CLÉANTE: Végre kapok valamit.

Hatodik jelenet

FECSKE: *(a kertből jön egy ládikával)* Höh, épp jó, hogy találkozunk, nagyságos úr.

CLÉANTE: Mi történt?

FECSKE: Jöjjön csak, jöjjön, ha mondom. Most már rendben vagyunk.

CLÉANTE: Hogyhogy?

FECSKE: Megvan, ami kell!

CLÉANTE: Micsoda?

FECSKE: Ez után leskelődtem egész nap.

CLÉANTE: Mi után? Mi ez?

FECSKE: Az öreg nagyságos úr kincse. Megkaparintottam.

CLÉANTE: Hogy csináltad?

FECSKE: Elmondom majd apróra. Fussunk innen. Hallom a kiabálását.

Hetedik jelenet

HARPAGON: (*hajadonfőtt a kert felől jön tolvajt kiabálva*) Tolvaj! Tolvaj! Gyilkos! Haramia! Törvényt! Igazságot, igazságos ég! Végem van, meggyilkoltak! Elmetszették a torkomat, ellopták a pénzemet! Ki lehetett? Hová lett? Hol van? Hova bújt? Hogy fogjam meg, mit csináljak? Merre fussak? Merre ne fussak? Igazán nincs ott? Nincs itt? Ki vagy? Megállj! (*Saját karját kapja el*) Vissza a pénzem, gazember! Hú, hisz ez én vagyok! Hol a fejem? Azt sem tudom, hol vagyok, ki vagyok, mit teszek. Jajjaj, szegény pénzem, édes pénzem, egyetlen jó barátom, elszakítottak tőlem! Elragadtak. Oda veled a támogatóm, a vigaszom, a boldogságom. Végem van, végem, nincs mit keresnem többé ezen a világon! Nem tudok én nálad nélkül élni. Befejeztetett, nem bírom tovább, meghalok, meghaltam, eltemettek. Senki sincs hát, aki föltámasztana azzal, hogy visszaadja szeretett pénzemet, vagy megmondaná, ki vette el? He, mit mondsz? Senki. Akárki mérte rám ezt a csapást, jól kikereste a percet. Épp azt az időt használta ki, amikor azzal az alávaló fiammal beszéltem. Gyerünk innen. Megyek a rendőrségre; kínpadra feszítetem az egész házat; a cselédeket, az inasokat, a fiamat, a lányomat, még önmagamat is. Mennyi nép együtt! Akire csak nézek, rögtön gyanús, mindegyikben külön-külön a tolvajomat látom. Hé, mit beszéltek ott? Hogy ki volt, aki meglopott? Micsoda lárma az odafönt? Ott van talán a tolvaj? Istenre kérem, ha tudtok valamit felőle, esedezve könyörgök, mondjátok meg. Igazán nem oda közétek bújt? Csak néznek, néznek rám, és pufognak a nevetéstől. Ki fog derülni, hogy részük van a lopásban – cinkosok. Rajta hamar, rendőrt, csendőrt, ügyészt, bírát, kínzószerszámokat, akasztófát, hóhért! Mindenkit felköttetek, mindenkit, és ha nem lesz meg a pénzem, utoljára magamat kötöm fel!

Ötödik felvonás

Harpagon csendbizont hívat, hogyha kell, tartóztassa le az egész várost, csak kerítse elő a tízezer aranytallérját. Előkerül Jakab, aki eddig még nem is tudott a ládikó eltűnéséről. De kapóra jön neki, hogy megfizessen mindenért Valérnak, és őt vádolja a ládikó ellopásával. Mikor megjelenik Valér, rátámad Harpagon, hogy visszaélt bizalmával, és megsértette a házat. Valér beismeri a bűnét, de azt nem fogadja el, hogy visszaélt volna Harpagon bizalmával. Azt hiszi, hogy Harpagon rájött arra, hogy szerelmesek egymásba Elizzel, és azt hiszi, hogy a férfi azzal vádolja, hogy elcsábította a lányát. Párbeszédük ebben a félreértésben folyik. Harpagon azt hiszi, Valér ellopta a ládikóját, Valér úgy gondolja, hogy Harpagon azt hiszi róla, hogy visszaélt a lány szerelmével. Közben megérkezik Eliz kérője, Anzelm úr is és Marianne, jelen van a csendbizont, Fruzsina, Jakab és az írnök. Valér, bár már elmondta, hogy szerelmes

Elizbe, Harpagon nem veszi tudomásul, csak a pénze érdekli. Valér elmondja, hogy másképp fognak beszélni, ha megtudják, hogy ki ő. Ha Anzelm úr ismerős Nápolyban, akkor nyilván tudja, hogy ki volt Dom Thomas d'Alburcy, akit egész Nápoly ismert és tisztelt, az ő apja. Anzelm úr azonban nem hisz neki, hiszen akit apjaként emleget, az tizenhat évvel ezelőtt egy hajótörésben feleségével és két gyermekével életét vesztette. Anzelm úrnak igaza van, de azt meg ő nem tudja, hogy a hétéves fiú egy szolgálóval együtt megmenekült. A hajóskapitányt meghatotta a sorsa, és fiaként nevelte fel az árvát. Mostanában tudta meg, hogy apja mégsem halt meg, és mindenütt őt kereste, csak itt meglátta a szépséges Elizt, és szerelmes lett bele. Anzelm úr bizonyítékot akar szavai hiteléül. Valér megmutatja azt a rubingyűrűt, mely apjáié volt, és egy agát karperecet, melyet még az anyja csatolt a csuklójára. Marianne elmondja, hogy Valér a testvére. Tehát az édesanyjuk is életben van. Szavaiból kiderül, hogy a hajótörésből ők is megmenekültek, bár sorsuk kezdetben nem alakult olyan szerencsésen. Kalózok vették fel őket, tíz évig rabszolgaságban sínylődtek, és egy szerencsétlen véletlen segített abban, hogy szabadok legyenek. Bár elmentek Nápolyba, vagyonukat eladták, apjukról semmi hírük nem volt. Így Genovába költöztek, ahol megpróbálták megmenteni maradék vagyonukat, de kegyetlen rokonaik miatt onnan is el kellett menekülniük, így kerültek ebbe a városba.

(...)

ANZELM: Ó, ég, íme, hatalmad jelei! Ímé, bizonyosságát adod, csak rajtad áll, hogy csodák essenek! Öleljetek át, gyermekeim, egyesítsétek örömetöket apátok örömeivel.

VALÉR: Kegyelmed – apánk?

MARIANNE: Akit édesanyám annyiszor elsiratott?

ANZELM: Igen, leányom, igen, fiam, én vagyok Dom Thomas d'Alburcy, akit az ég kegye szintén kimentett a habokból minden nála levő vagyonával. Több mint tizenhat esztendeig mindnyájatokat halottnak hittelek, s hosszú bolyongásom után már azon voltam, hogy új család-alapításban keressék vigaszt, nászra kelek egy bájos és erényes hajadonnal. Nápolyban életemet még mindig veszély fenyegette volna; lemondtam hát, hogy oda valaha is visszatérjek, s minthogy mód kínálkozott ottani vagyonom áruba bocsátására, itt telepedtem meg, Anzelmnek neveztetvén magam, hogy emléket is távol tartsam tőlem annak a másik névnek, amelyet annyi gyász és viszontagság közt viseltem.

HARPAGON: Ez itt a maga fia?

ANZELM: Az enyém.

HARPAGON: Akkor magán hajtatom be a törvénnyel azt a tízezer tallért, amit ellopott tőlem.

ANZELM: Ó? Lopott? Magától?

HARPAGON: Igenis, ő.

ANZELM: Ki mondja ezt?

HARPAGON: Jakab, a főzőmindenesem.

VALÉR: Te mondtad?

JAKAB: Tetszik látni, hogy semmit se mondok.

HARPAGON: De igen. Itt a csendbiztos úr. Előtte vallotta.

VALÉR: Képesnek tart ilyen alávalóságra?

HARPAGON: Képes vagy nem képes, én vissza akarom a pénzem.

Hatodik jelenet

CLÉANTE: Ne gyötrődjék, apa, és ne vádoljon senkit. Új hírt hozok ebben a dologban. Azért jöttem, hogy értésére adjam, ha nem ellenzi, hogy Marianne-t elvegyem, visszakapja a pénzét.

HARPAGON: Hol van?

CLÉANTE: Azon ne kínlódjék. Jó helyen van, azért felelek. Minden csak tőlem függ. Csak azt mondja meg, mire határozza el magát. Választhat: vagy nekem adja Marianne-t, vagy elveszti a ládikát.

HARPAGON: Semmit sem vettek ki belőle?

CLÉANTE: Semmit. Gondolja meg, hajlandó-e aláírni a szerződést, és csatlakozik-e Marianne édesanyjának beleegyezéséhez; mert ő szabad választást enged neki kettőnk között.

MARIANNE: Maga még nem is tudja, hogy anyám beleegyezése már nem elegendő. A Gondviselés visszaadta itt álló bátyám mellé apámat is: tőle kell megkérnie.

ANZELM: Gyermekeim, az ég bizonyára nem akadályul hozott vissza közétek. Harpagon uram, csak nem lepődik meg, hogy egy fiatal lány az apja helyett inkább annak fiát választja. Rajta, ne mondasson magának olyat, amit fölösleges hallania, kövesse példámat, s egyezzek bele a kettős nászba.

HARPAGON: A ládikámtól akarok tanácsot kérni, előbb azt lássam.

CLÉANTE: Mindjárt meglátja épen és hiánytalanul.

HARPAGON: De se hozományra, se kiházásításra nincs semmi pénzem.

ANZELM: Amiatt ne fájjon a feje, nálam majd akad rá.

HARPAGON: Elvállalja a két házasság költségeit is?

ANZELM: Elvállalom, el. Így már rendben van?

HARPAGON: Rendben, föltéve, ha az esküvőre csináltat nekem egy öltözet ruhát.

ANZELM: Meglesz. És most örüljünk a boldogságnak, hogy ilyen szép napot értünk.

CSENDBIZTOS: Hohó, uraim, hohó! Csak lassan, lassan, kérem! És az én írásaimért ki fizet?

HARPAGON: Semmi szükségünk a maga írásaira.

CSENDBIZTOS: Gondolom. De azért én sem dolgozhatom ingyen.

HARPAGON: (*Jakabra mutatva*) Fizetés fejében odaadom ezt: fölakaszthatja.

JAKAB: Hajaj, itt igazodjék el az ember. Ha igazat mondok, megbotoznak, ha lódítok, föl akarnak akasztani!

ANZELM: Harpagon uram, bocsássa meg neki ezt a botlást.

HARPAGON: Akkor kifizeti a csendbiztost?

ANZELM: Ki. De gyerünk végre anyátok látni, hadd osztozzon örömmünkben.

HARPAGON: Én meg hádd lássam végre kedves ládácskámát!

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • Molière egyik legérettebb alkotása, a klasszicizmus szabályainak megfelelő, de prózai formájú – így saját korában kevésbé sikeres és befejezetlenné tekintett mű. 1668-ban mutatták be Párizsban. A komédia megírásához Molière három forrást használt fel: az *ókori komédiákat*, az olasz *commedia dell'arte* rögtönzött, és a francia *farce* (vásári komédia) műveit. A műben a jellemkomikum van előtérben.

Témája • A pénz imádatának torzító hatása, ennek bírálata – már más műveiben is megjelent. A fősvénység motívumának azonos tünetekkel – szorongás, gyanakvás, vagyonfétlés, elmagányosodás – ábrázolt kórképe minden korban foglalkoztatta az alkotókat, a komé diairodalomban ez az egyik leggyakrabban kipellengérezett hiba, mert a problematika örökké aktuális.

Helyszíne • A mű a hármas egység klasszicista követelményének megfelelően egy helyen, Harpagon párizsi polgár házában, egyetlen nap alatt játszódik; egyetlen család tagjai (és a személyzet) között bonyolódik. A cselekmény egységét a középponti jellem, a házassági pletyka adja.

Szerkezete • Az ötfelvonásos prózában írt mű 32 jelenetből áll. Meghatározza a szerkezetet, hogy Molière csak azokat a részleteket emeli ki (nagyítja fel), melyek Harpagon – minél több oldalról történő – nevetségessé tételét szolgálják. Igazából minden mozzanat Harpagon jellemét, helyzetét, szándékait minősíti.

A darab **expozícióval** indul, mely az első felvonás kezdő három jelenetét teszi ki, amelyben megismerjük Harpagon házáat, a szereplőket, valamint egymáshoz való viszonyukat. Valér eltűnt családjá után nyomoz, de Eliz iránti szerelme miatt Harpagon titkárának áll; házasságkötésüknek csak a zsarnok apa fősvénysége az akadálya. Cléante ugyanúgy szerelmes és ezt meg is osztja hűgával, de az ő házasságának is apja fősvénysége állja útját, mivel egy szegény lány a kedvese.

A felvonás negyedik jelenete, valamint a második és a harmadik felvonás tartalmazzák a **bonyodalmat**, melyben kiderül a fősvény apa házassági szándéka, és az, hogy mindkét gyermekét ki akarja házasítani (egy pénzes özvegyasszonnyal, illetve egy gazdag, meglett nemes úrral) még aznap este. Az ügyben döntőbírónak felkért, szerepet játszó Valér Harpagonnak ad igazat Elizzel szemben.

A történet a negyedik felvonásban éri el a **tetőpontját**, melyben kibontakoznak, kiéleződnek a szereplők közötti konfliktusok, ellentétek. Ekkor tisztázzák a fiatalok egymás között a helyzetet, és tagadja ki Harpagon a fiát. Marianne is megjelenik, aki szegény, özvegy anyja helyzetének javításáért kész Harpagonhoz feleségül menni, pedig mást szeret.

A **megoldásra** az utolsó felvonásban kerül sor, és elsősorban Anzelm úr megjelenésével kapcsolható össze, aki rég elveszett, ám megkerült apaként végül mindent rendbe hoz.

Szereplők • A szereplők többféleképpen is csoportosíthatók. A középpontban a két család áll, de fontos mellékszereplők a szolgálók, valamint a városi polgárok is, elsősorban Simon, a pénzközvetítő, valamint Fruzsina, a házasságszerző. A következő szereplőkkel találkozhatunk a vígjátékban: Harpagon, Cléante, Eliz; Valér, Marianne, Anzelm; Fruzsina, Simon, Jakab – Harpagon szakácsa és kocsisa; Fecske – Cléante inasa; Claude asszonyság – Harpagon cselédje; Zabszár és Keszeg – Harpagon szolgálói; a Csendbiztos és a Csendbiztos írnoke.

Molière komédiáinak egyik legjelentősebb újítása a jellem bevezetése, ezért is nevezik darabjait **jellemvígjátékoknak**. A pszichológia XVII. században született tudománya alakította ki a közönség igényét arra, hogy olyan könnyedén meghatározható, körülírható típusok jelenjenek meg a színpadon, akiknek cselekedetei egyértelműen következnek személyiségükből. Molière műveiben különösen egyértelmű a jellem, hiszen az már a dráma címéből – *A fősvény* – kiderül, hogy milyen jellemvonás a gúnyolódás tárgya.

■ **Harpagon:** kapzsi, szeretetre képtelen, 50-es éveiben járó férfi, akit egyedül a pénz érdekel. Igazából minden mozzanat Harpagon jellemét, helyzetét, szándékait minősíti; a 32 jelenetből 22-ben a színen is megjelenik, de a többiben ugyanúgy ő áll a középpontban, mivel róla beszélnek, az ő fősvénységét emlegetik. Harpagon elsősorban fősvény, másodsorban özvegy és csak legvégül apa: a mű szerkezetében is ilyen alárendeltségben jelennek meg a motívumok – a pénzimádat legyőzi szerelmi, illetve már elpusztította apai érzéseit. Harpagon ugyanakkor nem egyértelműen komikus figura, alakjában legalább olyan sok a tragikus, mint a komédiába illő vonás. Molière értelmezése szerint a pénzimádatnak ez a foka egyszerre nevetséges, ez jelenti Harpagon személyiségének komikus oldalát, ugyanakkor beteges is, ez a történet tragi-komikus eleme. Ahogyan kincseiről beszél, ahogyan a mű végén ládikóját szeretettel magához öleli, az már valamiféle szerelmi viszonyra utal. Cselekedeteit ez a különös szerelem mozgatja, mániákusságából, rögeszméjéből számos komikus szituáció fakad, de azzal is tisztában van, hogy pénze hatalmat biztosít számára, amivel vissza is él.

Jellemét tovább árnyalja az ironikus befejezés. Miután Harpagon eléri, hogy ne kelljen hozományt adnia gyermekei házasságához, s kicsikar magának egy új ruhát is, ezzel a mondattal zárja a történetet: „*Én meg hadd lássam végre kedves ládácskámat!*” Illyés Gyula tömör megfogalmazásával: „*Érzelem éppúgy nincs benne, akár az aranyában.*”

■ **Anzelm:** Marianne és Valér apja, Harpagon teljes ellentéte, a fiatalok érzelmeit, szándékait tiszteletben tartja, tehát a józanságot, a természetességet képviselő apa képét jeleníti meg benne az író.

1. Mikor írta Molière A fősvény című darabot?
2. Mi a témája? Megfelel-e a hármasszabványának?
3. Kik a szereplői a vígjátéknak? Hogyan csoportosíthatók a szereplők?
4. Milyen ember Harpagon? Szerinted zsarnokoskodik a családján? Bizonyítsd!
5. Milyen áldozatra kész Cléante Marianne-ért, Valér Elizért?
6. Értékelj a mű befejezését, megoldását!

1. Írj más befejezést a műnek! 2. Gyűjts rokon értelmű szavakat a fősvény szóhoz!

Irodalomelméleti ismeretek

A komédia (vígjáték) • A komédia a vígjáték ókori elnevezése (görög komosz *gúnydal* szóból), olyan drámai műfaj, melyben kisszerű emberek, kicsinyes emberi tulajdonságok ütköznek össze egymással, illetve a körülményekkel. Megoldása többnyire szerencsés, de legalábbis nem tragikus. Arisztotelész a *Poétikában* a következőképpen határozta meg a komédia fogalmát: „*A komédia a hitványabbak utánzása, de nem a rosszaságé a maga egészében, hanem a csúfságé, amelyhez hozzátartozik a nevetséges is. A nevetséges ugyanis valami hiba, vagyis fájdalmat és így kárt nem okozó csúfság.*” A komikus hős egy tipikus ember, tipikus hibákkal és tévedésekkel, titka vagy jelleme a mű végén általában lelepleződik.

Típusai • A komikum megjelenési módja szerint beszélhetünk *helyzet-* és *jellemkomikum*ról, valamint *nyelvi komikum*ról.

Helyzetkomikum: az esemény hőse külső körülmények alakulása folytán válik nevetségessé. Ilyenek a váratlan események (váratlanul hazatérő férj), tévedések (személyek összetévesztése, ruhacsere, álöltözet) vagy szándékos megtévesztések, cselszövések, beugratások. Gyakran csattanóval zárul.

Jellemkomikum: a komikus helyzet hőse saját tulajdonságai vagy külső megjelenése miatt válik nevetségessé. A komikus hős gyakran rabja valamely szenvedélynek, mely gátolja természetes viselkedésében, például falánk, iszákos, fősvény, vagy megjelenése, viselkedése, öltözködése, testi, illetve beszédhibája révén válik humorossá. Lényege az adott embertípus és környezete, világa közötti meghasonlás.

A **nyelvi komikum**: szinonimákra, szójátékokra, kétértelműsége, burkolt célzásokra, komoly szövegek gúnyos idézésére épül. A komikum rendszerint a valóság és a látszat ellentétén alapszik, amely meglepetést keltve lelepleződik.

A **monológ** • A dráma olyan része, amely segítségével a darab szereplője feltárhatja a közönség előtt azokat a gondolatait, amelyeket a többi szereplőnek nem tud, vagy nem akar megvallani. Jelentése: magánbeszéd, belső beszéd.

A monológ önálló műfajként is előfordul, ilyen az egyszemélyes dráma (pl.: Gogol *Egy őrült naplója*).

Cserna Károly: Felvilágosodás, 1901

Háttér-információ

A MAGYAR FELVILÁGOSODÁS

A felvilágosodás Magyarországon a XVIII. században terjedt el. Magyarország osztrák fennhatóság alatt áll. Az osztrák uralkodó a felvilágosodott abszolutizmus elveit követi. A felvilágosodás magyar hívei az elmardottság leküzdését, a kulturális haladás igényét, a magyar nyelv művelődésének feladatát sürgették. Mária Terézia 1760-ban magyar nemzeti testőrséget állított fel Bécsben. Megszervezték az első magyar írói társaságot. II. József felvilágosodott abszolutizmusa idején még könnyebben terjedhettek a modern gondolatok. Kazinczy Ferenc ismerte fel, hogy egyetlen út maradt: a nyelvmű-

velés. Kibontakozott az irodalmi-szellemi élet. 1784-ben Pestre helyezték a Pázmány Péter által alapított egyetemet. 1790-ben megalakult az első magyar színjátszó társulat. Bevezették a magyar nyelv tanítását. A klasszicizmus kezd érvényre jutni. A legfőbb műfajai: **eposz**, **tragédia**, **óda**. A magyar felvilágosodás korszakát leghívebben a *harc*, a *küzdelem*, a *per*, a *vita* szavakkal jellemezhetjük. A bécsi testőrírók, a különféle szerzetesrendek tudós papjai, a szabadkőműves páholyok tagjai, a nemesi kúriák lakói, a diákönképzőkörök tanárai és tanulói mind-mind arra törekedtek, hogy alkalmassá tegyék nyelvünket a művészetek és tudományok művelésére. A gyakran személyeskedésig fajuló vitákban formálódott anyanyelvünk. Bár nagy formátumú életművek is születtek, a küzdelem eredményeit – letisztult formában – majd a reformkor költőóriásai hasznosítják.

Nota bene! A felvilágosodás a XVIII. század uralkodó szellemi áramlata. Lényege: a polgárság harca a fejlődést gátló feudális rend ellen. Legfontosabb eszméi: az ész fontossága, az emberi egyenlőség hirdetése és az érzelmek szabadsága.

A magyar felvilágosodást mint művelődéstörténeti korszakot 1772-től 1825-ig jelöljük. Az időpontok **Bessenyei György Ágis tragédiája** című drámájának, illetve **Vörösmarty Mihály Zalán futása** című eposzának megjelenésére utalnak. Ezt az ötvenévnvi időszakot vágja ketté Martinovicsék kivégzése, a magyar írók bebörtönzése és a hosszabb-rövidebb időre történő elhallgattatása. Ennek értelmében a magyar felvilágosodás irodalma két szakaszra osztható:

I. szakasz: 1772–1795,

II. szakasz: 1793–1825.

Magyarországon a több évszázados függés következtében nem volt számottevő a polgárság, éppen ezért az új világszemlélet iránt elsősorban néhány nagy műveltségű főúri család és főleg közép- és kisnemesség értelmiségivé váló rétege lehetett fogékony. Ez a réteg ugyanakkor érdekelt volt a rendi társadalom fenntartásában is. S mivel végeredményben az uralkodó osztály tagjai lettek a „felvilágosodottak”, a nyugati polgárság forradalmi eszméi szükségszerűen át is alakultak: a felvilágosodás magyar hívei az új gondolatokból leginkább az elmaradottság leküzdését, a mindenáron való kulturális haladás elodázhatatlan igényét vették át. A magyar felvilágosodás jelentősebb képviselői: **Bessenyei György** (1747–1811), **Csokonai Vitéz Mihály** (1773–1805), **Batsányi János** (1763–1845), **Verseyhy Ferenc** (1757–1822), **Szentjóni Szabó László** (1767–1795).

Csokonai Vitéz Mihály

(1773–1805)

A felvilágosodás korának egyik legnagyobb és legműveltebb magyar költője. Olvasottsága által be volt ágyazva az irodalmi múltba, a barokkba és a rokokóba. Csokonai azoknak a költőknek a körébe tartozik, akik műveikkel gyakran járultak hozzá az őket közvetlenül körülvevő közösségek szóra-

kozásaihoz, ünnepeihez. De akik – ugyanakkor – a mindenkori olvasókra számítva is írtak, ily módon remélték biztosítani maguk számára a halhatatlanságot is.

Életútja • 1773. november 17-én született Debrecenben. Apja, Csokonai József, egy református lelkész fia, Győrből költözött át Debrecenbe. Borbély-sebész (felcser) volt, s szorgalmas munkával tekintélyes vagyont gyűjtött. Édesanyja Diószegi Sára. Az apa korai halála (1786) és a különböző kezességi perek bonyodalmai következtében az özvegynek két fiával együtt el kellett hagyniuk addigi házukat és a Darabos utca egyik kicsi nádfedeles házában húzták meg magukat. Az édesanya kosztos diákok tartásával tudta csak biztosítani megélhetésüket.

Csokonai 1780-tól a Debreceni Református Kollégium diákja lett. Már az elemiben és a gimnáziumban is kitűnt rendkívüli emlékezőtehetségével. Nagyon fogékony diák volt. Bámulatos nyelvtelhetségének köszönhetően öt nyelvet sajátított el: a latint, görögöt, németet, franciát és az olaszt. De ismerkedett az angollal, a héberrel és a perzsával is. 1788-tól a főiskolai tagozat hallgatója, majd teológushallgató lett. 1790 körül diáktársaival olvasótársaságot, önképzőkört szervezett. 1792-től levelezett Kazinczyval. Tanárai már-már a jövő professzort látták benne, s mint főiskolai hallgatót 1794-ben a gimnáziumi poéta osztály vezetésével bízták meg. Műveltségéről, olvasottságáról legendák keringtek. Ebben az időben nőtt nagy költővé, ekkor születnek legkiválóbb filozófiai költeményei.

1795 májusában húsvéti legációba¹ küldték Halasra és Kecskemétre. Az ünnepi szolgálat után nem tért vissza Debrecenbe. Dugonics Andrást és Virág Benedeket látogatta meg Pesten, kapcsolatokat keresett más írókkal. Itt szemtanúja volt a Vérmezőn Martinovicsék kivégzésének. Hazatérve nem jelentkezett azonnal a kollégiumban, s a legációban gyűjtött pénzzel (70 forint) sem tudott elszámolni. Már korábban is merültek fel ellene panaszok sajátos pedagógiai módszerei, az istentiszteletek kerülése és különböző szabályszegések miatt. Azt is rovására írták, hogy az egyik professzorról tanítványaival gúnydalokat énekeltetett a Nagyerdőn. Június 15-én az esti istentiszteleten egy ta-

¹ legáció – teológiai főiskolai hallgató kiküldése főbb ünnepekkor, hogy a falvakban prédikáljanak, és adományokat gyűjtsenek a kollégium számára

nárait sértő búcsúbeszédben fordult „ötödfélszáz tanuló társaihoz”, és bejelentette kilépését. A június 20-án összeülő iskolaszék távollétében örökre kizárta a kollégiumból, s a diákokat eltiltotta a vele való érintkezéstől. A nagy reményekkel kecsegtető életpálya derékba tört.

Debrecenből útja Sárospatakra vezetett, ahová jogot ment tanulni, de 1796-ban abbahagyta tanulmányait. Ezzel lezárult deákpályája, diplomát nem szerzett. Ezt követően megkezdte négyéves dunántúli „tudós koldulását”. Nyáron Pálóczi Horváth Ádám költőbarátjánál Balatonfüreden időzött. Ekkor írta meg *A tihanyi Ekhóhoz* első változatát. Ősszel Pozsonyba sietett abban a reményben, hogy mecénásokra lel az ott megnyíló országgyűlés (diéta) nemesi résztvevői között. Novemberben – decemberben kiadta egyszemélyes verses hetilapját, a *Diétai Magyar Műzsát*, melyben régebbi költeményei mellett közreadott néhány olyan alkalmi verset is, amelyben a főurak előtt tisztelgett. A lapszámokat nem tudta eladni, a kiadó börtönnel fenyegette meg. Végül Széchenyi Ferenc gróf mentette meg az adósok börtönétől.

1797-ben Komáromban találjuk, a franciák ellen készülõ nemesi bandériumok zászlóavató ünnepségén. Újraéledtek itt pozsonyi reményei, verses folyóirat kiadását tervezte *Nyájas Műzsa* címmel, ebből azonban semmi sem lett. Igazi mecénásokra itt sem lelt, de megismerkedett Vajda Juliannával (Lilla), egy jó módú kereskedő lányával. Eleinte kölcsönös és boldog szerelem bontakozott ki köztük, legalább is versei erről tanúskodnak. A költő joggal érezhette magát „víg poétának”. Csokonai a házasság alapjaként megpróbált biztos polgári állást szerezni. Mire visszatért Komáromba, Juliannát szülei egy gazdag dunaalmási kereskedőhöz adták férjhez. Szerelmének elvesztése tudatosította benne társadalmi száműzöttségét, reményeinek végleges összeomlását.

Komárom után néhány évig a Dunántúlon bolyongott: Keszthelyen, Kaposváron, Nagybajomban vendégeskedett barátoknál, ismerősök-nél. 1799-től egy évig a csurgói gimnáziumban volt helyettes tanár. Lelkesen vágott bele a pedagógiai munkába. Jegyzeteket készített diákjai számára. Mikor helyettesítési ideje lejárt, 1800 februárjában gyalog vágott neki az útnak, hogy hazatérjen Debrecenbe. Különböző álláshelyekért folyamodott, sikertelenül.

Az 1802. július 11-i hatalmas debreceni tűzvészben Darabos utcai kis házuk nagy része is elpusztult. A család a teljes nyomor szélére sodródott. Öröklött betegsége, tüdőbaja is egyre súlyosbodott: kedély-állapota végleg elkomorult, emberkerülővé vált. 1804. április 15-én Nagyváradon Rhédey Lajos gróf feleségének temetésén felolvasta a *Halotti versek* című filozófiai költeményét. A temetésen megfázott, tüdőgyulladást kapott, s nyomban ágynak esett. Harminckét éves ko-

rában, 1805. január 28-án halt meg Debrecenben. Temetésén a kollégiumi diákság is részt vett, amelyet első életrajzírója, kortársa és barátja, Domby Márton rendezett.

Munkássága • Csokonai Vitéz Mihály az újrakezdések költője volt. Költészete rendkívül széles skálán mozgott. Fellelhető verseiben a kor valamennyi művészeti törekvése. A különböző stílusirányok nem egységbe forrasztva, hanem egymás mellett és után élnek nála.

Debreceni ifjúsága, egyszerű származása közvetlen érintkezésbe hozták a **népivel**, a **népköltéssel**, melynek művészi lehetőségeit az elsők között fedezte fel. Csokonai költészete a Gyöngyösi-féle **barokkos hagyományból** indult el, a poétai órák tananyagán és versgyakorlatain keresztül magába szívta a **klasszicizmus iskolás változatát**, felhasználta költészetében a **manierizmus**¹ bizonyos elemeit. De ott van lírájában az olasz irodalomból ellesett **rokokó**² a maga kellemvilágával, kecses, miniatűr formáival és sajátos örömkultuszával. Élete vége felé hangot kapott költészetében a rousseau-i **szentimentalizmus**³ panaszos hangja, magányba menekülő kiábrándultsága, halálvágya is.

Költészetében négy korszakot különböztetünk meg:

I. **1785–1790: a KÉSZÜLŐDÉS IDŐSZAKA:** a népiesség jegyében születtek helyzetdalai: *Szegény Zsuzsi, a táborozáskor, Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz.*

II. **1790–1798: a FELÍVELÉS KORSZAKA:** bekapcsolódott az irodalmi nyilvánosságba, művei jelentek meg hírlapokban, s megcsillant előtte egy kötet kiadásának a reménye. Megírta *A méla Tempefőit*, mely összegezte addigi útját, és *A vidám természetű poétát*, mely egy új életprogram és szemléletmód jelentkezése volt: a boldogság énekese akart lenni. Tulajdonképpen ars poeticának is tekinthető. Programjának megvalósításában a szerelem antik görög költője, Anakreón a mintaképe, akinek le is fordította verseit. Erre az időszakra esett a Lilla-szerelem felemelő reménykedésének időszaka, illetve a „nemzeti költő” programjának meghirdetése.

¹ *manierizmus* – kb. 1530-tól 1600-ig tartó stílustörténeti korszak elnevezése, amely a reneszánsz és a barokk korszakot kötötte össze. A fogalom az olasz *maniera* szóból ered, melynek magyar jelentése *mód, manír*, de később modorosságot is jelentett. Olaszországból indult ki, Németalföldön, Franciaországban és Németországban terjedt el.

² *rokokó* – 1720–1735 és 1770–1780 között virágzó irányzat, díszítőrendszer. A *rokokó* szó *kagylót* jelent. Elemei: rafinált, finomkodó erotika, egzotikum, báj, kecsesség, játéka, tréfa, kicsinyítés, intimitás, könnyedség és mesterkélttség.

³ *szentimentalizmus* – érzelmesség: irodalmi irányzat a XVIII–XIX. század fordulóján, amely a polgárság érzelmi lázadását fejezte ki a fennálló társadalmi rend ellen, és a személyiség szabad érzelmi kibontakozására törekedett

III. 1798–1803: a **LILLA-SZERELEM MEGHIÚSULÁSA:** a veszteségélmény jegyében csak a megtörtség és a menekülés fogalmazódott nagy verssé (*A Magányossághoz, A tihanyi Ekhóhoz*). Halhatatlan művek sorában távolította el magától korai műveinek boldogságeszményét (*A pillangóhoz, A Reményhez*).

IV. 1803–1805: az **ÚJ UTAK KEZDETE:** nagy hangsúllyal kötődött az *Árpád-eposz* tervéhez. A mű azonban nem jutott tovább a kezdeményeknél, a költő halálával ez is kettétört.

Költészetének rétegei, a deákos klasszicizmus • Egész életét és költészetét meghatározták a Debreceni Református Kollégiumban töltött évek. Itt bontakozott ki kivételes költői tehetsége, itt szerezte meg korát meghazudtoló műveltségét; több nyelven beszélt, írt, született őstehetség, **poeta natus** volt. Formakészségéért, verseinek zeneiségéért társai *Cimbalom*nak nevezték. Ugyanakkor rendkívül tudatos, az esztétikai tudományokban jártas tudós költő – **poeta doctus** is, aki gyakran zárkózott el könyvei, jegyzetei világába.

A poéta órákon két verstípuson gyakorolták a költészet mesterségét, ez a **sententia** (e.: szentencia) és a **pictura** (e.: piktúra) volt. *Pictura:* természet ábrázolása, természeti kép bemutatása, innen eljutni valamiféle gondolat felé. *Sententia:* az antik költők bölcs gondolatainak, tanításainak részletező kifejtése a retorika szabályai szerint.

E két verstípus vegyítéséből, határainak elmosódásából nőtt ki a 90-es évek első felének nagy filozófiai lírája, melyben egyértelműen, nyílt bátorsággal szólaltatta meg Csokonai a felvilágosodás legfőbb gondolatait. A kor hírlapi ismertetéseiből biztosan, de valószínűleg más forrásból is ismerte Rousseau fontosabb műveit. Tanulmányozta Voltaire alkotásait is, jobbára barátja, Nagy Gábor magyar nyelvű kivonatai alapján. A francia *Enciklopédia* sem volt ismeretlen a számára.

Kiemelkedő alkotásai e témakörben a *Konstancinápoly* és *Az estve*. E két vers egyúttal a felvilágosodás két fő irányzatát is képviseli. A *Konstancinápoly* Voltaire egyházellenességét, csipkelődően szellemes gunyorosságát és optimista racionalizmusát visszhangozza, *Az estve* pedig Rousseau felfogását: a romlott társadalommal szemben a természet, a természetes állapot idilli harmóniáját hirdeti.

Kazinczy Ferenc többször elmarasztalta Csokonait „mázolásai” (rokokója) és „vastagságai” (nyersesége, népessége) miatt, s az ő tekintélye, valamint Kölcsey szigorú bírálata két évtizedre kirekesztették a költőt az irodalmi köztudatból. Sokáig csak a debreceni református diákköltészetre hatott. (Ezt örökítette meg Jókai is az *És mégis mozog a föld* című regényében.) Később a *Nyugat* nagyjai: Ady, Móricz, Tóth

Árpád fedezték fel benne elődjüket – az utóbbira már elégikus hangneme hatott elsősorban.

1. Milyen kapcsolatban vannak Csokonaival az alábbi helységnevek: Debrecen, Pest, Sárospatak, Pozsony, Komárom, Csurgó, Nagyvárad?
2. Hogyan korszakolható Csokonai költészete?
3. Melyik két verstípusban kellett gyakorlatoznia Csokonaiéknak a költészeti osztályban Debrecenben?
4. Magyarázd meg a *poeta natus* és *poeta doctus* jelentését!

Olvasd el Ady Endre *Vitéz Mihály ébresztése* és Tóth Árpád *Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz* című versét! Miben érzi rokonnak Csokonait Ady, és miben Tóth Árpád?

Zsugori uram (szamszar.blog.hu)

ZSUGORI URAM

Esmérek én egy vént. – Ki az? – Neve nincsen:
Régen eladta már aztat is a kincsen;
Sőt míg bírt is véle, magában tartotta,
Mert mondani másnak ingyen sajnállotta. –
Hol lakik? – Ott látszik, ama kapu megett,
Egy ház, mellyet náddal önnönmaga szegett.
Van két palotája a Piac-utcába,
De azt a rácoknak adta árendába;
Maga e kunyhóba éhezvén kucorog,
S elméjébe mindég a drágaság forog.

Úl pénzes ládáján sovány ábrázattal,
 Tisztelvén a mammont örök áldozattal.
 A bús gond béesett orcájában hever,
 Mérget kedveltető kincseiből kever.
 Olly sárgák orcája sovárgó gödrei,
 Mint aranyjára vert királyok képei:
 Mint a sírból feljött halott útálsága,
 Amellyről minden húst a párka lerága.
 Most is azért sóhajt és dúlfül magába,
 Mért nem adhatja az áert árendába.
 S öszvekalkulálván saját számadását,
 Nyögve kárhoztatja szörnyű pazérlását,
 Gyász idők! – így kiált, vádolván az eget, –
 Lám, csak egy rövid nap mennyit elveszteget:
 Ma csak harminc arany jött bé a kasszába,
 Mégis kilencven pénzt adtam ki hiába.
 Azonba melly szörnyű károm következe: –
 Itt jajgat, s fejére kúcsolódik keze –
 Melly szörnyű kár! egy szél pénzem elrablotta,
 Lantornás ablakom ketté szakasztotta! –
 Úgy tűnődik; s talám azt is sajnálja ő,
 Hogy a versbe ingyen s potomra jött elő.

rácok – szerb iparosok, kereskedők; **árenda** – haszonbér; **mammon** – a pénz meg-
 személyesített hatalma, a gazdagság, a mohóság, a nyereségvágy jelképe, a régi asz-
 zíroknál a bőség istene; **útálság** – utálatosság; **párcák** – az ókori hitrege szerint a
 sors istennői, akik az élet fonálát fonják és elvágják; **áer** – levegő; **kalkulál** – számlál;
pazérlás – pazarlás; **lantornás ablak** – olajos pergamenből készült ablak

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • Jó néhány vers esetében megfigyelhető hogy Csokonai az iskolai gyakorlatokra készített verseket később átdolgozta. Az *Egy Fősvénynek leírása* című vers még a költő iskolai évei alatt készülhetett, minden bizonnyal 1785-ben, 12 éves korában. A költő ismert a városban egy uzsorást, és bemutatta annak külsejét és belső tulajdonságait. Később ráébredt, hogy nem csak egyetlen zsugori van a világon, ezért a címből elhagyta az *egy* szót. Így már nem egy konkrét emberről írt, hanem egy típusról: *A Fősvény*. 16 éves volt ekkor. A végső változat 1796-ban keletkezett! A cím már egy beszélő nevet tartalmaz: *Zsugori uram*. A valóságban azonban nem egy személyhez kötődik, hanem általánosítja valamennyi hasonló típusú embert. Ez a változat a költő 21 éves korában készült. Műfaja: jellemkép – egy embertípust mutat be egy életkép keretében. Formája: vers.

Témája • Szomorú tapasztalata volt Csokonainak az uzsorásokkal. Mind gyermekkorában, mind felnőttkorában ki volt nekik szolgáltatva. Az irántuk érzett megvetését, gyűlöletét és tehetetlenségét fogalmazta meg ebben a versben.

Szerkezete, elemzése • A 32 soros költemény egy ember bemutatásába sűríti a fősvénység jellemzőit. Célja, hogy nevetségessé tegye ezt a tulajdonságot. A takarékoság erény, de ha valaki túlzásba viszi, és zsugori lesz, az már nem az. Zsugori uram pénze révén megengedhetné magának a jó életet, de ő mindent feláldoz a vagyonszerzés érdekében. Minden gondolata a pénz körül forog, annak rabjává válik.

A versben nemcsak külső jellemzést kapunk róla, hanem gondolkodását is megismerjük. A pénzgyűjtés életcéljává válik, tönkreteszi személyiségét, környezetét is. A haszon keresése miatt a valódi értékeket veszíti el az életéből.

Megismerjük a versből Zsugori uram külső tulajdonságait: sovány, beesett arc, sárga bőr, és belső jellemvonásait: irigy, bús, fősvény. A jellemvonásokat a költő így mutatja be: „*Űl pénzes ládáján sovány ábrázattal*”.

A vers legfőbb stíluseszköze a gúny, ami nem más egy személy vagy jelenség hibáinak erősen túlzott bemutatása: „*Esmérek én egy vént. – Ki az? – Neve nincsen: / Régen eladta már aztat is a kincsen*”.

Zsugori uram alakjában a betegesen harácsoló, zsugori ember tulajdonságai jelennek meg. Csokonai nem egy személyt, hanem egy társadalmi réteget (kereskedő, polgár, nemesség) bírál gúnyosan, szatirikusan.

1. A *Zsugori uram* jellemkép. Zsugori uram milyen embertípus tulajdonságait viseli?
2. Miért nincs neve a vers főszereplőjének?
3. Hogyan mutatkozik meg a fősvénység Zsugori uram külső megjelenésében, illetve a házán? Gyűjtsd ki az erre utaló kifejezéseket!
4. A rengeteg pénzt összekuporgató vén szinte koldusszegényen él. Vajon a szegénysége teszi őt nevetségessé, vagy valami más? Nevetséges lehet-e a szegénység önmagában?
5. Milyen képtelen pénzszerzési lehetőségen töri a fejét?
6. A vers hőse mit tart az élet legfontosabb értékeinek? Te hogyan vélekedsz erről?
7. A verses jellemrajz túlzásokkal, ellentétekkel, jelzőkkel teszi nevetségessé a zsugoriságot. Keress példákat mindegyikre! Melyiket tartod a leghatásosabbnak? Miért?
8. Szerinted lehet-e másokkal jó az, aki saját magától is sajnálja az ételt, s állandóan csak az üzleti hasznon töri a fejét?
9. Gyűjts szólásokat, közmondásokat a fősvény emberről!
10. Főhősünk még azt is sajnálja, hogy a *versbe ingyen s potomra jött elő*. Mit jelent ez? Értelmezd!
11. Vitassátok meg, hogy miért szükséges takarékoskodni, de miért nem érdemes fősvénynek lenni! Mit tartotok szükségesnek, mit túlzásnak?

1. Hasonlítsd össze Molière fősvényét és Csokonai zsugoriját! Mi a hasonlóság, és mi a különbség közöttük? Írd le két oszlopba!
2. Készíts képzeletbeli életrajzot Zsugori uramról! Te hogyan mutatnád be eddigi életét? Miért lett ilyen ember?

Napnyugta (palyazat.gov.hu)

AZ ESTVE

A napnak hanyatlik tündöklő hintaja,
Nyitva várja a szép enyészet ajtaja.
Haldokló sűgári halavánnya lésznek,
Pirúlt horizonunk alatt elenyésznek.

Az aranyos felhők tetején lefestve
Mosolyog a híves szárnyon járó estve;
Melynek új balzsammal biztató harmatja
Cseppcsekéit a nyílt rózsákba hullatja.
A madarkák meghűlt fészkeknek szélein
Szunnyadnak búcsúzó nótájok rendjein.

A kis filemile míg magát kisírta,
Szomorún hangicsált fészken a pacsirta.
A vadak, farkasok ülnek szenderedve,
Barlangjában belől bömböl a mord medve. –

Ah! ti csendes szellők fúvallati, jertek,
Jertek füleimbe, ti édes koncertek;
Mártsátok örömbé szomorú lelkemet;
A ti nyájasságtok minden bút eltemet.
Lengjete, óh kellő zefirek, lengjete,
Lankadt kebelembe életet öntsetek!
Mit érzek? ... míg szólok, egy kis nyájas szellet
Rám gyengén mennyei illatot lehellett.

Suhgó szárnyával a fák árnyékinál
Egy fűszerszámozott theátromot csinál,
Melybe a gráciák örömmel repülnek,
A gyönyörűségnek lágy karjain ülnek;
Hol a csendes berek barna rajzolatja
Magát a hold rezgő fényénél ingatja.
Egyszóval, e vídám melancholiának
Kies szállásai örömmel nyílnak.
Késsél még, setét éj, komor óráiddal,
Ne fedd bé kedvemmet hideg szárnyaiddal:
Úgyis e világba semmi részem nincsen,
Mely bágyadt lelkemre megnyugovást hintsen;
Mikor a világnak lármaját sokallom,
Kevélynek, fősvénynek csörtetését hallom,
Mikor az emberek körültem zibongnak,
S kényektől részegen egymásra tolongnak.
Bódult emberi nem, hát szabad létedre
Mért vertél zárbékót tulajdon kezedre?
Tiéd volt ez a föld, tiéd volt egészen,
Melyből most a kevély s fősvény dézmát vészen.
Mért szabtal hát határt önfiad között;
Ládd-é már egymástól mind megkülönbözött.
Az *enyim*, a *tied* mennyi lármat szüle,
Miolta a *miénk* nevezet elüle.
Hajdan a termő föld, míg birtokká nem vált,
Per és lárma nélkül annyi embert táplált,
S többet: mert még akkor a had és veszethség
Mérgétől nem veszett annyi sok nemzetség.
Nem volt még koldúsa akkor a törvénynek,
Nem született senki gazdagnak, szegénynek.
Az igazságtévő határkő és halom,
A másét bántani nem hagyó tilalom
Nem adott még okot annyi sok lármaára,
Mert az elégség volt mindennek határa.
Nem állott volt még ki a kevély uraság,
Hogy törvényt hallgasson tőle a szolgaság;
S rozskenyérből is karácsonyja legyen,
Hogy az úr tortátát s pástétomot egyen.

Nem bírt még a király húsz, harminc milliót,
 Nem csikart ki tőlük dézmát és porciót,
 Melyből boldogokká tudja őket tenni,
 Azaz tonkin fészket legyen miből venni.
 Nem bújt el a fősvény több embertársától,
 Hogy ment legyen pénze a haramiától,
 Akit tán tolvajjá a tolvaj világ tett,
 Mert gonosz erkölcsrel senki sem született.
 Nem is csuda, mert már a rétek árkolva,
 És a mezők körül vagynak barázdolva;
 Az erdők tilalmas korlát közt állanak,
 Hogy benne az urak vadjai lakjanak;
 A vizek a szegény emberekre nézve
 Tőlök munkált fákkal el vagynak pécézve.
 Te vagy még egyedül, óh arany holdvilág,
 Melyet árendába nem ad még a világ.
 Te vagy még, éltető levegő! amelyen
 Indzsenéri duktus nem járt semmi helyen.
 Téged még, óh legszebb hangú szimfónia,
 Ingyen is hallgathat minden emberfia:
 S titeket, óh édes erdei hangzások,
 Hallhatnak a szegény pásztorok s munkások:
 Mikor a mesterség gyáva hangjainál
 A kényes nagyvilág fásasztó bált csinál.
 Óh, áldott természet! óh csak te vagy nékem
 Az a tetőled nyert birtokom s vidékem,
 Melynek én örökös földesura lettem,
 Mihelyt teáltalad embernek születtem.

zefir – enyhe nyugati szellő; **fűszerszámozott théatrom** – illatos színház, a *fűszer-szám* a fűszer régi neve; **gráciák** – a báj, a kellem istennő; **melankólia** – érzékenyülés, mélabú; **zárbéko** – béklyó, bilincs; **dézma** – adó; **tonkin fészek** – ehető fecskéfészek, különleges, drága csemege; **el vagynak pécézve** – el vannak kerítve, rekesztve; **árendába** – bérbé; **indzsenéri duktus** – földmérésre használt mérnöki lécs; **mesterség ... hangjainál** – mesterséges, mesterkéltnél

Amit a múról tudnod kell!

Keletkezése • Az iskolai változat címe: *Az estvének leírása* – 1794-ben készült el. Ezt követte az 1789-es *Az estve*, majd a végső változat. A módosulás iránya, hogy a kezdeti, tisztán pictura-jellegű költemény szentenciával töltő-

dik, s a tájleíró vers bölcséleti ódává emelkedik. **Műfaja:** gondolati, filozófiai költemény. **Témája:** természetleírásba ágyazott társadalombírálat.

Szerkezete • Keretes, úgynevezett híd-szerkezetű (pilléres) vers Csokonai nagy filozofikus költeményei közé tartozik. Az első változatot 1789-ben írta meg, kezdetben tájleíró versnek készült, de 1794-ben bővítette ki Csokonai a bölcséleti, társadalom-bíráló résszel. Klasszicista vers, a felvilágosodás eszméi és gondolatai szólalnak meg benne. Felvilágosító, nevelő célzatú tanköltemény.

I. 1–38. sor: tájleírás – pictura: az alkonyi szépséget, a romlatlan természetet láttatja. Érzelmes tájrajz, amelyben a részletezés uralkodik. A létezés szépségét hirdeti. Idilli harmónia jellemzi a természetet, de a természet egyben búskomorságot is rejt. Ebbe a világba menekül a költő a vigasztalódásért, nyugalomért. A színek, hangok a romlatlan, idilli harmóniát érzékeltetik. A leírás attól szép, hogy a rokokó finomsága, könnyedsége érvényesül ebben a részben. A pictura végén a vers hangulata megváltozik, a sötét éj jelenik meg. „...*e világba semmi részem nincsen*” – szakad ki a költőből a közvetlen panasz. A komor hangulat átvezet a második részbe.

II. 39–74. sor: társadalombírálat – sententia (bölcsélet): központi gondolata az, hogy a *bódult emberi nem* megszüntette az ősi egyenlőséget. A szépséget elpusztította az emberi durvaság, a harmóniából diszharmónia lett. A megromlott világért az emberi nem a felelős, amely elfordult a szabadságtól. Rousseau gondolata jelenik meg itt, aki szerint az egyenlőséget a magántulajdon megjelenése szüntette meg: *az enyim, a tied*. A társadalom bűneit, a viszásságokat sorolja fel úgy, hogy közben a magyarországi viszonyokra is utal (dézsmá, porció, legelők, erdők bekerítése). Csokonai ezt a részt a klasszicista szabályok szerint írta. Logikus okfejtést követ: egy tételt állít, majd ezt sokrétűen bizonyítja, érvekkel alátámasztja.

III. 75–88. sor: tájleírás – pictura: a társadalomból számkivetett ember a természethez menekül. Az ősi idill maradványa, a közös kincs csupán a természet még áruba nem bocsátott néhány szépsége: *az arany holdvilág, az éltető levegő, a legszebb hangú szimfónia és az édes erdei hangzások*. Ezeknek lett örökös földesura a társadalomból számkivetett, abban élni nem tudó ember. A befejező négy sor tehát azt hirdeti, hogy a természet szerint minden ember egyenlő.

A vers hangulata a szerkezeti elosztás szerint: melankolikus, reményvesztett, csüggedt, lemondó, az utolsó sorokban ódai pátosz jellemzi. A kifejezőeszközök közül jelzős szerkezetek, metaforák, megszemélyesítések, hasonlatok, ellentétes szerkezetek találhatók a versben.

Magyaros, hangsúlyos verselésű, versformája páros rímű 12 szótagos sorok. Rokokó, szentimentális, klasszicista stílusjegyeket egyaránt találunk a versben.

Értelmezés • Természet és társadalom, objektivitás és személyesség, fájdalom és büszkeség, játék és komolyság szimfóniája ez a vers. *Az estve* Rousseau nyomán a természet romlatlanságát állítja szembe az emberi társadalom romlottságával.

1. Melyik két verstípus vegyítésének eredménye *Az estve* című vers? Milyen műfajhoz tartozik?

2. Milyen párhuzamos gondolatokat fedezel fel Csokonai és Rousseau nézetében Az estve című vers alapján?
3. Értelmezd az alábbi részletet, mire utal: *Az enyim, a tied mennyi lármát szüle, / Mialta a miénk nevezet elüle!*
4. Hogyan függ össze a pictura és a sententia a versben? Melyik a hangsúlyosabb: a leíró vagy az érvelő rész?
5. Állapítsd meg, az első és a befejező rész természetleírása között milyen érzelmi különbség van!
6. Milyen társadalmi problémákat, gondokat említ Csokonai a középső részben?
7. Keress költői képeket Csokonai Az estve című verséből!
8. Milyen stílusirányzatok hatása érződik Az estve című versben?

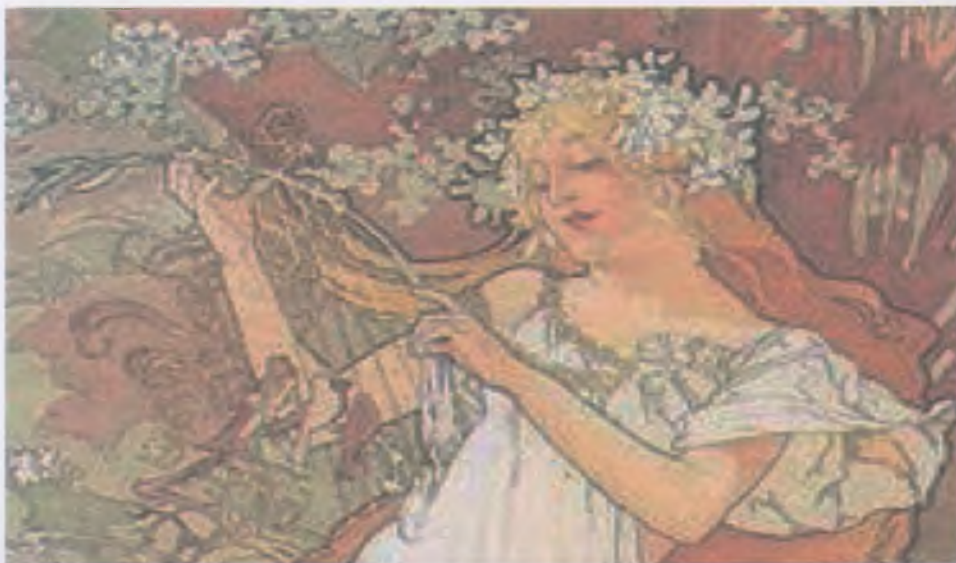
Keress a versből metaforákat! Milyen színeket használ a költő az első részben?

A REMÉNYHEZ

Földiekkel játszó
Égi tünemény,
Istenségnek látszó
Csalfa, vak *Remény!*
Kit teremt magának
A boldogtalan,
S mint védangyalának,
Bókol úntalan.
Síma száddal mit kecsegtetsz?
Mért nevetsz felém?

Kétes kedvet mért csepegtetsz
Még most is belém?
Csak maradj magadnak!

Biztatóm valál;
Hittem szép szavadnak:
Mégis megcsalál.
Kertem nárcisokkal
Végig ültetéd;
Csörgő patakokkal

Alfons Mucha: Tavasz, 1896

Fáim éltetéd;
Rám ezer virággal
Szórtad a tavaszt
S égi boldogsággal
Fűszerezted azt.
Gondolatim minden reggel,
Mint a fűrge méh,
Repkedtek a friss meleggel
Rózsáim felé.
Egy híjját esmértem
Örömminek még:
Lilla szívét kértem;
S megadá az ég.

Jaj, de friss rózsáim
Elhervadtanak;
Forrásim, zöld fáim
Kiszáradtanak;
Tavaszmom, vígságom
Téli búra vált;
Régi jó világom
Méltatlanra szállt.
Óh! csak Lillát hagytad volna
Csak magát nekem:

hímetlen – sívár

Most panaszra nem hajolna
Gyászos énekem.
Karja közt a búkat
Elfelejténém,
S a gyöngykoszorúkat
Nem irigyleném.

Hagyj el, óh Reménység!
Hagyj el engemet;
Mert ez a keménység
Úgyis eltemet.
Érzem: e kétségbe
Volt erőm elhagyó,
Fáradt lelkem égbe,
Testem földbe vágyó.
Nékem már a rét hímetlen,
A mező kisült,
A zengő liget kietlen,
A nap éjre dült.
Bájoló lágy trillák!
Tarka képzetek!
Kedv! Remények! Lillák!
Isten véletek!

Amit a múról tudnod kell!

Csokonai Vitéz Mihály az érzelmek, a szerelem, a boldogság és a sóvárgás költője volt, aki igazság szerint mindig boldogtalan volt a szerelemben. A magyar irodalom egyik legszebb verse, *A Reményhez* is nagy féltékenységekről és mély szenvedélyről árulkodik.

Csokonai Vitéz Mihály reformált és teremtett, felrázta a magyar költészetet, miközben tisztelettel meghajolt a magyar, a nyugat-európai és a keleti irodalmi hagyományok előtt. Csokonai 1797 márciusában megismerkedett Vajda Juliannával, Lillával. A boldognak induló szerelem keserű fordulatából született meg a *Lilla szerelmi ciklus*. Csakhogy Julianna a költő számára, mint feleség egész kapcsolatuk alatt elérhetetlen maradt, Csokonai bizonytalan egzisztenciája miatt. Hogy mennyire voltak erősek ezek az érzelmek?

Julianna, azaz Lilla egész életében, mint múzsa hordozta a szerelmi beteljesülés ígéretét és annak elvesztését. Csokonai képzelete pedig szinte erősebb volt – szerelmi vonatkozásban is – a valóságnál: tudott alakokat teremteni magának, pótléklul a valósággal szemben, ahol sohasem talált magához igazán méltó partnert.

Keletkezése • A *Reményhez* című vers 1798-ban született, és 1803-ban jelent meg, amikor Csokonai sajtó alá rendezte a *Lilla-verseket*. Ezt az elégiát tette a ciklus legvégére. (A kötet egyébként csak halála után, 1805-ben látott napvilágot.) **Témája:** a teljes emberi sors, az egész élet, a füstbe ment nagy lehetőségek és remények. A szerelem lett volna a költő legutolsó menedéke, de ezt is el kellett veszítenie. **Műfaja** elégia.

Szerkezete • A költemény a versszerkesztés mesterműve, megszólítja benne a Remény allegorikus alakját. Az ilyen megszemélyesítés a rokokó költészetben is gyakori költői fogás volt.

1. vsz.: a csalódás keserősége uralkodik: a mély csalódás keserű hangján szólal meg, elutasítja magától a Reményt, ne hitegesse többé: „*Csak maradj magadnak!*”

2. vsz.: visszaidézi a boldog korszakot: még inkább a rokokó játszi, vidám könnyedségű verseire emlékeztet, de jelen van az átélt csalódás fájdalma is. Az elveszett boldogságot jelképező virágos kertben van valami a rokokó-kertekből, de még több a magyar valóságból, Lillának komáromi kertjéből, amelynek *jázminos lugasában* enyelgett a költő Lillával, miközben a leány *barna szép hajával Zefír susogva játszott... A kert* ebben a versben az életet jelenti, melynek virágai a reménység állapotában kinyílnak és pompáznak, a remény elvesztésekor pedig elhervadnak. Ez is allegorikus ábrázolás. A vidámságot – a pergő ritmuson kívül – a jelzők árasztják magukból a leggyönyözőbben (*csörgő patak, égi boldogság, fűge méh, friss meleg*).

3. vsz.: a veszteség miatti fájdalom szólal meg: elején a *Jaj!* jelzi a hangulati fordulatot, aztán a második versszak vidám kerti képének pontos **ellenképe** következik: az elveszett boldogság panaszja, mert a szerelem még kárpótolhatta volna művészi vágyainak kudarcaiért, a *gyöngykoszorúk* (itt a hírnév és a dicsőség jelképe) elvesztéséért.

4. vsz.: a fáradt lemondás, búcsú az élettől: összefoglalja az eddigi motívumokat, s tulajdonképpen az első versszakot folytatja: újból elhessenti magától a reménykedést, a két gyönyörű sorral érzékelteti csalódásának súlyát, elfáradását az élet megpróbáltatásaiban: „*Fáradt lelke mélybe, / Testem földbe vágy.*” Még néhány véglegesen sivár, dísztelen téli kép az elpusztult rokokó-kertből: *hímetlen rét, kietlen liget, kiszült mező* – s végül felejthetetlenül fájdalmas felkiáltásokban hangzik el a „víg poéta” lemondó búcsúzója: „*Kedv! Remények! Lillák! / Isten véletek!*” A költő talán maga sem hitte ekkor, hogy ez a búcsú egy éltre szól: ezután már valóban kevés vidám verset írt, s újabb szerelem sem ejtette meg.

Versszerző erő • Ellentét a tartalom és a forma között: lemondó, fájdalom ↔ könnyed vidám dallamra írva. Hangneme elégikus. Kifejezőeszközök: megszólítás, megszemélyesítés, metaforák, jelzős szerkezetek, hangszimbólumok. Verselése időmértékes, a spondeusokkal váltakozó trocheusok (tehát a

két hosszú és egy hosszú – egy rövid szótagból álló verslábak) lüktetésével érzékelteti a költő minden hangulatát. Rímelés: a keresztrímek négyso-ronként váltják egymást: abab cdcd efef ghgh. Strófaszerkezet: a 16 soros versszakok különösen művesek, cizelláltak. Ennek a bonyolult, összetett strófaszerkezetnek a kialakulása összefügg azzal a ténnyel, hogy Csokonai a szöveget egy már kész, adott dallamra írta, melynek szerzője Kossovits József volt.

Bár a vers témája a szomorúság, a csalódottság, a klasszicizmus szabálya, hogy a világ harmonikus és derűs, az érzelmeket egyensúlyban kell tartani a műalkotásokban. Éppen ezért a súlyos témát játékos formák teszik elviselhetőbbé. Ilyen eszközök:

- a vidám, játékos hangzású szavak: *nevelsz, kecsegtetsz, csepegtetsz, fürge, friss*, melyek hangzása játékos a magas magánhangzóktól: az 1. versszak 42 szavából 23 magas hangrendű, 4 vegyes hangrendű és csak 5 mély;

- a játékos hangzású mássalhangzók: *cs, c, sz: nevelsz, kecsegtetsz, csepegtetsz, nárcisz, csörgő*.

Üzenete • A természet örök körforgása, illetve a szerelem boldogító és elemesztő ereje közötti párhuzam törvényének hiteles ábrázolása ez a vers. A szerelem hatalmasabb az embernél, de emberek nélkül mégsem létezhet.

1. Milyen a vers hangulata?
2. Kit szólít meg a lírai én? Milyennek látatja őt?
3. Milyen érzést fejeznek ki az első szakasz kérdései?
4. Vesd össze a második és harmadik szakasz képét a kertről! Miben különböznek?
5. Mi fejezi ki, hogy Lilla elvesztése a legnagyobb szomorúság?
6. Hasonlítsd össze az első és negyedik szakasz Reményhez intézett felszólítását! Melyiket érzed erősebbnek, és miért?
7. Mi fejezi ki a lírai én halálvágyát a negyedik szakaszban?
8. Mitől, kitől búcsúzik a záró sorokban?
9. Milyen két allegóriára épül a vers?
10. Keress a szövegben olyan kifejezéseket és mondatokat, melyek miatt elégiának nevezhető a vers!
11. Milyen párhuzam, illetve ellentét fedezhető fel az elégia szerkezetében? Mely sorokban, képekben, rímpárokban érzel rokkoló hatást?

A remény hal meg utoljára – tartja a mondás. Értelmezd a jelentését és a lírai én lélek-állapotát ennek ismeretében!

Irodalomelméleti ismeretek

Jellemkép • Olyan lírai mű, amely egy-egy érdekes, zsánerszerű vagy tipikus alakot állít a középpontba, és ennek külső-belső képét, alakrajzát adja néhány élesen megrajzolt vonással. Az életkép egyik válfaja. A magyar irodalomban Csokonai (*Zsugori uram*), Vörösmarty (*Petike*) és Petőfi (*Pató Pál úr*, *A magyar nemes*) kedvelte.

Irónia • Görög eredetű szó *téttetést* jelent. Egy sajátos nézőpontnak, a bírálóknak jellegzetes, finom módszere. Dicséretbe burkolja a negatív vélekedést, de oly módon, hogy valamely nyelvi elem, illetve szövegösszefüggés utal a fordított jelentésre. A gúnyos (ironikus) ábrázolás egyik módszere a nevelés, rossz vagy rút tulajdonságok eltűlése. Csokonai például túlzásokkal jellemzi Zsugory urat: „*Olly sárgák orcája sóvárgó gödrei, / Mint aranyjára vert királyok képei: / Mint a sírból feljött halott útálsága, / Amellyről minden húst a párka lerága.*”

Alliteráció • Tágabb értelemben szókezdő hangok, szűkebb értelemben a szókezdő mássalhangzók feltűnő gyakoriságú ismétlődése. Rövidebben: a szó eleji hangok összecsengése. Az **Ómagyar Mária-siralomban**: „*Keservesen kínszót / Vas szegekkel veretel.*”

Költői szövegekben a hangfestés stíluseszköze, például az esti hangulat érzékeltetésére Csokonai Vitéz Mihály: *Az estve* c. versében: „*A vadak, farkasok ülnek szenderedve, / Barlangjában belől bömböl a mord medve.*”

A memorizálást segítő szerepe miatt a népköltészetben, szállóigékben, mágikus szövegekben is gyakori: „*Búzavirág-szödni, koszorúba kötni, / Koszorúba kötni, magamot mulatni.*” (Júlia szép leány), „...*Mert a halottnak is hármat harangoznak...*” (Kőműves Kelemenné).

Elégia • Az ókori görög költészetből származó lírai műfaj. A dalnál és az epigrammánál rendszerint **nagyobb lélegzetű költemény, mely lemondó, fájdalmas hangon emlékezik meg jelentős múltbéli dolgokról**. Sajátossága, hogy éppen a lemondás, a búcsúzkodás vagy a szomorkás emlékezés által teszi ünnepélyessé, nagyvá és jelentőssé azt, amiről, vagy akiről szól. Kitűnő példája az elégiának Csokonai *A Reményhez* című verse.

Allegória • Görög eredetű szó *allos* – *más*, általában olyan kép, mely másat jelent, mint amit közvetlenül ábrázol. **Egy hosszabb gondolatsoron, esetleg egész művön keresztül vitt metafora, megszemélyesítés, melyben a kifejezendő gondolat, fogalom kettős értelemben jelenik meg.**

Az allegóriát különösen azokban a korokban kedvelték az alkotóművészek, mikor a politikai hatalom üldözései miatt nem mondhatták el nyíltan a gondolataikat. Az allegória mindig megszemélyesít (még az elvont gondolatot is) és mindig eleven jelenetet ad elő, amelyben történik valami. A költemény allegorikus képekben fejt ki mondandóját.

Csokonai *A Reményhez* című versében a Remény-allegória és a kert-allegória gyönyörűen foglalja össze a verset a záró szakaszban.

Híres Tompa Mihály *A madár fiaihoz* allegóriája. Petőfi *Föltámadott a tengerre* a népek forradalmát festi háborgó tengerként.

Berzsenyi Dániel

(1776–1836)

Berzsenyi Dániel a magyar klasszicizmus betetőzője és az érzelemgazdag verseivel a romantika előfutára. A hazafias ódaköltészet első jelentős alakja a magyar irodalomban. Költészetére a latin Horatius munkássága és a német romantika hatott leginkább. A klasszicizmus mértéktartása és a ro-

mantika érzelemgazdagsága éles ellen-
tétben állnak egymással, így Berzsényi
költészetében is megfigyelhető ez a ket-
tősség. Ő az első *sokértelmű költőnk*.
Csokonainál csodálatra méltó a köny-
nyed elegancia, Berzsényinél a súlyos
nemzeti gondok csendje kísért. Költé-
szete és személyisége tipikus átmeneti
jelenség.

Életútja • 1776. május 7-én
született Egyházashetyén (Vas me-
gye, Kemenesalja) egyetlen gyerek-
ként. Apja jogvégzett, de gazdálko-
dó ember volt. Erőtlen fiát ő tanítot-
ta, nevelte otthon. Izmos fiúként
1788 őszén került a soproni evangé-
likus líceum előkészítő osztályába, s közel hét esztendőt töltött itt.
Összeütközésekbe került az intézet szokásaival. 1793-ban meg is szö-
kött Sopronból, beállt katonának, de hamarosan innen is elmenekült.

Apjával egyre romlott a kapcsolata, nem is haza ment, hanem
Niklára a nagybátyjához. 1794-ben édesanyja meghalt, aki a villámhá-
rító volt apa és fia között, mégis visszatért Sopronba, ahol 4 évig élt
együtt az apjával. 1795-ben félbeszakította diákpályáját, nem szerzett
érettségit. Sokat olvasott, beszélt latinul, németül. Apjától való „mene-
külésként” 1799-ben elvette a tizennégy éves Dukai Takács Zsuzsannát,
egy gazdag nemes család lányát, a költőtárs Dukai Takács Judit
unokatestvérét. Felesége birtokán, Sömjén mellett telepedtek
le. Berzsényiből önellátó, kiváló gazda lett.

1804-ben Niklára költöztek, az ekkor még csak titokban író költő
gazdag nagybirtokosként élte a falun megrekedt földesurak szokvá-
nyos életét. Elégedettnek tűnt sikeres gazdasága miatt, de műveiben
ennek ellenkezőjét olvashatjuk. Szenvedett a tudományos és irodalmi
élet központjának távolságától, valamint az emberek hiányától, akik-
kel tudományos vitát folytathatott volna. Felesége műveletlensége
miatt egyedüli barátja a magány és az elmélkedés volt. Társtalan,
magának élő, befelé forduló magányos lélekké vált. Kettős életet élt:
napközben: szürke, hétköznapi, tisztos földbirtokos, éjszaka: sötét-
ben, a gyertyafénynél író költő. Az utókor a **niklai remeteként** is
emlegeti.

1803-ban Kis János soproni evangélikus lelkész (későbbi püspök,
aki szintén írt verseket) és egyik gyermekének keresztapja rajtakapta
írás közben, felfedezte benne a költőt és három művét azonnal el is
küldte Kazinczynak, aki lelkesedett értük. Hosszantartó levelezés kez-

Barabás Miklós: Berzsényi Dániel
portréja, 1835

dődött közöttük. 1808-ban Berzsenyi a 77 versből álló kötettervét elküldte Kis Jánosnak, aki eljuttatta Kazinczynak nyomtatás céljából, de a mester különböző okok miatt visszatartotta. 1810-ben Pestre látogatott (mindössze kétszer járt a fővárosban), itt találkozott Szemere Pállal, Kölcseyvel, Vitkovics Mihállyal. 1812-ben Bécsben töltött egy hetet, ahol képet készíttetett magáról készülőben lévő kötetéhez.

Életformája és költői becsvágya tragikus ellentmondásba került. Magányossága, melankóliára hajlamos természete és változó egészségi állapota nagyon sérülékennyé tette. 1816-tól majdnem minden évben volt valami betegsége. Ebben az állapotban olvasta Kölcsey szigorú, néhol igazságtalan recenzióját. A recenzió a *Tudományos Gyűjtemény* 1817. júliusi kiadásában jelent meg *Berzsenyi Dániel versei* címmel. Berzsenyi a kritikát nem érezte megalapozottnak vagy megérdemeltnek, és lekicsinylőnek találta azt. Személyes támadásnak érezte, és Kazinczy Ferencet érezte mögötte. Ezzel levelezésük három évre megszakadt. Berzsenyiben ezután elhallgatott a költő, visszavonult a művészeti élettől. Legfőbb céljává az vált, hogy Kölcseynek méltó választ adjon. A következő években a költői alkotás helyét a tudományos munkálkodás és az esztétika, illetve az irodalom tanulmányozása vette át: megpróbálta hiányosságait pótolni. A „méltó” válasz 1825-ben jelent meg *Észrevételek Kölcsey recenziójára* címmel a *Tudományos Gyűjtemény* szeptemberi kiadásában – nyolc évet töltött előkészítésével. Kölcsey a klasszicizmus esztétikai követelményeire támaszkodó kifogásait a romantika nevében utasította vissza: ő olyan költő, akit nem lehet a „hellenisztika” szabályai alapján megítélni. (1825-re már Kölcsey is megváltoztatta korábbi irodalmi-esztétikai nézeteit.)

1830-ban kapcsolatot teremtett Széchenyi Istvánnal. Röviddel ezután az Akadémia filozófiai osztályán első vidéki rendes taggá választották. Székfoglalója három év múlva jelent meg *Poetai harmonistica* (1833) címmel. Utolsó éveiben gyógyfürdőkben kúrálta magát. 1836. február 24-én halt meg Niklán. Az Akadémián Kölcsey búcsúztatta, engesztelő gyászbeszéddel (*Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett*).

Munkássága • Életműve vizsgálata sokféle nézőpont alapján történhet, de az áttekinthetőség szempontjából a műfaji elrendezést követjük. Ennek alapján Berzsenyi pályája a következő szakaszokra bontható.

I. Ódák: *A magyarokhoz I., A magyarokhoz II.*

II. Elégiák: *Búcsúzás Kemenesaljától, A közelítő tél, Levéltöredék barátnéhez*

III. Episztolák: *Dukai Takács Judithoz, Vitkovics Mihályhoz, A Pesti Magyar Társasághoz*

Már húszéves korától írt verseket, de gondosan elrejtette őket családjá és barátai elől. Terméketlen költőnek tekinthető, hisz műveinek száma 137. Alkotásainak nagy része 1803–1813 között született, amikor az irodalmi élet Magyarországon halott volt, csak nagy magányos alkotók voltak, köztük Berzsenyi is. Mivel Pest volt az új irodalom központja, erről az irodalomról semmit sem tudott, hisz teljesen más világban élt. Versei pontos sorrendjét nem ismerjük, mert nem datálta őket.

Pályájának korai szakaszában versei két csoportra oszlanak: **szerelmes** versekre és **hazafias** ódákra. Kazinczy az ódaköltő posztját jelölte ki számára. A nemzeti lét és nemlét kérdése, a régi dicsőség és a törpe jelen önkínzó szembeállítás, a nemzet pusztulásának víziója a „nagyszerű” halál réme egész reformkori költészetünknek visszatérő témája.

1813-ban jelent meg az első kötete. Versei között kevésbé sikerült szentimentális dalai (*Lollihoz, Chloe, Szerelmes bánkódás, Fannim emléke* stb.), filozofikus-gondolati költeményei (*A megelégedés, Osztályrészem, Magányosság, A melancholia* stb.) arról vallanak, hogy bár egyénisége küszködik a nemesi-birtokosi lét szűkös lehetőségeivel, mégis ez a létforma a menedék számára. Nézete szerint a béke, a kultúra, a műveltség az emberi boldogság alapjai.

Korai ódáira a klasszikus, maradandó emberi értékek (bölcesség, erény, harmónia) hirdetése jellemző (*Fohászkodás, A tizennyolcadik század, Horatiushoz* stb.). Ódáinak egy másik csoportja a napóleoni háborúk idején keletkezett, ezek a magyar nemesi összefogás és az önfeláldozó hazafiság dicsőítésével a magyar líra nemzeti-közösségi témájú költeményeinek sorát gazdagítják (*A felkölt nemességhez, Az ultimi ütközet, A magyarokhoz I., II.* stb.).

Költeményeinek nagy csoportját az igazán megrendítő *elégiák* alkotják (*Búcsúzás Kemenesaljától, Levéltöredék barátnémhoz, A közelítő tél* stb.). Elégiái a létösszegzés, a magányézésből táplálkozó rezignáció, a melankolikus hangulatok versei. Érdekesség, hogy Berzsenyi epikus műveket nem alkotott, kivéve *A remete* című románcát.

Nyilvános költői fellépése után már nem írt sok verset, és egyfajta *költői szerepváltás* következett be: alaposabban megismerkedett a felvilágosodás tanaival, episztoláiban és epigrammaiban közösségi költőként szólalt meg, a ráció és a tudomány kultuszának eszméit hirdette (*Kazinczy Ferenchez, 1809; Napoleonhoz, 1814; Dukai Takács Judithoz, 1815; Vitkovics Mihályhoz, 1815; A Pesti Magyar Társasághoz* stb.). 1816-ban megjelent verseinek bővített és javított kiadása.

Berzsenyi ideje nagy részét a tudományoknak szentelte, amint ezt számos tanulmánya is mutatja. Kiadta *A versformákról* című művét,

majd 1829 és 1834 között *Kritikai leveleket* is írt. Akadémiai székfoglalójában a klasszicizmus esztétikai elemeit részesítette előnyben a romantikával szemben: e szerint a világban az egyetlen állandó dolog a harmónia. 1833-ban írta meg *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul* című művét is.

Költészetében is a személyiségében élő ellentmondás fogalmazódik meg. Lírájának az ókor, az *antik világ* a mércéje, embereszménye a spártai-római jellem, eszméiben a sztoicizmus dominál, ami műfaji és formai tisztaságra való törekvésében is megnyilvánul. Valóságélménye, élete, saját pszichéje azonban romantikus: magába forduló, melankolikus alkat. Az ellentmondásosság, kettősség olykor egyetlen művön belül is megfigyelhető.

A KÖZELÍTŐ TÉL

Hóesés (blogspot.com)

Hervad már ligetünk, s díszei hullanak,
Tarlott bokrai közt sárga levél zörög.
Nincs rózsás labirinth, s balzsamos illatok
Közt nem lengedez a Zephyr.

Nincs már symphonia, s zöld lugasok között
Nem bűg gerlice, és a füzes ernyein
A csermely violás völgye nem illatoz,
S tükrét durva csalét fedi

A hegy boltozatin néma homály borong.
Bíbor thyrusain nem mosolyog gerezd.
Itt nemrég az öröm víg dala harsogott:
S most minden szomorú s kiholt.

Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül,
S minden míve tűnő szárnya körül lebeg!
Minden csak jelenés; minden az ég alatt,
Mint a kis nefelejcs, enyész.

Lassankén koszorúm bimbaja elvirít,
Itt hágy szép tavaszom: még alig ízleli
Nektárját ajakam, még alig illetem
Egy-két zsenge virágait.

Itt hágy, s vissza se tér majd gyönyörű korom.
Nem hozhatja fel azt több kikelet soha!
Sem béhunyt szememet fel nem ígézheti
Lollim barna szemöldöke!

labyrinth – útvesztő, lugas; **Zephyr** (e.: zefir) – a szelek istene; **symphonia** – összhang, több hangnak kellemes hatású együttség, *itt*: madarak dala; **füzes ernye**in – fűzfák lombjai alatt; **durva csalét** (táj) – a lehullott száraz falevél, avar; **thyrusian** – szőlővesszőin; **jelenés** – múló tünemény

Amit a mőről tudnod kell!

Keletkezése • Ez a klasszikus elégia az életmű egyik legszebb darabja. A vers végleges változata 1810-ben született. Eredetileg *Az ősz* címet adta versének, de Kazinczy tanácsára megváltoztatta. Valóban, *A közelítő tél* jelzős szókapcsolat hatásosabb, sejtelmesebb az egyszavas, túl egyszerű ősznél, és érzelmileg többet előlegez a vers hangulatából. A cím alapján leíró versre gondolunk, de a verset elolvassva észrevesszük, hogy több ez, mint tájleírás. Ez az ellentét eredményezi a feszültséget a cím és a versszöveg között.

Témája • Az idő múlása, az öregedés folyamata. Az évszakok az emberi élet korszakait szimbolizálják. Műfaja elégia, azaz lehangelő, szomorú hangulatú lírai költemény.

Szerkezete • A világosan áttekinthető, logikus gondolatmenet alapján a vers három egységre tagolódik. Ebben is a klasszicista stílusirány mutatkozik meg. A horatiusi hagyományokat követi a tájleírás és mondanivaló kettősége. A költeményt a klasszicizmushoz kapcsolja nyelvezete is: a görög eredetű szavak használata, a rímtelen időmértékes verselés.

I. 1–3. vsz.: a vers tájleírással kezdődik, őszt idéznek a sorok. A költő a negatív tájfestés eszközével él. A hervadást, hiányt, értékvesztést érzékelteti. Ezt jelzik a tagadószók és a létige tagadó formája. A 3. versszak végén a költő összefoglalja a **volt** és **van** ellentétét. Szembeállítja az **öröm** és **bánat** érzését is, ezzel saját életérzésére utal.

II. 4. vsz.: filozofikus gondolatot fogalmaz meg hatásos képi elemekkel. A *szárnyas idő* metafora egyszerre hordozza az elérhetetlenséget, a gyors repülés képzetét, s majd a *tűnő szárny* szókapcsolat ehhez a mulandóság élményét társítja. Az elégikus magyar költészet legszebb részlete az „*Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül.*” Ettől a sortól befelé fordul és az élet mulandóságáról, a pusztulásról elmélkedik. Az élet múlását egy nefelejcs hervadásához hasonlítja. Ebben önmaga életének rövidségét és mulandóságát látja.

III. 5–6. vsz.: a mulandóság törvényének személyessé tétele, az elégikus lélekállapot ábrázolása. A lírai én magára vonatkoztatja a 4. versszak filozofikus általánosítását. A természet megújul, de a gyönyörű kort, az elmúlt ifjúságot nem hozhatja vissza az eljövendő tavasz sem. Az emberi életút visszafordíthatatlan, egy életszakasz megismételhetetlen. A *béhunyt szem* a szerelmi-érzelmi halált jelenti. Az emberi élet legfájdalmasabb felismerését fogalmazza meg a verszárlat: a halál elkerülhetetlen, a szerelem csupán a múlté: „*Itt hágy, s vissza se tér majd gyönyörű korom. / Nem hozhatja fel azt több ki-kelet soha!*”

1. Állapítsd meg, hogy az alábbi adatok, nevek milyen kapcsolatban állnak a költővel: Egyházashetye, Sopron, Nikla, Dukai Takács Zsuzsanna, Sömjén, Kis János, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc!
2. Milyen szakaszokra bontható Berzsenyi pályája? Nevez meg verseket!
3. Hogyan válik Berzsenyi elégikus költővé? Milyen tényezők játszanak közre ebben?
4. Vizsgáld meg *A közelítő tél* című verset! Hogyan kapcsolódik a cím és a vers szövege egymáshoz?
5. Mi a témája és a műfaja?
6. Hogyan épül fel a vers? Elemezd a szerkezeti egységek alapján!

Berzsenyi a költeményben mindhárom időszíket szembesíti egymással. Hogyan jellemzi a múltat, a jelent és a jövőt? Bizonyítsd állításodat a versből vett idézetekkel!

AZ UTAZÁSI REGÉNY

Az 1700-as évek elején, sőt már az előző évszázadban is rengeteg kalandregényt írtak Angliában. Nem csoda, mert Anglia ekkor már világszerte a hajózásban, a világot fölfedezésében. A leghatalmasabb gyarmatbirodalom ura, miután a spanyoloktól és portugáloktól sikerült átvenni az elsőséget.

Az addig ismeretlen földrészek, a korábban sosem látott, messzi vidékek, színes bőrű emberek, különleges állatok, növények, a tenger és

a trópusi tájak rejtélyei, furcsaságai és kiszámíthatatlan veszélyei érdekes és izgalmas témákat adtak a tollforgatóknak. Virágzott a kalandregény és az utazási regény.

Daniel Defoe

(1860–1731)

Daniel Defoe (e.: deniel difó) az angol regényírás atyja, a legangolabb angol író, mondja róla Szerb Antal. Életműve a felvilágosodás, a modern polgári életszemlélet hű tükörképe. A világ egykönyves szerzőként, a *Robinson Crusoe* (e.: robinzon krúzó) írójaként tartja számon, holott csak hírlapi írásai meghaladják az 5000 oldalt.

A kor uralkodó irányzatai, a klasszicizmus és a szentimentalizmus helyett Defoe írásművészetére inkább a realista ábrázolásmód illene. Realizmusának lényege, hogy nemcsak az számít valóságosnak, ami megtörtént, hanem az is valóságos lehet, ami megtörténhet. Azaz a tárgyyszerű valóság-

hűség helyett a fiktív valóság is realitásként hat. Rousseau szerint a *Robinson Crusoe* az egyetlen könyv, amit egy felcseperedő ifjúnak olvasnia kell. Talán a sors iróniája, hogy ezt a művet az utókor lényegében a gyermekirodalom tárgykörébe sorolta, holott a regény ennél lényegesen bonyolultabb.

Életútja • Kispolgári családban született. Édesapja (James Foe) gyertyaöntő, majd mészárosmester, aki a puritán felekezet szigorúan vallásos szellemében nevelte fiát. Ő azonban 1683-ban kereskedőnek állt, saját vállalkozásba kezdett. 1692-ben csődbe ment. Ennek fő oka az volt, hogy egyike volt azoknak, akik a franciaországi háborúban részt vevő hajók biztosítását vállalták. Ekkor 19 kereskedő ment csődbe. További, komoly anyagi veszteségei voltak 1703-ban, amikor az addig jól működő téglagyára Tilbury közelében Defoe politikai bebörtönzése miatt nem működött megfelelően.

Népszerű és nagy hatású hírlapi cikkeivel nevet szerzett magának a londoni újságíróvilágban. Saját lapot tartott fenn (*The Review*).

Gúnyiratot írt ellenfeleiről, a protestánsok üldözőiről. Büntetésből háromnapig pellengérré ítélték: nyilvánosan deszkakalodába zárták, ami egyrészt kínzás volt, másrészt megszégyenítés. A pellengérrrel azonban ellenkező hatást értek el bírái: a protestánsokban tiszteletet

Daniel Defoe (hu.wikipedia.org)

keltett az író szenvedése, melyet értük viselt el. Ezután még öt hónapot börtönben raboskodott. A tory kormány bukása után először megint bebörtönözték, majd újra a kormány hivatalnoka lett. Ebben a minőségében Skóciába küldték, ahol a tervezett egyesítés munkálatait készítette elő. 1715-ben azonban kegyvesztett lett, valószínűleg minden politikai tábor megelégtelt politikai köpönyegforgatását.

Defoe pályát változtatott, és hivatásos íróként működött a továbbiakban. Csendesesen, visszavonultan élt feleségével és hét gyermekével. A következő években számos regényen dolgozott, megélhetését az irodalom biztosította. Hihetetlen mennyiségben ontotta a kalandos történeteket, amelyek a kiadóknak hatalmas hasznot hoztak. Jellemző módon még a kalózkidadásokkal sem lehetett kielégíteni a hatalmas érdeklődést. Defoe mégis szegényen és nagy nyomorúságban halt meg 1731-ben. Utolsó nagy üzlete nem őt tette sikeres vállalkozóvá, hanem a könyvkiadókat.

Munkássága • Rendkívül termékeny író volt, életműve több mint 500 alkotásból áll. Írói pályafutását gazdasági és szociális javaslatokat tartalmazó munkákkal kezdte a kor divatos és haszonorientált értekező prózájának műfajában. Tanulmányai kivételes megfigyelő és analízáló képességről tanúskodnak, lényeglátás és gyakorlati gondolkodás jellemzi írásait. Írt politikai tárgyú gúnyiratot és röpiratot, szatirikus stílusú vitairatot és gúnyverset egyaránt.

Szépirodalmi pályafutásának csúcsát a regények jelentik. 1719-ben jelent meg *Robinson Crusoe* című regénye, az első rész sikerén felbuzdulva még két folytatást készített: *Robinson Crusoe további kalandjai...* és *Robinson Crusoe elmélkedései élete s csodálatos kalandjai során* címmel, amelyek jelentősége azonban nem mérhető az első részéhez. 1722-ben, a *Moll Flanders örömei és viszontagságai* és a *Colonel Jack* című munkáiban Defoe a sorsukkal küzdő férfiakat és nőket ír le, akik különleges körülmények közé kerülnek. Ugyanakkor ők közönséges emberek, akik életéről Defoe egyes szám első személyben beszél, így az olvasó megismeri gondolataikat és motivációikat. Stílusa tárgyilagos és élénk, részletes.

1724-ben publikálta utolsó nagy munkáját, a *Roxana, avagy a szerencsés kedves* című regényt. Hanyatló egészsége ellenére aktívan írt. 1724–1726 között három kötetben jelentette meg ábrákkal illusztrált dokumentalista munkáját, a *Körutazás egész Nagy-Britannia szigetén át* című útikönyvét. Ez nagy részben saját tapasztalatain alapult, amiket utazásai során szerzett Skócia területén 1707-ben.

ROBINSON CRUSOE

(részletek)

(...) 10–12 nap telt el partot érésem óta, amikor eszembe jutott, hogy naptáram, toll és tinta hiányában elveszíthetem az időérzékeimet, és még a Sabbath napját is összetéveszthetem a hétköznapokkal. Hogy ezt elkerüljem, nagy póznát állítottam fel azon a helyen, ahol legelőször partra szálltam, és keresztben egy táblát erősítettem rá a következő felirattal: „Itt értem partot, 1659. szeptember 30-án.”

Késemmel naponta egy-egy rovást metsztem a táblába. A hét utolsó napján a rovás kétszer olyan hosszú, a hónap első napján háromszor olyan hosszú, mint a hétköznapoké.

A hajón tett látogatásaim során számos olyan apró, de nem kevésbé fontos holmit is elhoztam, amiről még nem adtam számot. Ezekre akkor bukkantam rá, amikor tüzetesebben átvizsgáltam a hajósládákat. A kapitány, a másodkapitány, a tüzér és az ács ládáiban egyaránt találtam tollakat, tintát és papírt, de volt még ott 3-4 iránytű, néhány hajózási műszer, napórák, távcsövek, térképek és navigációs könyvek. Nagy összevisszaságban találtam három Bibliát, amelyeket Angliából kaptam és én hoztam magammal az útra, továbbá portugál könyveket, köztük két-három imakönyvet és több más könyvet, amelyek mindegyikére nagy gonddal vigyáztam. El ne feledjem, a hajón volt egy kutya és két macska is, amelyek történetét más helyütt majd részletesebben elmesélem, itt csak annyit, hogy a két macskát magammal hoztam, a kutya pedig akkor ugrott ki a hajóból és úszott utánam, mikor első rakományommal visszatértem a hajóról a partra. Attól kezdve éveken át hűségesen szolgált, bár nem arra lett volna legnagyobb szükségem, hogy becserkésszen nekem bármit, vagy velem tartson sétáimon, hanem hogy beszéljen hozzám.

A már említett tollakkal, tintával és papírral a lehető legóvatosabban gazdálkodtam, és amíg a tintám kitartott, pontos beszámolót adtam mindenről. Utána már nem volt módom, mert hiába próbáltam bármilyen eszközzel is pótolni a tintát, nem sikerült. Ahogy a tintát hiányoltam, miután elfogyott, éppúgy több más dolognak is szükségét éreztem, amelyek nem álltak rendelkezésemre. Így például ásó, csákány és lapát, illetve tű és cérna. Ami a fehéreneműt illeti, azt könnyen megtanultam nélkülözni.

Az említett szerszámok híján lassan haladtam a munkával, és közel egy évembe telt, mire teljesen befejeztem kis erődítményem építését. A kerítés cölöpjei olyan súlyosak voltak, hogy alig bírtam megemelni azokat, sokáig tartott, míg az erdőben kivágtam és előkészítettem egyet-egyét, és még tovább, míg hazaszállítottam. Megesett, hogy egyetlen

cölöpnél ez a munka két napot vett igénybe, és egy harmadikat, mire a földbe állítottam. (...)

Alaposabban fontolóra vettem az életkörülményeimet, és nekiláttam, hogy írásban jellemezsem azokat. Nem azért, hogy utána az írást bárkire is ráhagyományozzam (úgy tűnt, nem leszek túl sok örökösrel megáldva), hanem hogy összefoglaljam azokat a gondolataimat, amelyek naponta foglalkoztatnak. Mivel kezdett erőt venni rajtam a csüggedés, azzal nyugtattam magam, hogy összevetettem jelenlegi életem jó és rossz oldalát. Pártatlanul próbáltam megítélni a kényelmet, amit élvezek és a szenvedést, amit átélek:

A rossz

Egy szörnyű, lakatlan szigetre vagyok számkivetve, a szabadulás minden reménye nélkül.

A világ minden élőlénye közül én lettem kiválasztva a leghitványabb sorsra.

Magányra ítélték, eltiltva az emberi fajtól és társadalomtól.

Nincsenek ruháim, amelyek testemet takarják.

Védetlen vagyok az emberek vagy vadállatok ellenséges támadásaival szemben.

Egy lélek sincs, akihez szólhatnék, vagy aki enyhíthetné bánatomat.

Robinson Crusoe
(ebooks.adelaide.edu.au)

A jó

Élek, mert a hajó legénységével ellentétben nem fulladtam vízbe.

A többiekkel szemben én ki lettem választva arra, hogy éljek. Az Úr, aki csodálatos módon megmentett a haláltól, meg is szabadíthat.

Nem éhezem és a hely, ahol élek nem sivár, élelemben gazdag.

Az éghajlat itt meleg, tehát ha lenne is ruhám, alig hordhatnám azt.

Olyan szigetre kerültem, ahol nincsenek az életemet fenyegető vadállatok, szemben azzal, amit például az afrikai partokon láttam. Mi lett volna velem, ha ott szenvedek hajótörést?

Isten rendkívüli adományként partközelségbe küldte a hajót, ahonnan megszerezhettem minden szükséges holmit, hogy felszerelkezhessenek és ellássam magam utánpótlással, akár életem végéig is.

Olyan őszinte vallomás volt ez, amilyen csak sanyarú sorsomtól kitalált. De nem csupán a negatív jelenségeket emlegette fel, hanem azokat is, amelyekért hálás lehetek. Szolgáljon ez tanulságnak,

mindazok számára, akiknek a világon a legnyomorúságosabb sors jutott, mert mindenben találhatunk valamit, ami megnyugvást okoz és reményt kelt.

Miután elkészítettem ezt a számvetést, mindinkább beletörődtem sorsomba, és lélekben megnyugodva kémleltem a tengert. Reménykedtem, hogy előbb-utóbb megpillantok egy hajót. Elkészült tehát hajlékom, a szikla oldalában felállított sátor, amelyet cölöpkerítéssel vettem körbe.

Ez utóbbit fallá erősítettem, kívülről sűrű pázsitot ültettem előtte, később a cölöpfal és a szikla között szarufákat helyeztem el, és hogy az időnként rendkívüli erővel tomboló zivatarok ellen védve legyek, a gerendákat faágakkal takartam.

Nekiláthattam, hogy gondoskodjam a kényelmemről. Evés, ivás és sok munka közben is nagy szükségem lett volna székre és asztalra. Ezek híján sokkal kevesebb örömöm telt az említett dolgok végzésében. Most tehát ez a munka következett. ... Bár számos szükséges eszközben hiányt szenvedtem, de ahogy telt az idő, úgy tanultam meg mindössze késsel és fejszével elkészíteni bizonyos tárgyakat. Jóllehet, ezek néha megismételhetetlen és egyedi külsejű tárgyak voltak, amelyekkel valószínűleg senki nem piszmogott volna annyit, mint én. Ha például egy táblára volt szükségem, kivágtam egy fát, a belőle nyert rönköt felállítottam, és fejszével egyenesre vagdostam az egyik oldalát, majd a másikat, mindaddig, amíg egy deszka vékonyságú lapot kaptam, amit aztán a késemmel csiszoltam simára. Igaz, hogy ezzel a módszerrel egy fából csak egy falapot készíthettem, de türelmes munkámnak legalább megvolt a gyümölcse, amely többet ért, mint a sok ráfordított idő.

Elsőként, mint már említettem, az asztalt és a széket fabrikáltam, a hajóról magammal hozott, rövid deszkadarabckból. Az általam készített nagy táblákból viszont fél méter széles polcokat emeltem egymás fölé, végig a barlangom egyik oldalán. Ezekben tároltam a szerszámokat, szegeket és más fémeszközöket. Elkülönítettem tehát azokat a holmikát, amikre bármikor szükségem lehetett. A fegyvereimet és más felakasztható dolgokat a sziklába ütött vasakra helyeztem, és mire mindezzel végeztem, a barlangom egy boltra hasonlított, ahol minden szükséges tárgy megtalálható. Nagy örömet okozott számomra, hogy az ingóságaim nem csak jó állapotban, hanem ezután már könnyen elérhető, jó helyen is voltak.

Eljött az ideje, hogy rendszeresen lejegyezzem napi elfoglaltságaimat. Kezdetben nem csak a dolgom volt túl sok, de a gondolataim sem voltak eléggé összeszedettek, és a naplóm eredetileg számos unalmas beszámolót tartalmazott volna, olyanokat, mint az itt következő:

„*Szeptember 30-dika*: Miután elkerültem a vízbe fulladást, és part-ra vergődtem, ahelyett, hogy hálát adtam volna Istennek a megmenekülésemért, előbb nagy mennyiségű sós vizet okádtam ki a gyomromból, majd ahogy kicsit jobban lettem, fel-alá futkostam a parton, karjaimmal hadonászva, fejem és arcom ütlegelve, és nyomorúságomban azt kiáltozva: Végem van, végem van! Míg végül összerogytam a fáradságtól, és a földön fekvé pihentem, hogy visszanyerjem erőmet, de nem alhattam el, mert gyötört a félelem.”

Az ilyen kifakadásoktól eltekintve az első napokban lehetetlen volt, hogy naplót írjak, ehelyett inkább felmásztam az egyik közeli dombra, és a tengert figyeltem, várva, hogy meglátok egy hajót. Majd azt képzeltem, mintha messzi távolban egy vitorlát pillantanék meg. Megteltem reménnyel, majd addig bámultam meredten, míg a tekintetem elhomályosult, a képzelt vitorlát sem láttam már többé, és keserves könnyekre fakadtam, akár egy gyermek.

Mennyire különbözött ettől az oktan szenvedélytől a józan lelki nyugalom, amely háztartásom rendbetétele után töltött el. Ekkor láttam neki, hogy megírjam a naplóm, amelyet az alábbiakban közlök, és amelynek írásával fel kellett hagynom, amikor a tintám elfogyott.

1659. szeptember 30.: Engem, a szegény, nyomorult Robinson Crusoe-t, miután hajótörést szenvedtem, a háborgó tenger kivetett e szerencsétlen szigetre, melyet a Kétségbeesés Szigetének neveztem el. Mindenki más, aki a hajón utazott, a vízbe fúlt, és majdnem én is.

Partot érésem után a napom hátralévő részét tragikus helyzetem miatti sajnálkozással töltöttem. Nem lévén ételem, lakhelyem, ruhám, fegyverem, vagy módom a menekülésre, átadtam magam a kétségbeesésnek, és felkészültem a halálra. Úgy gondoltam, hogy majd vadállatok tépnek szét, bennszülöttek gyilkolnak le, vagy étel hiányában éhen halok. A vadállatoktól való félelmemben az éjszaka beköszöntével egy fán pihentem meg, és mély álomba merültem, holott egész éjszaka esett az eső.

Október 1.: Reggel nagy meglepetésemre azt láttam, hogy a tengerár sokkal közelebb sodorta a hajónkat a szigethez. Ez egyrészt öröme adott okot, mert viszonylag sértetlennek tűnt, és így remélhettem, hogyha elül a szél, magammal hozhatom onnan mindazt az élelmiszert és szükséges tárgyakat, amelyek kiegészíthetnek a bajban. Másrészt viszont újjáéledt bennem a bánat társaim elvesztése miatt, mert úgy gondoltam, hogyha a fedélzeten maradunk, megmenthetjük a hajót is, vagy legalább nem fulladtak volna vízbe mindannyian. Ha pedig túléltek volna, talán roncsaiból újjáépíthetnénk a hajót, hogy a világ valamely más tájára vitorlázunk. A nap nagy részét ilyen dolgokon tűnőd-

ve töltöttem el. Később azonban beúsztam a tengerbe, és felmásztam a hajó fedélzetére. Az eső egész nap esett, de szélcsend volt.

Október 1–24-ig: Ezeknek a napoknak szinte mindegyikét azzal töltöttem, hogy többször meglátogattam a hajót, és amikor a tenger vize áradni kezdett, tutajokon hoztam el onnan mindent, amit csak tudtam. Ezekben a napokban is sok eső esett. Voltak ugyan közben felhőtlen napok is, mégis úgy tűnik, ez volt az esős évszak.

Október 20.: A tutajommal és a rajta lévő rakománnyal a vízbe bo-rultam, de a víz sekély volt, a rakományom viszont nehéz, így apály idején a nagy részét sikerült megtalálnom.

Október 25.: Az egész napos esőzést a szokottnál kissé erősebb szél-lökések kísérték, és ennek köszönhetően a hajó darabjaira hullott. Ezután már csak apálykor láttam néhány darabját a vízben. Jómagam a napot azzal töltöttem, hogy ingóságaimat megvédjem az eső elől és alaposan betakarjam.

Október 26.: Majdnem egész nap a tengerparton kutattam azt a he-lyet, ahol állandó otthonomat felépíthetném. Nagyon aggasztott, hogy nem volt megfelelő védelmem a vadállatok vagy vademberek esetleges éjszakai támadásaival szemben. Estére találtam egy helyet az egyik szikla aljában, amely megfelelőnek tűnt. Félkörben ki is jelöltem a tá-borhelyem határait. Erre a határvonalra erődítményszerű falat tervez-tem építeni, egy dupla cölöpsort, melyet középen a horgonykötelek da-rabjaival és más szükségtelen kacatokkal töltök fel.

Október 26–30-ig: Bár az idő egy részében nagyon sűrűn záporozott az eső, mégis keményen dolgoztam azon, hogy vagyonomat az új lakhelyemre szállítsam.

Október 31.: Reggel fogtam a fegyveremet, és portyázni indultam. Megöltem egy nősténykecskét, de a kicsinye követett engem, és mert nem fogadta el az ételt, amit elé tettem, végül őt is meg kellett ölnöm.

November 1.: Felállítottam a szikla alatt egy nagy sátrat, odabenn cölöpökre kötöttem a függőágyamat, és ezen az éjszakán már a sátor-ban aludtam.

November 2.: Kicsit beljebb attól a helytől, ahová a cölöpfalat ké-szültem felhúzni, ládákból, hordókból és a tutajok rönkjeiből védművet építettem.

November 3.: Vadászni indultam, és lőttem két kacsához hasonló madarat, amelyeknek remek íze volt. Délután nekiláttam, hogy asztalt készítek magamnak.

November 4.: Ezen a reggelen felállítottam magamnak egy napiren-det, amely alapján a továbbiakban dolgozom, alszom és kikapcsolódom. Reggelente, ha nem esett, két-három órás portyára indultam a pus-

kámmal, majd 11 óráig dolgoztam, utána következett az ebéd. 12-kor lefeküdtem aludni, mert az időjárás túl meleg volt a munkához, majd késő délután újra dolognak láttam. Ezen és a következő napon a munkámat az asztalkészítés tette ki, az asztalosmesterséggel ugyanis még elég pocsekul boldogultam. Idővel aztán a szükség rákényszerített a pontosabb kézműves munkák elsajátítására. (...)

November 17.: Ezen a napon vájni kezdtem a sátram mögötti szikla bemélyedését, hogy egy újabb helyiséget hozhassak létre magamnak.

Megjegyzés: Ehhez a munkához három dologra volt elengedhetetlen szükségem. Egy csákányra, egy lapátra és egy talicskára vagy kosárra. Félbehagytam tehát a munkát, még mielőtt igazán nekiláthattam volna, és azon gondolkodtam, hogyan tegyek szert ilyen szerszámokra. Csákány gyanánt az emelőrudakat használhattam, amelyek nehéz, de hasznos eszköznek bizonyultak, de lapát vagy ásó nélkül nem végezhettem ezt a munkát, viszont fogalmam sem volt, hogyan készítek egyet.

November 18.: Reggel, kirándulás közben egy olyan fára bukkan- tam az erdőben, amit a brazilok, keménysége miatt, vasfának neveznek. Ebből nagy erőfeszítések árán, és kis híján kicsorbítva a baltámat, levágtam egy darabot, és bár nagyon súlyos volt, hazacipeltem. Sokáig küzdöttem a kemény fával, míg végül apránként lapát vagy ásó formájúra alakítottam. A nyele az angol lapátnyélre emlékeztetett, de fém lapátfejjel nem rendelkezttem, így azt is a fából kellett kifaragnom, ami kevésbé tartós megoldásnak bizonyult, de így is hosszú időn át hasznomra volt. Semmi kétség, hogy ilyen formájú lapátot, és ilyen hosszú időn át még senki nem készített.

Még mindig híján voltam egy kosárnak vagy egy talicskának. Kosárfonással hiába is próbálkoztam volna, mert sehol sem találtam olyan vesszőket, amelyek hajlanak ahelyett, hogy törnének. Ami viszont a talicskát illeti, azt el tudtam volna készíteni, kivéve a kerekét. Végül a föld és a kődarabok elhordására megelégedtem egy teknő előállításával. Ezzel könnyebben boldogultam, mint a lapáttal. Mindezek elkészítése mégis négy napomat vette igénybe. Közben persze megejtettem a reggeli fegyveres sétámat és vadászatomat.

November 23.: Amint végeztem a szerszámkészítéssel, folytattam a barlangom megnagyobbításának munkálatait. 18 napon át dolgoztam az üreg szélesítésén és mélyítésén, hogy a raktárkészleteim kényelmesen elférjenek benne.

Megjegyzés: Azon igyekeztem, hogy a helyiség, amit a kibővítés során nyerek, ne csak raktár, hanem konyha, ebédlő és pince is legyen egyben. A szálláshelyem továbbra is a sátor maradt, kivéve azt a néhány esetet, amikor olyan sűrűn zuhogott az eső, hogy átázott a pony-

va. Emiatt aztán a lakóhelyem fölé keresztgerendákat kellett emelnem, amelyeket egyik végükön a cölöpfal, másik végükön a sziklafal tartott, a gerendákat pedig egy nádtetőhöz hasonlatosan, sűrű levelű faágakkal takartam.

(...) Odahaza kísérletet tettem, hogy pótoljam azokat a dolgokat, amelyekben hiányt szenvedtem. Nem mindegyik kísérletem járt sikerrel. Hiába próbáltam például abroncsozni egy hordót. Heteken át próbálkoztam vele, de vagy a dongákat nem tudtam elég szorosan összeilleszteni, hogy bent tartsák a vizet, vagy a hordó alját nem sikerült pontosan a helyére tennem, úgyhogy végül feladtam. A következő dolog, aminek nagy szükségét láttam volna, a gyertya volt, hiszen rendszerint este 7-kor besötétedett, és ilyenkor aludni kellett térnem. Emlékeztem még a méhviaszra, amelyből afrikai utam során gyertyát készítettem, de itt nem állt rendelkezésemre hasonló. Volt viszont fagygyúm, a megölt kecskéből. Ezt egy általam készített agyagedénybe tettem, és kanócot tettem bele. Így már mécsesem is lett, igaz, nyugtalanul lobogó és nem túl tiszta fényű. Miközben ilyesmikkel foglalatostkodtam, a kezembe akadt egy kis zsák, és benne a patkány rágta gabonamaradék, amelyről már korábban beszéltem. Valójában csak héjat és port láttam benne, semmi mást. A zsákra pedig szükségem volt, talán a puszkapor egy részét akartam beletenni, és a szikla oldalában kiszórtam belőle a hulladékot.

Mindez a nagy esőzés előtt volt, és mint lényegtelen dologról el is feledkeztem róla. Egy hónap elteltével azonban rendkívüli felfedezést tettem. Néhány szál gabona nőtt ki az udvaromon, amelyet előbb eddig ismeretlen növénynek gondoltam, és még egy kis időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy felismerjem, 10-12 európai árpakalász lengedezik ott, a szélben.

Ámulat és zavarodottság lett úrrá rajtam. Eddig sosem vezérelt vallásos gondolkodás, a hitem elég gyenge lábakon állt, a történéseket rendszerint véletleneknek, vagy ha úgy tetszik, a sors szeszélyének tudtam be, és nem töprengtem különösebben, milyen törvények szerint működik a gondviselés. Most azonban megdöböntett, hogy árpát látok nőni olyan éghajlat alatt, amely nem kedvez a gabonának. És mivel az eredetéről sem tudtam semmit, kezdtem azt hinni, hogy Isten csodálatos módon, a semmiből teremtette ezeket a kalászokat, hogy engem tápláljon velük ezen a távoli, vad helyen.

Könnyek tolultak a szemembe, és áldottam a természetet ezért a csodáért. Ami még különösebb volt, az árpa mellett, néhány másik sárjadó kalászt is észrevettem, amelyről hamarosan kiderült, hogy rizs. Afrikában láttam hasonlót nőni, ezért ismertem fel.

Most már nem csupán arra gondoltam, hogy a gondviselés teremtette ezeket számomra, hanem arra is, hogy a szigeten még többnek kell lennie. Bejártam a sziget számomra már ismert részeit, alaposan átkutatva minden zugot, de semmit sem találtam. Végül aztán eszembe jutott, hogy azon a helyen ráztam ki egy zsákból a csirkeeledelt, és ekkor a csoda hatása halványulni kezdett. Sőt bevallom, vallásos hálaérzetem az isteni gondviselés iránt is alábbhagyott, amikor rájöttem a hétköznapi eredetre. Valójában éppolyan hálásnak kellett volna lennem a gondviselésnek, mintha csodáról lenne szó, hiszen az, hogy a patkányok kártevése után az a néhány gabonaszem épen maradt, majd pedig én pont arra a szikla alatti, árnyékos helyre szórtam ki azt, ahol nem égette el a nap, hanem háborítatlanul növekedhetett, valóban nem mindennapos ajándéka volt a sorsnak.

Gondosan ápoltam az árpakalászokat, és amikor június vége felé a szemek megértek, összegyűjtöttem azokat. A tervem az volt, hogy újra elültetem őket mindaddig, míg kenyérbélgészítéshez elegendő mennyiséget teremnek. Csak a negyedik évben jött el az az idő, amikor egy kevés gabonából ételt mertem készíteni. Azért volt ilyen lassú a terménynövekedés, mert a legelőször félretett magok jó részét gondatlanul a száraz időszak beköszönte előtt vetettem el, és abból semmi sem kelt ki. Az árpa mellett elsőre 20-30 kalász rizs termett. Ezeknek ugyanaz lett a sorsa, mint az árpának. Elvettem a szemeket, hogy a későbbi hozamból majd kenyeret készíthessek – de most térjünk vissza a naplómhoz.

Keményen dolgoztam 3-4 hónapon át, és végül április 14-én elkészültem a fallal. Nem volt azon ajtó vagy más bejárat, csak egy létra, amelyet ha hazatértem, behúztam magam után, hogy ez se árulkodjon ittlétekről.

Április 16.: Ezen a napon fejeztem be a létrát. Felmásztam rajta a falra, majd magam után húztam és leeresztettem a belső oldalon. Büszke voltam az erődítményemre. Elég tágas volt idebenn, és senki sem lephetett meg odakintről, hacsak fel nem mászik a falon. (...)

A természet nyújtotta tapasztalat alapján arra a bölcs megfontolásra jutottam, hogy a világ minden java csak akkor becses a számunkra, ha hasznát is tudjuk venni. Bármennyit is halmozunk fel a dolgokból, nem élvezhetünk többet belőlük, mint amennyit fel tudunk használni. A legelvetemültebb fűsvény is kigyógyult volna lehetetlen kapzsiságából, ha az én helyzetembe kerül. (...)

(...) Hosszú ideje voltam már a szigeten, és amit évekkal ezelőtt partra hoztam magammal, annak többsége tönkrement, illetve teljesen vagy majdnem elfogyott.

Tintám, amelyet többször és egyre inkább hígítottam vízzel, lassanként már olyan halványan fogott, hogy már alig maradt nyoma a papíron. Amíg tartott, lejegyeztem vele napjaim fontos mozzanatait. Amikor nagyobb figyelemmel olvastam át jegyzeteimet, csodálatos egybeesések tűntek fel előttem, azon napok között, amelyeken valami fontos esemény ért. Ha babonás lettem volna, ezek után csak megerősödik a hitem a szerencsés és szerencsétlen napokban.

Elsőként arra a következtetésre jutottam, hogy amikor elhagytam az atyai házat és barátaimat és Hullba szöktem, hogy tengerre szálljak, ugyanazt a napot írták, mint amikor a salehi kalózkodás fogságába estem és rabszolgává lettem. Az a két dátum is megegyezett, mint amikor Yarmouth Roads-nál megmenekültem a hajóroncsból és amikor Salehből csónakon szöktem meg. Továbbá szeptember 30-a születésem napja, megegyezett azzal a nappal, mint amikor huszonhét évvel később, csodálatos módon hajótörésem után erre a szigetre vetett a tenger. Eszerint könnyelmű és magányos életem ugyanazon a napon kezdődött. (...)

Robinsonnak megvolt itt mindene. Újabb zsákmányának köszönhetően, amit egy zátonyra futott hajóroncsból menekített ki, gazdag ember lett. A pénznek azonban nem tulajdonított semmi jelentőséget, nem is foglalkoztatta. Viszont egyre többet foglalkoztatta a szabadulás gondolata. Egy álmatlan éjjelen azon töprengett, vajon honnan és miért épp ide jönnek a vademberek, milyen csónakjaik vannak. Arra gondolt, talán ő is megközelíthetné a vadak földjét. Amikor elszenderedett, álmában egy ember keresett nála menedéket, és ő befogadta. Az álom meggyőzte arról, hogy társ nélkül innen soha nem szabadulhat. Meg kell mentenie egy foglyot. Közben megint eltel másfél év.

(...) Végre egy nap reggelén, amint kiléptem otthonról, öt kenut pillantottam meg a tengerpart mellett. Utasaik már partra szálltak és eltávolodtak a járműveiktől, olyannyira, hogy nem is láttam őket. Azt azonban tudtam, hogy mindig legalább négy vagy hat ember jött egy-egy ilyen csónakkal, vagyis most húsz-harminc látogató lehetett éppen itt, ami komoly nehézséget jelentett számomra. Sok ember volt ez egy ellen. Csodálkozva és feszengve figyeltem az erődömből, mi történik, előtte persze megtettem hamarjában minden szükséges intézkedést a védelemre. Egy darabig türelmetlenül figyeltem és hallgatóztam odalenn, hátha észreveszek valamit, majd elunva a várakozást a puskáimat a létrák aljához támasztottam, és a szokott módon felmásztam a sziklatetőre, ahonnan én jól láthattam mindent, de engem nem láthattott senki. Távcsovemmel innen már észrevettem őket. Legalább har-

mincan voltak. Hatalmas tűz lobogott a tengerpart közelében, és pogány gesztusokkal és testtartásban táncoltak, ugráltak a tűz körül a vadak.

Hamarosan megpillantottam, amint a tűz mellé hurcolnak két szerencsétlent. Az egyik rögtön össze is rogyott, mert egy bunkóval vagy egy fakarddal fejbe csapták, és két-három bennszülött rögtön nekilátott, hogy kibelezze és előkészítse a sütéshez, a másik fogoly közben ott állt a közelükben, várva, hogy iszonyú sorsa beteljesüljön. De nem várt túl sokáig. Nem volt megkötözve és látván, hogy kicsit lankad iránta a figyelem, életösztönétől vezérelve hirtelen eszeveszett vágtaiba kezdett a part mentén, egyenesen abba az irányba, ahol az én lakóhelyem állt.

Bevallom, megfagyott ereimben a vér, amikor ezt megláttam. Álmom szerencsés kimenetelű végét feledve most rettegni kezdtem, hogy az egész csapat üldözőbe veszi, és fölfedezik a tanyámat. Félelmem rögtön alábbhagyott, amikor láttam, hogy mindössze hárman erednek a nyomába. Még bizakodóbb lettem, amikor kiderült, hogy a három üldöző gyorsaságban semmiképpen sem vetélytársa a menekülőnek, aki ha fél órán át bírja tartani ezt az iramot, biztosan megszabadul tőlük.

... Amikor üldözői a patakhoz értek, kiderült, hogy csak kettejük tud úszni, a harmadik nem. Megállt a víz szélénél, egy darabig bámult a társai után, de aztán egyet gondolt és visszaindult. Mint később kiderült, bölcs döntés volt a részéről.

Ezalatt a két vadember rendületlenül szelte karjaival a hullámokat, de fele olyan gyorsan sem úsztak, mint aki előttük járt. Ekkor érett meg bennem a gondolat, hogy talán segíthetek megmenteni ennek a szegény teremtménynek az életét, és ezzel szolgát vagy talán társat szerzek magamnak. Sietve lerohantam a lépcsőn a két puskáért, majd újra fel, és futottam tovább a tenger felé. Egy rövid úton, végig lejtőn haladva, sikerült az üldözött és üldözői közé kerülnöm. Az előbit megpillantva elkiáltottam magam, és amikor megfordult, legalább annyira megrémülhetett, mint amennyire az emberevőktől félt. Intettem neki, hogy jöjjön vissza, és közben elindultam az üldözői irányába. Ezalatt odaérkezett közülük az első, akit én puskám agyával köszöntöttem.

Nem volt kedvem elsütni a fegyvert, nehogy a többiek meghallják, bár mivel távol voltak, aligha tudták volna mire vélni. Közben az üldöző társa is odaért, de megtorpant, mintha megijedt volna, én közben gyorsan közeledtem felé, de mielőtt még odaértem volna hozzá, észrevettem, hogy íj és nyíl van nála, amivel éppen engem készül célba venni. Kénytelen voltam elsőként lőni. Villámgyorsan célba vettem. Az első lövésem végzett vele. Lövésem hatása az üldözöttre leírhatatlan

volt. A puskatúz és a zaj úgy megrémítette, ha mozdulni tudott volna, nyilván szívesebben menekül, de olyan dermedten állt ott, mint egy kőszobor.

Biztatóan néztem reá; mosolyogtam s intettem, hogy csak jöjjön közelebb hozzám, hogy ne féljen tőlem. Úgy látszott, hogy megértett, mert egyet-kettőt lépett felém, aztán megállt. Újra lépett néhányat, megint megállt. Most láttam csak, hogy úgy remeg, mint akit foglyul ejtettek és most a kivégzésére vár. Tovább biztattam, hogy jöjjön közelebb és közben, ahogy éppen eszembe jutott, igyekeztem biztosítani jó szándékom jeleiről. Egyre közelebb és közelebb jött, de úgy tíz lépésenként letérdelt, hogy kifejezze háláját. Úgy tűnt, most már megértette, hogy nem elvenni, hanem megmenteni akartam az életét. Rámosolyogtam, igyekeztem barátságos arcot mutatni. Lassan odaért hozzám, megint letérdelt, arccal a földre borult, megcsókolta azt, reá tette lábamat a fejére, mintha azt akarta volna kifejezni, hogy tegyek vele, amit akarok, mostantól a rabszolgám. Megfogtam a kezét és fölemeltem.

(...) Indultam volna és jeleztem neki, hogy kövessen, mert még többen is a nyomában lehetnek, mire ő a tudtomra adta, hogy szívesen elhantolná a tetemet, nehogy a társaik rájuk bukkanjanak. Beleegyeztem. Kézze látott munkához, előbb egy, majd egy másik gödröt kapart a homokos földben, és úgy negyed óra leforgása alatt el is temette mindkettőt. Ezután nem a váram felé indultunk, hanem ellenkező irányba a barlangomhoz mentünk, így a dolgok menete nem követte pontosan az álmomat. A barlangban adtam neki kenyeret, mazsolaszőlőt és vizet. Az utóbbival alig bírt betelni, annyira kitikkadt menekülés közben. Aztán megmutattam neki a takaróval fedett rizszalma ágycsontját, amelyen magam is aludtam néha, és intettem, hogy aludjon. Így is tett.

Hosszan elnéztem, miközben aludt. Szépen megtermett, karcsú ember volt, nem lehetett több huszonhat évesnél. Roppant izmosnak látszott. Amikor halálos ellenségével számolt le, a haragos felgerjedés elvadította arcát, de ha mosolygott, arcának kifejezése becsületére válhatott volna bármelyik európainak. Hosszú, fekete haja olyan volt, akár a gyapjú, a homloka pedig magas. Tekintetét, amikor ébren volt, élénknek és életerőtől csillogónak láttam. Arcának színe sajátos volt: gesztenye és olajbarna keverék, tehát nem olyan sötétbe játszó, mint a brazil és virginiai bennszülötteké szokott lenni. Arca formája inkább kerekded, mint hosszúkás volt, szája határozott vonalú. Vékony ajkát ha felnyitotta, elővillantak elefántcsont fehér fogai.

Később kimentem a barlang hátsó nyílásán, ahonnan kényelmes gyalogösvényt alakítottam ki a kecskeakolig, s hozzáfogtam a fejeshez. Fél óra szendergés után ő is kinn termett, odafutott hozzám, a földre

vetette magát és különféle ősi gesztusokkal igyekezett kifejezni az irántam érzett alázatát és háláját. Ennek befejezéséül, ahogy korábban, újra a lábam mellé kuporodott és a lábfejemet a fejére helyezte. Igyekezett tudtomra adni, hogy tetszésem szerint rendelkezhetem vele, és szolgálni fog, amíg csak él. Tudtára adtam elégedettségemet, és hamarosan beszélni kezdtem hozzá, hogy őt is megtanítsam szót érteni velem. Elsőként értésére adtam, hogy ezentúl *Pénteknek* fogom nevezni őt, mert a kalendáriumom tanúsága szerint ezen a napon szabadítottam meg őt.

Többek között megtanítottam őt arra, hogy engem Mesternek nevezzen, továbbá arra is, hogyan kell mondani az én nyelvemen *igent* és *nemet*. Uzsonnára kecsketejet és árpalepényt tálaltam fel, és miután megmutattam, hogyan mártogatom a lepényt a tejbe, Péntek ügyesen utánózva engem, kitűnő étvággal fogyasztotta el az ételt. Az éjszakát a barlangban töltöttük, de mihelyt pirkadt, felköltöttem őt, s intettem, hogy jöjjön utánam, majd felöltöztettem. Ennek örülni látszott, mert eddig anyaszült meztelen volt.

(...) A következő feladatom az volt, hogyan találjak Pénteknek olyan éjszakai pihenőhelyet, ahol ő is biztonságban van, de nekem sem kell miatta nyugtalanul aludnom. A két erődfalam közötti szűk folyosón emeltem neki egy sátrat. Belülről elrekeszelhető ajtót alkottam, mely a barlangom külső bejáratát zárta el, és a létrákat is magamhoz vettem éjszakára a barlangba. Így, ha valami módon fel is jutott volna a belső falra, a tetőmön, amely hosszú cölöpökre vastagon fektetett ágakból és rizsszalmából állt, nem juthatott át anélkül, hogy

Robinson és Péntek (debmedia.hu)

meg ne halljam. A másik bejárathoz még egy hevenyészett csapóajtót is készítettem, amely nagy robajjal dőlt volna el, ha valaki megpróbálja kinyitni. Ami a fegyvereimet illeti, azok éjszaka mindig a közelenben voltak.

Mint kiderült, ezekre az óvintézkedésekre nem volt semmi szükségem; mert soha még hívebb, megbízhatóbb, ragaszkodóbb szolgálja nem volt senkinek, mint nekem Péntek. Gyermekek az apját jobban nem szeretheti, mint ő szeretett engem. Szentül meg vagyok győződve, hogy bármely pillanatban kész lett volna a vérét ontani értem. Számos bizonyosságát adta nemes természetének, így egy kis idő múlva el is hagytam a vele kapcsolatos óvintézkedéseket.

Nagy örömem telt abban, hogy naponta buzgón tanítgattam mindenre, ami hasznos és szükséges lehet számára, különös tekintettel a beszédre és arra, hogy megértse, amit mondok. Ő volt a legértelmesebb diák, akit csak kívánni lehetne, ráadásul nagyon lelkes volt és örömmel töltötte el, ha megértett vagy megértette magát velem. Úgy éreztem, az életem jóra fordult, nem tartottam már a bennszülöttektől, sőt azzal sem foglalkoztam, hogy elhagyhatom-e még valaha a mostani lakóhelyemet. (...)

Négy évvel később Robinsonnak lehetősége nyílt a szabadulásra. Egy felázadt hajó matrózai három embert tettek ki a szigeten: a kapitányt, a kormányost és egy utast. Robinson társaival (már négyen voltak, Péntek apját és egy spanyolt is megmentettek a kannibálok kezéből) foglyul ejtette a zendülőket, és visszafoglalták a hajót. A lázadás szervezőit a szigeten hagyták.

(...) A szigeten maradó tengerészekre hagytam öt muskétát, három vadászfegyvert és három kardot. A fegyverekhez volt még másfél hordó puszkaporom, mivel az első néhány év elteltével csak keveset használtam már belőle. Elmondtam nekik, hogyan tenyésztettem a kecskéket, miként fejtem és hizlaltam őket és hogyan készítettem vaját és sajtot.

Megosztottam tehát velük a saját történetemet és megígérttem, közbenjárók a kapitánynál, hogy hagyjon itt még két hordó lőport és némi veteménymagot, aminek korábban jómagam is nagyon örültem volna. Nekik adtam azt a zsák borsót is, amit a kapitánytól kaptam, és intettem őket, hogy ne feledjék elültetni és szaporítani.

Mindezek után a következő napon magukra hagytam a sziget új foglyait, és hajóra szálltam. Vitorlát bontottunk, de aznap még nem hajóztunk ki. A következő reggelen, jó korán, az öt száműzöttből kettő odaúszott a hajóhoz, siránkozva panaszkodtak másik három társukra, és kérték, hogy engedjük őket hajóra szállni, még akkor is, ha utána azonnali akasztás vár rájuk. A kapitány erre úgy tett, mint akinek nélkülem nem áll hatalmában döntenie a kérdésben. Némi vonakodás után aztán, a komoly ígéreteik hatására a fedélzetre engedték, később

pedig alaposan megvesszőzték őket. Ezt követően nagyon hűségeseknek bizonyultak.

Nem sokkal ezután, dagály idején, egy csónakkal a partra indultam és magammal vittem azokat a holmikát, amiket a szigeten maradónak ígértem. Kérésemre a kapitány engedélyezte, hogy ezeket kiegészítsük a három matróz hajósládáival és ruháival, amiknek azok szerfelett örültek. Megpróbáltam lelket önteni beléjük azzal is, hogyha módomban lesz majd hajót küldeni ide utánuk, akkor nem feledkezem majd el róluk.

Amikor utoljára elhagytam a szigetet, magammal vittem néhány emléktárgyat, a nagy kecskebőr kalapomat, az esernyőmet és az egyik papagájomat. Nem felejtettem el magamhoz venni a pénzt sem, ami olyan sok éven át hevert hasznavehetetlenül, hogy közben rozsdállni kezdett, megfakult, és amíg meg nem tisztítottam, alig látszott, hogy nemes fémről van szó.

Amint azt a hajónaplóból pontosan megtudhattam, 1686. december 19-én hagytam el a szigetet, amelyen huszónhét évet, két hónapot és tizenkilenc napot éltem. Második fogságomból ugyanazon a napon szabadultam, mint amelyen a nagy csónak segítségével a szalehi mókrok kezéből megszöktem. A hajó, amelyen most utaztam, 1687. június 11-én érkezett meg Angliába, ahol már harmincöt éve nem jártam. (...)

(A részletek *Lengyel Tamás* fordításából valók)

Amit a műről tudnod kell!

Kelekezése • 1719. április 25-én jelent meg a regény. Cselekményének alapja valóságos történet. Alexander Selkirk (e.: szelkörk) matróz hosszú évet töltött a lakatlan Juan Fernandez-szigeten. A tengerészt büntetésből hagyta itt kapitánya. Selkirk a civilizációtól távol is képes volt elfogadható, emberi körülményeket kialakítani saját maga számára. A különös sorsú matróz történetéről szinte mindenki hallott Angliában. Defoe személyesen is megismerkedett vele. Néhány évvel a személyes találkozás után az akkor már csaknem 60 éves író hetek alatt vetette papírra művét. Defoe írói képességét bizonyítja, hogy a regény cselekménye nemcsak érdekes, hanem hihető és valószínű (reális) is. Ezzel a realista regény előfutára lett.

Témája • Az emberi helyzetállás különböző természeti viszontagságok között.

Szerkezete • A regény 18 fejezetből áll. A történetet egyes szám első személyben maga Robinson meséli el, aki naplót vezet életéről és küzdelméről, amíg a tintája el nem fogy.

Cselekménye • Robinson Crusoe 19 éves korában szembeszáll szülei akaratával, és az angol középosztálybeli jólét kényelmét otthagynva, megszökik. 1651. szeptember 1-jén Hullban (e.: hal) egy Londonba induló hajó fedél-

zetére lép. Ezzel kezdődik évtizedekre nyúló kalandjainak, hányattatásainak sorozata.

Már első útján hatalmas viharba kerül, a hajó elsüllyed, és utasai csak nehezen érnek partot. Robinson ekkor megfogadja, hogy soha többé nem száll tengerre. Ám egy hajóskapitány barátja rábeszélésére mégis kihajózik. A sikeres vállalkozás után ismét Afrika felé indul, de kalóztámadás miatt rabszolgaságra jut, és csak két év után sikerül megszöknie többedmagával. Brazíliába kerül, földet vásárol és ültetvényeiből két év alatt meggazdagszik. Megint Afrikába készül, immár néger rabszolgákért.

1659. szeptember 1-jén indul ismét útnak. Ekkor következik be az a hajótörés, amelynek egyetlen túlélőjeként egy ismeretlen, lakatlan szigetre vetődik. Az itt eltöltött idő 27 év 2 hónap és tizenkilenc nap. Ennek során végigjárja az emberi fejlődés sok évezredes útját. Akaraterejével, céltudatosságával egyre elviselhetőbb életkörülményeket teremt a maga számára. Állatokat szelídít, van húsa, teje, túrója, sajtja, gabonát és rizst termeszt, agyagedényeket éget ki, kenyeret süt, állatbőrökből ruhát készít.

Robinson a magány hatására istenfélő, vallásos, jámbor emberré válik, egyre inkább úgy gondolja, hogy bűnei miatt került ebbe a helyzetbe.

A 24. évben sikerül társat szereznie, amikor megszabadít a kannibálok fogságából egy fiatal bennszülöttet. Pénteknek nevezi el, és lassanként „megszelídíti”, hite szerint a lelkét is megmenti.

A szigetről való menekülését egy közelben horgonyzó angol hajó matrózainak lázadása teszi lehetővé. Robinsonék segítségével a kapitány, a kormányos és az egyik utas, majd a pártjukra álló matrózok visszafoglalják a hajót.

A lázadás főkolomposait a szigeten hagyják. Robinson odaajándékozta nekik mindenét.

A történet Angliában fejeződik be. Robinson eladja braziliai ültetvényeit, gazdag ember lesz, és akin csak tud, segít.

Évek múlva még látogatóként visszatér a szigetre, mely közben benépesült.

Szereplők és a főhős jellemzése • Robinson Crusoe, a kalózkapitány, Moely, a mór, a spanyol hajótöröttek, az angol hajó kapitánya és legénysége, Péntek és Péntek apja.

■ **Robinson Crusoe:** a főhős, 1623-ban York városában született. Apja brémai volt, eredeti nevén Kreutznaer, ám az angolok nem tudták kiejteni, így Crusoe-nak hívták. Robinson a harmadik fiú volt. Apja polgári erényekre nevelte. Őt azonban űzte a kalandvágy, így megszökött otthonról. A tengerentúli „kereskedelemből” szeretett volna meggazdagodni. Első lépésként minden pénzén olcsó csecsebecséket vett, amelyeket a bennszülöttekkel aranyra akart cserélni. Nyerészkedési vágya kielégítetlen volt oly annyira, hogy még rabszolgavadásznak is állt. Ám a sors úgy rendelte, hogy harmadik hajótörése után egyedüli túlélőként vetődött partra. Minden vagyona a pipája, kése és dohányos szelencéje volt. Nem tudta, hogyan szerezzen élelmet, miként védje meg magát a bennszülöttektől és a vadállatoktól. Az első éjszakát egy fán kucorogva töltötte kétségek közepette.

Robinson alakján keresztül jól megfigyelhető a *hőseszmény* átalakulása. Defoe hőse a tőkés életideált testesíti meg. A mítosz lényege, hogy az embert

a civilizációs fejlődés különböző fokozatainak mutatja be: Robinson „végigjárja” az emberiség történetét. A civilizáció fejlődését kell megismételnie, persze vannak eszközei és eszméje, amelyek segítségével győzelmet arathat a természet és saját emberi gyengeségei felett. Hősiessége abban áll, hogy képes felülemelkedni sorsán.

Egyénisége, ügyessége, munkabírása és gyengeségei (félelmei, elkeseredései, ügyetlen próbálkozásai) együtt teszik a polgárság példájává: munka, szívság, leleményesség, bátorság és bizakodás jellemzik.

A személyiség értékét a képességek, a teljesítmény és a küzdőszellem határozzák meg: • minden használható holmit összegyűjt a hajóról; • minden lehetséges veszély elhárítására alkalmas erődöt épít; • tíz hónapra van szüksége, hogy alaposan megismerje a szigetet; • a harmadik évben kezd földet művelni; • a tizenegyedik évben állít csapdát, hogy állatokat foghasson be (kecskéket tenyészt); • napjait munkarend határozza meg; délelőtt vadászat, élelemszerzés (3 óra), ebéd; délután mezőgazdasági munka (4 óra).

Robinson lelkes „könyvelő”. Állandóan mérleget készít, készleteit leltározza, és lényegében minden dologgal kapcsolatban kettős könyvelést vezet (tartozik – követel). Veszteségei új tettekre sarkallják, új módszerre tanítják (pl. gabonavetés), sikerei teszik számára elviselhetővé a magányt.

A büntudat és önmagasztalás kettőssége jellemzi a főhőst. Robinson vallásos fogadalmait életének jó és rossz fordulatai határozzák meg. Az egyetlen megkerülhetetlen probléma a magány problémája. Robinson talán ettől szenved a leginkább, elkeseredései és gyengeségei is a társtalanság miatt erősödnek fel. Péntek megjelenése oldja fel kínzó gyötrelmei alól. A hibák és erények együttes ábrázolásával Defoe mégis az árnyalt realista alakábrázolás előfutára.

A régi feudális értékrenddel szemben a kapitalizmus hasznossági elve kerül előtérbe. Robinson „derék angol”, a szigetet saját gyarmatává, Pénteket rabszolgájává teszi. Igazi polgár, civilizátor, aki mindent megteremt, amire szüksége van: ő a homo economicus, a gazdálkodó ember.

Ennél is sokkal fontosabb, hogy nem veszíti el keresztény hitét, minden reggel és este megköszöni Istennek, hogy nem engedte a hajótöréskor vízbe fullni. Defoe, maga is rendíthetetlen középosztálybeli *protestáns*, a magányos élet ürességével szembesíti hősét, amikor felteszi a kérdést: „*Mi vagyok én, és mi a többi élőlény, szelídek és vadak, emberek és ragadozók? Miből lettünk mindannyian?*” Robison Crusoe válasza saját kérdésére végső soron az, hogy minden élet, minden létezésforma Isten akaratát fejezi ki, és hogy a földi boldogság nem más, mint feltétel nélküli belenyugvás a Gondviselés szándékai-ba.

Defoe hőse nemcsak hogy a sziget ura lesz, hanem olyan önbizalommal és magától értetődő könnyedséggel teszi ezt, hogy sok olvasóban Crusoe börtöne, a lakatlan sziget egyenesen paradicsomi képzeteket keltett. Márpedig, ha az volt, *Crusoe* tette olyanná.

Üzenete • A történet legnagyobb tanulsága az, hogy a civilizáció nemcsak azokból a tárgyakból, eszközökből, nemcsak a körülöttünk élő emberek kölcsönös viszonyából áll, hanem abból is, amit tudunk róla. A *Robinson*

Crusoe a legfontosabbra irányítja figyelmünket, miközben izgalmas, fordulatos történetével elszórakoztat minket: arra, hogy mit jelent embernek lenni. A könyv tanulsága szerint embernek lenni annyit jelent, mint végiggondolni, mi mindenre van szükségünk, és harcolni érte. Szükségünk van a létbiztonságra az éhség, a szomjúság, az időjárás viszontagságai és a vadak ellen. Szükségünk van a többi emberre a magányosság ellen. Szükségünk azokra a törvényekre, amelyek az együttlétünket szabályozzák.

A XXI. század embere elsősorban azért szereti a regényt, mert lebilincselően érdekes, sodróan lendületes, az elejétől a végéig izgalmas. Másodsorban: az ember nagyszerűségét közvetíti. Bemutatja, hogyan lehet a természet fölött úrrá lenni, hogyan képes az ember egymagában is megőrizni emberi voltát, emberi méltóságát. Robinson eljut a gyűjtögető életmódtól és a teljes kiszolgáltatottságtól az állattenyésztésig, a földművelésig, a házépítésig, a kézművességig és a hajóácsolásig. Harmadsorban: a regény tudatosítja bennünk, hogy társas lények vagyunk. Robinson is a szigetén ettől szenvedett a legjobban, egész lényét betöltötte a vágyakozás az emberi közösségre.

1. Mikor, milyen korban élt Daniel Defoe?
2. Miért állították pellengérré?
3. Milyen célból kezdett regényt írni?
4. Milyen műfajt teremtett Daniel Defoe? Melyik a leghíresebb regénye?
5. Mi adta a *Robinson Crusoe* alapötletét?
6. Hányszor szenvedett hajótörést Robinson?
7. Melyik az a dátum, amelyik meghatározta Robinson életét?
8. Mivel töltötte az első heteket a szigeten?
9. Hogyan kezdte a gazdálkodást a szigeten?
10. Hogyan szerezte meg a táplálkozáshoz szükséges húst?
11. Milyen mesterségeket tanult meg, amelyekkel az életét könnyítette meg?
12. Hány éve volt Robinson a szigeten, amikor felfedezte a kannibálokat?
13. Jellemezd Pénteket!
14. Mennyi időt töltött Robinson a szigeten?
15. Milyen tulajdonságai segítették Robinsont a fennmaradásért vívott küzdelemben? Vannak-e olyan jellemvonásai, amiket követendőnek tartsz?
16. Az alábbi emberi tulajdonságok közül válaszd ki, ami jellemző a regény hőséire: *kitartó, nemtörődöm, döntésképtelen, jó megfigyelő, rendetlen, fakezű, buta, céltudatos, okos, tervszerűen dolgozik, alapos, lusta, szorgalmas, találgató, ötletlen, lassú, saját kárából tanul, nehezen szánja rá magát valamire!*
17. Mit vitt magával Robinson, amikor elhagyta a szigetet? Hogyan fejeződik be a regény?

Képzeld el, hogy ott vagy Robinsonnal a szigeten és lelket kell öntened belé, mert elhatalmasodott rajta az elkeseredés. Írd le, milyen érvekkel győződ meg, hogy szebbnek lássa a világot, legyen kedve tovább küzdeni önmagáért! (A 16. kérdés szavaival érvelhetsz!)

Irodalomelméleti ismeret

Az utazási regény • A XVIII. században új műfaj született, az utazási regény, a **robinzonád**. A robinzonád egy irodalmi műfaj, a kalandregény egyik válfaja, melyet Daniel Defoe angol prózaíró műve, a *Robinson Crusoe* rendkívüli népszerűsége teremtett meg. Általában olyan igaznak feltüntetett történet, melynek utazó hőse lakatlan szigetre vagy valami más elzárt helyre vetődik, s ott megszervezi életét. Magát a szót Johann Gottfried Schnabel német író alkotta meg 1731-ben.

Ettől kezdve minden író, aki hősét vagy hőseit távoli, lakatlan szigetre vezette, valamilyen módon Daniel Defoe fő művét utánozta.

Daniel Defoe elsőként jött rá arra, hogy nemcsak az érdekességre kell törekedni, hanem arra is, hogy a történet hihető és valószerű legyen. A valóság-szerű nem azt jelenti, hogy az író mindent pontosan úgy ábrázol, ahogy a valóságban megtörtént. A valószerű ábrázolás titka, hogy az író úgy változtat a dolgokon, úgy emeli ki a lényeges és úgy a lényegtelen dolgokat, hogy minél hihetőbbnek hasson a mű. Hihető és valószerű ábrázolásmódjával a realista regény úttörője lett.

Jonathan Swift

(1667–1745)

Sírfelirata, amelyet latin nyelven maga szövegezett, így hangzik: *Itt nyugszik Jonathan Swift, ahol a vad felháborodás nem marcangolhatja többé a szívét.* Ez a marcangolt szívű, vad felháborodások közt élt férfi társaságokban híresen kedves szavú, szellemes csevegő volt, költőként és irodalmi levélíróként

Jonathan Swift (hu.wikipedia.org)

érzelmesen gyengéd szavú, újságíróként józanságot és főleg békességet hirdető, templomi szónokként – hiszen pap volt – szívekre és elmékre egyaránt nagy hatású. Mégis örökösen vad felháborodást érzett, mivel mindenütt csak gonoszságot, ostobaságot, embertelenséget tapasztalt, és képtelen volt részvétlen lenni a nyomorgók, a megalázottak, a kisemmizettek iránt. Emberségessége, világot átölelő részvéte tette a világ-irodalomnak talán legnagyobb és legkíméletlenebb satirikusává. Ehhez azonban az is szükséges volt, hogy birtokában legyen az írásművészet egész eszköztárának. Birtokában volt. Aligha vitatható, hogy ő a XVIII. század legnagyobb angol írója, aki egyéb remekművek között

megírta a mindmáig egyik legtöbbet olvasott, ismert és idézett könyvet: a *Gulliver utazásait*.

Életútja • Jonathan Swift, (e.: dzsoneten szvift) 1667-ben született az írországi Dublinban. Jómódú angol család sarja. Előkelő iskolában szerezte meg az alapműveltséget, a dublini Trinity College-ban szerzett diplomát. Orániai Vilmos hatalomra kerülése után Angliába költözött. A londoni társasági élet, az előkelő politikai és irodalmi körök hamar befogadták a különös ifjút.

A kötöttségeket rosszul tűrő Swift azonban 1694-ben Írországba költözött, és anglikán lelkésszé szenteltette magát. A század első éveiben különféle plébániákon töltött be lelkészi állásokat, de gyakori vendég volt Londonban is, ahol szoros barátságot kötött Addisonnal és Steele-lel. Ez idő tájt kezdődött írói pályája.

Amikor 1710-ben a toryk vették át a hatalmat, Swift elvállalta az *Examiner* című konzervatív kormánylap szerkesztését, tollával a tory kormányt támogatta. 1713-ban Anna királynő Swiftet a dublini Szent Patrick-székesegyház főesperesévé nevezte ki.

Írországi küldetését kezdetben valóságos száműzetésnek élte meg, de hamarosan megtalálta a helyét az ír közéletben. Írói tehetségét az elnyomott nép szolgálatába állította. A 20-as években hallatlan népszerűségnek örvendett a szigetországban. Amikor 1722-ben egy négyhónapos angliai tartózkodás után visszatért Dublinba, városszerte megkondították a harangokat, és örömtüzeket gyújtottak tiszteletére. Írói pályájának kiteljesedése is erre az időre tehető. A 30-as évektől egyre súlyosabb betegségek örölték fel energiáját. Elhatalmasodott rajta gyermekkorában kezdődő súlyos betegsége, amely szédüléssel és időszakos siketséggel járt. Halála előtt vagyonának egy részét egy örültek házára hagyta. 1745-ben halt meg Dublinban.

Munkássága • Írói pályáját költőként kezdte, kissé mesterkéltszerű stílusú pindaroszi ódák szerzőjeként vált ismertté. A költészettel később sem hagyott fel, stílusa azonban átalakult: a közvetlen, beszélgető hangvétel miatt a realizmushoz közelített.

Prózaíróként első jelentős műve *A könyvek csatája* című satíra. Klasszicista, világos és fegyelmezett stílusú mű, mely a burleszk elemeket sem nélkülözi.

1702-ben jelent meg a *Hordómese* c. satírája. Swift szabadszellemeiségével kiemelkedett kortársai közül. Ebben a satirikus művében a katolikus, anglikán és kálvinista hitvallást képviselő hősein keresztül az egyházak történetét és a vallási dogmákat parodizálja. Támadást intéz a skolasztika felfogása és a barokk ízlés maradványai ellen. Talán épp e műnek köszönhető, hogy Swift nem léphetett püspöki méltóságba, gúnyolódását az egyház sohasem bocsátotta meg neki.

Prózasztílusa, vitázó és érvelő tehetsége a publicisztikában is megnyilvánul. Politikai pamfletjei közül kiemelkedik az 1711-ben született *A szövetségesek eljárása és a Javaslat az ír kézműipar általános használatára* című (1720). Írország csak a hazai ipar felkarolásával szabadulhat gyarmati függéséből. *A rófós levelei* 1724–1725 között pedig nyíltan fölveti a polgári szabadságjogok kérdését, a nép és az uralkodó, az Írország és Anglia közötti kapcsolat súlyos problémáit. A *Szerény javaslat* (1729) című művében, sötét és keserű iróniával, ír gyermekek húsának árusítását javasolja, mint egyetlen megoldást az ír nyomor enyhítésére.

Életművének csúcsa a *Gulliver utazásai*, nagyszabású satirikus összefoglalás, frontális támadás az emberi, társadalmi romlottság, kártékonyság, sötét fanatizmus, az ember mérhetetlen önhittsége ellen. Az önhitt, naiv Gulliver az önfelfedezés útját járja be annak felismeréséig, hogy az ember csupán értelmes állat, akiben az állat elnyomja az értelmet. A látszólag mulatságos kalandok mögül átizzik Swift elemi erejű erkölcsi felháborodása, s ha a mai olvasó előtt rejtve marad is a korabeli satirikus utalások tömege, a négy könyvben megérzi a XX. században már megszokott, abszurd satírával „sokkoló” irodalom korai példáját.

Jelentősége • Ha egész életművét tematikus, azon belül kronológiai rendbe állítjuk, kitűnik, hogy minden egyes témát először komoly hangú értekezésben, javaslatban írt meg, s az őszinte segítőkészség hatástalansága, a közöny láttán folyamodott türelmét veszítve a satíra hatásosabb fegyveréhez, hogy egy abszurd ötlettel felrázzon, rádöbentsen a helyzet tragikumára, tarthatatlanságára, a javítás szükségességére. Indulatos satírája a „fekete humor” korai példája is egyben, s nem véletlen, hogy hosszú értetlenség után a XX. század értette meg igazán, s hogy a satirikus parabolának Kalkáig nem volt művelője. Nálunk Zilahyra, Ambrus Zoltánra, Szathmári Sándorra és másokra, de modern fordítójára, Karinthy Frigyesre hatott leginkább, aki *Utazás Faremidóba* és *Capillaria* címmel ötödik és hatodik könyvet írt a *Gulliver utazásaihoz*, amely számtalan ifjúsági feldolgozásban világszerte a gyermekek egyik legkedvesebb olvasmánya mindmáig.

Amit a műről tudnod kell!

A *Gulliver utazásai* a korban oly népszerű utaztató regények cselekménybonyolítását követi, de a „világirodalom legnagyobb satírája – nemcsak művészi értékénél fogva, hanem, hogy úgy mondjuk, átmérőjénél fogva is. Más satíra egy-egy emberi gyengeséget, divatot vagy visszaélést ostoroz, Gulliver egész embervoltunk rettentő kicsúfolása. Swift kiemeli magát az emberfajta

közösségéből, hogy megmutassa az egész fajta eredendő és javíthatatlan gyengeségét, gonoszágát és ostobaságát. Iróniája elől nincs menekvés, sima és éles mondatai behatolnak a legvastagabb önbizalom páncélja mögé is. Olvasása közben az ember mélyen szégyelli, hogy ember. Maga mondja, hogy olyan mondatokat akar írni, amelyek ostorcsapásként hatnak az olvasóra. Sikerült is neki.” (Szerb Antal)

Keletkezése • Swift 1726-ban adta ki a négy részből álló *Gulliver utazásai* című regényt. A könyv sikere Defoe művéhez hasonló: az első kiadás néhány nap alatt elfogyott. A *Gulliver utazásai* nem holmi egyszerű, mulattató történet, hanem keserű finton, gúnyos bírálat a korabeli angol társadalomról.

Miért tükörképe ez a humoros könyv az angol állapotoknak? Az angol uralkodó osztályok hatalmi vetélkedéseiben egy-egy csoportosulás vezetői – átvitt értelemben – csak akrobatamutatóványokkal tarthatták fenn magukat. Nem szakértelműk döntötte el sorsukat, hanem kötél-táncos bravúrjaik, amint azt a törpe Fimnap kincstárnoknál tapasztaljuk, aki azért érvényesült, mert többször egymás után tótágast állt a kötélén. A magas sarkúak és az alacsony sarkúak küzdelmében tízezrek pusztultak el a tojásfeltörés módja miatt. Swift ebben a hasonlóságban nemcsak a tory- és a whig-párt villongását gúnyolja ki, hanem azt is, hogy az uralkodó pártok végeredményben ugyanazt akarják, és hogy az egyik párt éppoly ostoba, mint a másik. A Lilliput–Blefuscu közötti háborúban Anglia és Franciaország versengését kell látnunk. Az események menete megfelel a spanyol örökösödési háború lefolyásának.

Saját életútjának alakulásával az író az ír nép sanyarú életére is felfigyelt. Az angol társadalom visszásságai érzékenyen érintették, a politikai csatározások aktív részeseként közelről tapasztalhatta a korrupciót, a közösségellenes önzést, karrierizmust, sok-sok igazságtalanságot, szegénységet, nyomort. Egyéni ambíciója (püspöki méltóság) is eredménytelen maradt. Mindezek vezettek főművének a megírásához.

Témája • Gullivernek, a kalandvágyó hajóorvosnak négy fantasztikus útját írja le ebben a regényben Jonathan Swift, de ezúttal nem a kalandok érdekessége adja a mű magvát, hanem sokkal inkább a belőlük és általuk megfogalmazódó, megfogalmazható tanulság. Az első két utazás végpontja a törpék, illetve az óriások országa; ezekben elsősorban a különböző társadalmi rendszerek megítélésére van módunk. A harmadik könyvben az emberi szellem tévelygéseit teszi neveltségessé az író, az utolsó részben pedig már maga az ember lesz a mind élesebb kritika tárgya. Swift nem szórakoztatni akar. Célja, hogy minél kegyetlenebb és indulatosabb kritikájával támadja mindazt, ami emberi, következképpen az embert magát. Különösen három tulajdonságot tart elviselhetetlenül lehangelőnek: a **nagyképűséget**, a **fontoskodást** és az **arányérzék** hiányát. A regény szövege előtt álló *Gulliver kapitány levele unokabátyjához, Symponhoz* (aki a regény szerint a kiadóval egyezik meg) című részben az utazásairól hazatért hajós visszavonult életéről olvashatunk. Ebben azt állítja, hogy saját lovainak (nyihahák) társaságában jobban érezte magát, mint a yehuk (emberek) világában, ide értve még a családját is. Már ebből a nyitó fejezetből is kitetszik, hogy a fenti három tulajdonság hogyan mérgezi meg az emberi életet – összehasonlítva a negyedik rész világával –, s milyen kicsinyes körülményeket teremt az emberi élet számára.

Műfaja • A *Gulliver utazásai* összetett műfajú alkotás. Elsősorban regény: valóságos kalandtörténet, illetve utaztató regény. Tartalma mellett azonban meghatározó a szellemisége is, ami miatt *politikai satír*ának is nevezhetjük, vagy *államregény*nek, hiszen Swift aprólékosan jellemzi a Gulliver által meglátogatott „országok” államformáját, politikai rendszerét, és szinte mindig összehasonlítja azt saját hazájával. A szerteágazó történet együttese pedig filozófiai, illetve *eszmeregény*re emlékeztet, hiszen az élet, a társadalmi és politikai rendszerek bemutatása enciklopédikus összefoglalása Swift kiábrándult filozófiájának.

Stílusa alapján Swift műve a klasszicista próza jeles darabja, de a fiktív történet állandó hitelesítése és a részletes, pontos környezetrajz a realista próza eszköztárát is felvonultatja.

Szerkezete • A mű négy részének mindegyikében maga a világjáró hajóorvos, Gulliver számol be egy-egy utazásáról. Swift ezzel a módszerrel is hitelesíti a történetet. A tapasztalatok, a különféle érzelmi reakciók, helyzetek (életveszély, lelki-fizikai sérülések) egészen közel visznek hozzá. Az olvasó *együtt él* az elbeszélővel. Gulliver kötelességének tartja, hogy amennyire lehet, térben és időben fontos adatokat rögzítve eligazítsa olvasóit.

Cselekménye • A történet szerint Gulliver 1699. szeptember 4-én indult Bristolból, november 5-én hajótörés érte, aminek következtében **Lilliput** (*I. rész*) partjainál éledezett ájultságából. Hüvelyknyi nagyságú emberkék nyüzsögtek rajta, s sikerült gúzsba kötnöni őt. Rendkívüli részletességgel írja le kiszolgáltatott állapotát, megalázó helyzetét, mindazok ellenére, hogy Gulliver köztük óriás.

A regény első része tulajdonképpen az angol társadalmi viszonyok *karikatúrája*. Lilliput monarchikus állam, uralkodója, a császár, a „*hatalmas*”, valójában csupán egy körömmel magasabb alattvalóinál. Udvara és az egész társadalom megosztott, két politikai párt örök küzdelme határozza meg a belviszonyokat.

Hasonló különös szokásokról tudósít Gulliver akkor, amikor leírja a lilliputi államigazgatási rendszert, a hatalom megszerzésének és elvesztésének módját – mindkettő gyakori jelenség ebben az államban.

Gulliver, az Emberhegy, hamar kiismerte a bennszülöttek világát, fogságba ejtőivel illedelmesen bánt. Rövid idő alatt megtanulta az ország nyelvét, barátokat és ellenségeket szerzett, egyszóval beilleszkedett az apró emberek világába. Megragadó a kisemberek igyekezete, hogy Gullivert országuk segítőjévé, védelmezőjévé neveljék. Az udvari intrikák azonban Gullivert sem kerülnek el. Skyres Bolgolum, az első admirális vezetésével ellenségei hazaárulással és felségsértéssel vádolják. Megvakíttatásra és lassú éhhálra ítélik. A többi vádpont szerint pedig hazaáruló, mert a császár parancsát megszegve nem pusztította el Blefuscu lakóit, a béketárgyalásokon együtt mulatott az ellenséggel, és hozzájuk készül látogatóba. Gulliver meg sem várva elfogatását azonnal Blefuscuba utazott, ahol egy szerencsés véletlen folytán egy part-ra vetődött csónakkal sikerült elhagynia a kis emberek földjét. 1701. szeptember 24-én indult vissza hazájába.

Gulliver második utazása az óriások földjére, **Brobdingnagba** (*II. rész*) vezet. Két hónappal a Lilliputból való megérkezés után, 1702. június 20-án Gulliver újra hajóra száll. A sors szeszélye folytán *Csavargó* nevű hajójukkal egy olyan szárazföldön kísérelnek meg friss ivóvizet szerezni, amelynek lakói hegymagasságú lények. A főhóst menekülő társai a parton hagyják, így kerül Gulliver az óriások földjére. Itt ő válik parányivá, kisszerűvé és netségséssé. Egy béres találja meg a gabonatáblában, és hazaviszi gazdájához, aki jó szándékú parasztember. Ételt, italt adnak neki, még kis babaházat és ruhákat is készítenek számára. Az óriások közé csöppent Gulliver most maga is tapasztalja, milyen furcsa a világ, ha mások a méretarányok, előző útjának tapasztalatait most kénytelen átértékelni: „*Valóban úgy van tehát, ahogy a filozófusok tanítják: semmi sem nagy vagy semmi sem kicsi önmagában, hanem csak viszonyítva.*”

Swift relativitásészméje az első és második könyv összehasonlításában nyer értelmet. Brobdingnagban minden fordítva van. Gullivernek meg kell küzdenie a hatalmas patkányokkal, darazsakkal, és ijesztő méretű minden háziállat. Sőt még a gazda csecsemője is jelentős károkat tudna okozni a főhősben, ha ki nem mentik a kezéből. De nemcsak a tárgyak és az állatok, hanem maga az ember is óriási ebben a világban. De gyakori vendég Gulliver a király ebédjein is. Különösen azért, mert Gullivernek alkalma nyílt beszélgetni, filozofálgatni az óriások királyával. Előadásaiban, amelyek szeretett hazájáról szólnak, mindig a legtökéletesebb világként írja le hazájának viszonyait. A lilliputi szerénységnek nyoma sincs, éppen ellenkezőleg: Gulliver dicsekvő és önérzetes. Különösen az angol történelem és társadalom leírásában veti el a sulykot. A bölcs és okos uralkodó minduntalan jót kacag Gulliver beszámolóján, melyekben döntő csatákról, vallásháborúkról, az igazságszolgáltatás rendszeréről, a kereskedelem és a művészetek virágzásáról szól. Gulliver számára a király megjegyzései cinikusak és gúnyosak. Valójában azonban lelepleződik a *hamis értékek világa*, Brobdingnag olyan görbe tükör, amelyben pontosan látszik az angol társadalom összes hibája. Jellemző, hogy amikor Gulliver a technikai ismereteinek fitogtatása során a puskapor és a lőfegyverek használatáról beszél és felajánlja, hogy az uralkodó hatalmának megszilárdítása érdekében megtanítaná az óriásokat a fegyverek készítésére, durva visszautasításban lesz része.

Amilyen kalandos és véletlenszerű volt Gulliver érkezése, olyan a távozása is az óriások földjéről. Egy hatalmas sas ragadja meg dobozostul, majd az óceánba ejti. Egy angol hajó találja meg és szállítja haza. 1706. június 3-án ér partot Angliában. Odahaza úgy érzi, mintha Lilliputban lenne, s hiába tett fogadalmat felesége, hogy soha többé nem engedi még az óceán közelébe sem, a balsors „*úgy rendelte, hogy minden esküje hiábavaló legyen*”.

A *III. részben Laputa* és még egyéb hely az események színhelye. Gulliver kalózok fogságába esik. Megpróbáltatásait, a kalózok viselkedését, lelkivilágát sötét színekkel festi az író. Megkegyelmeznek neki, egy gyenge kis csónakon mentheti az életét a nyílt tengeren. Ha eddig az író úgy bonyolította a történetet, hogy a képtelenségek szinte valóságnak tündek, akkor most mind-

ezeken túltesz. Egy, az ország fölött keringő-úszó szigetről irányítja, parancsolja a király népe életét. A tudományoskodó butaság különféle változatait látjuk a repülő szigeten (Laputában), az ennek elnyomásában élő alsó tartományban (Balnibarbiban, ennek Lagadó nevű fővárosában) és a két szomszédos szigeten (Glubbdubrib és Luggnagg területén).

A bámulatunkra méltó fizikai és matematikai tudás révén készített repülő sziget képes a levegőben úszni, de mindez csak azt a célt szolgálja, hogy a király és tisztviselői az alsó tartományt féken tartsák. Az elméletben (a matematikában és zenetudományban, valamint a csillagászatban) lenyűgözőek az eredmények, de gyakorlatban a termékek, a gyártmányok mindig félresikerülnek. Aki virágzó gazdálkodást vezet, az ebben a világban csodabogár, sőt közellenség. Gulliver ezeket az élményeket már meglehetősen egykedvűséggel éli át. Hősünk ekkorra már kiábrándult a keresztény civilizációból, amelyet korábban még buzógó naivitással dicsőített. A lagadói Királyi Kitalátorok Akadémiájában pedig végül még ő is gunyoros javaslatokkal toldja meg az ott látott és hallott idétlenségeket. Az emberi kapcsolat és a kommunikáció ellehetetlenül ebben a torzult világban. Már a házaspárok sem figyelnek egymásra, az emberi beszéd egyszerűsítésére, sőt kiiktatására pedig már is vannak elképzelések és módszerek.

Gulliver szemlélődése Glubbdubrib szigetén, a boszorkánymesterek vagy mágusok társadalmában folytatódik. Ebben a részben már közvetlenül a felvilágosodás kritikusaként ítélkezik Swift. A legteljesebb kiábrándultsággal pedig a modern történettudományról szól az író.

Luggnagg szigetén struldbrugok, azaz halhatatlanok is élnek, ők mentesek az emberi természet egyetemes tragédiája alól. Gulliver a felvilágosodás eszmerendszerének alapján lelkesen kifejti, hogy az örök élet ajándékát mire használná fel: minél nagyobb tudást felhalmozva a tudás és bölcsesség eleven kincsesbányája szeretne lenni, jótékonykodna és közösségi életet élne, fáradhatatlanul figyelmeztetve és felvilágosítva az emberiséget az emberi természet állandó elfajulásának növekvő veszélyeiről. Ezzel a nemes célkitűzéssel szemben azonban az öregség Luggnaggban a halálnál is nagyobb katasztrófa, hiszen az emberek fizikai, szellemi, sőt erkölcsi leépülésének nem vet gátat a halál.

Gulliver természetesebb körülmények között jelenik meg harmadik nagy útja után otthonában.

Negyedik útjára 1710. szeptember 7-én került sor. A legénység fellázadt ellene, ismeretlen földön, egy szigeten partra tették. Gulliver a **nyihahák** (lovak) (IV. rész) országába kerül. A nyihahák szellemi képességeit, igazságos állami berendezkedését, hogy az embereknél minden tekintetben különb élőlények az itt élő állatok, ezt kell Swiftnek bebizonyítania. Félelmetes éles tükröt tart az emberiség elé, s megdöbbenő, hogy bizonyítékainak ereje, sok igazsága van. Gulliver, miután megtanulta a nyihahák nyelvét, hosszú-hosszú eszmefuttatást, vitákat folytat „gazdájával”. A nyihahák gyermekeiket első sorban fizikailag nevelik. Nem betegszenek meg, és nyugodtan, fájdalommentesen halnak meg. Nem háborúznak, és nem dolgozzák magukat halálra.

Nincsenek olyan szükségleteik, amelyek kielégítése különösebb erőfeszítéseket igényelne. A nyihahák szépek, tiszták és elegánsak. Nincs szükségük ruhára. Erkölcsük a kölcsönös tiszteleten és jóindulaton alapul. Művészetük a költészet. Társadalmilag szabályozott módon szaporodnak, ami megakadályozza a túlnépesedést és elkorcsosulást. Végtelenül intelligensek. A hazugságot, mint logikai képtelenséget nem ismerik. Társadalmuk arisztokratikus köztársaság; a döntéshozatal kizárólag egyhangú lehet.

A lovak társadalma mellett ezen a szigeten létezik a **yehuk** primitív, otromba, alantas és gyalázatos társadalma is, ami szöges ellentétben áll a lovakéval. Ők a nyihahák istállójában alsóbbrendű munkára még használható lények, akik az emberekhez hasonlítanak. Az ember itt yehuvá, azaz ösztönlénynyé korcsosul. Az emberiségnek az ész és az értelem összhangját nem sikerül megvalósítani. Az emberi faj menthetetlen. Gullivert yehunak tekintik, de elismerik, hogy ő azért más, mert még a nyihahák nyelvét is megtanulta. Végül is a nyihaha parlament úgy dönt, hogy Gullivernek el kell hagynia az országot. Óriási tragédiát okoz ez neki, mert már ő is nyihahának érzi magát. Igazságos, becsületes, eszményi életükhöz közelebb érzi magát, mint az emberek társadalmához.

Gulliver hazatérte után rájön, hogy ő és minden ember a yehuk közé tartozik, ezért az emberek között nem tud többé meglenni, előlük rendre az istállóba menekül.

Az utolsó keserű finton: a meglátogatott országok hollétét a főhősnek el kell titkolnia az angol hatóságok elől, hogy megmentse őket a civilizáció gyarmatosításaitól.

A főhős • A négy fantasztikus utazás főszereplője Lemuel Gulliver, egy sokgyermekes angol birtokos fia, orvosi, hajózástani, matematikai ismeretekkel is rendelkezik. A regény első fejezetéből megismerhetjük származását, családi viszonyait; megtudhatjuk, hol és mit tanult, és milyen körülmények hatására szállt hajóra. Gulliver sebörvos, aki hajóorvosként teljesített szolgálatot különböző hajókon, amíg „nevezetes utazásaira” sor nem került. A sors kegyetlensége folytán hajója hol hajótörést szenvedett, hol kalóztámadás érte, hol matrózlázadás áldozatává vált. A főhős a legképtelenebb katasztrófákat is túléli, egymaga vetődik partra a különös helyszíneken. Hazatérései alkalmával is mindig egymaga indul útnak.

Gulliver mindenütt valódi angol állampolgárként (alattvalóként, hazafiaként) jelenik meg. Mindaz, amit lát és láttat, mindig angolságának eszményeivel és az angliai állapotokkal összehasonlítva nyeri el igazi értelmét. Különösen az első két rész történetében érdemes figyelni a lelkes hazafi angol belviszonyokra vonatkozó burkolt vagy nyílt utalásaira. Ugyanakkor Gulliver átlagos ember is, aki személyiségében az ember összes nagyszerű és kicsinyes tulajdonságát egyesíti. Olyan típust testesít meg, aki tulajdonképpen független a nemzeti hovatartozásától. Az egyedi és általános tulajdonságok mértékletes keverése teszi Gullivert a világirodalom nagy utazóinak rokonaivá (Odüsszeusz, Dante, Robinson stb.). A regény hatásmechanizmusa is ezen a kettősségen alapul: Gulliver angol és ember. A hős által előadott történetek

tehát egyszerre az angol életviszonyok és az általános európai korszellem keresztmetszetében nyernek értelmet.

A kalandvagyó hajóorvos mindenütt hamar megtanulja vendéglátóinak nyelvét, hazatérte után azonban egyre kevésbé tud szót érteni embertársai-
val, s a legutolsó útja után már otthon érzi leginkább idegenül magát.

Értelmezés • A nyughatatlan hajóorvos útjainak tanulsága – Swift véleménye a világról és az emberről – valóban kegyetlenül keserű, és nehezen fogadható el. Gulliver kiábrándító, sőt kétségbeejtő tapasztalataival azonban Swift nem kiábrándítani szándékozott, hanem sokkal inkább felrázni, felébreszteni, kijozánítani az önelégültségből, leküzdetni megszokásainkat és előítéleteinket, rávilágítani emberközpontú világképünk torzulásaira. Megfogalmazza azt a végletesen keserű tételt, hogy maga az ember a földi világ legkicsinyesebb, legalantasabb, ugyanakkor legkérdőbb és legártalmasabb lénye. Ezért nevezhető joggal a könyv a világ legkeserűbb szatírájának. (Szerb Antal)

A Gulliver utazásaiban a következő pozitív értékek állnak az értékrend csúcán: ésszerűség, erkölcsi tisztaság, igaz emberség, emberi méltóság. A regény azt is sugallja, hogy egy minden eddiginél teljesebb megértés volna szükséges ember és ember között ahhoz, hogy az emberiség ne járjon tévúton. Gulliver azonban nemcsak arról panaszkodik a bevezető levelében, hogy a fiatal tengerészek nyelvét már nem érti, hanem arról is, hogy a londoni látogatóval „képtelenek voltunk gondolatainkat egymás számára érthető módon közölni”.

Üzenete • Milyen esendő és bűnös az ember, mennyire nevetségesnek hat kisszerűsége, ha egy kívülálló veszi szemügyre. Swift szatírája nemcsak a rendszer, a mindig működő társadalmi gépezet, hanem magának az emberi létnek a kritikája is. Görbe tükröt tart a világ elé, hogy annak torzsága mindenki számára megfigyelhető legyen. A szerzőt már a kortársak és az irodalomtörténet is embergyűlölőnek nevezte.

GULLIVER UTAZÁSAI

(részletek)

Utazás Lilliputba

... Világos nappal volt, mire felébredtem. Fel akartam kelni, de kiderült, hogy képtelen vagyok mozdulni – karjaimat és lábaimat kétoldalt a földhöz erősítették – hosszú és sűrű hajam is le volt kötve. Testemen, vállamtól egészen sarkamig, számos vékony kötelék húzódott. Csak fölfelé nézhettem; a nap hevesen sütni kezdett, fénye máris tűrhetetlenné vált. Valami zavart zajt hallottam, de helyzetemet tekintve, nem láthattam egyebet a kék égnél. Kis idő múlva valami élő dolgot éreztem bal lábamon, mely lassan mozgott előre és mellelhez közeledett, csaknem államig ért már, mikor lesütve szemem, amennyi-

re csak birtam, piciny emberi lényt pillantottam meg, mely alig volt hat hüvelyk magas. Kezében íj és nyíl, hátán tegez. Ugyanazon időben legalább negyven társát éreztem, amint az elsőt követik. Meglepetésem példátlan volt: oly hangosan kezdtem ordítani, hogy mindnyájan ijedten megfutottak, mint később megtudtam; ez alkalomból néhányan meg is ütötték magukat, amint siettükben kétoldalt leugráltak rólam. De csakhamar visszatértek megint, és az egyik, aki annyira merészkedett, hogy megláthatta arcomat, két kezét bámulva csapta a levegőbe és éles, de tiszta hangon e szavakat kiáltotta: *Hekinah degul*. Társai többször ismételték e szavakat, melyeknek értelmét akkor még nem fogtam fel. Helyzetem, amint az olvasó elképzeli, igen kényelmetlen volt. Végre azonban, hosszas vergődés után szerencsésen elszakítottam a köteléket és kihúztam a cövekeket, melyekhez bal lábam erősítve volt – mert cövekekhez kötöttek – majd egy heves rántással, mely jelentékeny fájdalommal járt, meglazítottam a hajamat letartó köteléket úgy, hogy fejemet kéthüvelyknyire elfordíthattam. De a kis teremtések újból elfutottak, mielőtt egyet is megfoghattam volna – mire éles hangon, hangos kiáltásban törtek ki –, majd az egyik így kiáltott: *tolgo phonac*. Ugyanabban a percben legalább száz nyíl hegye érte bal kezemet, mint megannyi finom varrótű. Egy második vezényszóra teszemre és arcomra irányultak az íjak. Ez utóbbit eltakartam bal kezemmel. Mikor ennek a nyílzápornak vége volt, fájdalommban felnyögtem s újból megkíséreltem eltépni kötelékeim. Erre újabb sortűz következett, még hevesebb, mint a megelőző. Néhány bátrabb legény dárdáját próbálta oldalamba döfni, szerencsémre bőrzubbony volt rajtam, amin a vékony rudak nem hatolhattak át. Úgy véltem, legjobb, ha szép csendbe fekszem. Az volt a tervem, hogy így maradok estig, amikor is,

bal kezem szabadon lévén, könnyen letéphetem kötelékeim. Ami a bennszülötteket illeti, azokkal majd csak elbánok, ha mégakkora hadsereget küldenek is ellenem, ha csak ekkorák, mint az, akit láttam. De sorsom másként rendelte. A kis népség, látván, hogy megnyugodtam, abbanhagyta a nyilazást. A növekedő zaj tudatta velem, hogy egyre többen vannak. Bal fülemtől mintegy háromlábnyira állandó kopogást hallottam, egy egész órán át, midőn odafordultam, amennyire a kötelékek és cövekek engedték, másfél láb magas emelvényt pillantottam meg, melynek tetejében négy vagy öt bennszülött fért el, akik létrákon jutottak fel. Ez emelvényről egyikük, aki tekintélyes személynek tűnt, hosszú beszédet intézett hozzám, melyből egyetlen szót sem értettem. Meg kell jegyeznem, hogy mielőtt belefogott volna, háromszor így kiáltott: *Langro dehul san*. E szavak értelmét később tudtam meg.

Erre mintegy ötven bennszülött nekem esett, elvágta a kötelékeket, melyek fejem leszögezték, úgy, hogy most oldalt fordulhattam és szemlélhettem azt a személyt, aki beszélt hozzám, szavait taglejtésekkel kísérve. Középkorú férfinak látszott, magasabb volt, mint az a másik három, aki kíséretét alkotta. Tekintve, hogy emellett halálosan éhes voltam, nem állhattam meg, hogy parancsoló étvágyam közöljem velük (talán a tisztelet rovására) egyik ujjamat ismételten szájamhoz emelve. A *hurgó* (így hívták a szónokot, mint később megtudtam) azonnal megértette mozdulatom. Leszállt az emelvényről és parancsot adott, hogy támasszanak létrákat oldalához. E létrákon mintegy száz bennszülött futott fel rám, szájamig szöktek és ételekkel megrakott kosarakat hoztak. Mindez a király akaratára történt, rögtön azután, hogy tudomásul vette vágyamat. Többféle állat húsát különböztettem meg, de csak látásból, ízéről nem. Voltak itt lapockák, combok, szegycsontok, ürühús formájuak és jól lehettek elkészítve, de akkora volt minden, mint egy pacsirta szárnya. Két-három koncot ettem egy harapásra, hozzá három cipó kenyeret, ezek meg akkorák voltak, mint egy-egy puskagolyó. A kis emberkék mindent megtettek, hogy éhségem csillapítsák, közben a csodálkozás és bámulat kitöréseit hallottam, annyira meglepte őket étvágyam és terjedelmem. Ezek után jelekkel tudattam, hogy szomjas vagyok. Most már tudták, hogy valami kis adagról nálam nem lehet szó; de igen értelmes népség volt ez, ügyesen hengergettek egy nagy hordót, kezemre gurították és bevették a fenekét. Egyetlen kortyra kiittam, ami nem volt nagy dolog, félpint lehetett az egész és íze a gyenge burgundiéhoz hasonlított, de finomabb volt. További hordó következett, melynek tartalmát az első után küldtem s jeleztem, hogy még szeretnék: de már nem volt több. Miután e csodákat végrehajtottam, örömkialtásokban törtek ki, körbetáncoltak és többször hallottam, amint a *Hekinah degul* szavakat harsogják. Jelt adtak,

hogy dobjam le a hordókat, de előbb hangos kiáltásokkal figyelmeztették az alant állókat, hogy félre az útból. *Borah mevolah*, ezt kiabálták, majd mikor a hordókat ledobáltam, megint: *Hekinah degul*. (...)

A helyiek által *Emberhegynek* nevezett utazó bekapcsolódik az ország életébe, megismerkedik a törvényekkel, szokásokkal, az ország súlyos gondjával: a pártviszályal és a szembenálló szektáknak az ország biztonságát is veszélyeztető ellenségeskedésével.

Gulliver Lilliputban többször kihasználja a testi adottságaiban rejlő lehetőségeket, ám az egyik ilyen eset majdnem veszét okozta.

... Mindamellet nemrégiben mégis volt alkalmam őfelségének igen jelentős szolgálatot tenni; legalábbis akkor még úgy képzeltem. Egy éjszaka egyszer csak arra ébredék, hogy száz meg száz ember ordít az ajtóm előtt; egy csomó udvari ember átvágta magát a tömegen, odarohant hozzám, és rimánkodva arra kért, hogy azonnal fussak velük vissza a palotához; ő császári felsége lakosztályai végig lángban állnak. ... Mikor megérkeztem, láttam, hogy már létrákat támasztottak a császári lakosztályok falához, sőt vödörkben is bőségben voltak, csak éppen a víz esett meglehetősen távol innen. Egy ilyen vödör midössze akkora volt, mint egy nagyobbfajta gyűszű, és a derék tűzoltók rendkívüli igyekezettel adogatták is őket sorban a kezembe, de a lángok oly hatalmasak voltak már, hogy mindez nem sokat ért. Kabátommal is elfojthattam volna a tüzet, de azt szerencsétlenségemre otthon felejtettem a nagy rohanásban. ... Az este bőségesen fogyasztottam egy rendkívül finom borból... . Azt sem tudom, hova írom azt a szerencsém, hogy ezen folyadékból eddig még egy cseppet sem adtam vissza a természetnek. A hőség is, mely csontom velejéig átfűtötte testemet (hiszen állandóan a lángok közvetlen szomszédságában sütem), most a vesekiválasztás és hólyagműködés irányában kezdett hatni, a bennem levő borral együtt, úgyhogy hamarosan hatalmas kvantumok buzogtak belőlem, amelyeket azonnal a megfelelő helyekre irányítottam, úgyhogy három percen belül az egész tüzet sikerült eloltanom, s így a felséges architektúra, mely hosszú századok munkáját hirdette tornyival, megmenekült a pusztulástól. ... egyáltalában nem voltam biztos abban, milyen arccal fogadja majd az uralkodó az egészet (bármily rendkívüli volt is szolgálatom). Tudniillik az ország egyik alapvető törvénye, hogy halálos bűnnek számít bárkinél, ha dolgát a palota környékén végzi.

... Magánúton közölték velem, hogy a császárné nem szűnő horror-rel viseltetik fenti ténykedésem iránt, olyannyira, hogy a palota ellenkező végébe költözött, a leghatározottabban megtiltva, hogy a

megmentett részeket valaha is restaurálják. Azt is megtudtam, hogy legbelsőbb bizalmasai jelenlétében bosszút esküdött ellenem.

Hatodik fejezet

... Talán érdekelni fogja az olvasót, hogyan éltem én Liliputban, kilenc hónapot és tizenhárom napot. Némi műszaki hajlamaim lévén, meg a szükség is kényszerített rá: csináltam magamnak egy elég kényelmes asztalt, meg széket, a park legnagyobb fáiból. Kétszáz varrónő készítette ingemet és ágyneműimet, amilyen durva és vastag anyagból csak lehetett, de még így is négyrét kellett összehajtani, hogy a mi gyolcsunkhoz hasonló vásznat kapjak.

A varrónők úgy vettek rólam mértéket, hogy lefektettek a földre: – egyik nyakamra állt, másik hasamra. Hossú köteleket feszítettek ki, melynek hosszát egy harmadik mérte le. Aztán megmérték a mutatóujjam nagyságát és kijelentették, hogy kész a mérték, a többit a matematikusok végzik, akik tudják, hogy az emberi test milyen arányokban függ össze – két hüvelykujj, az egy csukló, két csukló, az egy nyak, két nyak, az egy derék. Ruhámat ugyanilyen módon készítette háromszáz szabó, csak a mértéket vették másképp. Letérdeltem és ők létrát támasztottak a nyakamhoz, az egyik felmászott ezen a létrán, ólom-pilumot bocsátott le a földre: ennek hossza jelentette a kabátomat. Derekam, karjaimat magam mértem le. Mikor azután elkészült (az én házamban készítették, csak itt volt elegendő hely), olyan formája volt, mint valami összerakott szőnyegnek.

Élelmemről háromszáz szakács gondoskodott. Házam körül kényelmes kis konyhókat építettek, itt éltek családostul. Ebédkor hús kiszolgáló pincért tenyeremre tettem és felraktam az asztalra, száz pincér lent várakozott, az asztal alatt, húsos tálakkal, tálcákkal, itallal; szellemes módszerünk volt, mindezt köteleken húzni fel, mint ahogy a vödört rántjuk fel a kútból. Egy-egy tál étel egy-egy harapást jelentett; egy vödör bor, vagy más ital egy kortyantásra elég. A mi ürühúsunk jobb, de a marhahúsuk kiváló. Egyszer kaptam egy akkora marhacombot, hogy hármat is haraptam belőle, de az ilyen ritkaság. Szolgáim állandóan csodálkoztak azon, hogy ezek meg mindent, csontostul, ahogy nálunk a pacsirtacombot eszik. A libát és pulykát egyszerre kaptam be – be kell vallanom, ízesebb, mint a mienk. Kisebb szárnyasokból husz-harmincat szúrtam fel villámra egyszerre. (...)

yard – angol hossz mérték, 0,914 m; **kvantum** – mennyiség; **pint** – űrmérték, 0,9 liter; **promenáda** – sétány; **mérföld** – hossz mérték, kb. 1609 m; **lojális** – méltányos, jóhiszemű, együttérző; **hüvelyk** – hossz mérték, 25–27 cm; **láb** – hossz mérték, változó: 29,2-től 32,5 cm-ig; **incidens** – általában váratlan, kellemetlen esemény, zavaró mozzanat

1. Milyen társadalmi berendezkedés volt Liliputban?
2. Hogyan viselkedtek vele a királyi udvarban?
3. Milyen nevet kapott Gulliver?
4. Melyik epizód tetszett neked a legjobban az első részből?

Állítsd össze az első rész cselekményvázlatát!

Utazás Brobdingnagba

A felségsértés vádja elől elmenekülő hős rövid angliai tartózkodás után ismét hajóra száll, s Brobdingnagba, az óriások jól szervezett államába kerül.

...1703. június 16-án az árbockosárban figyelő hajósinas földet kiáltott. Kapitányunk a nagy csónakban tizenkét embert küldött, hordókkal hoznának vizet, ha van. Megkértem, hadd tarthassak velük, mert érdekelt a vidék. Partot érve se folyót, se forrást nem találtunk, emberi lénynek nyoma sehol. A hajósok visszatértek a partra, azzal, hogy a tenger közelében majd csak találnak friss édesvizet, magam beljebb sétáltam.

Kopár, sziklás talaj terpeszkedett előttem mindenütt. Kifáradtam látván, hogy semmi látni vagy felkutatni való nem kínálkozik, visszafordultam az öböl felé. Ekkor a tengert pillantottam meg és rajta a csónakot, melybe kísérőim beszálltak már s oly sebesen és lóhalálban eveztek a hajó felé, mintha valami veszedelem üldözné őket. Kiabálni akartam, de e pillanatban rémítő alakot pillantottam meg, mely a vízbe gázolt, térdig és sebesen kapkodott a csónak felé. Óriási léptekkel gázolt, de a mi embereink félmérföldnyi előnyben voltak, másrészt a tenger itt tele van hegyes sziklákkal és a szörnyeteg így nem érhetette utól a csónakot. Ezt utóbb tudtam meg, mert akkor nem volt bátorságom végignézni a hajszát, visszafordultam és futni kezdtem, felkapaszkodtam egy dombra, ahonnan beláthattam a vidéket. Mezőket láttam és földeket. Ami először lepett meg, a fű volt (legelőn

Gulliver Brobdingnagban
(hu.wikipedia.org)

voltam, mint később kiderült), húsz láb magasságban csapott össze a fejem fölött. (...)

Gulliver az óriások országába került. Az itteni bölcs uralkodónak is részletesen bemutatta a brit parlament működését, hazája viszonyait, történelmét, háborúskodásait. Gulliver majdnem három évet töltött az óriások országában. Ott-tartózkodásának egy madár vet véget.

... A tengert szerettem volna látni: szabadulásom egyetlen lehetőségét, mely a visszatérést jelentette nekem, ha sorsom is úgy akarja. Még betegebbnek tettem magam, mint amilyen valóban voltam és kértem, engedjék meg, hogy egy bizonyos szolga kíséretében (akit igen kedveltem, s akire gyakran rábíztak már) a tengerpartra juthassak friss tengeri levegőt élvezni... A szolga, a palotától mintegy félóránnyira levitte dobozomat a partra: ott letette a sziklák közé. Felhúztam ablakomat és vágyteljesen néztem a végtelen vizet. Nem jól éreztem magam és azért azt mondtam a szolgának: most aludni fogok egy kevéssé a függőágyban, ami bizonyára jót tesz majd nekem. Lefeküdtem, a fiú megletolta kívülről az ablaktáblákat, hogy ne érjen a hideg levegő. Azonnal elaludtam... egyszerre csak arra riadtam fel, mintha valami erősen ráncigálná azt a kis fogót, ami dobozom külső falához volt erősítve s amibe, szállítás közben, szíjat fűztek. Úgy éreztem, hogy a doboz igen magasra emeli valami, aztán vízszintesen ragadja tovább: az első rántásra majdnem kiestem függőágyamból, azután azonban simán és nyugodtan repültünk. Torkomszakadtából kiáltozni kezdtem, de eredménytelenül, kinéztem ablakomon: csak eget és felhőket láttam. Magasan fölöttem állandó zaj suhogott, mintha szárnyak csapkodnának: lassankint felismertem borzasztó helyzetemet. Egy saskeselyű ragadta meg fogójánál a dobozt, nyilván teknőcnek nézte, amit nagy magasságból sziklára szokott ejteni, hogy az összetört teknőből kiszedje az állat hulláját és elnyelje. Kitűnő szaglása és látása révén ez az állat kisebb tárgyakat is észrevesz, mint az én dobozom volt.

Csakhamar éreztem, hogy a szárnycsapások fokozódtak: egyidejűleg dobozom hevesen libegni kezdett, mint szélben a lobogó; azt is hallottam, hogy a saskeselyű (majdnem bizonyos vagyok benne, hogy az volt) több lökést és ütést szenved, aztán egyszerre nyílegyenesen zuhanni kezdtem, csaknem egy egész percig, oly gyorsan, hogy a lélegzetem elfulladt. Végre borzalmas sustorgás és robaj következett, hangozabb és félelmesebb, mint a Niagara dübörgése, most jó egy percig teljes sötétség fogott körül, aztán megint emelkedni kezdtem, végre pedig ablakom felső részén világosság hatolt be. Tisztában voltam vele, hogy a tengerbe zuhantam. (...)

1. Hova került második útja során Gulliver? Nehéz volt-e megszoknia az aránykülönbségeket? Hol volt nehezebb a helyzete: itt vagy Lilliputban?
2. Milyen körülmények között hagyta el Gulliver ezt az országot?

Foglald össze, mi tetszett Gullivernek ebben az országban?

Utazás Laputába, Balnibarbiba, Luggnaggba, Glubbdubdribe és Japánba

A harmadik könyv a tudósok országának fantasztikus helyszíneire vezet: Laputába, a repülő szigetre – szórakozott, elmerült matematikusok és muzikusok közé, akiknek „minden, ami praktikus, az már alantas” –, és ennek alsó tartományába, Balnibarbiba, ahol a Kitalátorok Akadémiájának tudósai értelmetlen találmányokon dolgoznak, míg a romos főváros lakói nyomorognak.

... Ezután átmentünk a nyelvtudományi intézetbe, ahol három professzor tanácskozott honi nyelvük megtisztítása ügyében. Első tervük az volt, hogy az emberi beszédet meg kell rövidíteni, mégpedig azáltal, hogy a többszótagú szavakat egyszótagúra redukáljuk, az igéket és ige neveket meg mind egy szálíg kidobáljuk; hiszen a valóságban előforduló minden elképzelhető dolog úgysis csak főnév. Másik tervük abban állt, hogy egyáltalában ki kell irtani az összes létező szavakat, amit azzal indokoltak, hogy mind az egészségügy, mind az időmegtakarítás szempontjából rendkívüli előnyökkel járna. Hiszen világos, hogy minden szó, melyet kiejtünk, fogyasztja a tüdőt; következésképpen nagyban hozzájárul életünk megrövidítéséhez. Ennélfogva a következő megoldást javasolták: tekintettel arra, hogy a szavak tulajdonképpen mind tárgyakat jelképeznek, sokkal kényelmesebb volna minden ember számára, ha magukat a tárgyakat cipelnék a hátukon, kiválogatva azokat, melyek éppen szükségesek, hogy egy bizonyos témával kapcsolatban megmutathassák, miről is akarnak értekezni. ...

A mágusok szigetén (Glubbdubdrib) Gulliver megidézeti a múlt néhány nagy alakját – és kiábrándul; Luggnaggban

Laputa, a lebegő város
(hu.wikipedia.org)

pedig, a halálra képtelen, torz, szárnalmas öregekkel – a struldbrugokkal – találkozva az örök élet utáni mohó vágyai meglehetősen csökkentek.

Utazás Hauhnhnm országba

Negyedik útja során a nyihahák, a bölcs és szelíd lovak birodalmába kerül; megtanulja a józan, igazmondó állatok nyelvét is, melyben nincs szó a hazugságra. Az itt szolgáló ember formájú (ősemberszerű) kétlábúak – a yehuk – kapzsik, falánkok, romlottak, visszataszítók.

... Nyíltan bevallom, hogyha van valami kis tudásom és erkölcsi érzékem, azt jó gazdának köszönhetem és barátainak, kiknek szavait eltanulhattam, hallgathattam, amire büszkébb vagyok, mintha Európa legnagyobb, legbölcsebb gyülekezetét vezetném. Megcsudáltam a benszülöttek erejét, kedvességét, fürgeségét, de ilyen kedves és szép lényekben ekkora erkölcsi érzéket tapasztalni: ezen kevés volt a csudálat, ez már a legmélyebb hódolatot keltette bennem. Eleinte persze nem volt meg bennem az a természetes félelem és tisztelet, amit a yehuk s más állatok éreznek a Hauhnhnm-ekkel, mint felsőbb lényekkel szemben; de lassan és fokozatosan, anélkül, hogy észrevehettem volna, urrá lett fölöttem s emellett elteltem mély hálával és szeretettel, hogy oly jók voltak hozzám és megkülönböztettek fajtám többi teremteseivel szemben...

Gulliver a ráció eszményi társadalmából is kénytelen távozni:

Gulliver és a nyihahák
(hu.wikipedia.org)

... Gazdám egy reggel magához hívatott, valamivel korábban, mint szokott. ... A legutóbbi országgyűlésen, midőn a jehu témát feszegették, a képviselők közölték vele hivatalos rosszallásukat, mivel egy yehut (engem értve) olyan bánásmódban részesít, mely csak nyihahát illet, nem pedig egy ilyen állati barmot. Mindenkinek tudomása van róla, hogy gyakran tölti az idejét az én társaságomban, mintha ebből öröme vagy előnye származnék; az efféle viselkedés aligha egyeztethető össze akár a természet, akár a logika törvényeivel, azonkívül példátlan az ország történetében. Az országgyűlés tehát arra buzdította, hogy vagy abban a bánásmódban részesítsen,

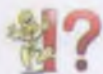
melyben a fajtám többi tagját, vagy pedig utasítson: ússzam vissza arra a helyre, ahonnan jöttem.

Az a három év, amit Gulliver a nyihahák földjén töltött, jó hatással volt saját erkölcsi érzékének és jellemének fejlődésére. Saját maga által készített csónakon hajózott el a szigetről, és hosszú viszontagságokkal teli úton 1715. december 15-én tért vissza Angliába.

Családja nagy örömmel és szeretettel fogadta a már halottnak hitt Gullivert, aki azonban nem szívesen tartózkodik körükben. A nyihahák földjén töltött évek következtében annyira megundorodott az emberektől, hogy idejének nagy részét inkább az istállóban tölti, ahol két fiatal csődör társaságában érzi magát igazán jól.

Természetesen megírja utazásainak történetét, és annak zárszavában megindokolja, miért nem szükséges gyarmatosítani ezeket a területeket: „... nemigen találkoztam olyanokkal, akiknek legfőbb vágyuk az lett volna, hogy leigázzák, rabszolgasorba vessék, lemészárolják, vagy a gyarmatosítás során elűzzék őket: amellet, hogy ezek az országok nem is különösebben gazdagok aranyban, ezüstben, cukorban és dohányban: az a legszerényebb vélemény érlelődött meg bennem, hogy nem méltó tárgyai civilizációs buzgóságunknak, hősiességünknek és érdekeinknek.”

(A részletek *Karinthy Frigyes* fordításából valók)

1. Milyen tapasztalatokat szerzett Gulliver a tudományok országában?
2. Mivel foglalkozott a Kitalátorok Akadémiája?
3. Hova utaztatja Swift hőst a negyedik részben?
4. Sikerült-e beilleszkednie Gullivernek ebbe a társadalomba?
5. M a különbség a nyihahák és yehuk között?
6. Miért kellett elhagynia ezt a számára oly ideális helyet?
7. Mikor, és hogyan érkezett haza Angliába?
8. Hogyan érezte magát az emberek között? Hol tartózkodott a legszívesebben?

1. Igaz-e, hogy J. Swift a legmélyebb keserűségét fejezte ki a legtökéletesebb formában?
2. Melyek azok a legnagyobb keserűségek, amelyekről a regényben szó van? Fogalmazd meg véleményedet!

Irodalomelméleti ismeretek

Az utaztató regény • A kalandregény egyik altípusa, a cselekmény középpontjában a főhős úti élményei állnak, az utazások közben szerzett tapasztalatok bemutatása pedig a szerző világszemléletét tükrözi. A regény szerkezete epizodikus. A cselekmény ábrázolása háttérbe szorítja a jellemábrázolást.

Szatirikus regény • Regénytípus, melyben satirikus ábrázolásmód uralkodik. Többnyire társadalmi viszonyokat és intézményeket ábrázol és gúnyol ki. Gyakran fantasztikus elemeket is felhasznál. Jegjelentősebb satirikus regények: Swift *Gulliver utazásai*, Cervantes *Don Quijote*, Voltaire *Candide*, Mikszát Kálmán *Új Zrínyiász*.

Tudáspróba

Homérosz és eposzai

1. Mit jelent a homéroszi kérdés?
2. Hány város nevezi Homéroszt szülőföldjének?
  - a) 1
  - b) 8
  - c) 4
  - d) 7
3. Milyen érvekkel bizonyítják a kutatók, hogy az *Íliásznak* és az *Odüsszeiának* egy szerzője van?
4. Melyek az eposzi kellékek Homérosz műveiben?
5. Hány alappillérre épül az *Íliász*?
  - a) 4
  - b) 6
  - c) 2
  - d) 9
6. Bizonyítsd, hogy az *Íliász* a haragvó hős története!
7. Milyen Akhilleusz viszonya a közösséghez?
8. Kinek a hatására adja ki Hektór holttestét? Akhilleusz mely jellemvonásai kapnak itt hangsúlyt?
9. Mutasd be az *Odüsszeia* szerkezetét!
10. Miért nevezik az *Odüsszeiát* a cselekvő hős történetének? Bizonyítsd!
11. Készíts táblázatot Odüsszeusz kalandjairól: helyszín – esemény – személyek!
12. Hasonlítsd össze az istenek szerepét a két műben!

David Gemmel: Trója hősei (Menelaosz, Párisz, Diomédész, Odüsszeusz, Nesztór, Akhilleusz, Agamemnón), (sulinet.hu)

Tudáspróba

A reneszánsz irodalma

1. Mi a reneszánsz?
2. Mit jelent a szó, honnan ered az elnevezése?
3. Mi a reneszánsz kultúra és művészet társadalmi alapja?
4. Mi a reneszánsz világképe?

Janus Pannonius (1434 – 1472)

5. Mit jelent a neve? Hogy hívták valójában?
6. Hol végezte tanulmányait?
  - a) Angliában
  - b) Itáliában
  - c) Magyarországon
  - d) Franciaországban
7. Mikor tért vissza Magyarországra?
  - a) 1400-ban
  - b) 1402-ben
  - c) 1458-ban
  - d) 1460-ban
8. Miért jelent fordulópontot életében az 1465-ös év?
  - a) visszatért Itáliába
  - b) kegyvesztett lett
  - c) pécsi püspök lett
  - d) megházasodott
9. Születéséhez hasonlóan rejtélyes a halála is. Mit hallottál erről?
10. Szerinted Janus Pannonius
  - a) az első magyar nyelven író költő,
  - b) az első európai rangú költő?
11. Mely versében vall önmaga művészi jelentőségéről?
  - a) Búcsú Váradtól
  - b) Saját lelkéhez
  - c) Pannónia dicsérete
  - d) Mars istenhez békességért
12. Hogyan értékeli saját magát a költő? Idézz a versből!

Tudáspróba

Egri csillagok

1. Mikor volt az egri vár ostroma?

- a) 1533
- b) 1541
- c) 1552
- d) 1526

2. Tedd helyes sorrendbe a regény öt fejezetének címét!

- a) Eger veszedelme
- b) A rab oroszlán
- c) Oda Buda!
- d) Hol terem a magyar vitéz?
- e) Holdfogyatkozás

3. Helyezd kronológiai sorrendbe az I. fejezet eseményeit!

- a) a fogságba esett gyerekeket Margitra bizzák
- b) izgalom a Cecey házban
- c) Dobó kiszabadítja a magyar foglyokat a török táborból
- d) a gyerekek Jumurdszák lovát is elviszik
- e) gyermekrablás a patak völgyében

4. Kihez kötődnek a kifejezések?

Török Bálint	a vár esze
Dobó István	egy cigányasszony jóslata
Bornemissza Gergely	falábú
Cecey Péter	amulett, talizmán
Jumurdszák	törökverő

5. Ki mondhatta kinek: „Az a fő, hogy ne féljen a legény!”?

- a) Gábor pap Gergőnek a merénylet előtt
- b) Dobó Gergőnek
- c) Margit a gyerekeknek a török táborban

6. Miért lett balsikerű Gábor pap merénylete a szultán ellen?

- a) a pap a várakozás közben elaludt
- b) összetévesztette a robbantás pillanatában az agával
- c) nem robbantak fel a puskaforos zsákok

7. Hol tartották fogva Török Bálintot?

- a) a szultán palotájában
- b) a Jedikuában
- c) a szultán pincéjében

8. Milyen álruhát használt az öt fiatal, hogy bejuthasson a Héttoronyba?
- a) magyar kereskedőnek öltöztek
  - b) olasz énekeseknek öltöztek
  - c) török katonának
9. Miért ítelték el Dobóék Hegedüst, a kassai kapitányt?
- a) ellopott egy hordó puskaport
  - b) elárulta az egrieket
  - c) verekedést provokált
10. Mutasd be Cecey Évát! Hogyan érez, viselkedik Vicuska, Éva kisasszony, Éva asszony a regény egyes fejezeteiben?

Eger vára. Ferenc Tamás grafikája (www.látvány-térkép.hu)

TARTALOM

Bevezető	3
Az irodalom szerepe az egyén és a társadalom életében	4
Az irodalom bölcsője	8
Homérosz és eposzai	9
Irodalomelméleti ismeretek. <i>Az eposz. Eposzi kellékek</i>	10
A trójai mondakör.	12
Erisz almája	13
Íliász.	14
A dögvész. Akhilleusz haragja	18
Akhilleusz pajzsa	19
A trójai faló	24
Odüsszeia	25
Odüsszeusz elbeszéli kalandjait Alkinosznak. Küklópeia	28
Eposzi kellékek Homérosz műveiben	35
A középkori magyar irodalom. Egyházi epika	36
Szent István király intelmei Imre herceghez	39
Irodalomelméleti ismeretek. <i>A legenda</i>	42
A magyar nyelvű legendák	43
Szent László király utolsó győzelme	44
Szent Gellért legendája	46
Margit-legendá	48
Ferenc-legendá	52
Szent Ferenc a madaraknak prédikál	52
Szent Ferenc és a gubbiói farkas	53
Hogyan keletkezett a legmagyarabb folyó	55
Nyelvemlékeink	56
Ómagyar Mária-siralom	57
A reneszánsz irodalma	61
Janus Pannonius	62
Pannónia dicsérete	64
Irodalomelméleti ismeret. <i>Az epigramma</i>	65
Tinódi Lantos Sebestyén	66
Cronica	68
Budai Ali basa históriája	70
Irodalomelméleti ismeret. <i>Históriás ének</i>	72
A reformáció kora	72
Heltai Gáspár	72
Száz fabula	74
A farkasról és a bárányról	75
Irodalomelméleti ismeret. <i>Fabula</i>	76
Bornemisza Péter	76
Siralmas énnéköm	79
Balassi Bálint	81
Balassi Bálint hazafias költészete. Búcsúja hazájától	84
Balassi Bálint szerelmi lírája. A Magyar Daloskönyvből	87
Hogy Júliára talál, így köszöne neki	87
Balassi Bálint istenes versei	88
A te nagy nevedért	89
Irodalomelméleti ismeret. <i>Balassi-strófa</i>	91

A barokk	91
Zrínyi Miklós	94
Szigeti veszedelem	97
Bevezetés	97
Zrínyi kirohanása	99
Irodalomelméleti ismeretek. <i>Az eposz</i>	107
A XIX–XX. századi írók történelmi témájú alkotásai	108
Gárdonyi Géza	108
Egri csillagok (<i>részletek</i>)	110
Hol terem a magyar vitéz?	110
Oda Buda!	117
A rab oroszlán	123
Eger veszedelme	124
Holdfogyatkozás	131
Irodalomelméleti ismeretek. <i>A regény</i>	144
A kuruc kor költészete	145
Csínom Palkó	148
Rákóczi-nóta	151
Balogh Ádám nótája	153
Mikes Kelemen	154
Törökországi levelek	155
77. levél	155
88. levél	157
207. levél	158
Irodalomelméleti ismeretek. <i>Az irodalmi levél</i>	162
Dráma és líra. A francia klasszicista dráma	162
Molière (Jean-Baptiste Poquelin)	164
A fősvény (<i>részletek</i>)	166
Irodalomelméleti ismeretek. <i>A komédia (vígjáték)</i>	180
A magyar felvilágosodás	181
Csokonai Vitéz Mihály	182
Zsugori uram	187
Az estve	190
A Reményhez	194
Irodalomelméleti ismeretek. <i>Jellemkép</i>	197
Berzsenyi Dániel	198
A közelítő tél	202
Az utazási regény	204
Daniel Defoe	205
Robinson Crusoe (<i>részletek</i>)	207
Jonathan Swift	224
Gulliver utazásai (<i>részletek</i>)	232
Utazás Lilliputba	232
Utazás Brobdingnagba	237
Utazás Lapultába, Balnibarbibba, Luggnaggba, Glubbdubdribe és Japánba	239
Utazás Hauhnhnm országba	240
Irodalomelméleti ismeretek. <i>Az utaztató regény</i>	241
Tudáspróba. Homérosz és eposzai	242
A reneszánsz irodalma	243
Egri csillagok	244